

ISSN (Print) 2616-6887
ISSN (Online) 2617-605X

Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің

ХАБАРШЫСЫ

BULLETIN

of L.N. Gumilyov
Eurasian National University

ВЕСТНИК

Евразийского национального
университета имени Л.Н. Гумилева

САЯСИ ҒЫЛЫМДАР. АЙМАҚТАНУ. ШЫҒЫСТАНУ.
ТҮРКІТАНУ сериясы
POLITICAL SCIENCE. REGIONAL STUDIES.
ORIENTAL STUDIES. TURKOLOGY Series
Серия ПОЛИТИЧЕСКИЕ НАУКИ. РЕГИОНОВЕДЕНИЕ.
ВОСТОКОВЕДЕНИЕ. ТЮРКОЛОГИЯ

1(146)/ 2024

1995 жылдан бастап шығады

Founded in 1995

Издается с 1995 года

Жылына 4 рет шығады

Published 4 times a year

Выходит 4 раза в год

Астана, 2024

Astana, 2024

Бас редактор: Ахмедьянова Д.К.,

с.ғ.к., доцент, Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ, Астана, Қазақстан

Бас редактордың орынбасары: Жоддыбалина А.С., Қазақстан Республикасының президенті жанындағы Қазақстанның стратегиялық зерттеулер институты директорының орынбасары, Астана, Қазақстан

Жауапты редактор: Нурдаuletова С.М., т.ғ.к., доцент, Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ, Астана, Қазақстан

Редакциялық алқа:

- Абжаппарова Б.Ж.** т.ғ.д., Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ, Астана, Қазақстан (шығыстану)
Азмуханова А.М. т.ғ.к., Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ, Астана, Қазақстан (шығыстану)
Айкенова Д.М. Ph.D, «ID-sertteu» зерттеу орталығын директоры, Астана, Қазақстан (саяси ғылымдар)
Бюлегенова Б.Б. с.ғ.к., доцент, Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ, Астана, Қазақстан (саяси ғылымдар)
Галимуллина А.Ф. ф.ғ.д., доцент, «Қазан (Еділ бойы) федеральды университеті» ФМФЖБМ, Қазан, Татарстан республикасы, Ресей (түркітану)
Далелхан А. Ph.D, Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ, Астана, Қазақстан (халықаралық қатынастар)
Ерхан Доган Ph.D, профессор, Мармара университеті, Стамбул, Түркия (саяси ғылымдар)
Ескеева М.К. ф.ғ.д., проф., Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ, Астана, Қазақстан (түркітану)
Какенова З.А. Ph.D, Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ, Астана, Қазақстан (дінтану)
Қадырбаев А.Ш. ф.ғ.д., профессор, РФА Шығыстану институты, Ресей (шығыстану)
Кожамжарова М.Ж. ф.ғ.к., доцент, С. Торайғыров Павлодар мемлекеттік университеті инициативасы, Павлодар, Қазақстан (саяси ғылымдар)
Кусаинова А.М. Ph.D, Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ, Астана, Қазақстан (халықаралық қатынастар)
Манкеева Ж.А. д.ф.н., профессор, Ахмет Байтұрсынұв атындағы тіл білімі институты, Алматы, Қазақстан (түркітану)
Клара Шандор PhD, профессор, Сегед университеті, Сегед, Мажарстан (түркітану)
Медеубаева Ж.М. т.ғ.к., доцент, Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ, Астана, Қазақстан (халықаралық қатынастар)
Нечаева Е.Л. с.ғ.к., проф., Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ, Астана, Қазақстан (саяси ғылымдар)
Нуртазина Р.А. с.ғ.д., проф., Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ, Астана, Қазақстан (саяси ғылымдар)
Нуркан Озгур Ph.D, профессор, Стамбул университеті, Стамбул, Түркия (саяси ғылымдар)
Ланко Д.А. с.ғ.к., доцент, Санкт-Петербург мемлекеттік университеті, Ресей (саяси ғылымдар)
Онучко М.Ю. с.ғ.к., профессор, Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ, Астана, Қазақстан (саяси ғылымдар)
Оспанова А.Н. Ph.D, доцент, Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ, Астана, Қазақстан (дінтану)
Рыстина И.С. Ph.D, Қазақстан Республикасының президенті жанындағы Қазақстанның стратегиялық зерттеулер институты, Астана, Қазақстан (саяси ғылымдар)
Рамакрушна Прадхан Факир Мохан университеті, Баласор, Индия (халықаралық қатынастар)
Сабитов Ж.М. Ph.D, Ұлыс Жошы ғылыми зерттеу институты директорының м.а., Астана, Қазақстан (саяси ғылымдар)
Токтаров Е.Б. Ph.D, ҚР ҒЖБМ ҒК Философия, саясаттану және дінтану институтының жетекші ғылыми қызметкері, Астана, Қазақстан (саяси ғылымдар)
Толипов Ф. с.ғ.к., Өзбекстан ұлттық университеті, Ташкент, Өзбекстан (дінтану)
Тыбыкова Л.Н. с.ғ.к., проф., Таулы Алтай мемлекеттік университеті, Таулы Алтай, Ресей (түркітану)
Чеботарев А.Е. с.ғ.к., Almaty Management University, Алматы, Қазақстан (саяси ғылымдар)

Редакцияның мекенжайы: 010008, Қазақстан, Астана қ., Сәтпаев к-сі, 2, 402 б.

Тел.: +7(7172) 709-500

E-mail: vest_polit@enu.kz, web-site:<http://bulpolit.enu.kz/>

**Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің хабаршысы.
САЯСИ ҒЫЛЫМДАР. АЙМАҚТАНУ. ШЫҒЫСТАНУ. ТҮРКІТАНУ сериясы**

Меншіктенуші: «Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті» КЕАҚ

Қазақстан Республикасы Ақпарат және қоғамдық даму министрлігімен тіркелген. 24.02.2021 ж.

№ KZ05VPY00032822 - қайта есепке қою туралы куәлігі

Ашық қолданудағы электрондық нұсқа: <http://bulpolit.enu.kz>

Мерзімділігі: жылына 4 рет.

Типографияның мекенжайы: 010008, Қазақстан, Астана қ., Қажымұқан к-сі,13/1, тел.: +7(7172)709-500 (ішкі 31-410)

Editor-in-Chief: Akhmedyanova D.K.,

Candidate of Political Sciences, Associate Professor., L.N.Gumilyov ENU, Astana, Kazakhstan

Deputy Editor-in-Chief: Zholdybalina A.S., Ph.D., Deputy Director of the Kazakhstan Institute for Strategic Studies under the President of the Republic of Kazakhstan, Astana, Kazakhstan

Responsible Editor: Nurdavletova S.M., Candidate of Historical Sciences, Associate Professor, L.N.Gumilyov ENU, Astana, Kazakhstan

Editorial board:

- Abzhapparova B.Zh.** Doctor of Historical Sci., L.N. Gumilyov ENU, Astana, Kazakhstan (oriental studies)
Azmukhanova A.M. Can. of Historical Sci., L.N. Gumilyov ENU, Astana, Kazakhstan (oriental studies)
Aikenova D.M. Ph.D, Director of the "ID-sertteu" Research Center, Astana, Kazakhstan (polit.science)
Byulegenova B.B. Candidate of Political Sci., Associate Professor, L.N. Gumilyov ENU, Astana, Kazakhstan (political sciences)
Galimullina A.F. Doctor of Philology, Associate Professor, Kazan (Volga Region) Federal University, Kazan, Republic of Tatarstan, Russian Federation (turkology)
Dalelkhan A. Ph.D, L.N. Gumilyov ENU, Astana, Kazakhstan (international relations)
Erhan Dogan Ph.D, Professor, Marmara University, Istanbul, Turkey, (polit.science)
Eskeyeva M.K. Doctor of Philosophy, Professor, L.N. Gumilyov ENU, Astana, Kazakhstan (turkology)
Kakenova Z.A. Ph.D, L.N. Gumilyov ENU, Astana, Kazakhstan (regional studies)
Kadyrbaev A.Sh. Doctor of Historical Sciences, Professor, Institute of Oriental Studies of the Russian Academy of Sciences, Russia (Oriental Studies)
Kozhamzharova M.J. Ph.D, Associate Professor, S. Toraihyrov Pavlodar State University, Pavlodar, Kazakhstan, (polit.science)
Kussainova A.M. Ph.D, L.N. Gumilyov ENU, Astana, Kazakhstan, (international relations)
Mankeeva Zh.A. Doctor of Philology, Professor, Institute of Linguistics Akhmet Baitursynov, Almaty, Kazakhstan (Turkology)
Klara Sandor Ph.D, Professor, University of Szeged, Szeged, Hungary, (Turkology)
Medeubaeva Zh.M. PhD, Associate Professor, L.N. Gumilyov ENU, Astana, Kazakhstan (international relations)
Nechaeva E.L. Ph.D, Professor, L.N. Gumilyov ENU, Astana, Kazakhstan (polit.science)
Nurtazina R.A. PhD, Professor, L.N. Gumilyov ENU, Astana, Kazakhstan (polit.science)
Nurkan Ozgur Ph.D., Professor, Istanbul University, Istanbul, Turkey (polit. science)
Lanko D.A. Ph.D, Associate Professor, St. Petersburg State University, Russia (polit.science)
Onuchko M.Yu. Ph.D, Professor, L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan (polit.science)
Ospanova A.N. Ph.D, Associate Professor, L.N. Gumilyov ENU, Astana, Kazakhstan (regional studies)
Rystina I.S. PhD, Kazakhstan Institute for Strategic Studies under the President of the Republic of Kazakhstan, Astana, Kazakhstan (polit.science)
Ramakrushna Pradhan Fakir Mohan University, Balasore, India (International Relations)
Sabitov Zh.M. PhD, Acting Director of the Scientific Institute for the Study of Ulus Jochi, Astana, Kazakhstan (polit.science)
Toktarov E.B. Ph.D., Leading Researcher at the Institute of Philosophy, Political Science and Religious Studies of the National Academy of Sciences of the Republic of Kazakhstan, Astana, Kazakhstan (polit.science)
Tolipov F. Ph.D, National University of Uzbekistan, Tashkent, Uzbekistan (regional studies)
Tybykova L.N. Ph.D, Professor, Gorno-Altai State University, Gorno-Altai, Russia (turkology)
Chebotarev A.E. Ph.D, Almaty Management University, Almaty, Kazakhstan (polit.science)

Editorial address: 2, Satpayev str., of. 402, Astana city, Kazakhstan, 010008.

Tel.: +7(7172) 709-500

E-mail: vest_polit@enu.kz, web-site: <http://bulpolit.enu.kz>.

Bulletin of the L.N.Gumilyov Eurasian National

University POLITICAL SCIENCE. REGIONAL STUDIES. ORIENTAL STUDIES. TURKOLOGY Series

Owner: Non-profit joint-stock company «L.N.Gumilyov Eurasian National University»

Registered by the Ministry of Information and Social Development of the Republic of Kazakhstan. Rediscount certificate No. KZ05VPY00032822 dated 24.02. 2021

Available at: <http://bulpolit.enu.kz> Periodicity:

4 times a year.

Address of printing house: 13/1 Kazhimukan str., Astana, Kazakhstan 010008; tel.: +7(7172) 709-500 (ext.31-410)

©L.N. Gumilyov Eurasian National University

Бас редактор: Ахмедьянова Д.К.,

с.ғ.к., доцент, Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ, Астана, Қазақстан

Бас редактордың орынбасары: Жолдыбалина А.С., Қазақстан Республикасының президенті жанындағы Қазақстанның стратегиялық зерттеулер институты директорының орынбасары, Астана, Қазақстан

Жауапты редактор: Нурдаuletova С.М., т.ғ.к., доцент, Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ, Астана, Қазақстан

Редакционная коллегия:

- Абжаппарова Б.Ж.** д.и.н., ЕНУ им. Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан, (востоковедение)
Азмуханова А.М. к.и.н., ЕНУ им. Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан, (востоковедение)
Айкенова Д.М. Ph.D, Директор исследовательского центра «ID-sergteu», Астана, Казахстан (полит.науки)
Бюлегенова Б.Б. к.п.н., доцент, ЕНУ им. Л.Н. Гумилева (полит.науки), Астана, Казахстан (полит.науки)
Галимуллина А.Ф. д.ф. н., доцент, ФГАОУ ВО «Казанский (Приволжский) федеральный университет», Казань, Республика Татарстан, Россия, (тюркология)
- Далелхан А.** Ph.D, ЕНУ им. Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан (международные отношения)
Ерхан Доган Ph.D, профессор, Университет Мармара, Стамбул, Турция (полит.науки)
Ескеева М.К. д.ф.н., проф., ЕНУ им. Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан (тюркология)
Какенова З.А. Ph.D, ЕНУ им. Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан (регионоведение)
Кадырбаев А.Ш. д.и.н., профессор, Институт востоковедения РАН, Россия, (востоковедение)
Кожамжарова М.Ж. к.ф.н., доцент, Павлодарский государственный университет имени С. Торайгырова, Павлодар, Казахстан (полит.науки)
- Кусаинова А.М.** Ph.D, ЕНУ им. Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан (международные отношения)
Манкеева Ж.А. д.ф.н, профессор, Институт языкознания имени Ахмета Байтурсынова, Алматы, Казахстан (тюркология)
- Клара Шандор** Ph.D., профессор, Сегедский университет, Сегед, Венгрия, (тюркология)
Медеубаева Ж.М. к.и.н., доцент, ЕНУ им. Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан, (международные отношения)
Нечаева Е.Л. к.п.н., проф., ЕНУ им. Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан (полит.науки)
Нургазина Р.А. д.п.н., проф., ЕНУ им. Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан (полит.науки)
Нуркан Озгур Ph.D, профессор, Стамбульский университет, Стамбул, Турция (полит.науки)
Ланко Д.А. к.п.н., доцент, Санкт-Петербургский гос.университет, Россия (полит.науки)
Онучко М.Ю. к.п.н., профессор, Евразийский национальный университет им. Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан (полит.науки)
- Оспанова А.Н.** Ph.D., доцент, ЕНУ им. Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан (регионоведение)
Рыстина И.С. PhD, Казахстанский институт стратегических исследований при Президенте РК, Астана, Казахстан (полит.науки)
- Рамакрушна Прадхан** Университет Факир Мохан, Баласор, Индия, (международные отношения)
Сабитов Ж.М. PhD, и.о. директора Научного института изучения улуса Джучи, Астана, Казахстан (полит.науки)
- Токтаров Е.Б.** Ph.D., ведущий научный сотрудник Института философии, политологии и религиоведения КН МНВО РК, Астана, Казахстан (полит.науки)
Толипов Ф. к.п.н., Национальный университет Узбекистана, Ташкент, Узбекистан (регионоведение)
Тыбыкова Л.Н. к.ф.н., проф., Горно-Алтайский государственный университет, Горно-Алтайск, Россия (тюркология)
Чеботарев А.Е. к.п.н., Almaty Management University, Алматы, Казахстан (полит.науки)

Адрес редакции: 010008, Казахстан, г. Астана, ул. Сатпаева, 2, каб. 402

Тел.: +7(7172) 709-500

E-mail: vest_polit@enu.kz, web-site: <http://bulpolit.enu.kz/>

Вестник Евразийского национального университета имени Л.Н. Гумилева.

Серия: ПОЛИТИЧЕСКИЕ НАУКИ. РЕГИОНОВЕДЕНИЕ. ВОСТОКОВЕДЕНИЕ. ТЮРКОЛОГИЯ

Собственник: НАО «Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева». Зарегистрировано

Министерством информации и общественного развития Республики Казахстан.

Свидетельство о постановке на переучет №KZ05VPY00032822 от 24.02.2021 г.

Электронная версия в открытом доступе: <http://bulpolit.enu.kz>

Периодичность: 4 раза в год.

Адрес типографии: 010008, Казахстан, г. Астана, ул. Кажымукана, 13/1, тел.: +7(7172)709-500 (вн.31-410)

© Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева

Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің хабаршысы.
Саяси ғылымдар. Аймақтану. Шығыстану. Түркітану сериясы

Bulletin of the L.N. Gumilyov Eurasian National University.
Political Science. Regional Studies. Oriental Studies. Turkology Series

Вестник Евразийского национального университета имени Л. Н. Гумилева.
Серия Политические науки. Регионоведение. Востоковедение. Тюркология

№ 1(146)/2024

МАЗМҰНЫ/ CONTENT/ СОДЕРЖАНИЕ

САЯСИ ҒЫЛЫМДАР/ POLITICAL SCIENCE

Мукашева З.Е., Ахмедьянова Д.К.

Орталық Азиядағы аймақшылдықтың жаңа тамыры: 2022 жылғы IV кеңестік кездесу қорытындысы бойынша президенттердің сөйлеген сөздері мен құжаттар мәтініне мазмұндық талдау

Mukasheva Z.Ye., Akhmedyanova D.K.

Is there a new round of regionalism in Central Asia? Content analysis of the texts of documents and Presidents' speeches during the IV consultative meeting in 2022.....

Мукашева З.Е., Ахмедьянова Д.К.

Новый виток регионализма в Центральной Азии? Контент-анализ текстов документов и выступлений президентов по итогам IV консультативной встречи 2022 года.....

8

Насимов М.Ө.

Дәстүрлі және инновациялық құндылықтардың бағыттары мен мазмұнын анықтайтын қағидалар.....

Nassimov M.O.

Principles determining the direction and content of traditional and innovative values.....

Насимов М.О.

Принципы, определяющие направления и содержание традиционных и инновационных ценностей.....

22

Түймебай Ш.М., Медеубаева Ж.М.

Еуропалық Одақтағы босқындар мәселесінің жайы, тәуекелдері мен қауіптері.....

Tuimebay S., Medeubayeva Zh.

Situation of problem of refugees in European union: risks and dangers.....

Түймебай Ш.М., Медеубаева Ж.М.

Состояние проблемы беженцев в Европейском союзе: риски и опасности.....

46

Туртугулова Д.М., Мұратхан А.Н.

Ақпараттық соғыстар: Қазақстанның қазіргі кезеңдегі қауіпсіздігі.....

Turtugulova D.M., Muratkhan A.N.

Information wars as a threat to the national security of the Republic of Kazakhstan.....

Туртугулова Д.М., Муратхан А.Н.

Информационные войны как угроза национальной безопасности Республики Казахстан.....

55

Шериязданова Г.Р.

Цифрландыру мен электрондық үкіметтің тиімді басқаруға ықпалы: Қазақстандағы жетістіктер мен проблемалар.....

Sheryazdanova G.R.

Impact of digitalization and e-government on good governance: achievements and challenges in Kazakhstan

Шерьязданова Г.Р.

Влияние цифровизации и электронного правительства на эффективное управление: достижения и проблемы в Казахстане.....

70

АЙМАҚТАНУ/ REGIONAL STUDIES/ РЕГИОНОВЕДЕНИЕ

Айдаркожин М.А., Муканов М.Р.

Теледидардағы қазақтілді контенттің танымалдылығын талдау.....

Aidarkozhin M.A., Mukanov M.R.

Analysis of the popularity of Kazakh-language content on television.....

Айдаркожин М.А., Муканов М.Р.

Анализ популярности казахоязычного контента на телевидении.....

82

Бекебаева А.Д., Атаева Т.Т.

Қазақстан Республикасындағы гендерлік білім берудің стратегиялары мен нәтижелері.....

Bekebayeva A.D., Atayeva T.T.

Strategies and results of gender education in the Republic of Kazakhstan.....

Бекебаева А.Д., Атаева Т.Т.

Стратегии и результаты гендерного образования в Республике Казахстан.....

97

Де Мартино М., Барнашов О.В., Алонци Р., Исидори Э.

Еуропалық және көпполярлық білім кеңістігіндегі «Эразмус» бағдарламасы.....

De Martino M., Barnashov O.V., Alonzi R., Isidori E.

The "Erasmus" Programme in the European and multipolar educational area.....

Де Мартино М., Барнашов О.В., Алонци Р., Исидори Э.

Программа «Эразмус» в европейском и многополярном образовательном пространстве.....

110

Кадырбек Ж.М., Оракбаева У.М.

Ресей миграциясының Орталық Азия елдерінің әлеуметтік-экономикалық жағдайына әсері

Kadyrbek Zh.M., Orakbayeva U.M.

Migration from Russia against the background of mobilization and their impact on the socio-economic situation of Central Asian countries.....

Кадырбек Ж.М., Оракбаева У.М.

Миграция из России на фоне мобилизации и ее влияние на социально-экономическую ситуацию в странах Центральной Азии.....

129

Қыдырбек Ф.А., Кукеева Ф.Т., Усерова К.К., Исова Л.Т.

Орталық Азия елдерінің Қытайдың «Белдеу және жол» бастамасына қатысуы: Қазақстан республикасының жетекші рөлі.....

Kydyrbek F.A., Kukeyeva F.T., Isova L.T., Usserova K.K.

Participation of Central Asian countries in China's Belt and Road Initiative: the leading role of the Republic of Kazakhstan.....

Қыдырбек Ф.А., Усерова К.К., Кукеева Ф.Т., Исова Л.Т.

Участие стран Центральной Азии в китайской инициативе «Пояс и путь»: ведущая роль РК

141

Оспанова Ж.Е.

Қытай Коммунистік партиясы XX съезінің қорытындылары: әлемге жаңа жолдау.....

Ospanova Zh. Ye.

Results of the 20th Congress of the Communist Party of China: a new message to the world.....

Оспанова Ж.Е.

Итоги XX съезда Коммунистической партии Китая: новое послание миру.....

164

ТҮРІКТАНУ/TURKOLOGU/ ТҮРКОЛОГИЯ

Әшірханова Қ.М., Суинжанова Ж.К.

Германия түркология мектептері, орталықтары мен ЖОО-ның ғылыми және білім беру қызметінің кейбір аспектілері.....

Ashirkhanova K.M., Suinzhanova Zh.K.

Some aspects of scientific and educational activities of Turkological schools, centers, universities in Germany.....

Ashirkhanova K. M., Suinzhanova Zh. K.

Almanya'da Türkooloji Çalışmaları, Merkezleri ve Yükseköğretim Kurumlarının Bilimsel ve Eğitim Faaliyetlerinin Bazı Yönleri.....

176

Сарекенова Қ.Қ., Мұхтарова Ф.С.

«Кедей» ұғымына қатысты тілдік бірліктердің этномәдени ерекшелігі (қазақ, қырғыз және түрік тілдерінің материалдары негізінде).....

Sarekenova K.K., Mukhtarova F.S.

Ethnocultural features of linguistic units associated with the concept of "poor" (based on the materials of the Kazakh, Kyrgyz, Turkish languages).....

Сарекенова К.К., Мухтарова Ф.С.

Этнокультурные особенности языковых единиц, связанных с понятием «бедный» (по материалам казахского, кыргызского, турецкого языков).....

193

ШЫҒЫСТАНУ/ ORIENTAL STUDIES/ ВОСТОКОВЕДЕНИЕ

Қуатова Х.Р., Ашинова Ж.Е.

Жапониядағы «Society 5.0» концепциясының алғышарттары мен жүзеге асырылуының негізгі үдерістері.....

Kuatova Kh.R., Ashinova Zh.Ye.

Prerequisites and main processes for the implementation of the "Society 5.0" concept in Japan.....

Қуатова Х.Р., Ашинова Ж.Е.

Предпосылки и основные процессы реализации концепции «Society 5.0» в Японии.....

205

МРНТИ 11.25.40

Научная статья

DOI: <https://doi.org/10.32523/2616-6887/2024-146-1-8-21>

Новый виток регионализма в Центральной Азии? Контент-анализ текстов документов и выступлений президентов по итогам IV консультативной встречи 2022 года

З.Е. Мукашева, Д.К. Ахмедьянова

Евразийский национальный университет им. Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан

(E-mail: ztemirova@mail.ru, Akhmedyanova_dk@enu.kz)

Аннотация. В 2022 году во время IV консультативной встречи глав государств Центральной Азии был подписан Договор о дружбе, добрососедстве и сотрудничестве в целях развития региона Центральная Азия в XXI веке. Данный факт свидетельствует об углублении сотрудничества между республиками Казахстан, Кыргызстан, Таджикистан, Туркменистан и Узбекистан, а также о возможном зарождении нового витка регионализма в Центральной Азии.

В данной статье представлен контент-анализ текстов договора, совместного заявления глав государств Центральной Азии и речей президентов республик, посредством которого определены ключевые приоритеты в области сотрудничества для стран региона. Выявленные результаты эмпирического исследования показывают, что приоритетными для стран Центральной Азии остаются региональное сотрудничество, а также вопросы, связанные с безопасностью.

Статья состоит из следующих разделов: введение, теоретическая часть, посвященная процессам регионализма, литературный обзор по теме региональной интеграции в Центральной Азии, подробное описание методологии исследования, обсуждение результатов и выводы, а также коротко освещены современные тенденции в развитии сотрудничества между странами региона.

Ключевые слова: Центральная Азия, региональное сотрудничество, регионализм, консультативные встречи, договор о дружбе и сотрудничестве, совместное заявление, речь президента, контент-анализ.

Введение

Региональное сотрудничество и интеграция являются важными элементами современных международных отношений. Однако постсоветская Центральная Азия, которая включает в себя пять республик – Казахстан, Кыргызстан, Таджикистан, Туркменистан и Узбекистан, остается скорее географическим, чем интегрированным регионом. Вопрос о расширении сотрудничества в Центральной Азии и возможной региональной интеграции остается актуальным в связи с положительной динамикой регионального партнерства между всеми государствами ЦА, начавшейся в 2016 году после смены власти в Узбекистане [1]. Об этом также свидетельствует и то, что государства региона сохраняют регулярность Консультативных встреч глав государств Центральной Азии. Саммиты такого формата прошли в Астане (Казахстан) в 2018 году, Ташкенте (Узбекистан) в 2019 году, Авазе (Туркменистан) в 2021 году и Чолпон-Ате (Кыргызстан) в 2022 году, следующий саммит планируется в Таджикистане в 2023 году.

По итогам Консультативной встречи 2022 года подписан Договор о дружбе, добрососедстве и сотрудничестве в целях развития Центральной Азии в XXI веке, а также приняты такие важные документы регионального сотрудничества, как Дорожная карта развития регионального сотрудничества на 2022-2024 гг., Центральноазиатская региональная программа «Зеленая повестка дня» и Концепция взаимодействия государств Центральной Азии в многосторонних форматах.

Договор о дружбе, добрососедстве и сотрудничестве определяет основные направления партнерства стран Центральной Азии с целью всесторонне развить экономический, водно-энергетический, транспортный, логистический, туристический и культурно-гуманитарный потенциал региона, а также повысить благосостояние и качество жизни граждан всех республик [2].

Дорожная карта по развитию регионального сотрудничества на 2022-2024 годы направлена на углубление взаимодействия в ряде направлений, путем создания межведомственных механизмов кооперации внешнеполитических ведомств и миссий государств Центральной Азии, аккредитованных при ООН; межпарламентского трека, активизации контактов на уровне руководителей экономических, транспортных, сельскохозяйственных ведомств, ответственных за охрану окружающей среды и экологию, энергетику, образование и культуру, а также институтов/центров, занимающихся стратегическими исследованиями [2].

Региональная программа «Зеленая повестка» для Центральной Азии является частью реализации Повестки дня в области устойчивого развития на период до 2030 года, Рамочной конвенции ООН об изменении климата от 9 мая 1992 года и Парижского соглашения от 12 декабря 2015 года [2]. Стоит отметить, что Концепция взаимодействия государств Центральной Азии в рамках многосторонних форматов принята в целях повышения эффективности взаимодействия государств региона, в том числе в форматах «Центральная Азия+», а также сотрудничества с международными и региональными организациями [2].

Это создает новые благоприятные обстоятельства для успешного и эффективного регионального диалога, который может привести к выгодным решениям в урегулировании проблем региональных границ, водных ресурсов, энергетики и безопасности. Стоит также отметить тот факт, что договор не был подписан президентами Таджикистана и Туркменистана.

Нераспутанным все еще остается клубок вопросов в Центральной Азии, связанный с пограничными спорами, о чем свидетельствуют кровавые столкновения на границе Таджикистана и Кыргызстана в апреле 2021 года и сентябре 2022 года. Анклав Ворух, расположенный в Баткенской области Кыргызстана, с преимущественно таджикским населением является самым болезненным вопросом в отношениях двух республик. Стоит отметить, что около 664 километра из 972 километров таджикско-кыргызской границы урегулированы [3]. Остальной участок остается спорным, хотя в последние годы ведется активная деятельность Межправительственной комиссии по делимитации и демаркации государственной границы между Кыргызстаном и Таджикистаном.

По итогам визита Ш. Мирзиёева в Кыргызстан в январе 2023 года процесс демаркации границ между Кыргызстаном и Узбекистаном был успешно завершен. Данный факт создает условия для углубления двустороннего партнерства между двумя республиками, а также, на наш взгляд, положительно скажется на динамике отношений в региональной перспективе.

Вопрос региональных отношений в Центральной Азии и регионализма давно исследуется в литературе [4]. В западных источниках региональные процессы и интеграционные инициативы в ЦА часто характеризуются как «виртуальные» [5] или «неудачные» [6]. Также существует точка зрения, что геополитическая роль России и Китая является ограничивающим фактором в развитии центральноазиатского регионализма [7]. Вместе с тем Ф. Коста Буранелли [8] настаивает, что государства Центральной Азии сосуществуют довольно стабильно в течение последних тридцати лет.

Несмотря на то, что вопрос центральноазиатского регионализма популярен в академической среде и в целом является приоритетным в отношениях между республиками региона, он остается до конца неисследованным. Данная статья посвящена изучению Договора о дружбе, сотрудничестве и взаимной помощи, подписанного в 2022 году на IV консультативной встрече глав государств Центральной Азии, а также совместного заявления и выступлений президентов посредством контент-анализа и выявления самых часто встречающихся слов и выражений. Тестируемая гипотеза исследования может быть сформулирована следующим образом: свидетельствуют ли тексты договора, совместного заявления и выступлений глав государств, о возможном зарождении нового витка регионализма в Центральной Азии.

Также статья ставит перед собой целью выявить основные приоритеты во взаимодействии стран Центральной Азии на основе текстов вышеуказанных документов и выступлений президентов и проанализировать, как выявленные в ходе контент-анализа текстов приоритеты соотносятся друг с другом. Таким образом, данное исследование ставит перед собой следующие задачи:

- исследовать теоретическое осмысление термина «регионализм»,
- представить литературный обзор по теме регионализма в ЦА,
- провести контент-анализ текстов документов и выступлений президентов во время IV консультативной встречи 2022 года с ручным подсчетом часто употребляемых слов,
- обосновать результаты и выводы исследования.

В результате исследования было выявлено, что приоритетным для стран Центральной Азии остается региональное сотрудничество, а также вопросы, связанные с региональной безопасностью.

Данная статья построена следующим образом: в теоретической части даны основные концептуальные пояснения, такие, как региональное сотрудничество, регионализм, региональная интеграция. Далее мы включили литературный обзор по теме регионального сотрудничества в Центральной Азии, а также коротко осветили современные тенденции в отношениях между республиками, уделяя внимание экономической динамике. После подробного описания методологических инструментов, используемых в исследовании, освещены результаты исследования и дается заключение.

Теоретические основы регионализма

С целью осмысления понятия «региональное сотрудничество» необходима ссылка на концептуальные основы термина «регионализм». В современной литературе не существует единого определения для понятий «региональное сотрудничество», «регионализм» и «региональная интеграция». Также все еще ведутся дискуссии о первичности и следствии вышеуказанных процессов [9].

Наиболее общепринятыми и популярными теоретическими трудами по изучению процессов регионализма остаются работы Ф. Содербаума [9] и Т. Борзель, Т. Риссе [10]. Согласно их выводам, регионализм - это процесс, который путем выработки общих региональных договоренностей и механизмов нацелен на решение общих региональных задач в разных областях сотрудничества [9].

Принято считать, что региональная интеграция является высшей и институциональной формой регионализма, где часть суверенитета государств передана наднациональным органам с целью регулирования процессов регионального сотрудничества [10].

В связи с этим модели Европейского Союза и АСЕАН считаются эталонами развития регионализма, перешедшего в форму региональной интеграции [10]. Однако вопрос о том, что является движущей силой регионализма в разных регионах, остается открытым. Возможно, на это могут повлиять как внутренние, так и внешние факторы. К внутренним факторам можно отнести политическую волю государств-участников решить имеющиеся недопонимания и достичь стабильности и благосостояния региона совместными усилиями [9]. К внешним факторам часто относят глобальные процессы миропорядка, угрозы безопасности региона или иные, к примеру, геополитические или экономические аспекты [9].

Таким образом, процессы регионализма и региональной интеграции все еще изучаются теоретиками. Но в каждом конкретном случае практические результаты региональных процессов могут найти разное теоретическое и концептуальное осмысление.

Обзор литературы

С 1991 года независимые республики Центральной Азии прокладывали собственный путь к регионализму. В начале 1990-х годов Казахстан, Кыргызстан, Таджикистан, Туркменистан и Узбекистан создали общее экономическое пространство, и де-юре Центрально-Азиатский Союз (ЦАС) просуществовал до 2005 года. Участие Центральной Азии в других региональных организациях, таких, как ЕАЭС, ШОС, ОДКБ, СНГ, в настоящее время разделено с соседними державами, такими, как Россия и Китай.

В литературе центральноазиатский регионализм имеет имидж «несостоявшегося» [6], даже утверждается, что Центральная Азия – это «регион, которого нет» [7]. Центральноазиатский регионализм также рассматривается с субрегиональной точки зрения, при которой роль соседних России и Китая считается ограничивающей [7]. В то же время существует и иная точка зрения, критикующая регионализм, рассматриваемый повсеместно через призму западных и европейских «эталонов», которые, по мнению Ф. Коста Буранелли [8], не подходят для описания сложившихся межгосударственных отношений в современной Центральной Азии.

Сегодняшнее сотрудничество в Центральной Азии характеризуется как «более или менее стабильный, предсказуемый набор отношений, обеспечивающий и защищающий общие интересы» [8]. В данном случае такого рода партнерство в Центральной Азии не обязательно подразумевает организацию или административный механизм, а скорее набор привычек и практик, сформированных для реализации региональных целей [8]. Возможно, эта форма сосуществования в Центральной Азии найдет плодородную почву для развития и углубления дальнейшей региональной кооперации, с последующей интеграцией.

Благоприятные результаты регионального сотрудничества тесно связаны с благополучием 70-миллионного населения всех пяти стран. В настоящее время наблюдается тенденция транспарентности в решении спорных региональных вопросов, налажен регулярный политический диалог в формате консультативных встреч.

В период с 2016 по 2021 год общий внешнеторговый оборот стран Центральной Азии вырос на 54% и достиг \$167 млрд [11]. Более того, внутрирегиональная торговля выросла более чем в три раза, количество совместных предприятий увеличилось более чем в пять раз, центральноазиатские инвестиции выросли с 1,6% до 2,5% глобальных инвестиций, достигнув \$34,3 млрд в 2021 году, взаимные инвестиции выросли в четыре раза за тот же период, в результате, общий ВВП региона увеличился на 20% и достиг \$329 млрд [11].

Однако остаются нерешенными приграничные проблемы, а также вопросы водораспределения между странами верховья и низовья рек. С другой стороны, возможно, в связи со сложившейся геополитической обстановкой в мире, в том числе

конфликтом России и Украины, а также приходом к власти талибов в Афганистане, страны Центральной Азии будут укреплять имеющиеся договоренности и углублять региональное сотрудничество.

Методология

Данная статья основана на результатах количественного контент-анализа с ручным подсчетом часто встречающихся слов и словосочетаний в текстах договора совместного заявления и выступлений президентов республик Казахстана, Кыргызстана, Туркменистана и Узбекистана во время IV консультативной встречи. Полный текст выступления Президента Таджикистана не был найден, так как часть его выступления проходила в закрытом режиме, соответственно, оно не было включено в анализ.

Целью количественного контент-анализа является выявление часто встречающихся в текстах документов слов и выражений, что позволит, с помощью выводов анализа проследить приоритеты сотрудничества между странами Центральной Азии и раскрыть их перспективу.

Текстовый документ договора был скачан с сайта <https://adilet.zan.kz/rus/docs/U2200000963>, полные тексты совместного заявления и выступлений президентов были найдены на официальных сайтах президентов республик и переведены в формат Word. Далее с помощью ручного подсчета слов были выявлены результаты исследования.

Обсуждение и результаты

Согласно результатам проведенного контент-анализа текста договора о дружбе, добрососедстве и сотрудничестве в целях развития Центральной Азии в XXI веке, который состоит из 32 статей и 2027 слов, приоритетными для стран Центральной Азии остается региональное сотрудничество, а также проблемы безопасности в регионе. Данный вывод был сделан на основе частого повторения слов «сотрудничество» и «безопасность» в тексте документа. В таблице ниже приведены наглядные результаты проведенного исследования.

Таблица 1

Список двадцати часто употребляемых слов в тексте договора [разработка авторов]

№ п/п	слово	кол-во повторений
1	Стороны	55
2	Договаривающиеся	53
3	Статья	32
4	Центральная	25
5	Азия	24
6	Государства	14

7	Сотрудничество	14
8	Цели	13
9	Между	10
10	Области	9
11	Развивают	9
12	Безопасность	8
13	Совместных	8
14	Договор	7
15	Международных	7
16	Усилия	7
17	Взаимодействуют	6
18	Содействуют	6
19	Взаимный	5
20	Интерес	5

В таблице отображены часто употребляемые слова и выражения в количестве 20 слов. Седьмую строчку списка занимает слово «сотрудничество», что позволяет нам интерпретировать данный факт как совместную озабоченность стран региона Центральной Азии региональным сотрудничеством и построением открытого диалога в отношениях между собой. Также стоит отметить, что немаловажным фактором стабильности для стран Центральной Азии является вопрос безопасности, так как это слово занимает 12-е место в списке самых часто встречающихся слов и повторилось 8 раз в тексте документа. Этот факт остается актуальным ввиду последних геополитических событий на пространстве СНГ и прихода к власти террористической организации Талибан в соседнем Афганистане. Таким образом, безопасность региона и его мирное сосуществование является и остается приоритетным для стран Центральной Азии.

Наряду с вышесказанным, в списке присутствуют следующие слова: «развивают», «взаимодействуют» и «содействуют». Данные глаголы повторились в тексте договора 9, 6 и 5 раз соответственно, что свидетельствует о готовности Казахстана, Кыргызстана, Таджикистана, Туркменистана и Узбекистана содействовать уже имеющимся договоренностям и развивать новые.

В целом результаты контент-анализа договора подтверждают готовность стран Центральной Азии к сближению и открытому диалогу с целью углубления регионального сотрудничества и решения региональных проблем.

Таблица 2

Список двадцати часто употребляемых слов в тексте совместного заявления глав государств ЦА [разработка авторов]

№ п/п	слово	кол-во повторений
1	Государства	45
2	Центральная Азия	36
3	Стороны	31
4	Сотрудничество	23
5	Главы	21
6	Важность взаимодействия	19
7	Регион	13
8	Региональное	13
9	Обеспечение	11
10	Области	11
11	Развитие	10
12	Безопасность	9
13	Укрепление	8
14	Выразили	7
15	Подчеркнули	7
16	Республики	7
17	Высказались	6
18	Связи	6
19	Инфраструктура	5
20	Стабильность	5

В Таблице 2 отображены результаты контент-анализа текста совместного заявления глав государств Центральной Азии, состоящего из 34 пунктов и 2069 слов. По итогам ручного подсчета часто употребляемых слов в текстах двух документов, результаты повторения слова «безопасность» совпадают на 90%. В данном случае, слово «безопасность» повторилось 9 раз, а в тексте договора оно повторилось 8 раз. Примечательно, что также имеется совпадение слов «сотрудничество» в обоих документах. В тексте совместного заявления оно повторилось 23 раза, что на 9 раз больше, чем в тексте договора, что свидетельствует о приверженности стран Центральной Азии своим приоритетам в направлении развития и укрепления регионального сотрудничества.

Более того, в списке присутствуют следующие слова, как «регион», «региональное», «развитие», «укрепление», «инфраструктура», «стабильность». Наличие данного ряда слов можно интерпретировать как акценты в региональных отношениях между странами Центральной Азии.

№ п/п	Часто повторяющиеся слова в тексте выступления К. Токаева (Казахстан)	Кол-во повторений в тексте	Часто повторяющиеся слова в тексте выступления С.Жапарова (Кыргызстан)	Количество повторений в тексте	Часто повторяющиеся слова в тексте выступления С.Бердымухамедова (Туркменистан)	Количество повторений в тексте	Часто повторяющиеся слова в тексте выступления Ш.Мирзиёева (Узбекистан)	Количество повторений в тексте
1	Центральная Азия	26	Центральная Азия	15	Центральная Азия	24	Центральная Азия	7
2	Страны	13	Регион	11	Государства	11	Развитие	7
3	Наш регион	12	Страны	9	Страны	11	Сотрудничество	7
4	Казахстан	11	Безопасность	7	Безопасность	8	Регион	7
5	Развитие сотрудничества	9	Кыргызстан	7	Наши	8	Предлагаем	6
6	Между	7	Сотрудничество	6	Регион	6	Страны	6
7	Безопасность	6	Между	5	Туркменистан	6	Безопасность	5
8	Государств	6	Вопросы	4	Диалог	5	Взаимодействие	4
9	Климат	5	Международные	4	Мир	5	Вопросы	4
10	Народы	5	Мир	4	Народы	5	Внимание	4
11	Миллиарды долларов	5	Мировые	4	Регион	5	Должны	4
12	Взаимодействие	4	Народы	4	Сегодня	5	Обеспечение	4
13	Активно	4	Необходимо	4	Доверие	4	Проекты	4
14	Международные	4	Обеспечение	4	Должны	4	Сегодня	4
15	МФЦА	4	Развитие	4	Достижения	4	Взаимные	3
16	Необходимо	4	Связи	4	Конфликты	4	Инициативы	3
17	Политика	4	Стабильность	4	Региональные связи	4	Культура	3
18	Ресурсы	4	Афганистан	3	Бизнес	3	Мир	3
19	Торговля	4	Важные	3	Вызовы	3	Общий потенциал	3
20	Условия	4	Границы	3	Активизировать	3	Продовольствие	3

В таблице 3 приведены списки 20 самых часто встречающихся слов в текстах выступлений президентов К.-Ж.К. Токаева, С.Н. Жапарова, С. Г. Бердымухамедова и Ш.М. Мирзиеева во время IV консультативной встречи в Чолпон-Ате. Согласно результатам проведенного контент-анализа, страны Центральной Азии выражают общую обеспокоенность по вопросам региональной безопасности. В текстах выступлений президентов Казахстана, Кыргызстана, Туркменистана и Узбекистана слово «безопасность» повторилось 6, 7, 8 и 5 раз соответственно. Стоит также отметить, что оно входит в ТОП 10 самых часто встречающихся слов во всех текстах выступлений. Результаты анализа свидетельствуют о том, что вопросы безопасности являются самыми приоритетными в отношениях республик.

Слово «сотрудничество» часто употреблялось во время выступления президентов Казахстана, Кыргызстана и Узбекистана. Словосочетание «региональные связи» повторилось 4 раза за время выступления Сердара Бердымухамедова, что, возможно, свидетельствует о положительном сдвиге Туркменистана в сторону более тесного взаимодействия с соседними республиками и вовлеченности в региональные вопросы.

Слово «мир» повторилось в речи президентов Кыргызстана, Туркменистана и Узбекистана 4, 5 и 3 раза соответственно. Действительно, мирные отношения между республиками являются первичными для обеспечения региональной стабильности и безопасности, и главы государств подчеркивают приоритетность построения мирного диалога, что особенно актуально ввиду последних приграничных столкновений между Кыргызстаном и Таджикистаном в 2021 и 2022 году. Однако такие слова, как «граница» и «Афганистан» найдены в списке часто встречающихся слов только в речи президента Кыргызстана Садыра Жапарова.

Немаловажным остаются отдельно выделенные приоритеты в выступлениях каждого главы государства, таких, как климат, МФЦА, торговля и ресурсы – для Казахстана, развитие бизнеса для Туркменистана, а также совместные проекты и сфера продовольствия для Узбекистана.

Интересным и значимым остается тот факт, что во всех анализируемых текстах документов и выступлений приоритетными остаются вопросы сотрудничества и безопасности, то есть результаты эмпирического исследования соотносятся друг с другом в полной мере. Однако по итогам проведенного контент-анализа не было выявлено повторений слов «интеграция» или «институционализация» региональных отношений, что обычно характерно для регионализма. Таким образом, тестируемая гипотеза не нашла своего полного подтверждения, хотя частично может быть подтверждена, так как слово «сотрудничество» является одним из самых часто встречающихся слов в текстах анализируемых документов и выступлений. Возможно, данный факт является отправной точкой углубления регионального сотрудничества, которое в будущем может перерасти в центральноазиатский регионализм. Но, несмотря на позитивные сдвиги в отношениях государств, принятие важных совместных документов и регулярность консультативных встреч, на наш взгляд, о зарождении нового витка регионализма в Центральной Азии пока еще говорить рано.

Заключение

Целью настоящего исследования было выявить приоритеты стран Центральной Азии в текстах совместных договора и заявления, а также выступлений президентов Казахстана, Кыргызстана, Туркменистана и Узбекистана в Чолпон-Ате в 2022 году. Поставленные цели и задачи статьи были достигнуты путем проведения эмпирического исследования с помощью количественного контент-анализа текстов договора, совместного заявления и выступлений глав государств ЦА. Результаты, полученные в ходе контент-анализа, расширяют имеющиеся эмпирические исследования в вопросах центральноазиатского регионального сотрудничества, а также демонстрируют, что приоритетными для стран Центральной Азии остается региональное сотрудничество и вопросы, связанные с региональной безопасностью. Результаты контент-анализа всех текстов соотносятся полностью, но тестируемая гипотеза подтверждена частично.

Несмотря на положительные сдвиги в построении открытого и прозрачного политического диалога через регламент ежегодных региональных саммитов в Центральной Азии, следует признать, что остается нерешенным перечень вопросов в регионе, связанный с водными и энергетическими ресурсами, приграничными территориальными спорами в Ферганской долине. Согласно результатам данного исследования, о зарождении нового витка регионализма в Центральной Азии пока говорить рано.

Тем не менее, страны Центральной Азии ставят приоритетной задачей по отношению друг другу укрепление внутрорегионального сотрудничества и безопасности, что впоследствии, возможно, станет плацдармом для построения регионализма и интеграции в Центральной Азии.

Список литературы

1. Patnaik A. Regionalism and Regional Cooperation in Central Asia//International Studies. 2019. No 56, P. 147-162 [Electronic resource]. URL: <https://doi.org/10.1177/0020881719852567> (дата обращения: 25.02.2023).
2. Посольство Республики Кыргызстан в Республике Узбекистан – [Электронный ресурс]. - URL:<https://mfa.gov.kg/ru/dm/uzbekistan-ru/news/19690> (дата обращения: 25.02.2023).
3. Омуралиев Н. Кыргызско-таджикские конфликты: социологический анализ // Вестник КазНПУ. - 2022. – №77. – С. 39-47.
4. Akhmedyanova D. Central Asian States' Relations to Each Other (1991-2020), In The Changing Perspective of Central Asia in the 21st century, by Murat Yorulmaz and Serdar Yilmaz. Istanbul, "Kriter", 2020, P. 107-146.
5. Roy A. Virtual Regionalism, Regional Structures and Regime Security in Central Asia, Central Asian Survey. - 2008. - №27(2). - P.185-202. URL: <https://doi.org/10.1080/02634930802355121> [Electronic resource]. (Accessed: 25.02.2023).
6. Rosset D., and D. Svarin. The Constraints of the Past and the Failure of Central Asian Regionalism, 1991–2004, Region. -2014.-№ 3(2). -P. 245–266 [Electronic resource]. URL: <https://doi.org/10.1353/reg.2014.0011> (Accessed: 25.02.2023).

7. Krapohl S. and A. Vasileva-Dienes. The Region that Isn't: China, Russia and the Failure of Regional Integration in Central Asia, *Asia Europe Journal*. 2020. No 18(3). P. 347-366. [Electronic resource]. URL: <https://doi.org/10.1007/s10308-019-00548-0> (Accessed: 25.02.2023).
8. Costa Buranelli F. Central Asian Regionalism or Central Asian Order? Some Reflections, *Central Asian Affairs*. - 2021.- №8(1).-P. 1-26. [Electronic resource]. URL:<https://doi.org/10.30965/22142290-bja10015> (Accessed: 25.02.2023).
9. Söderbaum F. *Rethinking Regionalism*. Palgrave: Macmillan, 2016. – P. 252.
10. Börzel T. *Comparative Regionalism: A New Research Agenda*, KFG Working Paper Series. Berlin: Kolleg-Forschergruppe, 2011.
11. Djmalov F. Regional Cooperation in Central Asia: Vision from Uzbekistan // CABAR.Asia's School of Analytics [Electronic resource]. URL:<https://cabar.asia/en/regional-cooperation-in-central-asia-vision-from-uzbekistan> (Accessed: 25.02.2023).

References

1. Patnaik A. Regionalism and Regional Cooperation in Central Asia//*International Studies*, 56, 147-162 (2019). [Electronic resource]. Available at: <https://doi.org/10.1177/0020881719852567> (Accessed: 25.02.2023).
2. Posol'stvo Respubliki Kyrgyzstan v Respublike Uzbekistan [Embassy of the Republic of Kyrgyzstan in the Republic of Uzbekistan]. [Electronic resource]. Available at: <https://mfa.gov.kg/ru/dm/uzbekistan-ru/news/19690> (Accessed: 25.02.2023)
3. Omuraliev N. Kyrgyzsko-tadzhikskie konflikty: sociologicheskij analiz [Kyrgyz-Tajik conflicts: sociological analysis], *Vestnik KAZNPU [Bulletin of KazNPU]*, 77, 39-47 (2022).
4. Akhmedyanova D. Central Asian States' Relations to Each Other (1991-2020), In *The Changing Perspective of Central Asia in the 21st century*, by Murat Yorulmaz and Serdar Yilmaz ("Kriter", Istanbul, 2020, P. 107-146).
5. Roy A. Virtual Regionalism, Regional Structures and Regime Security in Central Asia, *Central Asian Survey*, 27(2), 185-202 (2008). Available at: <https://doi.org/10.1080/02634930802355121> [Electronic resource]. (Accessed: 25.02.2023).
6. Rosset D., and D. Svarin. The Constraints of the Past and the Failure of Central Asian Regionalism, 1991-2004, *Region*, 3(2), 245–266 (2014) [Electronic resource]. Available at: <https://doi.org/10.1353/reg.2014.0011> (Accessed: 25.02.2023).
7. Krapohl S. and A. Vasileva-Dienes. The Region that Isn't: China, Russia and the Failure of Regional Integration in Central Asia, *Asia Europe Journal*, 18(3), 347-366 (2020), [Electronic resource]. Available at: <https://doi.org/10.1007/s10308-019-00548-0> (Accessed: 25.02.2023).
8. Costa Buranelli F. Central Asian Regionalism or Central Asian Order? Some Reflections, *Central Asian Affairs*, 8(1), 1-26 (2021), Available at:<https://doi.org/10.30965/22142290-bja10015> (Accessed: 25.02.2024).
9. Söderbaum F. *Rethinking Regionalism* (Macmillan, Palgrave, 2016, P. 252).
10. Börzel T. *Comparative Regionalism: A New Research Agenda*, KFG Working Paper Series (Kolleg-Forschergruppe, Berlin, 2011)

11. Djamalov F. Regional Cooperation in Central Asia: Vision from Uzbekistan, CABAR.Asia's School of Analytics. Available at: <https://cabar.asia/en/regional-cooperation-in-central-asia-vision-from-uzbekistan> (Accessed: 25.02.2023).

З.Е.Мукашева, Д.К.Ахмедьянова

Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана, Қазақстан Республикасы

Орталық Азиядағы аймақшылдықтың жаңа тамыры: 2022 жылғы IV кеңестік кездесу қорытындысы бойынша президенттердің сөйлеген сөздері мен құжаттар мәтініне мазмұндық талдау

Андатпа. 2022 жылы Орталық Азия мемлекеттері басшыларының IV кеңестік кездесуі барысында Орталық Азияны XXI ғасырда дамыту жөніндегі достық, тату көршілік және ынтымақтастық туралы шартқа қол қойылды. Бұл факт Қазақстан, Қырғызстан, Тәжікстан, Түркіменстан және Өзбекстан республикалары арасындағы ынтымақтастықтың тереңдей түскенін, сондай-ақ Орталық Азияда аймақшылдықтың жаңа желісінің пайда болу мүмкіндігін көрсетті.

Мақалада шарт мәтіндерінің, Орталық Азия мемлекеттері басшыларының бірлескен мәлімдемесінің және республикалар президенттерінің сөйлеген сөздерінің мазмұндық талдауы беріліп, сол арқылы аймақ елдері үшін ынтымақтастық саласындағы негізгі басымдықтар айқындалады. Эмпирикалық зерттеулердің нәтижелері аймақтық ынтымақтастық пен қауіпсіздікке қатысты мәселелер Орталық Азия елдері үшін басымдық болып қала беретінін көрсетеді.

Мақала келесі бөлімдерден тұрады: кіріспе, аймақшылдық процестеріне арналған теориялық бөлім, Орталық Азиядағы аймақтық интеграция тақырыбы бойынша әдебиеттерге шолу, зерттеу әдістемесінің толық сипаттамасы, нәтижелер мен қорытындыларды талқылау, сонымен қатар аймақ елдері арасындағы ынтымақтастықты дамытудың қазіргі тенденцияларына қысқаша шолу.

Түйін сөздер: Орталық Азия, аймақтық ынтымақтастық, аймақшылдық, консультативтік кездесу, достық және ынтымақтастық туралы келісім, бірлескен мәлімдеме, президент сөзі, мазмұнды талдау.

Z.Ye. Mukasheva, D.K. Akhmedyanova

L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan

Is there a new round of regionalism in Central Asia? Content analysis of the texts of documents and Presidents' speeches during the IV consultative meeting in 2022

Abstract. In 2022 during the IV Consultative Meeting of the Heads of States of Central Asia the Treaty of Friendship, Good-Neighborhood and Cooperation for the Development of Central Asia in the

21st Century was signed. This fact indicates the deepening of cooperation between the Republics of Kazakhstan, Kyrgyzstan, Tajikistan, Turkmenistan and Uzbekistan, as well as the possible emergence of a new round of regionalism in Central Asia.

This article presents a content analysis of the treaty texts, the joint statement of the heads of Central Asian states and presidents' speeches of the republics, through which the key priorities in the field of cooperation for the countries of the region are identified. The results of the empirical research show that regional cooperation and security-related issues remain priorities for the Central Asian countries.

The article consists of the following sections: introduction, theoretical part devoted to the processes of regionalism, literature review on the topic of regional integration in Central Asia, detailed description of the research methodology, discussion of the results and conclusions, as well as briefly highlighted current trends in the development of cooperation between the countries of the region.

Keywords: Central Asia, regional cooperation, regionalism, consultative meetings, friendship and cooperation treaty, joint statement, presidential speech, content analysis.

Сведения об авторах:

Мукашева З.Е. – докторант, Евразийский национальный университет им. Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан.

Ахмедьянова Д.К. – кандидат политических наук, Евразийский национальный университет им. Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан.

Mukasheva Z.Ye. – Ph.D. student in international relations, Department of International Relations, L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan.

Akhmedyanova D.K. – Doctor of Philosophy (Ph.D.), Head of the Department of International Relations, L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan.

Copyright: © 2024 by the authors. Submitted for possible open access publication under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution (CC BY NC) license (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>).

ХҒТАР 11.01.33

DOI: <https://doi.org/10.32523/2616-6887/2024-146-1-22-45>

Дәстүрлі және инновациялық құндылықтардың бағыттары мен мазмұнын анықтайтын қағидалар

М.Ө. Насимов

Қызылорда «Болашақ» университеті, Қызылорда, Қазақстан

Қорқыт Ата атындағы Қызылорда университеті, Қызылорда, Қазақстан

(E-mail: nasimov_m@mail.ru)

Аңдатпа. Қоғам мүшелерінің құндылық бағдарларындағы үздіксіз өзгерістер осы процесті зерттеу міндетін қойып отыр. Осы уақытқа дейін саяси ғылымдарда дәстүрлі және инновациялық құндылықтардың бағыттары мен мазмұнын анықтайтын қағидалар әлі де сыни талдаудан өткен жоқ. Сондықтан жаһандану шарттарында туындаған өзгерістер динамикасындағы дәстүрлі және инновациялық құндылықтар арасындағы қатынасты заманауи зерттеулерде анықтау өзекті болып табылады деп санаймыз. Теориялық талдау жүргізілген зерттеуде диалектикалық, салыстырмалы-тарихи, құрылымдық-функционалдық, дедуктивті және индуктивті талдау әдістері қолданылды. Бұл мақаланың басты мақсаты – дәстүрлі және инновациялық құндылықтардың бағыттары мен мазмұнын анықтайтын қағидаларды саясаттанулық тұрғыда жүйелеу. Мақсатты жүзеге асыру үшін дәстүрлі және инновациялық құндылықтар ұғымдарының мәнін дәйектеу арқылы ұсынылып отырған қағидалардың мағынасын анықтау міндеттерін қойдық. Негізгі қағидалар ретінде іргелендіру, стандарттау, ізгілендіру, демократияландыру және ақпараттандыру алынды. Кіріспе бөлімде дәстүрлі және инновациялық құндылықтар ұғымдарының негізгі тұжырымдамаларын анықтап, зерттеліп отырған мәселенің тұжырымын, мақсатын және тарихын дәйектедік. Талқылау және нәтижелер бөлігі 5 тармақшаға бөлініп, әр тармақшада ұсынылған қағидалар негіздерін дәлелдедік. Саяси жаңғыру мен үздіксіз саяси реформалар жүріп жатқан қоғамда дәстүрлі және инновациялық құндылықтар қатар өмір сүретін әлеуметтік кеңістік қалыптасады деген қорытындыға келдік.

Түйін сөздер: дәстүрлі және инновациялық құндылықтар, жаһандану, іргелендіру қағидасы, стандарттау қағидасы, ізгілендіру қағидасы, демократияландыру қағидасы, ақпараттандыру қағидасы.

Кіріспе

Жаһанданудың әлеуметтік-саяси салдарын талқылау өзекті саяси пікірталастардың тақырыптық аясын кеңейтті. Қазіргі қоғамдық өмірдің әлеуметтік-саяси және мәдени шарттарының өзгерісін айқындау барысында оның себептері мен факторларын түсіндіру маңызды болып отыр. Бүгінде бұл талқылауларда дәстүрлі және инновациялық құндылықтар мәселесі ерекше мәнге ие. Жаһандану шарттарындағы әлеуметтік шынайылықтың терең сипаттамаларына назар аудару кездейсоқ емес. Бұл қазіргі жаһандық процестердің әсерінен туындаған дәстүрлі құндылықтардың түбегейлі өзгерістерінің сипатына байланысты деген қорытындыға келеміз.

Осыдан 6 жыл бұрын Монако ханзадасы Лорен Солер елімізде дәстүрлі және инновациялық құндылықтарды біріктіре [1] алатындығын айтқан болатын. Мемлекет басшысы Қ.Тоқаев осы жылғы Ұлттық құрылтайда сөйлеген сөзінде өз дәстүрлі құндылықтарымызды заманауи мәдениет нормаларымен үйлесімді түрде біріктіру қажеттілігін айтты [2].

Қоғамның базалық негізгі құндылықтары өркениеттер арасындағы өзара іс-қимылдарды пішіндеуге мүмкіндік береді. Бұл тек батыстық технологиялардың, білімнің және демократиялық институттардың қарқынды таралуын ғана емес, қалыптасқан әлемдік тәртіптің тұрақсыздануына әкеледі. Европоцентризм тұжырымдамасын сынға алған ағылшын тарихшысы және мәдениеттанушысы А.Д. Тойнби [3, 239 б.] 1948 жылдың өзінде қазіргі батыстық секулярлы өркениет өзінің кеңеюі барысында дүниежүзілік сипатты иеленгенін және аман қалған барлық басқа өркениеттерді, қарабайыр қоғамды тартқанын айтады. Бүгінгі саяси шынайылыққа қарасақ, дамуы баяу елдердің басым бөлігінің ұлттық байлығына жаһандық экономиканың тетіктері арқылы үстемдік ету жалғасып жатыр. Бұл технологиялық, экономикалық, геосаяси, әлеуметтік-мәдени және демографиялық салалардағы қарқынды өзгерістердің дәстүрлі және инновациялық құндылықтарға ықпалын көрсетеді.

Өркениеттердің этномәдени бөлінісі тұжырымдамасының авторы, американдық саясаттанушы С.Ф. Хантингтон өзінің «The clash of civilizations and the remaking of world order» [4] еңбегінде түрлі мәдени және өркениеттік жүйелер арасындағы қайшылықтарды дәйектейді. Жергілікті өркениеттер тұжырымдамасы қағидаларын негізге алған саясаттанушы әлемдік саясаттың негізгі ойыншылары сыртқы мәдени өктемдікке қарсы тұратын, өзінің әлеуметтік және моральдық құндылықтарын бекіткен өркениеттік жүйелер қарсылық танытатынын дәлелдейді. С.Ф. Хантингтонның пікірінше, өзі әлемнің 6 державасы деп тапқан елдер бір-бірінен әлеуметтік-мәдени тәжірибе, өмір-салты мен моральдық құндылықтары сәйкес келген дәстүрлерімен ерекшеленетін бес өркениетті құрайды. Өркениеттер бастапқыда түрлі философиялық нанымдар, іргелі құндылықтар, әлеуметтік байланыстар, әдет-ғұрыптар мен дүниетанымды ұстанды. Уақыт ағымына сәйкес түрлі бастамалар өзгеріске ұшырап отырды.

Өткен ғасырдың 70 жылдарынан бастап жаңғыру ұғымының кейбір түсіндірмелері сыналды және қайта қарала бастады. XX ғасырдың соңына қарай дәстүрлі мәдениеттің батыстық техногенді өркениет тәуелділігіне қарағанда, орталық пен перифериялық

әлеуметтік жүйелер арасындағы қарым-қатынасының күрделі және диалектикалық байланысы айқын көрінді. Бұл қатынастарды анықтайтын үш негізгі қағиданы атауға болады: (1) симбиоз, (2) конфликт, (3) синтез [5, 486-492 бб.]. Аталмыш қағидаларға сәйкес, А.И. Зеленков [6, 35 б.] редакциялығымен жарық көрген түсіндірмелер назарымыздан тыс қалмауы тиіс. Симбиоз ұлттық мәдениет дәстүрлері мен қазіргі батыс мәдениеті арасындағы байланыстың тәуелсіздігі және дербестігі сақталатын өзара әрекеттестік болып табылады. Мұндай симбиоз мысалдарына батыс техникасы мен шығыс өсиетін біріктіру үлгілері, ғылым және адами құндылықтар, рационализм және гуманизм болуы ықтимал. Бұл тұста Батыс дәстүрлі түрде рационалды, ғылыми-техникалық бастаманың, Шығыс моральдық, этикалық және гуманистік қағиданың тасымалдаушысы сипатында әрекет жасайды.

Конфликттік өзара әрекет дәстүршілдік пен этномәдени дербестікке қарсы жаңғыру саналады. Бұл қағида дәстүрлі және инновациялық құндылықтардың қатар әрекеттерін түсіндіретін танымал нұсқаларының бірі болуы да мүмкін. Бейбіт өзгерістерге бағытталған зорлық-зомбылықсыз (сатьяграха) философиясының негізін қалаушы М. Ганди британдық саясат пен мәдениет негізінде жүзеге асқан Батыс өркениетін сынға алады. Оның пайымдауынша, аталмыш өркениеттің шектен тыс материалистік бағыттылығы рухани құндылықтарды ұмыттырады. Адамзат қоғамы тұтыну мен рухсыздыққа табынуға жетелейтін индустрияландырусыз жақсы өмір сүре алады деп есептейді. Шығыс қоғамындағы мәдени өзіндік ерекшеліктерді қолдау осы қоғамдық құрылысты мадақтаудың діни белсенділігімен байланысты екендігін айта кетуіміз қажет. Батыстық өмір-салтындағы жекешілдік, тұтынушылық секілді басқа да келеңсіз әрекеттерді сынау мен айыптау марксизм, фундаментализм және радикализм қағидаларына негізделген. Батыс өркениетіне қатысты пікірлерде табиғат пен адам бір-біріне қарама-қарсы тұрады деген ұғым қалыптасып үлгерген. Ал Шығыс менталитеті үшін адамның білімі мен еркі діни ілімдер қағидаларына бағынады.

Синтезді Батыстан келетін жаңғыру толқынының өзара жанамалануы мен буындалуына сүйенген дамушы елдердің мәдени және әлеуметтік бірегейлігін сақтаудың түрткілері ретінде анықтауға болады. Бұл үдерісте заманауи құндылықтарға тән жаһандық тұтастық дәстүрлердің жаңа шарттарын қалыптастырады. Құндылықтардың өзара әрекеттесуіндегі жаңа бастамалар жаһандану дәуіріндегі ерекшеліктерді айқындайды. Заманауи қоғамдағы түрлі мәдени және өркениеттік құрылымдардың өзара әрекеттесуінің көріністеріне сүйене отырып, дәстүрлі және инновациялық құндылықтарды әлеуметтік-саяси өлшемде қарастыруға болатындығын көрсетеді.

Жоғарыдағы пікірлерге сәйкес, әр елдегі қоғамның дамуы көптеген факторлармен анықталатындығы белгілі болып отыр. Жаһандану шарттарындағы өзгерістер динамикасында дәстүрлі құндылықтар мен инновациялық міндеттер басымдыққа ие болады. Қазіргі әлемдегі елдер арасындағы ерекшеліктерге қарамастан, зерттеушілер тұжырымдарына сәйкес қоғамның әлеуметтік-саяси шарттарындағы өзгерістер бағыттары мен мазмұнын танытатын 5 қағиданы белгілеуге болады (кесте 1):

Қоғамның әлеуметтік-саяси шарттарындағы өзгерістер бағыттары мен мазмұнын танытатын қағидалар

іргелендіру қағидасы	стандарттау қағидасы
ізгілендіру қағидасы	демократияландыру қағидасы
ақпараттандыру қағидасы	

Ескерту: автор құрастырды

Кестеде көрсетілген қағидалардың дәстүрлі және инновациялық құндылықтарға да ықпалы бар деп ойлаймыз. Сондықтан біз осы зерттеуімізде қазіргі шарттардағы өзгерістер бағыттары бойынша белгіленген қағидалардың дәстүрлі және инновациялық құндылықтарға қатысы бар маңызды себептерін көрсетуге тырысамыз.

Біздің авторлық қорытындыларымыз дәлелдеуді қажет ететіндіктен, дәстүрлі және инновациялық құндылық бағдарларының біртұтастығы мен әмбебаптылығын қоғам дамуы түсініктерімен толықтыруға тырысамыз. Осыдан туындаған тұжырымдар әрдайым жаһандық өзгерістер мен жаңғыртуларды түсіндіргенде туындайды. Социализм жетелеген және мызғымас деп белгілеген ескі көзқарастарды бір сәтте капитализм жойып жіберді. Алғашқы кезеңдерде қоғам өзіндік саяси-экономикалық, әлеуметтік-мәдени күйзелістерді басынан кешірді. Әрине, бұл кезеңдер артта қалды. Дегенмен, ұжымшылдық, әлеуметтік теңдік, гуманизм, халық пен мемлекет үшін еңбек ету секілді ескі құндылықтар бағдарлары орнына өзге көзқарастар мен басымдықтар келді.

Мәселенің тұжырымы

Нарықтық қатынастар мен дәстүрлерге негізделген қоғамдағы өзгерістер құндылықтар трансформациясына әкелді. Құндылықтар өзгерісі жаңа әлеуметтік-экономикалық, саяси шарттарға бейімделу қажеттігінен туындайды. Құндылықтар өзгерісі қоғамға жат емес тәртіп пен тұрақтылықты қалыптастырады. Қоғам құндылықтары арқылы адам әрекетін реттеуге болады және осы негізде ұлттық қауіпсіздікті нығайта аламыз. Орын алған өзгерістер қоғам мүшелерінің психологиялық ахуалына, көзқарасына, рухани дүниетанымына да әсер етіп, ұлттық түрлену басталады.

Өзгерістер көптеген әлеуметтік ережелердің қоғамдық өмірден және тәжірибеден жойылуына соқтырып, жаңа құндылықтар мен өмір-салты деңгейін халық басшылыққа ала бастайды. Дәстүрлі және инновациялық құндылықтарды стандарттарды белгілеуші құбылыс ретінде қарастыруға болады. Бұл белгілеулер қоғам мүшелерінің экономикалық, саяси, әлеуметтік, психологиялық және рухани ахуалы мен дамуын білдіреді. Сондықтан қоғамдағы әлеуметтік-саяси күйреу болған жағдайда құндылық бағдарлары мен көзқарастар дәстүрлі және инновациялық құндылықтарға ықпал жасайды. Демек, қоғамдағы өзгерістер толық аяқталғаннан кейін азаматтардың өмір-салты қалай боларын ешкім білмейді.

Қоғамда алдағы уақытта болатын өзгерістерді болжау мүмкін емес. Дегенмен, өзгерістер барысында туындаған құндылықтарды ғылыми тұрғыда талдауға болады. Негізінен дәстүрлі құндылықтар әлеуметтік тәжірибеде іріктеліп, ұрпақтан-ұрпаққа жетеді. Дәстүрлі құндылықтар өзгерісі инновациялардың, жаңа құбылыстардың ықпалынан болатын трансформацияның бір түрі. Тұрақтылық қалыптасқан қоғамда өзгерістер өз ретімен ақырындылық (баяулық) танытатын болса, ал белгісіздік орнаған қоғамда өздігінен жоғары жылдамдықпен жүреді.

Үйлесімсіздік қалыптасқан қоғамда дәстүрлі және инновациялық құндылықтар дәйексіз құбылысқа айналады. Әлеуметтік құндылықтарға негізделген саяси институттарға қоғамдық дамудың тұрақсыздығы табыс әкелмейді. Біздің ойымызша, қоғам мүшелерінің саяси-әлеуметтік, экономикалық ахуалы құндылық бағдарларының ықпалы және қоғамдағы басым қағидаларға сәйкес құрылады. Халық инновациялық құндылықтардың негізгі тасымалдаушылары саналады. Сондықтан қоғамның әлеуметтік дамуының көрсеткіші халықтың ішкі көзқарастары, аксиологиялық бағдарларымен байланысты, дәстүрлі және инновациялық құндылықтар осы негізде өзгерістерге ұшырайды.

Зерттеудің мақсаты

Кез келген қоғамның іргесі, өз негізі болады. Ол құндылықтар белгілеп берген халықтың немесе мемлекеттік саясатқа сүйенетін кеңінен тараған стандарттарға негізделеді. Бұл бағытта қоғамды ізгілендіру арқылы қоғамдық құндылықтарды қалыптастыра аламыз. Халық биліктің жалғыз легитимді қайнар-көзі, қоғам ортақ игіліктер мен мүдделерді жүзеге асыратын қауымдастық болғандықтан, демократиялық қағидаларды саяси жүйе, мәдениет пен күнделікті өмір-салтына енгізу процесі маңызды деп ойлаймыз. Қоғам мүшелерін ақпараттандыру ақпараттық ресурстарды қалыптастыру мен пайдалану негізінде ұйымдастырылатын әлеуметтік-саяси процеске жатады. Сондықтан дәстүрлі және инновациялық құндылықтардың жаһандану шарттарындағы өзгеру динамикасын талдау барысында оның терең өзгерістерге ұшырағанын байқаймыз. Халық санасында жетілу бар екенін де атап өтуімізге болады. Бұл нарықтық қатынастар жүктеген дәстүрлі және инновациялық құндылықтар арасындағы әрекеттестіктің жаңа жағдайларға бейімделумен байланысты. Біздің мақсат – дәстүрлі және инновациялық құндылықтардың бағыттары мен мазмұнын анықтайтын іргелендіру, стандарттау, ізгілендіру, демократияландыру және ақпараттандыру қағидаларын жүйелеу.

Зерттеудің тарихы және әдеби шолу

Дәстүрлі және инновациялық құндылықтар ұғымдары қоғамдық және гуманитарлық ғылымдарда әр кезеңдегі отандық және шетелдік зерттеушілердің ғылыми еңбектерінде жан-жақты қарастырылады. Аталмыш ұғымдарды анықтау әр дәуірде оны түсінудегі көзқарастарға байланысты қалыптасты. Ғылыми әдебиеттерді талдау барысында дәстүрлі және инновациялық құндылықтардың күрделі табиғаты, оны түсіндірудегі

түрлі көзқарастардың бар екендігі анықталып отыр. Дәстүрлі және инновациялық құндылықтар типологиясына қатысты нақты анықтама жоқ.

Кез келген мемлекеттің саясаты, діні, философиясы және поэзиясында көптеген жылдар бойғы қайта бағдарлану дәстүрлі құндылықтарға күмән тудырып отырады [7]. 1969 жылы дәстүрлі құндылықтардың урбанизация және технологияларға ықпалы жөнінде ең алғаш жариялаған мақала авторы М. Micklinнің [8] зерттеуін ерекше атауымызға болады. Бұл еңбек авторы дәстүрлі құндылықтардың әлеуметтік құрылымның өзгерістеріне әкелген кейбір салдарын дәйектейді. Оның пікірінше, өсіп келе жатқан индустрияландыру мен урбанизация азаматтардың жеке құндылық бағдарларына әсер етеді. Зерттеу нәтижесі көрсетіп отырғандай, елдегі жаңғыру үрдісіне сәйкес дәстүршілдік өз орнын жылдам жоғалтады және дәстүршілдік дәрежесіндегі ерекшеліктер адамның жасы, білім деңгейі және кәсібіне байланысты өзгереді. Дәстүрлі құндылықтарды өткен ғасырда ең алғаш зерттеген еңбектер арасында оның ислам діні және мемлекеттерімен байланысты екенін байқаймыз. Мәселен, I.R. al Fārūqтың [9] ислам қоғамындағы ғылым және дәстүрлі құндылықтарды айқындаған зерттеуі мен W.G. Millwardтың [10] Ирандағы дәстүрлі құндылықтар мен әлеуметтік өзгерістерді анықтаған мақаласы зерттеліп отырған мәселені айқындауға көмектеседі.

Отандық ғалымдар арасында дәстүрлі құндылықтарды зерттеген көптеген ғалымдарды атауымызға болады. М.А. Уайханова және Н.М. Ушакова [11] зерттеуінде құндылық ұғымы, жіктелуіне шолу жасалып, құндылықтардың төрт тобы анықталады: жалпыадамзаттық, ұлттық, этно-ұлттық және жеке құндылықтар. Аталмыш төрт топ қоғам мүшелерінің дәстүрлі құндылық бағдарларымен байланыстырылады. Ұлттық бірегейлікті қалпына келтіру үдерісінде білім беру маңызды рөл атқаратындықтан, мемлекеттің ұлттық құндылықтарды мұғалімдер бойына сіңіруге қызығушылығы артып келеді. Р. Төлеубекова және Е. Жұматаеваның [12] зерттеуінде «Этнопедагогика» элективті курсы оқу нәтижесіндегі педагогикалық профильдегі магистранттар арасында қазақ халқының дәстүрлі құндылықтарына қатысты көзқарас өзгерістері анықталды. Авторлар еліміздегі педагогикалық білім беру мазмұнын ұлттық-мәдени құраммен күшейту қажеттілігі туралы қорытындыға келеді. Ә. Жампетова [13] 18-22 жас аралығындағы жастардың дәстүрлі құндылық бағдарындағы діннің рөлі мен діни сезім деңгейін әлеуметтанулық сауалнама нәтижелеріне сүйене отырып талдайды. Г. Найзабаева, Ғ. Есім және А. Мұханбет [14] зерттеуінде қазақ қоғамындағы әйелдердің дәстүрлі кәсіптері мен дискурсындағы өзгерістер шарттарындағы дәстүрлі құндылықтардың орны қарастырылады.

Инновациялық құндылықтар дәстүрлі құндылықтарға қарағанда аз зерттелген категория. Бұл түсініктің жаңашылдығымен байланысты болуы мүмкін. Дегенмен, S.A. Nimig және M. Palmerдің [15] 1982 жылы жарық көрген Сауд Арабиясындағы бюрократия және дамудың бихевиористік талдауында аталмыш ұғым қолданылады. Авторлар мәселені талдау барысында бюрократия шарттарындағы инновациялық құндылықтарды топтың қабылдауы, бюрократтардың инновацияға қатынасы және инновациялық мінез-құлықтың дамуына кедергі келтіретін факторларын айқындайды.

Отандық ғалымдар инновациялық құндылықтар түсінігін көп қолдана бермейтіндігін байқаймыз. Көбінесе бұл ұғым экономика ғылымдарындағы кейбір мәселелерде және оқытудағы инновациялар жөнінде айтылғанда пайдаланылады. Мәселен, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің ғалымдары Б.Н. Исабеков және Л.Қ. Мұхамбетованың «Инновация және кәсіпкерлік» [16] атты оқулығында авторлар инновациялық құндылықтар мәселесіне мән береді. Ал, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің ғалымы А.Р. Джандигулов [17] шетелдік ғалымдармен жүргізген коллаборациялық зерттеуінде STEM-білім беруді инновациялық білімнің парадигмасы ретінде атап көрсетеді. Зерттеу экспериментіне қатысқан студенттер де оның инновациялық құндылығын (78%) қолдайды.

Жалпы дәстүрлі және инновациялық құндылықтарды қатар зерттеген еңбектер өте аз. Мәселен, I. Cohenнің [18] құндылықтарға бағытталған дәстүрлі және инновациялық үлгілерді шоғырландыру мәселесі зерттеуімізге кейбір идеяларды ұсынып отыр. Өйткені қазіргі таңдағы кез келген атқарылатын жұмыс жобаға айналады және оларды жүзеге асыру стратегиялық және тактикалық шешімдердің дәстүрлі және инновациялық үлгілерін назарда ұстайды. Сонымен қатар, отандық ғалымдар Ш.Е. Жаманбалаева, М. Маульшариф және Ш.М. Тленчиева [19, 83 б.] зерттеуінде ЖОО-лардағы бірлескен мәдениетті бақылау дәстүрлі және инновациялық құндылықтардың қарсылығын жоя алатындығы баяндалады.

Социалистік революцияның мақсатын марксистік теоретиктер «болашақ қоғамын» құру және қанаудан азат «жаңа» адамды қалыптастыру деп анықтады. Адамзаттың барлық бұрынғы дамуы тарих бастауы деп аталып, дәстүрлерді сақтау мен реформалау мәселесі мүлдем болған жоқ [20, 27 б.]. Демек, бұл кезеңдегі жаңа қоғам құрудың әдістері таптық күрес, жат құндылықтар, жеке меншік және оған қатысты барлық институттарды жою, барлығын пролетариат диктатурасына толық бағындыруды қолдады. Қоғамды жаңғырту басқыншылық, жазалау әдістері арқылы жаңа абсолютизмді орнатуды, жеке адамды қауымға бағындыруды көздеді. Сондықтан бұл қателіктерді елімізде жүзеге асырылғалы жатқан көптеген саяси реформаларда жібермеу қажет.

Зерттеу әдістері

Мақала күрделі және қайшылықты тұжырымдармен сипатталатын қазіргі жаһандану кезеңіндегі дәстүрлі және инновациялық құндылықтардың бағыттары мен мазмұнын анықтайтын қағидаларды белгілеуге арналған. Автор шетелдік және отандық зерттеулерді талдау негізінде және диалектикалық, салыстырмалы-тарихи, құрылымдық-функционалдық, дедуктивті және индуктивті әдістердің көмегімен зерттеу қорытындыларына жетті. Заманауи диалектикалық тұжырымдар синтез арқылы туындаған қайшылықтарды шешеді. Диалектика барлық құбылыстарды қозғалыс, мәңгілік өзгеріс процесінде қарастыратындықтан бұл әдіс арқылы автор дәстүрлі және инновациялық құндылықтардың өзара әрекеттестігіндегі өзгерістерді дәйектеді. Салыстырмалы-тарихи әдіс дәстүрлі және инновациялық құндылықтардың генезисін айқындау арқылы олардың бағыттары мен мазмұнын анықтайтын 5

қағиданы белгіледі. Құрылымдық-функционалдық әдіс дәстүрлі және инновациялық құндылықтардың азаматтар қажеттіліктерін қамтамасыз етуге ықпал ететін әрекеттер реттілігі мен өзара байланысын айқындады. Мәселе бойынша теориялар байланысын тексеру және деректер нәтижелерін пайдалану үшін дедуктивті әдіс қолданылды. Бұл әдісті қолдану логикалық дәлелдер құруға және сыни талдауға мүмкіндік берді. Индуктивті әдіс зерттеушілерге тақырып мәнінің кеңдігіне байланысты көптеген салаларды қамтуға көмектесіп, терең түсінуге ықпал жасады. Өйткені бұл әдіс арқылы мәселе құрылымдарының заңдылықтарын табуға бағытталған деректерді жинауға, зерттеуге және талдауға болады.

Талқылау және нәтижелер

Іргелендіру қағидасы

Іргелендіру қоғамның даму деңгейінің тұрақты үрдісі ретінде әрекет етеді. Іргелендірудің қоғам үшін маңызды өлшемдерін түсіну және дамыту қызметтері құбылыстың негізін қалаушы болып табылады. Сондықтан ғылымның ішкі логикасы, өркениет дамуындағы орнына негізделген нәтижелерді құрылымдаудың заманауи қағидаларына сәйкестігі, жеке тұлға қөзқарастарын қалыптастыру және оның өзіндік дамуының зияткерлік негізін жасау қажеттілігі туындап отыр.

Дәстүрлі және инновациялық құндылықтарды іргелендіруде халықтық фольклор ерекше рөл атқарады. E.S. Hartlandтың айтуы бойынша, «әр халықтың өзіндік дәстүрі, фольклоры болады және ол халықтың ментальдық қасиетін қамтиды» [21, 34 б.]. Мәселені дәстүрлерді іргелендіру тұрғысынан алғанда, өркениет ілгерілеуіндегі даму тарихтың әлеуметтік қолданысы аясында өзгереді. Дәстүр құндылықтары төмен немесе мүлдем жоқ оқшауланған топтар арасында бағаланбауы ықтимал. Сондықтан күрделі болса да, девианттылық иеленген топтарды (қазіргі таңда девианттылық мінез-құлық түрлеріне мыналар жатады: бұзақылық; дөрекілік; арсыздық; желікпелік; автомобиль жолдарындағы даңғойлық пен дөрекілік; қылмыстық іс; сексуалды дәмешілдік; адам зорлау; инцест; педофилия; зоофилия; некрофилия; нашақорлық; ойынқұмарлық; токсикомания; әдепсіз мінез-құлық; жезөкшелік; лаңкестік пен экстремизм; вандализм; адам өлтіру және өзін-өзі өлтіру және т.б.) құндылықтарды бағалауға үйретуіміз керек. Өйткені бұл топ оқу мен жазуды білсе де, олардың жинақтаған тәжірибесі қоғам үшін қауіпті және дәстүрлерді іргелендіруде қиындықтар туғызады.

A. Del Noce [22, 57 б.] «дәстүр» сөзін дұрыс түсінбеудің оңай жолы бар екенін атап көрсетеді. Ғалымның пікірінше, ұғымды тек этимологиялық мағынасында қабылдау арқылы біз оның философиялық тұрғыдағы мағынасының екіұштылығын байқамаймыз. «Дәстүр» ұғымы «табыстау», «тапсыру» түсініктерін береді. Демек, жақсыны да, жаманды да «мұраға» қалдыруға болады. Бұл қоғамның дәстүрге негізделген жағымды немесе жағымсыз құндылықтарын қатар иемдене алмайтындығын көрсетеді. Десек те, құндылық «мұрагерлікпен» келетінін естен шығармаған жөн. Осы пікірлер негізінде құндылық дәстүрлерді іргелендіретінін айтуымызға болады. Сондықтан дәстүрлі және инновациялық құндылықтардың мағынасын осылайша абсолютті нұсқада түсіндіреміз.

Дәстүрлерді іргелендіру, құндылықтарды қайта қарау мемлекеттік саясат және елдегі ахуалға байланысты екенін аңғаруымызға болады. Мәселен, Ұлы Отан соғысының алғашқы ең қиын екі жылында Кеңестік елдер қоғамында құндылықтарды қайта бағалау, дінге көзқарас өзгере бастады. Кеңестер елінің атеизм саясаты діни төзімділікпен алмасты [23]. Нәтижесінде Орталық Азия және Қазақстан мұсылмандары діни басқармасы құрылып, КСРО құлағаннан кейін әр мемлекеттің өз дербес діни басқармалары жұмыстарын жалғастырды. Биліктің бұл қадамы сол кезеңдердегі халықтың діни көзқарастарын түсінуден болуы мүмкін. Бұдан шығатын қорытынды, кез келген ел дәстүрлі және инновациялық құндылықтардың өзара әрекеттестігін қалыптастыру барысында қоғамдық пікірмен санасып отырады. Бұл әрекет оларға қажетті деп саналатын сананың діни режимдерін енгізу дәстүрінің негізін берді.

Мемлекетте қалыптасуы ықтимал экономикалық дағдарыс кезеңінде елдің болашағы және дәстүрлерді іргелендіру үшін плюралистік даму үлгісін жақтаған дұрыс [24, 448-473 бб.]. Біздің ойымызша, плюралистік даму үлгісі арқылы эволюцияның түрлі парадигмаларынан алынған төрт құрамдас негізінде дәстүрлі және инновациялық құндылықтарды іргелендіре аламыз:

- (1) экономикалық өсімге мемлекет тарапынан қамқорлық жасау;
- (2) өсімнің экономикалық және әлеуметтік нәтижелерін әділетті бөлу;
- (3) адамның негізгі қажеттіліктерін қанағаттандыруға бағытталған ресурстарды бөлу;
- (4) дәстүрге негізделген мәдени алуандылықты қолдау.

«Модерн» (ең жаңа, қазіргі, сәнді) түсінігінде басым күш пен құндылық ретінде қарастырылатын ХХІ ғасырда ескі және атам заманғы деп қабылданған дәстүрге тереңірек үңілгенде түрлі көзқарастар қалыптасады. Осы тұжырымға сүйенген G. Ögüt Eker [25] өз мақаласында дәстүрді «модерннің» қабылдаудағы орнына мән береді және автор оның адам өмірінің мәнін ұғынудағы орнына күмән келтіреді. Біздің ойымызша, дәстүр мен «модерн» іргелі түсініктеріне негізделген пікірталаста дәстүр адам қажеттіліктері мен үміттерін қанағаттандыра алмайды деген пікірге Шығыс қоғамы Батысқа қарағанда қарсылық білдіреді. Бұл Шығыс және Батыс қоғамында дәстүр мен «модернді» түсінудегі ұқсастықтарға қарағанда айырмашылықтар бар екенін білдіреді. Жалпы Батыстың ақыл-ой жүйесі өзінің өткені мен болашағын дәстүрге негіздеуді байлықты құндылық деп санап, іргелендірудің «модерннің» сәйкестендіреді. Аталмыш ұстаным Шығыс қоғамындағы дәстүрлерді қараңғылықтың белгісі ретінде қабылдауға себеп болады.

Дәстүрлі және инновациялық құндылықтардың бағыттары мен мазмұнын анықтайтын іргелендіру қағидасының сипаттамалары 2 кестеде берілген.

Кесте 2

Іргелендіру қағидасының сипаттамалары

Мәселе	Негізгі сұрақтары
Халықтық фольклор	Девиантты топтарды құндылықтарды бағалауға үйрету
Дәстүр	Құндылық дәстүрлерді іргелендіреді

Мемлекеттік саясат және елдегі ахуал	Қоғамдық пікірмен санасу
Плюралистік даму	Мемлекет тарапынан қамқорлық, әділеттілік, ресурстар және мәдени алуандылық
Модерн	Шығыс және Батыс қоғамындағы ұстанымдар

Ескерту: автор құрастырды

Қоғам мүшелері ойлары арасындағы шалалық пен көмескілік, қоғамдық санадағы екіжақтылық, саяси, әлеуметтік-экономикалық қатынастардың түбегейлі өзгерістері қоғамды іргелендіруге ықпал жасайды. Дәстүрлі және инновациялық құндылықтар арасындағы ықпалдастық әр елде болып жатқан әлеуметтік-саяси, экономикалық процестер, әлеуметтену шарттарындағы өзгерістермен байланысты. Өйткені, қоғамда болып жатқан кез келген процесс халықтың құндылық бағдарлары мен идеяларын қайта қарауға себеп туғызады. Іргелендіру либералды және консервативті көзқарастар мен құндылық бағдарларын біріктіретін қоғамның пайда болуына әсер етеді.

Стандарттау қағидасы

Стандарттау мәселесі қоғам мен дәстүр арасындағы қайшылықтардың тереңдей түсуіне байланысты өзекті болып табылады. Дәстүрлі құндылықтар әлеуметтенудің жаңа сатыларына жауап беруі үшін қоғамның өзгермелі шарттарына халықты үйрету міндетін қояды. Барлық өзгерістер бейімделген әлеуметтенуді қамтамасыз етуін анықтау үшін елдердің экономикалық дамуы мен ұлттық тәрбие беру жүйесінің ерекшеліктерін білгенді дұрыс көреміз. Қоғам мен мемлекеттің даму үдерісі, шарттары мен нәтижелеріне жоғары талаптар қоюға ұмтылыс қазіргі әлемге тән құбылыс. Стандарттау түсіндірмелеріндегі мемлекеттің ұлттық даму жүйесіндегі кейбір ерекшеліктеріне қарамастан, өзгерістердің сапаға жоғары талаптар қоюынан құтыла алмайды. Бұл ретте әрбір ел нақты сапа басымдықтарын белгілейтіндігін және стандарттаудың маңызды қырларын анықтайтындығын ұмытпаған жөн.

Дәстүрлі және инновациялық құндылықтар иерархиясындағы мәселелерді шешу қоғамдық құрылым ерекшеліктерімен байланысты. Кейбір мәселелер қайталанып күнделікті түрде нақты анықтала түсе берсе, оны стандарттауды ойлану керек. Әдетте дәстүрлерді стандарттау түрлі операциялық процедуралар мен күрделі аналитикалық үлгілерді қамтитын тәсілдерді пайдаланады [26]. Осылайша, дәстүрлер жаңа, ерекше және күрделенген сайын стандарттаудағы құрылымдау нашарлайды деген қорытындыға келеміз. Құрылымы бұзылған стандарттар орын алған қоғамның деңгейіне байланысты мәселелерді шешудің түрлі процестерін қарастыруы мүмкін. Бұл стандарттау негізінде пайда болған стратегиялық мәселелерді шешудің нормативтік үлгісін жасауды білдіреді.

Кеңестер елінің құлауы шартты түрде дәстүрлі және инновациялық құндылықтарға қатысты жаңа ұстанымдарды қажет ететін нәтижелер алу үшін көптеген зерттеу нысанының қалыптасуына себеп болды [27]. Жалпы коммунистік идеология ыдырап, жаһандану күшейгеннен кейінгі өтпелі кезеңде көп ұғымдарды «америкаландыру» стандарты басталды [28] және көптеген ағылшын тіліндегі сөздердің ұлттық тілдегі

баламасы болса да, жаңа сөздерді күнделікті өмірде, БАҚ материалдарында пайдалану сәнге айналды. Америкаландыру әсіресе инновациялық дәстүрлер стандарттарына енгізілген өзгерістерден айқын көрінгенімен, дәстүрлі құндылықтардан мызғымайтын топтар мұның мазмұндық нұсқауларына күмәнмен қарады. Дәстүрді тәрбиелеудің біртұтас тетігі ретінде қарау әрекеттері назардан тыс қалмады. Қос парадигмалар арасындағы шиеленіс халықтың берік ұлттық бірегейлігі стандарттарына қауіп төндіреді.

Белгілі бір өмірлік жағдайларға көшу арқылы біз ұйымдасқан қарабайыр немесе күрделі қоғамда стандартталған және сақталуы тиіс нормаларды кездестіреміз. Әлеуметтік нормалардың ерекшеліктерінде жеке адамдардың өзара әрекеттесуінің нәтижесінде пайда болатын стандартталған әдет-ғұрыптар, дәстүрлер, ережелер, құндылықтар, сән және басқа да мінез-құлық өлшемдері көрініс табады [29, 136-148 бб.]. Кез келген стандартталған нормалар жеке тұлғаның тәжірибесінде түйінді істерге түрткі, кейіннен оның іс-әрекетіне бағдар ретінде қызмет етеді. Бұл әрқашан саналы қызмет түрі болуы міндетті емес, көп жағдайда ол біз білмейтін тиімділікті көрсетеді. Оның тиімділігінің дәлелін нәтижелерден, адамның мінез-құлқынан байқауымызға болады. Күнделікті өмірдің тәртібі негізінен әрбір қоғамдағы стандартталған әлеуметтік нормалармен реттеледі. Өмір сапасы жақсы реттелген және біркелкі жүріп жатқанда, барлық нормалардың әділдігіне күмәнданатын адамдар саны азаяды және билікке қарсы шығатындар көбеймейді. Стандартталған нормаларға қарсы шыққандарға әпенді, даукес, есалаң ретінде күмәнмен қарау басымдық иеленеді. Сондықтан әлеуметтік өзара әрекеттесу процесінде стандартталған әлеуметтік нормаларды қалыптастыру қалыпты жағдай (кесте 3):

Кесте 3

Стандарттау қағидасының сипаттамалары

Мәселе	Негізгі сұрақтары
Операциялық процедуралар мен күрделі аналитикалық үлгілерді қамтитын тәсілдер	Стратегиялық мәселелерді шешудің нормативтік үлгісін жасау
Идеология жеңілісі	Жаңа ұстанымдар стандартталады
«Америкаландыру» стандарты	Ұлттық бірегейлік стандарттарына қауіп төндіреді
Әлеуметтік нормалар	Стандартталған әдет-ғұрыптар, дәстүрлер, ережелер, құндылықтар, сән және басқа да мінез-құлық өлшемдерінде көрінеді

Ескерту: автор құрастырды

Жаһандану процесіндегі дәстүрлі және инновациялық құндылықтардың өмір-салт стандарттарына ықпалы бар екені жасырын емес. Жаһандану қарқындылығы үдей түскен сайын стандарттау да табиғи жолмен жүре бастайды. Бұл процесс ұлттық мемлекеттердің экономикалық байланыстары мен коммуникациясының дамуына негізделген біртұтас

әлемдік құндылықтарды құрайды. Объективті түрде жүргізілген әрекеттер біртұтас стандарттау тәсілін қалыптастырады. Ұлттық бірегейліктің өзегі болып табылатын ана тілін білу, әдет-ғұрыптар мен дәстүрлерді, нормалар мен құндылықтарды сақтау арқылы дәстүрлі және инновациялық құндылықтардың стандартталуына себепші бола аламыз.

Демократияландыру қағидасы

Әлеуметтік ілгерілеу парадигмасы постиндустриялық даму мен демократияландыру құндылықтарын жақсарту бағытын белгілейді. Кез келген қоғамды демократияландыру үшін үш негізгі шарт қажет секілді: әлеуметтік әділеттіліктің шынайылығы, дамудың экономикалық тиімділігінің халыққа бағытталуы және сыбайлас жемқорлықтың төмен деңгейі. Осы шарттарды жүзеге асыру үшін халық пен билік бірлескен және мүдделі күш-жігерін жұмсауы тиіс. Сондықтан демократиялық мемлекетті құру үшін адам құқықтарын қорғау, азаматтық құрылымдар мен мемлекеттің өзара іс-қимылының жетілген тетіктері бар ашық азаматтық қоғамды дамыту маңызды.

Батыс мәдениеті мен демократиясы туралы кейбір ойлар халықтың жыныстық, жекешілдік, демократия, дәстүрлер және жеке дербестік секілді құндылықтарға қатысты көзқарастарын өзгерістерге ұшыратады [30]. Демократияны ілгерілету «қырғи-қабақ соғыс» аяқталғаннан кейін, Америка Құрама Штаттары халықаралық сахнада бұрын-соңды болмаған күшке ие болған тұста үлкен «серпілісті» бастан кешірді [31]. Дәстүрлі және инновациялық құндылықтарды демократияландыру қағидасын түсінуде мәселенің идеологиялық, стратегиялық және саяси өлшемдерін анықтайтын өзгерістерді білген абзал. Осы тәсіл негізінде демократияландыруды ілгерілетудің түрткілері мен тәжірибесінің ұлттық бірегейлік, саяси тәртіп, ұлттық мүдделер және халықаралық қатынастарды қалыптастыратынын түсінеміз. Дегенмен, демократияландыруды бөлек саясат саласы ретінде қарап, қоғамдық пікірмен санасуға басымдық берілгені де дұрыс. Қалай болғанда да, демократияландыру қағидасына сай болатын өзгерістер нақты мемлекет басшысына байланысты деп ойлау қате пікір. Бұл процесс тек қоғамдық пікірмен санасумен қатар, сыртқы саясаттағы халықаралық қатынастар өзгерістерін қамтиды.

КСРО құлағаннан кейін тәуелсіздік алған елдер мемлекеттің құқықтық базасы мен әкімшілік құрылымдарын бірнеше рет өзгертті [32]. Демократиялық емес құқықтық база мен шектеулер қоғамның жасырын наразылығын тудыруы ықтимал. Осы ахуалды кезінде Кеңестер елінің жоғары басшылығы ескермеді. Одақтас елдердің әр тұрғыны өзінің ұлттық дәстүрлі құндылықтарын тиімді пайдалануға болатынын түсінді және ұлт мұрасын қорғауға қатысты шектеулер олардың құқықтарына қайшы келетінін білді. Әрине, әр халықтың мәдени мұра нысандарын сақтауға жергілікті билік қаржы бөліп отырды, дегенмен орталық елдерде қалыптасқан ұлттық мәселелерге мән бермеуге тырысты. Сондықтан ұзақ демократиялық дәстүрлері бар елдер мәдени мұраны сақтау және әлеуметтік әділеттілікке қайшы келмейтін бастамаларды ынталандырады және қорғау мен ұтымды пайдалану жолдарын іздейді. Кеңестер еліне демократияландыру қағидасы таңсық болғандықтан көптеген мәселелер көп қырлылығымен және түсініксіздігімен танылды. Бұл демократияландыру тұрақты жүріп жатқан елдерде өзгерістер мен ілгерілеу үнемі жүзеге асатындығын білдіреді. Демократияландыру барысында мемлекетте тек шынайы әлеуметтік әділеттілік қағидалары сақталуы тиіс.

Жаһандануға кейбір мемлекеттер қарсылық танытқанымен, бұл процесті жеңуге кез келген мемлекеттің қауқары жетпейтіні анық. Мәселен, дамыған Оңтүстік Кореяның өзі жаһанданудың қоғамның ұлттық бірегейлігі, еңбек нарығы, демократияландыру процесі, дәстүрлер мен әлеуметтік саясатқа кері ықпалын біліп отыр. Ғалымдардың пайымдауынша, жаһанданумен күрес барысында әлеуметтік бірігу қажет [33]. Барлық әлем елдері өзге мемлекеттерге ашық саясат ұстанғанымен, өздерінің ұлттық бірегейлігін сақтау қажеттілігін ескеретін қоғамға ерекше назар аударады. Сондай-ақ заманауи күрделі қоғамдағы түрлі мүдделерден туындайтын қақтығыстармен күресуге мән беріледі. Әр елдің үкіметі халықтың лайықты өмір сүруі үшін қажетті байыпты әрекеттер жасау арқылы оң нәтижелерге жете алады. Қоғамның әлеуметтік бірігуі процесінде дәстүрлі және инновациялық құндылықтарды демократияландыру маңызды рөл атқарады. Әлеуметтік теңсіздік азайып, таптық қайшылықтар төмендеген тұста ғана біртұтас әлеуметтік бірігу жүзеге асатындығын түсінуіміз керек. Осы ретте демократияландыру қағидасының сипаттамаларын 4 кестеде көрсетеміз:

Кесте 4

Демократияландыру қағидасының сипаттамалары

Мәселе	Негізгі сұрақтары
Батыс мәдениеті мен демократиясы	Индивидуализм құндылықтары
Қырғи-қабақ соғыстың аяқталуы	Демократияландырудың идеологиялық, стратегиялық және саяси өлшемдеріндегі өзгерістер
Мемлекеттің құқықтық базасы мен әкімшілік құрылымдары	Шынайы әлеуметтік әділеттілік қағидаларының сақталуы
Жаһанданумен күрес	Қоғамдағы әлеуметтік бірігу

Ескерту: автор құрастырды

Демократияландыру құндылық және үрдіс ретінде қоғамды жаңғыртуға байланысты көптеген өзгерістерді айқындайды. Бұл ретте демократияландыру процесінің түрлі түсіндірмелері негізінде мынадай тұжырымдар жасауға болады:

- (1) қоғамның барлық мүшелері үшін тең мүмкіндіктер;
- (2) жалпы жұртшылықты мемлекеттік басқару жүйесін бақылауға тарту;
- (3) мемлекеттік органдардың ашықтығы;
- (4) жеке тұлғаның даму мүдделеріне мемлекеттің басымдық беруі;

(5) жеке тұлғаның мүдделеріне негізделген ізгілендіру. Жалпы демократияландыру идеяларының мәні демократиялық құндылықтарды үйрену, халықты демократиялық қоғамда өмір сүруге бейімдеумен байланыстырамыз.

Ізгілендіру қағидасы

Ізгілендіру де қоғам дамуының негізгі факторларының бірі болып табылады. Ізгілендіру адам болмысын түзеу процесі болғандықтан, мұнда адамның әлеуметтену процесі жүреді. Біздің ойымызша, ізгілендіру адам баласының дәстүрлі және инновациялық құндылықтарының негізгі қайнар көзі және оның негізінде қоғам мүшелерінің дүниетанымы қалыптасады. Гуманистік құндылықтар арқылы адам қоғам нормалары мен ережелерін игереді. Ізгілендіру адамның өзін-өзі тануы және айқындауы үшін тиімді ресурс. Демек, ізгілендіру жеке тұлғаның қалыптасуындағы негізгі алғышарттардың бірі.

Дәстүрлі және инновациялық құндылықтарды ізгілендіру әлеуметтік-мәдени және рухани құрамдастар ерекшеліктерін ескере отырып, ұлттық бірегейлікті сезіну мәселесімен қатар жүзеге асырылуы керек. Қоғамды, мемлекетті және жеке адамды ізгілендіру барысында өркениет дамуының жаһандық үрдістері де ескерілуі тиіс [34]. Бұл тұста зиялы қауымның қоғамды ізгілендіру барысындағы фанатиктік және ұятсыз әрекеттерін тоқтату ұсынылады. I. Šarčević [35] өз зерттеуінде зиялы қауым кімдер және олар қоғамға қаншалықты қажет деген сұраққа жауап іздейді. Ғалымның пікірінше, шегі жоқ зиялылар, қоғам қайраткерлері қазіргі идеологиялардың, фанатиктік діни ағымдар мен арсыз саясаттың деструктивті режимдерін құруға және қолдауға өз үлестерін қосты. Бұрынғы социалистік елдерде зиялы қауым көбінесе белсенді гуманистер, бостандықтың басты тасымалдаушылары, диссиденттер мен зардап шегушілер болды. Зиялы қауым саясаткерлермен қатар қоғамды ізгілендіру жолындағы ең күшті тосқауыл құра білді. Зерттеушінің пайымдауынша, бұл тосқауыл зиялы қауымның адамгершілікті жоққа шығаруы, саясаттан моральды тыс қарауы, өзін-өзі сынаудан бас тарту, азаматтық батылдық пен сенім өлшемінің жоқтығынан көрінді. Сондықтан зиялы қауым деп аталып жүрген топ өкілдерінің қоғамды ізгілендіру жолындағы рөлінің даулы екендігін түсінеміз. Сонымен қатар, зиялы қауымның әлеуметтік белсенділігінің мақсаты мен міндеттеріне терең үңіліп, әрекеттерінде жеке пайда көзделмейтіндігіне көз жеткізген дұрыс. Зиялы қауымның саясат пен билікке көзқарасы, саясатқа араласуына ерекше мән бере отырып, қоғам өміріне сыншылдық, біліктілік пен адамгершілікті қайтарудың қажеттілігі бар екені байқалып отыр. Мәселен, біздің қоғам мүшелері арасында депутаттардың сайлауға дейінгі және кейінгі әрекеттері көп сынанып жатады. Ізгілендіру аясында қоғамдық игіліктер үшін жауапкершілік қағидасы бекітіліп, оның өлшемі мен шегі әрбір адамның қадір-қасиетін құрметтеу және қорғаумен байланыстылығын түсінген абзал.

Техникалық прогресс және жаңа технологиялардың қоғамдық өмірдің түрлі салаларына қарқынды енуі шарттарындағы қоғам мен дәстүрлерді ізгілендіру процесінің дамуы жаңа үрдістерге қатысты өзекті мәселелерді туындатады. В.В. Лещинская [36] өз мақаласында қоғамды ізгілендіру, мәдениеттің жаңа түрлері, экологиялық мәдениетті қалыптастыру және «адам-табиғат» өзара әрекеттесуін үйлестіру қажеттілігімен қайшылыққа түскен құндылықтар басымдылығын қарастырады. Мәселе азаматтардың рухани дүниетанымы бөлігіндегі дағдарыстың күшеюі және техникалық прогрестің қоғамдық дамудағы орны мен рөліне жаңаша көзқараспен қарау қажеттілігіне байланысты өзекті болып табылады. Бұл тұста біз жаңа технологиялардың дәстүрлі

және инновациялық құндылықтардың өзара әрекеттестігіндегі түрлі үрдістермен байланысы туралы айтып отырмыз. Сондықтан өзара әрекеттестіктің қалыптасуы қоғамды ізгілендіру процесі барысында жүзеге асады деуімізге негіз бар.

С. Алымов [37] мақаласында өткен ғасырдың 70-80 жылдарындағы кеңестік философтар мен экономистердің Кеңес адамдарының тұлғасы туралы көзқарастары қарастырылады. Автор консервативті және либералдық көзқарастағы философтардың дамыған социализмнің мәні туралы көзқарастарын талдайды. А.П. Бутенко, А.С. Ципко секілді реформаторлар қоғамды ізгілендіруді тұтынудың өсуі және жеке тұлғаның дамуымен байланыстырған және қазіргі қоғам мен экономикадағы маңызының артуына ерекше мән берген. Ортодоксалды көзқарастағы Р.И. Косолапов болса К. Маркс ұсынған адамның жалпы болмысы анықтамасына жүгінген. Кеңес адамының бейнесін жасаған Г.Л. Смирнов оларға өнеркәсіп қызметкері сипаттамасын береді. Байқап отырғанымыздай, социализм тұсындағы әлеуметтік ой кеңестік қоғам мен адамның дамуы туралы түрлі көзқарастар білдіруге мүмкіндіктер берді. Қоғам мен дәстүрлерді ізгілендіру кез келген саяси жүйе қағидаларын жеңу арқылы жүзеге асатындығы байқалып отыр. Ізгілендіру көзқарастарының қоғам идеяларымен сәйкес келуі керек секілді. Бұл ретте қоғамдық даму қарқынының бәсеңдеуі және дағдарыстар дәстүрлі және инновациялық құндылықтарды ізгілендіруге кедергі жасайды. Ізгілендіру қағидасының сипаттамалары 5 кестеде айқындалады:

Кесте 5

Ізгілендіру қағидасының сипаттамалары

Мәселе	Негізгі сұрақтары
Әлеуметтік-мәдени және рухани құрамдастар	Жаһандық үрдістер
Зиялы қауымның қоғамды ізгілендіруі	Фанатиктік және ұятсыз әрекеттерге жол бермеу
Техникалық прогресс және жаңа технологиялар	Жаңа құндылықтарды қалыптастырады
Көзқарастары әр түрлі тұлғалар	Ұстанымдарды қоғам идеяларымен сәйкестендіру

Ескерту: автор құрастырды

Ақпараттандыру қағидасы

Қоғам дамуының маңызды өзгерістері мен оның құндылықтар туғызушы тетіктері жаһандық кеңестік қалыптастырған ақпараттық технологиялардың қарқынды дамуымен де тікелей байланысты. Бүгінгі таңдағы жаппай ақпараттандыру қоғамның барлық құрамдас бөліктерін өзгеріске ұшыратуда және құндылықтардың қызмет ету түрлері мен қағидаларын жаңғыртты. Қоғамды ақпараттандыру мен ізгілендірудің бірлескен қатарын атай отырып, ақпараттық-коммуникациялық технологиялар мен әлеуметтік өзгерістердің бірге жүріп жатқанын байқаймыз [38]. Саясат, экономика, әлеуметтік

сала және қоғамдағы стратификациялау процестері, тұлғаның әлеуметтенуі, отбасы, білім, тәрбие, ұлттық идеология мен менталитет, этномәдени дәстүрлер, нормативтік жүйелер мен институттар, қоғамдық сана мен мінез-құлық, әлеуметтік топтар мен жеке адамдардың өмірлік ұстанымдары ақпараттық технологиялар арқылы дәстүрлі және инновациялық құндылықтарға ықпалы ауқымын жоғарылатып жіберді.

Қазіргі жаһандану заманында қоғамды ақпараттандырудың арқасында адам қызметінің барлық салаларында күрделі және жоғары технологиялық құрылғылар енгізіліп, соңғы технологиялар белсенді түрде жетілдірілуде [39]. Сондықтан ақпараттық-коммуникациялық технологияларды адамзаттың барлық қызметінде пайдалану мәселелерін қарастырғанды жөн санаймыз. Әсіресе, дәстүрлі және инновациялық құндылықтарды ақпараттық заманда қолдану ерекшеліктерін түсіндіруді зерттеу өзекті. Бүгінгі таңда ақпараттық ағынның артуы байқалады және бұл ахуал кейбір әрекеттерде дәстүрлі әдістерді қолдануды іс жүзінде мүмкін еместігін көрсетеді. Ақпараттық-коммуникациялық технологиялардың қазіргі заманғы қызметінің рөлін қарастыру және талдау арқылы дәстүрлі және инновациялық құндылықтардың даму қағидалары, тұжырымдамалары, шарттары мен факторларын анықтауға мүмкіндік бар. Жаңа ақпараттық технологияларды қолдану арқасында қызмет түрлерінің уақыты айтарлықтай жеделдеді, кез келген мәліметтерді жылдам және тиімді табуға мүмкіндік туды.

Қоғамды ақпараттандыру үшін ең алдымен азаматтардың ақпараттық сауаттылығына мән берілуі қажет деп ойлаймыз [40]. Ақпараттық сауаттылық ақпарат кеңістігіндегі мәліметтерді сенімділікпен және түсінікпен шарлауға мүмкіндік беретін дағдыларды жиынтықтайды. Ақпаратты көптеген платформалар мен дерек көздерінен оңай алуға болатын заманда деректерді табу, бағалау және тиімді пайдалану мүмкіндігі басты орынға шықты. Сауаттылықтың бұл түрі жай ғана ақпаратты табумен шектелмей, оның негізділігін, өзектілігін және сенімділігін дәйектеу үшін қажет сыни ойлау, сараптама жүргізу мен технологиялық дағдыларды қамтиды. Осы қабілеттерді шыңдаған азаматтар нақты шешімдер қабылдап, қоғам өміріне белсенді түрде қатыса алады. Жаһандық ақпараттық кеңістіктегі мәліметтер ақша, әлеуметтік ықпал секілді негізгі тауарға айналған және осы ортада өмір сүру үшін мәліметтерді тұтыну мен пайдаланудың тактикасы болғаны жөн. Беріліп жатқан ақпарат дерек көзінің беделі, дәлдігі және өзектілігін бағалау секілді сауаттылықтың сыни әдістерін меңгермеу өзге азаматтардың пікірлерін қабылдауға себеп болады және көптеген мынадай келеңсіз ахуалдар туындатады: балалар оқуының нашарлауы себеп болған төмен баға; қызметті пайдаланатын клиенттерді жоғалту; электронды поштаңызға, мессенджерлерге келетін спамдар «торына» түсу, алаяқтық мақсатымен жасалған шабуылдарға алдану; тақырып бойынша маңызды мәліметтер туралы бейхабарлық; ақылға емес, эмоцияларға сүйенген шешімдер қабылдау; жалған жаңалықтарды шынайы жаңалықтармен шатастыру. Демек, мәліметтерді стратегиялық зерттеулер жүргізу арқылы қабылданатын шешімдер ақпараттандырудың негізгі қайнар-көзі болып табылады. Ақпараттандыру қағидасының сипаттамалары 6 кестеде көрсетілген:

Ақпараттандыру қағидасының сипаттамалары

Мәселе	Негізгі сұрақтары
Ақпараттық-коммуникациялық технологиялар	Әлеуметтік өзгерістермен қатар жүреді
Жаңа ақпараттық технологиялар	Дәстүрлі әдістерді қолданудың шектелуі
Ақпараттық сауаттылық	Сыни әдістерді меңгеру

Ескерту: автор құрастырды

Қорыта айтқанда, ақпараттандыру дәстүрлі және инновациялық құндылықтар арасындағы өзара әрекеттестіктің жаңа мүмкіндіктерін ашады. Жаңа ақпараттық-коммуникациялық технологиялардың қолдауы негізінде дәстүрлі және инновациялық құндылықтар объективтеледі. Дәстүрлі және инновациялық құндылықтар табиғатын сыни тұрғыдан талқылау арқылы ақпараттандыру процесінің мағынасын айқындай аламыз. Мұны түсіну ақпараттандыруды басқарудың заманауи тәсілдерін білумен негізделеді. Бұл үшін болып жатқан процестердің өзара байланысын түсіндіретін жүйелі көзқарасқажет. Көптеген адамдар киберкеңістікпен жаңа технологиялар көмегін белсенді пайдаланғанымен, әрекеттерінде пассивтілік бар екенін байқай бермейді. Өйткені кез келген адам Интернеттен немесе онлайн сауда жасау барысында пайдаланатын қосымшалардан бәрін таба алады. Мұны азаматтар ойлау мен пайымдау шеңберінде өз білімін емес, Интернеттен алынған мәліметтерді пайдалануға тырысатындығынан байқауға болады. Сондықтан ақпараттандыру дәуірінің өз жағымсыз жақтары бар екенін ескеруіміз қажет.

Қорытынды

Дәстүрлер мен инновацияларды қоғам дамуының факторлары ретінде анықтай отырып, біз қазіргі қоғамдағы маңызды өзгерістерді айқындайтын негізгі үрдістер мен құндылықтар қатарына іргелендіру, стандарттау, ізгілендіру, демократияландыру және ақпараттандыруды жатқызамыз. Өз кезегінде, іргелендіру мен ізгілендіру дәстүрлі үрдістерге сәйкес әрекет етеді, ақпараттандыру мен стандарттау инновациялық үрдістерді ұстанады, ал демократияландыру дәстүрлі және инновациялық құндылықтарды біріктіреді деп ойлаймыз.

Жаһандық шарттардан туындайтын кейбір дағдарыстар қаупін сезіну азаматтардың дәстүрлі құндылықтар мен адамның әлемдегі рөлі туралы тұжырымдарды қайта қарауға себеп болды. Білім экономикасының қарқынды дамуы, азаматтардың саяси қатысу деңгейінің артуы, жаңа медиа қолданушыларының қоғамның барлық мәселелеріне үн қосуы қоғамдық сана, дүниетаным мен өмір-салт өзгерістеріне ықпал жасады.

Қазақстан қоғамының жаңғыруы жағдайында дәстүрлі құндылық қағидаларына негізделген мәдениет пен инновациялық жаңғыру мәдениетіне сүйенетін құндылық

негіздері арасындағы қарама-қайшылық жоғары деңгейде емес деуімізге негіз бар. Дәстүрлі және инновациялық құндылықтарды жинақтаған қазіргі қоғамдағы әдет-ғұрыптардың дамуы және жаңашылдықпен енгізілген құбылыстар әлеуметтің бейімделуінің нәтижесі саналады.

Қарастырылып отырған мәселе бойынша маңызды болып табылатын бірнеше тұжырымдардың негіздеуге болады. Біріншіден, дәстүрлі және инновациялық құндылықтардың мәні, олардың бір-бірінен айырмашылығы түрлі әлеуметтік топтар мүшелері әрекетінен байқауға болады. Екіншіден, әлеуметтік әрекеттер ырғағы мен кезеңділігі, ауқымы мен қызметтері түрлі топтарда өзіндік ерекшеліктері болатындықтан, дәстүрлі және инновациялық құндылықтарды түсіну әркелкі болуы мүмкін. Үшіншіден, қоғамдағы ішкі жіктелістің тереңдігі дәстүрлі және инновациялық құндылықтар туралы түсініктер сипаттамаларын ретке келтіреді. Сондықтан қоғамда шартты ұғымдар кеңінен қолданылады. Демек, дәстүрлі құндылықтарға бағдарланған және эволюциялық өзгерістерді қалайтын қоғам мүшелерінің едәуір бөлігі мемлекет тарапынан қажетті әлеуметтік кепілдіктердің сақталуын қалайды. Бұл инновациялық өмір-салт нормалары мен құндылықтарын меңгеруге қабілеттілікті арттырады.

Қаржыландыру

Берілген мақала «Қазақстанның оңтүстік өңірлеріндегі дәстүрлі және инновациялық құндылықтар үдерістерін мәдени талдау» ғылыми жобасы аясында дайындалып, Қазақстан Республикасы Ғылым және жоғары білім министрлігінің Ғылым комитеті қаржыландырды. Грант AP19577138.

Әдебиеттер тізімі

1. Казахстан – страна, которая может объединять традиционные и инновационные вещи (ценности), - Камергер Альбера II. [Электронный ресурс]. – 2017. – URL: https://mangystaumedia.kz/ru/obshtestvo/ekspo-2017_/91285. (дата обращения: 19.12.2022).
2. Выступление Главы государства Касым-Жомарта Токаева на втором заседании Национального курултая «Әділетті Қазақстан – Адал азамат». [Электронный ресурс]. – 2023. – URL: <https://www.akorda.kz/ru/vystuplenie-glavy-gosudarstva-kasym-zhomarta-tokaeva-na-vtorom-zasedanii-nacionalnogo-kurultayaadiletti-kazakstan-adal-azamat-175233>. (дата обращения: 20.06.2023).
3. Toynbee A.J. Civilization on trial / A.J. Toynbee. - New York: Oxford University Press, 1948. – 263 p.
4. Huntington S.P. The clash of civilizations and the remaking of world order / S.P. Huntington. - New York: Simon & Schuster, 1996. - 368 p.
5. Ерасов Б.С. Сравнительное изучение цивилизаций. - М., 1998. - 536 с.
6. Философия устойчивого развития и социальная экология / Под ред. А.И. Зеленкова. – Минск: БГУ, 2015. – 200 с.
7. Silz W. Problems of weltanschauung in the works of Annette von Droste-Hülshoff // PMLA. – 1949. - №64(4). - P. 678-700.
8. Micklin M. Urbanization, technology, and traditional values in Guatemala: Some consequences of a changing social structure // Social Forces. – 1969. – 47(4). – P. 438-446.

9. Al Fārūq I.R. Science and traditional values in islamic society // *Zygon*. – 1967. – 2(3). – P. 231-246.
10. Millward W.G. Traditional values and social change in Iran // *Iranian Studies*. - 1971. –4(1). – P. 2-35.
11. Uaikhanova M.A., Ushakova N.M. Value orientations of a modern school teacher of the Republic of Kazakhstan // *Man in India*. – 2017. - №97(25). – P. 285-301.
12. Toleubekova R., Zhumataeva E. The role of ethnopedagogy in shaping positive attitudes towards traditional values of Kazakh people among master’s students majoring in education in Kazakhstan // *Problems of Education in the 21st Century*. - 2018. –76(6). - P. 834-846.
13. Zhampetova A. Religion in the axiological structure of kazakhstani youth // *Central Asia and the Caucasus*. – 2021. – №22(3). - P. 180-196.
14. Naizabayeva G., Garifolla Y., Mukhanbet A. Changes in the traditional occupations and discourse of women: new element of human capital in redesigned Kazakh society // *Journal of Ethnic and Cultural Studies*. – 2022. – №9(4). - P. 55-69.
15. Nimir S.A., Palmer M. Bureaucracy and development in Saudi Arabia: A behavioural analysis // *Public Administration and Development*. – 1982. – №2(2). - P. 93-104.
16. Исабеков Б.Н., Мұхамбетова Л.Қ. Инновация және кәсіпкерлік. - Астана, 2017. – 624 б.
17. Fang M., Jandigulov A., Snezhko Z., Volkov L., Dudnik O. New technologies in educational solutions in the field of STEM: The use of online communication services to manage teamwork in project-based learning activities // *International Journal of Emerging Technologies in Learning*. – 2021. – №16(24). - P. 4-22.
18. Cohen I. Integrating traditional and innovative value-focused models // *Journal of Modern Project Management*. – 2015. – №2(3). - P. 76-85.
19. Жаманбалаева Ш.Е., Маульшариф М., Тленчиева Ш.М. Классикалық университетті зерттеу типтегі ЖОО-на өзгертудегі университеттің корпоративтік мәдениетін қалыптастырудың маңыздылығы // ПМУ хабаршысы. Гуманитарлық сериясы. – 2016. - №1. - 82-93 б.
20. Воронина О.А. Гендерная культура в России: традиции и новации. - М.: ИФ РАН, 2018. - 111 с.
21. Hartland E.S. The science of fairy tales: An inquiry into fairy mythology / E.S. Hartland. - London: Walter Scott, 1891. – 372 p.
22. Del Noce A. The Crisis of Modernity (from now on TCM) / A. Del Noce. - Montreal: McGill-Queen’s University Press, 2015. - 336 p.
23. Эксперты МИЦА об истоках духовных уз братства Узбекистана и Саудовской Аравии. [Электронный ресурс]. – 2022. – URL: https://dunyo.info/ru/site/inner/eksperti_mitsa_ob_istokah_duhovnih_uz_bratstva_uzbekistana_i_saudovskoy_aravii-ТмУ. (дата обращения: 20.02.2023).
24. Wilber C.K., Dutt A.K. New directions in development ethics: Essays in honor of Denis Goulet / C.K. Wilber, A.K. Dutt. - Notre Dame: University of Notre Dame Press, 2010. – 512 p.
25. Ögüt Eker G. Modern Hayatin yeniden kurgulanan gelenekleri hollanda Queen’s day festivali // *Milli Folklor*. – 2016. - №111. - P. 136-148.
26. Brightman H.J. Differences in ill-structured problem solving along the organizational hierarchy // *Decision Sciences*. – 1978. – №9(1). - P. 1-18.
27. Насимов М.Ө. Ұлттық құрылыстың мәні және негізгі түсініктері // Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ Хабаршысы. Саяси ғылымдар. Аймақтану. Шығыстану. Түркітану сериясы. – 2023. - №2(143). – 70-81 б.

28. Kušić S., Vrcelj S. In search for the pedagogy (studies) identity: The Croatian context // *Sodobna Pedagogika/Journal of Contemporary Educational Studies*. – 2017. –68(1). - P. 126-142.
29. Sherif M. *Social interaction: Process and products* / M. Sherif. – London: Routledge, 2017. – 512 p.
30. Chan K.-B., Vivien Chan W.-W. *Return migrants in Hong Kong, Singapore and Israel: Choices, stresses and coping* / K.-B. Chan, W.-W. Vivien Chan. - Springer Cham, 2022. – 201 p.
31. Bouchet N. The democracy tradition in US foreign policy and the Obama presidency // *International Affairs*. – 2013. –89(1). - P. 31-51.
32. Bučas J. Democracy outbreaks in heritage preservation // *Town Planning and Architecture*. – 2006. – №30(3). - P. 143-158.
33. Yun-Shik C., Seok H.-H., Baker D.L. *Korea confronts globalization* / C. Yun-Shik, H.-H. Seok, D.L. Baker. - Routledge Taylor & Francis Group, 2008. – 278 p.
34. Egorychev A.M. National spiritual traditions in the formation of the Russian system of education // *Russian Education and Society*. – 2011. – №53(5). - P. 12-22.
35. Šarčević I. *Intelektualac između fanatizma i cinizma* // *Filozofska Istrazivanja*. – 2016. – №36(2). - P. 289-309.
36. Лещинская В.В. Технологический прогресс и проблема гуманизации общества // *Вопросы философии*. - 2017. - №10. - С. 199-205.
37. Алымов С. Активизация «человеческого фактора»: «застойные» корни неолиберальной субъективности? // *Антропологический форум*. – 2018. - №37. – С. 54-92.
38. Bradley G.E. *The good ICT society: From theory to actions* / G.E. Bradley. - London: Routledge, 2017. – 154 p.
39. Kornev A.V., Lipen' S.V., Zenin S., Tanimov O.V., Glazunov O.N. Information and communication technologies in the main types of legal activity // *Relacoes Internacionais no Mundo Atual*. – 2022. – №4(37). - P. 654-668.
40. Cañedo Andalia R. Virtual center for medical learning and research // *Revista Cubana de Informacion en Ciencias de la Salud*. – 2014. – №25(2). - P. 220-233.

References

1. Kazakhstan – strana, kotoraja mozhet obedinjat' tradicionnyye i innovacionnyye veshhi (cennosti), - Kameron Al'bera II [Kazakhstan is a country that can unite traditional and innovative things (values), - Chamberlain Albert II.]. Available at: https://mangystaumedial.kz/ru/obshtestvo/ekspo-2017_/91285. (Accessed 19.12.2022). [in Russian]
2. Vystuplenie Glavy gosudarstva Kasym-Zhomarta Tokaeva na vtorom zasedanii Nacional'nogo kurultaja «Adiletta Qazaqstan – Adal azamat» [Speech by the Head of State Kassym-Zhomart Tokayev at the second meeting of the National Kurultai “Adiletta Kazakhstan - Adal Azamat”]. Available at: <https://www.akorda.kz/ru/vystuplenie-glavy-gosudarstva-kasym-zhomarta-tokaeva-na-vtorom-zasedanii-nacionalnogo-kurultayaadiletta-kazakstan-adal-azamat-175233>. (Accessed: 20.06.2023). [in Russian]
3. Toynbee A.J. *Civilization on trial*, (Oxford University Press, New York, 1948, 263 p.).
4. Huntington S.P. *The clash of civilizations and the remaking of world order*, (Simon & Schuster, New York, 1996, 368 p.).

5. Erasov B.S. Sravnitel'noe izuchenie civilizacij [Comparative study of civilizations] (Moscow, 1998, 536 p.) [in Russian]
6. Filosofija ustojchivogo razvitija i social'naja jekologija [Philosophy of sustainable development and social ecology], Edited by A.I. Zelenkov (BSU, Minsk, 2015, 200 p.). [in Russian]
7. Silz W. Problems of weltanschauung in the works of Annette von Droste-Hülshoff, PMLA, 64(4), 678-700 (1949).
8. Micklin M. Urbanization, technology, and traditional values in guatemala: Some consequences of a changing social structure, Social Forces, 47(4), 438-446 (1969).
9. Al Fārūq I.R. Science and traditional values in islamic society, Zygon, 2(3), 231-246 (1967).
10. Millward W.G. Traditional values and social change in Iran, Iranian Studies, 4(1), 2-35 (1971).
11. Uaikhanova M.A., Ushakova N.M. Value orientations of a modern school teacher of the Republic of Kazakhstan, Man in India, 97(25), 285-301 (2017).
12. Toleubekova R., Zhumataeva E. The role of ethnopedagogy in shaping positive attitudes towards traditional values of Kazakh people among master's students majoring in education in Kazakhstan, Problems of Education in the 21st Century, 76(6), 834-846 (2018).
13. Zhampetova A. Religion in the axiological structure of kazakhstani youth, Central Asia and the Caucasus, 22(3), 180-196 (2021).
14. Naizabayeva G., Garifolla Y., Mukhanbet A. Changes in the traditional occupations and discourse of women: new element of human capital in redesigned Kazakh society, Journal of Ethnic and Cultural Studies, 9(4), 55-69 (2022).
15. Nimir S.A., Palmer M. Bureaucracy and development in Saudi Arabia: A behavioural analysis, Public Administration and Development, 2(2), 93-104 (1982).
16. Isabekov B.N., Mukhambetova L.K. Innovacija zhane kasipkerlik [Innovation and entrepreneurship] (Astana, 2017, 624 p.) [in Kazakh]
17. Fang M., Jandigulov A., Snezhko Z., Volkov L., Dudnik O. New technologies in educational solutions in the field of STEM: The use of online communication services to manage teamwork in project-based learning activities, International Journal of Emerging Technologies in Learning, 16(24), 4-22 (2021).
18. Cohen I. Integrating traditional and innovative value-focused models, Journal of Modern Project Management, 2(3), 76-85 (2015).
19. Zhamanbalaeva Sh.E., Maulsharif M., Tlenchieva Sh.M. Klassikalyq universiteti zertteu tiptegi ZhOO-na ozgertudegi universitetin korporativtik madenietin qalyptastyrudyn manyzdylygy [The importance of corporate culture in classical universities in the stage of their transformation into a research university], PMU habarshysy. Gumanitarlyq serijasy [Herald of PSU. Humanitarian series], 1, 82-93 (2016). [in Kazakh]
20. Voronina O.A. Gendernaja kul'tura v Rossii: tradicii i novacii [Gender culture in Russia: Traditions and innovations] (IP RAS, Moscow, 2018, 111 p.). [in Russian]
21. Hartland E.S. The science of fairy tales: An inquiry into fairy mythology, (Walter Scott, London, 1891, 372 p.).
22. el Noce A. The Crisis of Modernity (from now on TCM) (McGill-Queen's University Press, Montreal, 2015, 336 p.).
23. Jeksperty MICA ob istokah duhovnyh uz bratstva Uzbekistana i Saudovskoj Aravii [UICA experts on the origins of the spiritual ties of the brotherhood of Uzbekistan and Saudi Arabia]. Available at:

https://dunyo.info/ru/site/inner/eksperti_mitsa_ob_istokah_duhovnih_uz_bratstva_uzbekistana_i_saudovskoy_aravii-TmU. (Accessed: 20.02.2023). [in Russian]

24. Wilber C.K., Dutt A.K. New directions in development ethics: Essays in honor of Denis Goulet (University of Notre Dame Press, Notre Dame, 2010, 512 p.).

25. Öğüt Eker G. Modern Hayatin yeniden kurgulanan gelenekleri hollanda Queen's day festivali [Reconstructed traditions of modern life queen's day festival in the Netherlands], Milli Folklor, 111. 136-148 (2016). [in Turkish]

26. Brightman H.J. Differences in ill-structured problem solving along the organizational hierarchy, Decision Sciences, 9(1), 1-18 (1978).

27. Nassimov M.O. Ultyq qurylystyn mani zhane negizgi tusinikteri [Essence and basic concepts of nation-building], L.N. Gumilev atyndagy EUU Habarshysy. Sajasi gylymdar. Ajmaqтанu. Shygystanu. Turkitanu serijasy [Bulletin of L.N. Gumilyov Eurasian National University. Political science. Regional studies. Oriental studies. Turkology Series], 2(143). 70-81(2023). [in Kazakh]

28. Kušić S., Vrcelj S. In search for the pedagogy (studies) identity: The Croatian context, Sodobna Pedagogika/Journal of Contemporary Educational Studies, 68(1), 126-142 (2017).

29. Sherif M. Social interaction: Process and products (Routledge, London, 2017, 512 p.).

30. Chan K.-B., Vivien Chan W.-W. Return migrants in Hong Kong, Singapore and Israel: Choices, stresses and coping (Springer Cham, 2022, 201 p.).

31. Bouchet N. The democracy tradition in US foreign policy and the Obama presidency, International Affairs, 89(1), 31-51 (2013).

32. Bučas J. Democracy outbreaks in heritage preservation, Town Planning and Architecture, 30(3), 143-158 (2006).

33. Yun-Shik C., Seok H.-H., Baker D.L. Korea confronts globalization, (Routledge Taylor & Francis Group, 2008, 278 p.).

34. Egorychev A.M. National spiritual traditions in the formation of the Russian system of education, Russian Education and Society, 53(5), 12-22 (2011).

35. Šarčević I. Intelektualac između fanatizma i cinizma [Intellectual between fanaticism and cynism], Filozofska Istrazivanja [Philosophical Investigations], 36(2). 289-309(2016). [in Croatian]

36. Leschinskaya V.V. Tehnologicheskij progress i problema gumanizacii obshhestva [Technological progress and the problem of humanization of society in the context of the formation of ecological culture], Voprosy Filosofii [Questions of Philosophy], 10, 199-205(2017). [in Russian]

37. Alymov S. Aktivizacija «chelovecheskogo faktora»: «zastojnye» korni neoliberal'noj subektivnosti? [“Activating the human factor”: The Late-Soviet roots of neoliberal subjectivity?], Antropologicheskij Forum [Anthropological Forum], 37. 54-92(2018). [in Russian]

38. Bradley G.E. The good ICT society: From theory to actions (Routledge, London, 2017, 154 p.).

39. Kornev A.V., Lipen' S.V., Zenin S., Tanimov O.V., Glazunov O.N. Information and communication technologies in the main types of legal activity, Relacoes Internacionais no Mundo Atual, 4(37), 654-668 (2022).

40. Cañedo Andalia R. Virtual center for medical learning and research, Revista Cubana de Informacion en Ciencias de la Salud, 25(2), 220-233 (2014).

M.O.Nassimov

*Kyzylorda Bolashak University, Kyzylorda, Kazakhstan
Korkyt Ata Kyzylorda University, Kyzylorda, Kazakhstan*

Principles determining the direction and content of traditional and innovative values

Abstract. The continuous change in the value orientations of members of society sets the task of studying this process. Until now, the principles that determine the direction and content of traditional and innovative values in political science have not been subjected to critical analysis. Therefore, we consider it is relevant to determine the ratio of traditional and innovative values in the dynamics of changes caused by the conditions of globalization in modern research. The theoretical analysis used dialectical, comparative-historical, structural-functional, deductive, and inductive methods of analysis. The main purpose of this article is the political science systematization of the principles that determine the direction and content of traditional and innovative values. To achieve the purpose, we set the task of determining the meaning of the proposed principles by arguing the essence of the concepts of traditional and innovative values. Fundamentalization, standardization, humanization, democratization, and informatization were adopted as the main principles. In the introduction, we defined the basic concepts of traditional and innovative values and outlined the formulation, purpose, and history of the problem under study. The discussion and results part is divided into 5 subsections, and we have proved the foundations of the principles presented in each subsection. We came to the conclusion that in a society where political modernization and continuous political reforms take place, a social space is being formed where traditional and innovative values coexist.

Keywords: traditional and innovative values, globalization, fundamentalization principle, standardization principle, humanization principle, democratization principle, informatization principle.

М.О.Насимов

*Кызылординский университет «Болашак», Кызылорда, Казахстан
Кызылординский университет имени Коркыт Ата, Кызылорда, Казахстан*

Принципы, определяющие направления и содержание традиционных и инновационных ценностей

Аннотация. Непрерывное изменение ценностных ориентаций членов общества ставит задачу исследования данного процесса. До сих пор не подвергались критическому анализу принципы, определяющие направления и содержание традиционных и инновационных ценностей в политической науке. Поэтому мы считаем актуальным определение соотношения традиционных и инновационных ценностей в динамике изменений, вызванных условиями глобализации, в современных исследованиях. При теоретическом анализе использовались диалектический, сравнительно-исторический, структурно-функциональный, дедуктивные и индуктивные методы анализа. Основная цель данной статьи - политологическая систематизация принципов, определяющих направления и содержание традиционных и инновационных

ценностей. Для реализации цели ставим задачи определения смысла предлагаемых принципов путем аргументации сущности понятий традиционных и инновационных ценностей. В качестве основных принципов были приняты фундаментализация, стандартизация, гуманизация, демократизация и информатизация. Во введении мы определили основные понятия традиционных и инновационных ценностей, обозначили постановку, цель и историю исследуемой проблемы. Часть обсуждения и результатов разделена на 5 подразделов, и мы доказали основы принципов, представленных в каждом подразделе. Мы пришли к выводу, что в обществе, где происходят политическая модернизация и непрерывные политические реформы, формируется социальное пространство, где сосуществуют традиционные и инновационные ценности.

Ключевые слова: традиционные и инновационные ценности, глобализация, принцип фундаментализации, принцип стандартизации, принцип гуманизации, принцип демократизации, принцип информатизации.

Автор туралы мәлімет:

Насимов М.Ө. – саяси ғылымдарының кандидаты, қауымдастырылған профессор, «Болашақ» Ғылыми-зерттеу институтының директоры, құқықтану және қоғамдық пәндер кафедрасының профессоры, Қызылорда «Болашақ» университеті, Қызылорда, Қазақстан; философия және әлеуметтік-гуманитарлық пәндер кафедрасының қауымдастырылған профессоры, Қорқыт Ата атындағы Қызылорда университеті, Қызылорда, Қазақстан

Nassimov M.O. – Candidate of Political Science, Associate Professor, Director of Bolashak Research Institute, Professor of Department Jurisprudence and Social Disciplines, Kyzylorda Bolashak University, Kyzylorda, Kazakhstan; Associate Professor of Department of Philosophy and Social and Humanitarian Disciplines, Korkyt Ata Kyzylorda University, Kyzylorda, Kazakhstan.

Copyright: © 2024 by the authors. Submitted for possible open access publication under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution (CC BY NC) license (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>).

ХҒТАР 11.25.19

Ғылыми мақала

DOI: <https://doi.org/10.32523/2616-6887/2024-146-1-46-54>

Еуропалық Одақтағы босқындар мәселесінің жайы, тәуекелдері мен қауіптері

Ш.М. Түймебай*^{ID}, Ж.М. Медеубаева*^{ID}

Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана, Қазақстан

(E-mail: sholpan150320@gmail.com, balapan1967@yandex.kz)

Аңдатпа. Мақалада көші-қон ағындары және олардың ЕО елдерінің экономикалық және саяси өміріне әсері талданады. Еуропалық Одақ мыңдаған жылдар бойы ұстанған Ашық есік саясатының салдарынан қазіргі таңда көптеген әлеуметтік және экономикалық мәселелерге душар болып отырғаны белгілі. Соның салдарынан мемлекеттер арасында араздықтар пайда болуда. Бұл сұрақ көптеген зерттеушілерді қызықтыратыны сөзсіз. Мақалада қазіргі таңдағы Еуропалық Одақ елдерінің көші-қон процестеріне, ерекшеліктеріне және әсер ету факторларына шолу жасалған. Көші-қон дағдарысы өсуінің маңызды салдарының бірі - ұлттық бірегейліктің "бұлыңғырлануы". Сәйкестік дағдарысы және қазіргі жағдайдан шығудың жолын іздеу - Еуропадағы көші-қон процестерін түсіндіру мен зерттеуге ерекше көзқарас тудырады. Босқындар дағдарысы кейбір Еуропа елдерінде саяси-экономикалық және демографиялық мәселелердің өршуіне септігін тигізгені белгілі. Жаппай көші-қон Еуропа елдерінде көптеген практикалық және теориялық проблемалар туғызды. Мақалада осы мәселелер талданып, пайымдауға талпыныс жасалған. Зерттеу жұмысында Еуропалық Одақтың алдына туындаған мәселелерді шешу жолдары және көші-қон процестерін тиімді басқаратын саясат қарастырылады. Бұл саяси-демографиялық мәселерді шешу жолдарының бірі автор жұмыста көрсеткендей интеграция саясаты болып табылады.

Түйін сөздер: Еуропалық Одақ, көші-қон, бірегейлік, дағдарыс, босқындар, қабылдау.

Кіріспе

Геосаяси жағдайға байланысты соңғы жылдары Еуропада босқындар мен мигранттар саны артты. Біріккен Ұлттар Ұйымының 2022 жылғы дүниежүзілік көші-қон баяндамасы бойынша жаһандық ауқымда мигранттар саны 281 миллионға жетті, бұл әлем халқының 3,6% құрайды [1]. 2016 жылдың аяғына қарай Көші-қон дағдарысы кезінде Еуропалық Одақта босқындар және мигранттар саны 5,2 миллион адамға жетті, ЕО-ға кірмейтін елдерден және олардың жартысынан көбі Сирия, Ауғанстан және Сомали сияқты соғыстан зардап шеккен елдерден келді. Атап айтқанда, Оңтүстік-Шығыс Еуропа елдері босқындар толқынына тап болды; Мысалы, миллионға жуық мигрант Түркиядан грек шекарасын кесіп өтті. БҰҰ Босқындар Агентігінің хабарлауы бойынша 2022 жылы Еуропаға өз өмірлерін қатерге тігіп теңіз арқылы жетуге тырысқан адамдар саны 159000, ал 2400 адам із-түзсіз жоғалғандар немесе қайтыс болған [2].

Қазіргі уақытта Грецияда он мыңдаған адам қоныс аудару, репатриация/депортация немесе баспана беру туралы шешімді күтіп, қиын жағдайда өмір сүруде. Олардың көпшілігі бұрынғы әскери лагерьлерде, қараусыз қалған зауыттарда және жазғы лагерьлер мен балалар үйлері сияқты басқа да бос қалған қоғамдық ғимараттарда тұрады, олардың өмір сүру жағдайлары жеткіліксіз және көбінесе олардың негізгі қажеттіліктерін қанағаттандыра алатын медициналық және әлеуметтік қызмет көрсетілмейді. Бұл адамдардың денсаулық сақтау және тұрғын үй қажеттіліктерін қысқа мерзімде қанағаттандыру кез келген ел үшін қиын қаржылық және материалдық-техникалық міндет болар еді; бірақ Грецияның өз проблемалары бұл қиындықтарды күшейтеді, өйткені ол бейбіт уақытта тіркелген ең ұзақ және терең экономикалық депрессианы бастан кешіреді. Оның қолма-қол ақша тапшылығына ұшыраған Денсаулық сақтау жүйесі мен банкротқа ұшыраған әлеуметтік қамсыздандыру жүйесі қазіргі уақытта материк пен аралдардың әртүрлі аймақтарында полиция мен әскери басқарылатын қабылдау орталықтарында (ыстық нүктелерде) ұсталатын мигранттарды айтпағанда, өз азаматтарының өсіп келе жатқан қажеттіліктерін қанағаттандыра алмайды. Италиядан айырмашылығы, Грецияның әртүрлі мәдениеттерден босқындарды қабылдау және біріктіру тәжірибесі аз. Тіпті Италияда "2017 жылдың 31 желтоқсанындағы жағдай бойынша 180 000-нан сәл асатын баспана іздеушілер мен босқындарды қабылдау жүйесі әлі де негізінен әлеуметтік интеграцияға бағытталған қызметтер шектеулі шұғыл қабылдау құрылымдарына негізделген" [3].

Зерттеу материалдары мен әдістері

Ғылыми жұмысты жазу барысында Батыстың ғалымдары Х. Арентттің «Тоталитаризмнің бастаулары» (1976), Г. Агамбеннің «Біз – босқындар» (1995) жұмыстары негізге алынды. Жұмыс барысында Халықаралық Миграция ұйымы, Біріккен Ұлттар Босқындар агенттігі, Біріккен Ұлттар Ұйымының босқындар ісі жөніндегі Жоғарғы комиссары және Экономикалық Ынтымақтастық және Даму ұйымының ресми баяндамалары арқасында Еуропадағы босқындар мәселелеріне стратегиялық және аналитикалық шолу жасалынды.

Тұжырымдамалық тәсіл Еуропадағы көші-қон процестерін жан-жақты талдаудан тұрады. Жұмыста салыстырмалы талдау әдістері мен статистикалық әдіс қолданылды. Зерттеу күрделі әлеуметтік-экономикалық құбылыс ретінде көші-қон процестері туралы түсінікті дамытатын саясаттанудың жалпы теориялық ережелеріне негізделген.

Әдебиетке шолу

Халықаралық Көші-қон ұйымы 2000 жылдан бастап жыл сайын баяндама шығырып келеді. «Дүниежүзілік көші-қон есебі 2022» - ХҚҰ-ның 11-інші басылымы бүкіл әлем бойынша көші-қонды түсінуді арттыруға үлес қосу үшін жасалуда. Бұл басылымда көші-қон туралы негізгі деректер мен ақпараттар, сондай-ақ көші-қонның өзекті мәселелеріне арналған тарауларды ұсынады. Біріккен Ұлттар Босқындар ұйымының 2022 жылғы босқындар дағдарысына жалпылай шолу жасайды. Баяндамада дағдарыстың шығу себебін, қарқынды өрбуін және мәселені шешу амалдарына тоқтаған. Бұл ғылыми мақалада Eurostat “Asylum Quarterly Report” есебіне жүгіне отырып статистикалық сараптама жүргізіледі, Еуропа елдеріндегі қазіргі заманғы көші-қон процестерінің факторларын, ерекшеліктері мен тенденцияларын анықтау және тиімді көші-қон саясатын қалыптастыру контекстінде көші-қонның елдер үшін әлеуметтік-экономикалық салдарын зерделейді.

Зерттеу нәтижелері және талқылау

Еуропаға пана іздеушілердің ағыны 2000 жылдардың бірінші онжылдығында, әсіресе 2005 жылдан кейін өсті. Бұл өсім Германия мен Италия сияқты елдерде, аз дәрежеде Бельгияда, Австрияда және Испанияда байқалды. Баспана беру туралы өтініштердің өсу қарқынын қарастырған кезде бұл одан да айқын болады. Германия, Дания, Швеция және Италия сияқты елдер 2003 және 2013 жылдар аралығында 50 пайыздан асатын жиынтық өсу қарқынымен сипатталады. Кейбір басқа елдерде (Франция, Греция және Нидерланды) ағын шамамен тұрақты болды. Басқа елдерде, атап айтқанда Австрияда, Бельгияда және Испанияда 2003-2013 жылдар аралығында баспана іздеушілер санының азаюы байқалды.

2001 жылы ЕО босқындардың жаппай ағыны жағдайында мүше елдер үшін жалпы стандарттарды белгілейтін директиваны қабылдағанын ескерсек, Еуропалық елдердің босқындар дағдарысына реакциясындағы айырмашылықтар өте маңызды. Сонымен қатар, 2005 жылы қабылданған екінші директивада баспана беру процедуралары үшін жалпы іс жүргізу кепілдіктері белгіленді, мысалы, жеке сұхбат алу құқығы, шешімдерге шағымдану және баспана беру туралы өтініштерді қарау нәтижелері туралы ақпарат алу. Содан бері бұл директива баспана беру процедуралары туралы Директивамен ауыстырылды. Қазіргі босқындар дағдарысы жағдайында Германия баспана сұрауларының негізгі алушысы ретінде ерекшеленеді, бұл ЕО елдеріне берілген өтініштердің жалпы санының 61 пайызын құрайды. Германиядан кейін Италия (8%),

Франция (6%), Австрия (5%) және Ұлыбритания (4%) болды. Бұл бес ел 2015 жылы ЕО елдеріне алғаш рет құжат тапсырған барлық өтініш берушілердің 80% - дан астамын құрайды [4].

ЕО елдері арасындағы мұндай айырмашылықтар әділетсіз ғана емес, сонымен қатар тиімсіз. Олар еуропалық еңбек нарығының жұмысында жаппай бұрмалануларға әкеледі және босқындарды белгілі бір елдерде баспана іздеуге ынталандырады. Сонымен қатар, ЕО институттарының босқындарды көшіру бағдарламасына қатысты берген уәдесі қазіргі уақытта орындалмайды, бұл бірінші кіру елдерінің пропорционалды емес ауыртпалығын тудырады. Құқықтық процедуралар мәселенің бір бөлігі болып табылады, өйткені әртүрлі жағдайларда бекітілген Дублин ережесі бірінші кіру елін баспана беру туралы өтініштерді қарауға міндеттейді. Алайда саяси кедергілер маңызды рөл атқарады. ЕО елдері иммиграцияға мәдени жағынан өте ерекшеленеді және оларға жалпы шешім қабылдау қиынға соғады. Босқындардың өтемақы алуын қаламайтын елдерге негізделген практикалық шешімдер, мүмкін, ең нақты жолдар болып табылады.

Ұлттық заңнаманың әртүрлілігі және ықтимал тәуекелдері

Елдердің баспана беру туралы өтініштерді қалай өңдейтіндігі айырмашылықтарының негізінде қандай факторлар жатыр? Өсіп келе жатқан көші-қон ағындарына біркелкі көзқараспен байланысты негізгі мәселелердің бірі - ЕО саяси және әлеуметтік ынталандыруға ұшырайтын және көші-қон саясатына толық егемендік пен толық жауапкершілікті сақтайтын құрылымдық жағынан әртүрлі елдерден тұрады.

Бірінші айырмашылық - әр түрлі елдердегі иммигранттардың өздері тұратын елдің мәдениеті мен экономикасына қосқан үлесін қоғамдық қабылдау. Бұл түсініктер 2008-2012 жылдардағы еуропалық әлеуметтік зерттеудің еларалық сауалнамасының деректерімен жақсы сипатталған, онда екі тұжырымның бірімен келісу дәрежесі бағаланады: "елдің мәдениеті иммигранттармен бұзылады немесе байытылады" және "иммиграция елдің қоғамы мен экономикасы үшін пайдалы". ЭЫДҰ-ның "2015 жылғы иммигранттарды интеграциялау көрсеткіштері: жайластыру" есебі бұдан әрі қоғамның иммигранттардың мәдени үлесі туралы пікірлерінің қаншалықты тең емес және әртүрлі екенін көрсетеді [5].

Екінші маңызды фактор - төтенше жағдайларды жою құны және оның ЕО елдерінің мемлекеттік қаржысына әсері. Осы уақытқа дейін бұл шығындарды сандық бағалауға тек шектеулі әрекеттер жасалды. Алайда, баспана іздеушілерді қолдау үшін қажет қысқа мерзімді шығындар айтарлықтай болуы мүмкін. Қабылдау орталықтарына орналастырылған жалғызбасты ересектер үшін құны күніне шамамен 10 еуродан, баспанасы жоқ адамдар үшін 300 еуродан жоғары болуы мүмкін. Әдетте, баспана іздеушілерді тіркеу мен орналастырудың жалпы шығындары жылына 8000-нан 12000 еуроға дейін болуы мүмкін [6].

1951 жылғы Женева конвенциясында және 1967 жылғы хаттамада бекітілген халықаралық гуманитарлық құқық оны ратификациялаған мемлекеттердің босқындарды (соғыс пен қарулы қақтығыстардың құрбаны болған бейбіт тұрғындарды) қорғау

жөніндегі міндеттемелерін осындай жағдайдың кездейсоқтығы мен болжамсыздығын еңсеру мақсатында белгілейді. Босқындарды зияннан қорғайтын қорғауға лайық әмбебап принциптер мен құндылықтарды орнатуға деген ұмтылыс азаматтығы жоқ адамдар Арендтің айтуы бойынша "құқығынан айырылған", сондықтан кез-келген озбырлыққа ұшырайтын жағдайлардың алдын алуға бағытталған. Арендтің еңбегінде былай көрсетілген: "Мен сондай-ақ Конвенция біздің жалпы осалдығымызды және моральдық иерархиялар мен айырмашылықтарды белгілемей азап шегу қабілетімізді мойындауды ұсынамын" [7, б.67]. Адам құқықтарына негізделген тәсіл ретінде гуманизм бұл көшу медициналық этикадан бастау алатын соңғы өнертабыс болып табылады. Бұл өзгерістерде Қызыл Крест және "Шекарасыз дәрігерлер" сияқты гуманитарлық Денсаулық сақтау ұйымдары маңызды рөл атқарады. Алайда, жалпыадамзаттық құндылықтарды қорғау қазір әлемде қуатты күш болғанымен, бұл жағдайдың өзгеруі мүмкін. Философ Джорджио Агамбен ескерткендей, "босқындар-болашақ саяси қоғамдастықтың формалары мен шекараларын көруге болатын жалғыз категория" [8].

Жалпы айтқанда, континентальды еуропалық және скандинавиялық қоғамдар (мысалы, неміс, Швейцария, Дат, фин, швед) иммиграцияға деген оң көзқарасты көрсетеді. Керісінше, адамдар Оңтүстік Еуропаның кейбір елдеріндегі (мысалы, Греция, Кипр) және Орталық Еуропа/Шығыс Еуропа елдеріндегі (мысалы, Чехия, Латвия, Словакия) иммигранттарға салыстырмалы түрде теріс көзқараспен қарайды, мұнда респонденттердің 30 пайыздан азы иммигранттардың мәдени әсерін оң бағалайды. Иммигранттардың әсерін экономикалық бағалау аз поляризацияланған, бірақ елдер ұқсас дәрежеге ие.

Бірыңғай еуропалық иммиграциялық саясаттың болмауы әр түрлі қажеттіліктері бар және көші-қон саясатына қатысты толық егемендік пен есеп беруді сақтайтын елдер тек өздерінің ұлттық мүдделеріне сүйене отырып, иммиграцияға қатысты ұстанымдар мен таңдау жасайтындығын білдіреді. Мұны басқа елдердің есебінен жасауға болады. Бұл экономикалық әдебиеттерде зерттелетін сыртқы әсерлердің типтік проблемасының мысалы: елдер өз саясатының басқа елдер үшін жанама әсерлерін ескермей таңдау жасайды және нәтиже бастапқыда жалпы Еуропа үшін тиімсіз болуы мүмкін. Босқындарға қатысты ұлттық саясаттағы айырмашылықтар еуропалық еңбек нарығының жұмысын бұрмалайды және босқындарға басқалардан гөрі белгілі бір елдерде баспана іздеуге ынталандырады. Үйлесімділіктің болмауы ЕО-ның кейбір негізгі қағидаларын бұзады, мысалы, адамдардың ұтқырлығы саласындағы жалпы еуропалық саясаттың болуы.

Босқындар мен ішкі қоныс аударушылардың тағдыры қазіргі уақытта негізінен немқұрайлылықпен немесе тіпті қарсыластықпен қабылданады, дегенмен Еуропаға келетін адамдардың қазіргі санын "көші-қон" немесе "босқындар" дағдарысы деп атауға болмайды. Бұл жаңалық емес: өткеннің кедейлері мен босқындары көмектесе алатындардың немқұрайлылығы мен бас тартуына жиі тап болды. Зерттеушілер бірқатар әлеуметтік және жеке факторларды, соның ішінде мемлекеттік саясат, саясаткерлер мен бұқаралық ақпарат құралдары насихаттайтын дискурстарды және босқындар мен мигранттарды біздің қоғамға қабылдауға дайындығымызға ықпал ететін немесе кедергі келтіретін әлеуметтік бағдарды анықтады. Осының бәрінің негізінде аффилирленген және аутсайдер деп саналатын күрделі

психоәлеуметтік категориялау процестері жатыр. Олар міндетті түрде тек рационалды бағалау мен есептелген ойлаумен байланысты емес, бірақ көбінесе бейсаналық қорқыныш пен эмоционалды динамикадан туындайды. Олар кімнің көмекке лайық екенін де, адамдар оларға көрсетуге дайын көмек деңгейін де анықтауда орталық рөл атқарады.

Қорытынды

Теориялық тұрғыдан алғанда, қазіргі қоғамның мәселелерін шешуге болатын теориялық модельдерді әзірлеу үшін жүріп жатқан процестерді түсіну өте маңызды; практикалық тұрғыдан көші-қон проблемалары мен олардың салдарын шешудің тактикалық шаралар жүйесін әзірлеу керек. Қазіргі Еуропадағы көші-қон процестері барған сайын кеңейіп, Еуропа елдерінің ішкі саясатына да, сыртқы саяси халықаралық қатынастарға да әсер етеді. Елдерде әлеуметтік және саяси шиеленістер өсуде, оңшыл радикалды партиялар мен қозғалыстардың қызметі жандануда, қоғамда ксенофобиялық көңіл-күй күшейіп келеді, бұл әлеуметтік қақтығыстардың өршуіне, еуропалық қоғамның саяси тұрақсыздығына әкелуі мүмкін. Қазіргі уақытта сәйкестік дағдарысын шешу еуропалық мемлекеттердің алдында тұрған орталық әлеуметтік және саяси мәселелердің бірі болып табылады.

Мұны істеу қиын болғанымен, босқындар дағдарысына жалпы еуропалық көзқарас өте маңызды болып көрінеді. Шекаралық бақылау, қауіпсіздік және босқындарды келісілген басқару ЕО сияқты интеграцияланған аймақ үшін айқын қоғамдық пайда болып табылады. Ұлттық билік өз бетінше әрекет ете отырып, осы қоғамдық тауарларды тиімді ұсына алуы екіталай; бұл еуропалық елдер арасындағы босқындарды қабылдау және интеграциялау саясаты тұрғысынан айырмашылықтармен көрсетілген. Жалпы еуропалық тәсіл аясында ЕО елдері Еуропалық Одақпен көші-қон саясатына егемендікті бөлісетін еді. Еуропалық интеграцияның қазіргі кезеңінде бұл мақсатқа жету өте қиын екені анық. Алайда, бұл қоғамдық тауарларды қамтамасыз ете алмау еуропалық әлеуметтік келісімді және еуропалық жобаның жалпы саяси консенсусын әлсіретеді.

ЕО елдері арасында босқындар ағынының ауыртпалығын бөлуге тырысу керек. Мысалы, егер Дублин регламентін қайта қарау бойынша консенсус жеткіліксіз болса және босқындарды көшіру бойынша консенсус болмаса, онда елге алғаш рет кіретін елдер қабылдау саясатын да, интеграция саясатын да қолдау үшін жеткілікті қаржылық қолдау көрсетуі керек. Ұзақ мерзімді қаржыландыруды қамтамасыз ету өте маңызды. Еуропалық әлеуметтік Қордың мысалына сүйене отырып, еуропалық интеграция қоры ЕО-ға мүше мемлекеттер босқын ретінде қабылдаған адамдар мен отбасылардың толық интеграциясына ықпал ету үшін жеткілікті қаражат есебінен капиталдандырылуы керек.

Интеграция саясаты босқындардың дағдылары, білімі және жалпы мәдени сипаты тұрғысынан ерекшеліктерін ескеруі тиіс, өйткені бұл факторлар интеграция саясатының құнына да әсер етеді. Ақырында, босқындар дағдарысын шешудегі қиындықтар ресурстарға қарағанда саяси және идеологиялық қарсылыққа көбірек байланысты екеніне күмән жоқ. Қазірдің өзінде ЕО-да да, одан тыс жерлерде де иммиграцияға қоғамдық қарсылық бар және жергілікті халыққа қарағанда мүлдем басқа мәдени ерекшеліктері

бар шетелдіктердің одан әрі ағынын қабылдауға дайын емес. Бұл үкіметтерге, әсіресе иммиграция іс жүзінде қолайсыз елдерде қысым жасайды. Осыған байланысты маневр жасау мүмкіндігі шектелуі мүмкін. Босқындарды осы елдерге көшіруге тырысудың орнына, босқындарды қаламайтын елдерден өтемақы сұрау прагматикалық болар еді.

References

1. UN Migration. World migration report 2022 [Electronic resource]. – URL: <https://worldmigrationreport.iom.int/wmr-2022interactive/#:~:text=The%20current%20global%20estimate%20is,over%20the%20past%20five%20decades> (Accessed: 27.03.2023)
2. UN Refugee Agency 2022 [Electronic resource]. – URL <https://www.unrefugees.org/emergencies/europe/> (Accessed: 28.09.2023)
3. MSF Italy: Migrants and refugees on the margins of society. Out of sight. Médecins Sans Frontières. February 8, 2018 [Electronic resource]. <https://www.msf.org/italy-migrants-and-refugees-margins-society> (Accessed: 2.05.2023)
4. UNHCR Global Trends: Forced Displaced in 2015 [Electronic resource]. – URL <http://www.unhcr.org/statistics/unhcrstats/576408cd7/unhcr-global-trends2015.html> (Accessed: 19.08.2023)
5. OECD ‘How will the refugee surge affect the European economy?’ Migration Policy Debates No.8, 2015 [Electronic resource]. – URL: <https://www.oecd.org/migration/How-will-the-refugee-surge-affect-the-European-economy.pdf> (Accessed: 21.07.2023)
6. Eurostat (2017). ‘Asylum Quarterly Report’. – URL: http://ec.europa.eu/eurostat/statisticsexplained/index.php/Asylum_quarterly_report (Accessed: 21.06.2023)
7. Arendt H. The Origins of Totalitarianism (Harcourt Brace Jovanovich, New York, NY: 1976, p 67)
8. Agamben G. We refugees. Symposium. 1995. – URL: http://www.faculty.umb.edu/gary_zabel/Courses/Phil%2010808/We%20Refugees%20-%20Giorgio%20Agamben%20-%201994.htm. (Accessed: 21.05.2023)

Ш.М. Түймебай, Ж. М. Медеубаева

Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан

Состояние проблемы беженцев в Европейском союзе: риски и опасности

Аннотация. В данной статье анализируются миграционные потоки и их влияние на экономическую и политическую жизнь стран ЕС. Известно, что политика открытых дверей, которой Евросоюз придерживается на протяжении тысячелетий, сегодня сталкивается со многими социальными и экономическими проблемами. Между государствами возникают недоброжелательные отношения. Эти вопросы, несомненно, интересуют исследователей. В статье рассматриваются миграционные процессы, особенности и факторы влияния современных стран Европейского Союза. Одним из важных последствий миграционного кризиса является

«размытие» национальной идентичности. Кризис идентичности и поиск выхода из сложившейся ситуации обеспечивают уникальный подход к интерпретации и изучению миграционных процессов в Европе. Известно, что кризис беженцев способствовал обострению политических, экономических и демографических проблем в некоторых европейских странах. Массовая миграция создала множество практических и теоретических проблем для европейских стран. В статье дается попытка проанализировать и сделать суждение об этом. В исследовательской работе рассматриваются решения и политика Европейского Союза в области превентивной защиты, которые эффективно управляют миграционными процессами. Одним из решений этих политико-демографических проблем является стратегия интеграции, как в работе автора.

Ключевые слова: Европейский Союз, миграция, идентичность, кризис, беженцы, восприятие.

S. Tuimebay, Zh. Medeubayeva

L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan

Situation of problem of refugees in European union: risks and dangers

Abstract. This article analyzes migration flows and their impact on the economic and political life of EU countries. It is known that the Open Door policy, which the European Union has followed for thousands of years, is facing many social and economic problems today. Enmities arise between the states. These questions are undoubtedly of interest to researchers. The article reviews the migration processes, features and influencing factors of the current European Union countries. One of the important consequences of the migration crisis is the "blurring" of national identity. The crisis of identity and the search for a way out of the current situation provides a unique approach to the interpretation and study of migration processes in Europe. It is known that the refugee crisis contributed to the escalation of political, economic and demographic problems in some European countries. Mass migration has created many practical and theoretical problems for European countries. The article attempts to analyze and judge this. The research paper examines the European Union's preventive protection decisions and policies that effectively manage migration processes. One of the solutions to these political and demographic problems is a strategy of integration, as in the author's work.

Keywords: European Union, migration, identity, crisis, refugees, perception.

Авторлар туралы мәлімет:

Түймебай Ш.М. – Халықаралық қатынастар факультетінің 2 курс докторанты, Л.Н.Гумилев атындағы Евразия ұлттық университеті, Астана, Қазақстан

Медеубаева Ж.М. - PhD, т.ғ.к., доцент, Л.Н.Гумилев атындағы Евразия ұлттық университеті, Астана, Қазақстан

Tuimebay Sh.M. – PhD, student, Faculty of International Relations, L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan.

Medeubayeva Zh.M. – Ph.D., Candidate of Historical Sciences, Assistant professor, L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan.

Copyright: © 2024 by the authors. Submitted for possible open access publication under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution (CC BY NC) license (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>).

ХҒТАР 11.01

Ғылыми мақала

DOI: <https://doi.org/10.32523/2616-6887/2024-146-1-55-69>

Ақпараттық соғыстар: Қазақстанның қазіргі кезеңдегі қауіпсіздігі

Д.М. Туртугулова^{ID}, А.Н. Мұратхан^{ID}

Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана, Қазақстан

(E-mail: dina.turt@gmail.com, aidanamuratkhan@mail.ru)

Аңдатпа. Мақаланың негізгі мақсаты – қазіргі кезеңде Қазақстанның қауіпсіздігі үшін «ақпараттық соғыс» қаупін анықтау. Манипуляция арқылы әсер етудің негізгі мақсаты - басқару. Ол үшін интернет желісін және заманауи әдістерді қолдана отырып, қоғамға әсер ету арқылы ақпараттық-психологиялық құралдар қолданылады. Бұл адамның мінез-құлқының өзгеруіне әкеледі. Интернет желісінің пайда болғалы, манипуляция әлеуметтік маңызды құбылысқа айналды. Мемлекет, қоғам және адам – оның негізгі субъектілері. Мақалада ақпараттық қарсыласу әрекеттерінің негізгі бағыттары айқындалған: жалған ақпаратқа қарсы іс-қимыл, сыртқы саясат пен ұлттық қауіпсіздікті қалыптастыруда басым болуға тиіс, ұлттық қатерді насихаттау қарастырылады. Жұмыстың нәтижесінде жасалған тұжырымдар ақпараттық қарама-қайшылық процесінде ақпараттың ықпалын зерттеуге мүмкіндік береді.

Түйін сөздер: ақпараттық қауіпсіздік, сананы манипуляциялау, психологиялық және/немесе техникалық әсер ету тәсілі, адамдардың топтық және бұқаралық мінез-құлқын басқару.

Кіріспе

Ақпараттық қарсыласу көп қырлы құбылыс және әлеуметтік-гуманитарлық білімнің әртүрлі салаларындағы зерттеу пәні болып табылады. Бұл әлеуметтік-саяси құбылыстың пәнаралық сипаты, ең алдымен, ақпараттық қарсыласудың көп мәнді болуымен анықталады [1].

Ол келесідей зерттеледі:

- әскери қақтығыстың проекциясы;
- коммуникативті технология;
- психологиялық және/немесе техникалық әсер ету әдісі.

Зерттеулердің көпшілігі адамдардың топтық және бұқаралық мінез-құлқын басқаруға бағытталған саяси технологиялардың этикасы туралы сұрақтарды көтере отырып, әлемдік қоғамдастықта кең резонанс тудырды. Осылайша, қалыптасқан тенденциялар аясында, ХХ ғасырдың соңына қарай ақпараттық қарсыласу саласындағы ғылыми және тәжірибеге бағытталған іс-әрекет векторы қоғамның бірегейлігі мен жеке бас стереотиптерін өзгертуге бағытталған мінез-құлық қаруының ерекше түрін әзірлеу перспективаларына ауысты [2,3,4].

ХХ ғасырдың аяғына қарай күшейген мемлекетаралық бәсекелестік көптеген елдердің билік элиталары арасындағы бәсекелестікті шиеленістіретін жаңа, жетілдірілген қару-жарақ жүйелерінің пайда болуына ықпал етті, әлемдік саясатта тиімді позицияларға қол жеткізді. Сонымен бірге қалыптасқан жағдай ақпараттық қарсыласу саласындағы қауіпті оқиғалардың жеделдеуіне ықпал етті.

Ғаламдық интернет желісінің ақпараттық-коммуникациялық кеңістігі қарсыластық алаңына айналды. Жалпы, әлемдік дамудың «технологиялық революция» деп аталатын кезеңін сипаттай отырып, сарапшылар оның адамзат тарихындағы мүлде жаңа белес екендігімен келіседі [5].

Бұрынғы уақытта ақпараттық қарсыласу тәжірибесі негізінен қоғамды және оның жекелеген топтарын, саяси элиталарды сендірудің дәстүрлі әдістеріне сүйене отырып, тарихи даму барысында жинақталған әскери емес қарсыласудың алдыңғы саяси тәжірибесін тірек еткенін айту керек.

Дегенмен, келешекте мемлекетаралық қатынастарда қарулы қақтығысты ақпараттық қарсыласуды дәйекті түрде өзгерту үшін ғана емес, сонымен бірге оны дамыған мемлекеттердің сыртқы саясатының дербес бағытына айналдыру үшін де жағдай жасалды. Нәтижесінде ақпараттық қарсыласу саяси күрестің барлық түрлеріне ұласып, саяси мәжбүрлеудің басым құралдарының біріне айналды [6].

Айта кету керек, соңғы онжылдықтарда әлемдік саясатта ақпараттық қарсыласу процестерінің дамуында белгілі бір дисбаланс тудырған жағдайлар пайда болды және бұл саяси тұрғыдан да, ғылыми тұрғыдан да әлі де жеткілікті түрде қарастырылмаған. Бұл факторларға кем дегенде мыналар жатады:

- ақпараттық қарсыласуға саяси акторлардың көбірек (заңды және заңсыз) қосылуы, сонымен қатар олардың осы процеске қатысу арақатынасы үнемі өзгеріп отырады;

– ірі мемлекеттер арасындағы геосаяси бәсекелестіктің артуы, әлсіреу динамикасы және керісінше, соңғы жылдары әлемдік саясат жүйесінде күшеюі үдемелі қарқынмен жүруі;

– саяси тәжірибеге түбегейлі жаңа әлеуметтік, экономикалық және саяси шындықты қалыптастыратын технологиялық революцияның цифрлық жетістіктерін қалыптастыру және енгізу.

Ғылыми зерттеудің басты мақсаты – қазіргі кезеңдегі Қазақстанның трансұлттық қауіпсіздігі үшін «ақпараттық соғыс» қатерін анықтау.

Қозделген мақсатқа жету үшін келесі міндеттер қойылды:

- Ақпараттық соғыс ұғымын анықтау;
- Ақпараттық соғыстың себебі мен салдары;
- Қазақстандағы ақпараттық ахуалдың деңгейі;
- БАҚ пен әлеуметтік желілердің рөлі мен мәселелері;
- БАҚ пен әлеуметтік желілерден тарайтын ақпараттардың жүйесі мен одан төнетін қауіптер;
- Қазақстанда ақпарат тарататын шетелдік БАҚ-тың рөлі.

Зерттеу нысаны – Қазақстандағы интернет желісін және заманауи әдістерді қолдана отырып, қоғамға ақпараттық-психологиялық әсер ету.

Зерттеу пәні – Қазақстандағы ақпараттық қауіпсіздік жағдайы және оған төнетін қауіптер, олардың себебі мен салдары.

Зерттеу материалдары мен және әдістері

Пәнаралық тәсіл мен мәселені жан-жақты зерттеуді қамтамасыз ететін жалпы ғылыми және арнайы саясаттану әдістері мен таным принциптерінің жүйесі болып табылады. Ақпараттық қарсыласудың біртұтас концепциясын жасау үшін диалектикалық, жүйелік, салыстырмалы-саясаттану, құрылымдық-функционалдық, аксиологиялық әдістер қолданылды.

Нәтижелер мен талқылау

Виртуалды қарым-қатынастар кеңейген сайын ақпараттық қауіпсіздіктің рөлі де арта түсуде. Қоғамның, мемлекет пен халықтың ақпаратқа көбірек тәуелділігі көбейген сайын киберқауіпсіздікті қамтамасыз ету стратегиялық мәселеге айналып отыр.

Қазіргі кезде әр мемлекеттің мүддесі географиялық кеңістікте ғана емес, виртуалды әлемде де орын алды. Ақпараттық қауіпсіздік ұлттық егемендікті қорғаудың маңызды бағыттарының біріне айналды [16].

Әлеуметтік медиа қазірдің өзінде жаһандық күрес алаңы мен өзгерістер кеңістігіне айналды. «Араб көктемі» кезінде барлығы үлкен саяси өзгерістерге әкелетін әлеуметтік желілердің күшін көрді. Бұқаралық ақпарат құралдарында (ең алдымен әлеуметтік желілерде) интернетті жалған ақпарат пен ішінара жалған сюжеттерде тарату түрінде бұқаралық санаға мақсатты жоғары технологиялық ақпараттық әсер ету арқылы пайдалану әлеуметтік және саяси тұрақтылық тұрғысынан үлкен тәуекелдерді тудырады [17].

Бұдан бөлек, террористік және деструктивті ұйымдар әлеуметтік желілерді үгіт-насихат пен қорқыту үшін пайдаланады. Ұйымдар әлеуметтік желілерде өздерінің шабуылдары мен қимылдары туралы видеолар мен фотосуреттерді тарату арқылы үгіт-насихат жұмыстарын жеңіл әрі арзан жолмен жүргізеді. ИГИЛ әлеуметтік желілерді пайдалана отырып, Сирия мен Ирактағы соғыс аймақтарына 100-ге жуық елден кемінде 30 000 шетелдік жауынгерді тартқан болатын.

2020 жылдың бірінші жартысында корона вирусының жаңа түрінің таралуы кезінде жасанды интеллект технологияларын қолданатын ақпараттық қарсыласу кезеңдері айқын көрінді. Қаңтар айынан бастап АҚШ Қытайға қарсы белсенді ақпараттық науқанды бастады.

Интернеттің әлеуметтік қызметтері ғаламдық желілер аты-жөнін жасыруды қалайтын шенеуніктердің де, үкіметтік емес ұйымдардың да, ақпараттық қарсыласудың басқа да субъектілерінің жариялаған антиқытайлық мазмұндағы дәрекі пікірлері мен сатиралық карикатураларға толы болды. Осылайша, Америка Құрама Штаттары өзінің кибернетикалық саясатын ақтау үшін ақпараттық ресурстар мен ғаламдық интернет кеңістігін бақылауды, сондай-ақ әлемдік қоғамдық пікірді қадағалау тетігі ретінде пайдаланады. Қазіргі уақытта жасанды интеллект технологиялары белсенді қолданылатын әлеуметтік платформалардың көпшілігі тікелей байланыс процесінде АҚШ-қа тиесілі.

«Фейсбук» өзінің «Инстаграм» әлеуметтік желісімен және «Ватсап» мессенджерімен бірге әлем бойынша 3 миллиардқа жуық аудиторияға ие. Оның үстіне қытайлық деректерді өңдеудегі технологиялық алпауыттар орталықтары, «ТикТок» АҚШ-та орналасқан.

Мемлекеттің басты міндеттерінің бірі – халықаралық қатынастарды жандандыру, дағдарыстар мен қақтығыстарды болдырмау, жаңа соғыс ошақтарын жою, әрбір мемлекеттің өзінің ақпараттық кеңістігіне бақылауды күшейту, ақпараттық ресурстарды қорғау жолындағы күресте қырағылықты сақтау. ХХ ғасырдың екінші жартысынан бастап қазіргі уақытқа дейінгі қақтығыстарды зерттеу, оларды шешуде күш қолдану және ақпараттық-психологиялық ықпал ету үрдісінің өсіп келе жатқанын көрсетеді. Адам не қалайтыны туралы және ол қалай ойласа, солай істейтін сияқты әсер қалдырады. Ал шын мәнінде, оның өміріне әрқашан алынған ішкі және сыртқы ақпарат әсер етеді.

Бүгінгі таңда ақпараттық қарулар жойқын қарулардан қалыспайды. Әлемде Интернетті пайдаланушылар саны қарқынды өсіп келеді және оған деген көзқарас өзгеруде. Қазіргі кезде жаңа медиа ақпаратқа қол жеткізу мен оны халыққа таратуда дәстүрлі БАҚ-пен бәсекелеседі. Шындығына келгенде, ақпараттық және ақпараттық қауіпсіздікті қамтамасыз етудегі жаңа медианың рөлі артып келеді.

Кәсіби журналист қоғам, халық, тарих алдындағы әлеуметтік және моральдық жауапкершілікке ие. Ресейлік зерттеуші Л.К.Свитичтің [18] пікірінше, әрбір сөз мыңдап, миллиондап таралатын қоғамды емдейтін дәрі бола алады немесе қорқыныш, үмітсіздік, дұшпандық тудыруы, адамдарды ғана емес, жалпы қоғамға да зияны тиюі мүмкін. Сондықтан қоғамды мұндай ақпараттан қорғау қажет.

Вашингтон жеке әлеуметтік желілердің жұмысына мемлекеттік бақылаудың жеткіліксіз дәрежесін көрсетеді, соның салдарынан американдық департаменттер ұлттық маңызы бар белгілі бір мәселелер бойынша қоғамдық пікірге әрдайым тиімді әсер ете алмайды. Осыны ескере отырып, 2018 жылы Мемлекеттік департамент стратегиялық маңызды үгіт-насихат құралы ретінде АҚШ әкімшілігінің белгілі әлеуметтік желілерге бақылауын күшейту шараларын әзірлеу мәселесін көтерді [19].

Қазақстандық қоғамға келетін болсақ, оған шетелден демеушілік жасайтын ақпараттық агенттіктер тарататын әлеуметтік желілер мен ақпараттық агрессия ерекше әсер етеді. Қазақстан аумағында орналасқан КЕҰ-ның барлық түрлері осы агенттіктерді белсенді түрде қолдайды және провакациялық ақпаратты таратады. Мысалы, 2019 жылы Алматыда Сорос-Қазақстан Қоры ұйымдастырған DigitalRights@KZ конференциясы өтті.

2015 жылы «Сорос қорының» демеушілігімен мемлекеттік саясат саласындағы жас зерттеуші А.Цайдың «Мәдени саясат арқылы азаматтық ұлтшылдықты қалыптастыру мәселелері» атты еңбегі жарық көрді. Аталған жұмыста Қазақстандағы ұлттық бірегейліктің қалыптасу үдерісін азаматтық ұлтшылдық тұрғысынан қарастырып, осы үдерістегі мәдени саясат құралдарының рөлін көрсетеді. Қазақстан халықтарын қазақтар және өзгелер деп бөле отырып, ұлтшылдық мәселесі ашық көтеріледі.

Мұнда «Тастанды және қорғансыз: лесбиянкалар, гейлер, бисексуалдар және трансгендерлер Қазақстанда» материалы да қамтылады. Бұл басылым елдегі жыныстық азшылықтардың құқықтық жағдайына шолу болып табылады және екі негізгі бөлімнен тұрады: халықаралық және ұлттық заңнамаға сәйкес ЛГБТ өкілдерінің құқықтық мәртебесіне шолу; Қазақстан Республикасында ЛГБТ өкілдеріне қатысты кемсітушіліктің бар екендігін анықтауға бағытталған социологиялық зерттеу.

Транспаренттілік есебіне сәйкес, 2018 жылы Twitter үкіметтен жалпы саны алты аккаунтты жою туралы екі өтініш алды және олардың ешқайсысын орындамады [20]. Дәл осы жылы Google үкіметтен 5946 элементті қамтитын 71 жою туралы өтініш алды, олардың көпшілігі ұлттық қауіпсіздік мақсатында еді. Google бұл сұраулардың үштен бірінен азына ғана жауап берді, яғни элементтерді жойды.

Кезекті жағдайда Ақпарат және коммуникациялар министрлігі Google-дан «суреттерді іздеу бойынша 7 URL-мекенжайын, 17 Google Сурет файлы, 10 Google Диск қалтасын және 595 Google Диск файлдарын» жоюды сұрады, олардың кейбірінде жиһадтық насихат бар. Сайып келгенде, Google Дисктен 4 фотосурет пен 263 файлды жойды [21]. Дәл осы кезеңде Facebook үкіметтен бір өшіру сұрауы туралы хабарлады [22]. Компания бұл талапты орындап, «экстремизм туралы жергілікті заңдарды бұзады» деп бейнероликтің көрсетілуін шектеді.

2019 жылдың мамырында, соның ішінде 1 және 9 мамырда белсенділер мен оппозиционерлер әлеуметтік желілерді үкіметке қарсы көптеген шерулерді ұйымдастыру үшін пайдаланды.

Қазақстандықтардың діндарлығының жоғары деңгейін ескере отырып, отандық ақпарат нарығын экстремизмнен босату және қорғау қажет. Бұл сондай-ақ зорлық-зомбылықты, радикализмді, фанатизмді және Қазақстан Республикасы халқының басқа

да жағымсыз және өзіне тән емес белгілерін насихаттайтын баспа, бейне және аудио өнімдерге де қатысты.

Біріншіден, мұндай әрекеттердің мақсаты – қоғамды ұлттық, діни немесе басқа да белгілер бойынша бөлу. Сондай-ақ, отандық ақпараттық нарықты қазақстандық қоғамның моральдық-идеологиялық тұрақтылығына қауіп төндіретін төмен деңгейдегі шетелдік басылымдардан, оның ішінде порнографиялық өнімдерден қорғау қажет [23].

Әр түрлі гуманитарлық және білім беру бағдарламаларының атын жамылып, ҮЕҰ жүйесі арқылы мемлекеттің саяси процестеріне баяу, бірақ сенімді түрде араласу күшейе түсті.

Үнемі өткізіліп тұратын тренингтер, форумдар, семинарлар, акциялар елдің дұрыс емес өмір сүріп жатқанын айтып, еркін демократиялық қоғам құру қажеттігіне үгіттеді. Басты назар жастарға аударылды және көптеген білім беру жобаларының арқасында осы ұрандарды қолдауға дайын жастардың сыни тобы пайда болды.

КЕҰ-ға қайта оралып, ұйымдардың осының бәрінде қандай рөл атқаратынын қарастырып көрейік. Бұл бірлестіктер желілік принциптер бойынша жұмыс істейді. Реттеуші АҚШ пен Еуропада орналасқан, филиалдары дүние жүзіне таралған. Басшылық штабын Мемлекеттік департаменттің бұрынғы қызметкерлері, сондай-ақ барлау қызметкерлері (жасырын) басқарады. «Демократияландыру» бағдарламаларына қомақты қаржы бөлініп, түрлі қозғалыстардың белсенділері тартылуда.

Қазақстан аумағында орналасқан белсенді КЕҰ қатарына Internews Network, Freedom House, Human Rights Watch, Reporters without Borders, Institute for War & Peace Reporting (IWPR), International Center for Not-For-Profit Law (ICNL), Eurasia Foundation және т.б. кіреді. Бірлестіктердің әрқайсысының өзіндік ерекше мамандануы бар. Қазақстанда бұл бірлестіктер негізінен Алматыда орналасқан, себебі Қазақстан билігі оларды елордаға орналастыруға қарсы. Бұл американдық Карнеги қорына қабылданбады.

Мысалы, Д.Сорос мырза Los Angeles Times журналистерімен былай бөлісті: «Ол грузин төңкерісіне ерекше үлес қосқанын мақтан тұтады және оны Орталық Азия республикаларының бірінде қайталауға қуанышты болар еді». Батыс мемлекеттерінің мұндай азаматтары өз мүддесіне, мемлекетінің мүддесіне пайдалану үшін еліміз туралы, халқымыздың тұрмыс-тіршілігі туралы мәліметтер жинайды [24].

Америка Құрама Штаттарының Қазақстанға ақпаратты ашудың әртүрлі форматтарын енгізу бойынша белсенді жұмысын атап өтуге болады: АҮС (Ашық Үкімет Серіктестігі), ӨСАБ (Өндіруші салалардың ашықтығы бастамасы), мемлекеттік басқару мен қаржының ашықтығы бойынша барлық либералды ұсыныстарды қолдайды.

Бұл кезеңде «Ақпаратқа қол жеткізу құқығы үшін» қазақстандық КЕҰ оларға белсенді түрде көмектесуде. Елдің ішкі-сыртқы дамуы туралы АҚШ-қа сай келетін ақпараттар таратылуда. Батыс өз құндылықтарын арсыздықпен (ювеналды әділет, ЛГБТ, тарихты жалған түсіндіру, Ұлы Отан соғысы) тықпалауда. Құқық қорғаушылар мен олардың бірлестіктері оппозицияның мүдделерін қолдап, олар арқылы үкіметке қысым көрсетуге тырысады.

Қазақстанда АҚШ демеушілік ететін кең журналистік желі бар, олардың көшбасшысы – «Азаттық» радиосы. Ақпараттық соғыс интернет арқылы жүріп жатыр.

Орыс тілінде де, қазақ тілінде де хабар тарататын жергілікті журналистер мен сайттар да қалыспай, жағдайды ушықтыра отырып, ел саясатын сынауда – (azattyq.org, ozodi.org, azathabar.com, ozodlik.org, feminita_kz, qazaquni.kz). Azattyq.org (Азат Еуропа/Азаттық радиосының қазақ қызметі), Bureau.kz (елдегі жетекші құқық қорғау ұйымының веб-сайты), Exclusive.kz, HOLAnews.kz, Еуропалық ақпарат агенттіктері (BBC, CNN, Deutsche Welle) қоғамға әсер ететін кең ақпараттық желіні құрайды. Қазақстанның мәселелеріне «алаңдаулы» Сорос қоры демеушілік ететін Нью-Йорктегі Eurasianet аналитикалық порталы сияқты ақпараттық порталдар.

Қазақстанда ақпарат тарататын тағы бір америкалық басылым (Forbes -Kazakhstan). Аталғандардан бөлек, американдық инъекциялардың донорлары - көптеген «тәуелсіз» жергілікті БАҚ - мысалы, Zona.kz қазақстандық порталы. Бүкіл желіні «қажетті» ақпаратпен қолдайтын және қамтамасыз ететін, кадрларды оқытатын, шетелдік тағылымдамаларды ұйымдастыратын және қажетті құрал-жабдықтарды жеткізу «қызметін көрсететін» бірлестіктердің тұтас желісі құрылды.

Мұнда Internews Network, Eurasia Foundation, Әділ сөз ҚАЗАҚСТАН, Қазақстанның Ұлттық телерадио хабарларын таратушылар қауымдастығы сияқты «ақпарат берушілерді» қосуға болады.

Жақында олардың бұқаралық ақпарат құралдары туралы құқықтық актілерді әзірлеуге қатысу мүмкіндігі туды. Қазақстанда жеке жоғары оқу орындары жұмыс істейді, олар жергілікті элиталық жастар арасында өте танымал – Қазақстан менеджмент, экономика және болжау институты, ҚМЭБИ; Қазақ-Америка университеті, ҚАУ; және Қазақ-Америка еркін университеті, ҚАЕУ [25]. Әрине, бұл университеттерде американдық мамандар сабақ береді, ал АҚШ бұл кәсіпорындардың болуына демеушілік жасайды.

Демеушілік USAID, коммерциялық емес АҚШ қорлары мен ТҰК арқылы жүзеге асырылады. Сабақтар негізінен ағылшын тілінде өтеді. Студенттерді осы жоғары оқу орындарына тарту үшін ҰЕҰ тренингтерінде АҚШ дипломатиялық өкілдіктерінде орналасқан консультациялық орталықтар құрылады.

Қазақстанда ештеңе өзгерген жоқ, өйткені 2022 жылдың 8 ақпанында Нұр-Сұлтанда USAID АҚШ агенттігі қаржыландыратын цифрлық және медиа сауаттылық бойынша тағы да семинар өткізілді. Семинарға институттар мен университеттердің оқытушылары, мүмкіндігінше профессор-оқытушылар құрамы, мектеп мұғалімдері шақырылады. Семинардың ұзақтығы 5 күн.

Тәлімгерлер шақырылғандармен жұмыс жасайды. Семинарды директор Л.Харди келесі мәлімдемемен ашты: «Ақиқат пен өтірікті тани білу дағдылары бар ақпараттандырылған азаматтар жалған ақпараттың таралуына қарсы күрестің маңызды жолдарының бірі болып табылады. Осындай медиа сауаттылық бастамалары арқылы біз сыни тұрғыдан ойлауды дамытамыз, осылайша сіздер, мұғалімдер, өз кезегінде студенттеріңізге оң әсер ете аласыз».

Білім беру жобаларында «Болашақ» белсенді рөл атқарады, 11 000 жас қазақстандық АҚШ пен Ұлыбританияда білім алу үшін шәкіртақыға ие ндарының, соттардың, банктердің және шағын бизнестің қызметкерлері тартылған [26].

2010 жылдың өзінде Қазақстанның 257 судьясы мен 600 заңгері осындай оқудан өтті [27]. Бұл адамдармен қарым-қатынастағы тәжірибе көрсеткендей, олар Батыстың

идеалдарын мадақтап, жергілікті билікті, дәстүрлер мен тарихты сынай отырып, керемет идеологиялық өңдеуден өтті.

Жас саланы (Digital Diplomacy, eDiplomacy), АКТ-ны өз мақсаттары үшін кеңінен қолданатын цифрлық дипломатияны айналып өту мүмкін емес.

Мүмкіндігінше көп абоненттерге қол жеткізу үшін Америка Құрама Штаттары өзінің технологиялық артықшылығын пайдаланады. Бұл бағытты Мемлекеттік департамент кибер-тыңшылық және ЦРУ операциялары үшін желілерді пайдалана отырып жүзеге асырады.

Американдық IT-алпауыттары (Google, Facebook, Twitter және т.б.) заманауи техникалық шешімдерді енгізу үшін тіпті өз қызметкерлерін көбейтті. «Араб көктемі» жағдайында интернет пен «цифрлық дипломатияның» арқасында наразылық акциялары ұйымдастырылып, оған 2014 жылы 100 миллион доллар бөлінді [29].

Вашингтон бұл жағдайды шет елдерге әсер етудің тиімді арнасы ретінде қарастырды. Қазақстан да назардан тыс қалмады, 2010 жылдан бері жыл сайын Интернетті реттеу мәселелері талқыланатын InternetCA IT-мамандар форумы өткізіліп келеді. Айта кету керек, Н.Назарбаевтың «электрондық шекара» идеясы қатты сынға алынды.

2016 жылы Мемлекеттік департамент веб-белсенділерді оқыту үшін технологиялық лагерлерді құрып, қаржыландырды, онда Қазақстанның 90 бірлестігі дайындықтан өтті. Алматыда 2012 жылы Америка Құрама Штаттары 12 елден қатысушылардың саны бойынша ең ауқымдысы болып табылатын осындай TechCamp жобасын жүзеге асырды.

Мемлекет қауіпсіздігіне оппозицияны жақтаушылар ашық түрде тартылатын, Президентке және оның саясатына қауіп төндіретін интернет-сайттар бар: АҚПАРАТТЫҚ СОҒЫС. Тұрғымбай Ержан 349 мың жазылушы. Достар, сіздер «Тұрғымбай Ержан» арнасына, «Халық таңдауы» партиясына қаржылай көмек көрсете аласыздар (түсініктемелер-Тоқаев ешқашан кешірілмейді-Тұрғымбаев Алға). Қоғамдық келісім. Ертісбаев, Бажкенованың өтірігі. <https://www.youtube.com/watch>. Мұндай ақпарат 2022 жылдың 17 ақпанында пайда болды.

Ақпараттық әлемнің бір мемлекетке ықпалының кемшіліктері де бар. Қарапайым мысал: күндіз Жетінші арнада тікелей эфирде көрсетілетін «Өз ойым» бағдарламасын алайық. Тақырыптар: «Қыздық перде қызықтыра ма?», «Жынысымды ауыстырғым келеді», «Трансқа түскен өмір», «Нәзік еркектер», «Шала танысым 30 шақты рет зорлады», «Атақ па, шатақ па?», «Еркекшора қыздардың ерекшелігі», «Зорланған қыздардың зор қайғысы», «Жалаңаштану — жарнама ма?», «Нағыз жігіт пе, нәзік жігіт пе?», «Көңілдес болғым келеді», «Қыздығымды сатамын», «Жезөкшелік қашан заңдастырылады?», «Нашақордың күні», «Бала сатамын», «Еркекшоралық ерсілік пе?», «Балаға сексуалды тәрбие беру керек пе?», «Өзгеріске ұшыраған келбет» және басқалар.

Ел болашағын ойлаған азаматтардың наразылығы мен сотқа түсуіне байланысты бағдарлама жабылғанымен, мұндай хабарлар әлі де эфирде көрсетіледі.

Әдебиетке шолу

Алғаш рет мемлекеттің әскери-саяси қызметінің бір бөлігі ретінде ақпараттық операцияларды жүзеге асыру американдық нормативтік-құқықтық базада бекітілді. Ақпараттық қарсыласудың негіздерін қамтитын алғашқы заңнамалық актілердің қатарына АҚШ Қорғаныс Министрлігінің 1992 жылғы 21 желтоқсандағы Парсы шығанағындағы «Шөлді дауыл» операциясынан кейін шығарылған «Ақпараттық соғыс» директивасы жатады. Аталған құжатта қарастырылып отырған термин бірінші рет ресми түрде қолданылды [7].

Алайда бұрын ол «саяси соғыс» деп аталды. Бастапқыда бұл терминді АҚШ Мемлекеттік департаментінің бұрынғы дипломаты Джордж Ф. Кеннан 1947 жылы енгізген болатын [8]. «Саяси соғыс» деп басқа мемлекеттің саяси құрамына немесе шешім қабылдауына әсер ету үшін дәстүрлі құралдарды (дипломатиялық, бұқаралық ақпарат құралдары, әскери және экономикалық) әдейі пайдалануды атады.

Ресей Федерациясының стратегиялық құжатында «ақпараттық соғыс» (бұдан әрі - АС) «ақпараттық жүйелерге зиян келтіру мақсатында ақпараттық кеңістіктегі екі немесе одан да көп мемлекеттердің қақтығысы, сонымен қатар қоғам мен билікті тұрақсыздандыру мақсатында мемлекет халқына қарсы жаппай психологиялық науқандар жүргізу және өз мүддесі үшін шешім қабылдауда мемлекеттерді мәжбүрлеу» ретінде анықталады [9].

С.Чекинов пен С.Богдановтың пікірінше, «ақпараттық ықпал ету құралдары стратегиялық мәселелерді шешуге қабілетті даму деңгейіне жетті. Ақпараттық технологиялардағы жалғасып жатқан революция жағдайында ақпараттық және психологиялық соғыс көп жағдайда жеңістің негізін қалайды» [10].

В.Слипченконың «Ақпараттық ресурс және ақпараттық қарсыласу» атты мақаласында былай делінген: «Ақпараттық қарсыласулардағы жеңіс стратегиялық және саяси мақсаттарға қол жеткізуге, жаудың қарулы күштерін талқандауға (территориясын басып алу, оның экономикалық әлеуетін жою және саяси жүйесін құлату) алып келеді» [11].

Ақпараттық әсер фактілерді бұрмалауды білдіреді немесе ықпалды тұлға үшін мақсатты адамға қолайлы эмоционалдық әсерлерді тықпалауды қарастырады [12].

Ю.Сурмин мен Н.Туленковтың көзқарасы бойынша «ақпараттық соғыстар» келесідей бөлінеді:

- жаудың ақпараттық жүйесін жоюды және басқа құндылықтар жүйесін енгізуді болжайтын ақпараттық агрессия;
- ұзақ мерзімді эволюциялық әсерге негізделген ақпараттық экспансия, өзінің ақпараттық құралдары есебінен жауды бағындыру;
- қоғамдағы әртүрлі әлеуметтік топтардың қарсы тұруын қамтитын ақпараттық-психологиялық соғыс.

Сондай-ақ Ю.Сурмин мен Н.Туленков қақтығыс тақырыбы бойынша ақпараттық соғыстардың төмендегідей түрлерін ажыратуды ұсынады:

- қарсылас халықтың психикасы психологиялық соғыстың субъектісі болып табылады;

– ақпараттық коммуникациялар жүйесі коммуникациялық соғыстың нысанасы болып табылады;

– ақпарат алу үшін күрес – ақпараттық соғыс;

– саяси, рухани, этикалық және басқа да құндылықтар құндылық немесе идеологиялық соғыстың субъектісі болып табылады (Сурмин және Туленков) [13].

Ақпараттық қауіпсіздік саласында зерттеу жүргізетін қазақстандық авторлар – Ибраева Э.К., Алияров Р.Ш., ақпараттық соғысты әлеуметтік психология салалары арқылы жеке тұлғаның санасын манипуляциялауға бағытталған идеологиялық ықпал ету құралы ретінде қарастырады. Ужкенов Е.М., Есназаров Т.М. заманауи ақпараттық соғыстың сипатын зерттеді [14]. Дубовцев Г.Ф., 2018 жылы «Қазақстан Республикасының әскери қауіпсіздігі» атты еңбегін жариялады [15].

Қорытынды. Шетелдік тәжірибені алсақ: Түркияда 2008-2010 жылдары елдің негізін қалаушы Кемал Ататүрікті қорлағаны үшін YouTube қолдануға тыйым салынған. 2018-2020 жылдары Telegram мессенджері Ресей Федерациясында мессенджердің арнайы қызметтерге шифрлау кілттерін беруден бас тартуына байланысты бұғатталды.

Ақпараттық ортадағы белсенділік, мысалы, тәртіпсіздіктерді әдейі өршітуге мүмкіндік беретін жалған жаңалықтар науқандары күшейе түсуде. Халықаралық және ұлттық қақтығыстарға үгіт-насихат пен жалған ақпараттар көбірек әсер етуде. Сәйкесінше, ақпарат болашақтың негізгі ресурстарының біріне айналуға.

Мұндай жағдайда Батыс пен АҚШ демеушілігімен жүргендер олардың тапсырыстарын орындап, аман қалатыны түсінікті. Ал бұл мемлекетімізге қауіп төндірмей ме? Мұндай сайттарды Қазақстан Республикасы Ақпарат және әлеуметтік даму министрлігі бақылауы керек. Бірақ, кездесетін мәселелерге қарағанда, жұмыс нәтижелі жүргізілмей жатыр.

Авторлардың қосқан үлесі

Дина Туртугулова – тұжырымдаманы құру, эксперименттік зерттеу жүргізу, теориялық материалдарды жинақтау және талдау, бастапқы көздермен жұмыс, зерттеу нәтижелерін талдау және синтездеу. *Айдана Мұратхан* – әдебиетпен жұмыс, тілдік материалдар жинау және талдау, аударма.

Әдебиеттер тізімі

1. Виловатых А.В. Информационное противоборство как фактор истории и современных политических отношений // Проблемы национальной стратегии. – 2020. – № 5 (62).

2. Иванов С.А. Техносферная война как основной способ разрешения конфликтов в условиях глобализации // Военная мысль. – 2020. – № 10. – С. 16-21.

3. Бартош А.А. Модель гибридной войны // Военная мысль. – 2019. – № 5. – С. 6-23.

4. Ромашкина Н.П. Информационный суверенитет в современную эпоху стратегического противоборства // Информационные войны. – 2019. – № 4 (52). – С. 14-19.

5. Миловидов В.Д. Симметрия заблуждений: Факторы неопределённости финансового рынка в условиях технологической революции. – Москва: «Магистр», 2019. – 335 с.

6. Макаренко С.И. Информационное противоборство и радиоэлектронная борьба в сетевых войнах начала XXI века: монография. — СПб.: «Научное информационное агентство», 2017. – 546 с.
7. Information Warfare. Directive TS3600.1 // U.S. Department of Defense. – 1992.
8. Истоки советского поведения. История США в документах. 1947 [Электронный ресурс]. – 2023. – URL: <http://www.grinchevskiy.ru/1945-1990/istoki-sovetskogo-povedeniya.php> (дата обращения: 05.06.2023).
9. Доктрина информационной безопасности Российской Федерации. Указ Президента Российской Федерации от 5 декабря 2016 г. № 646. [Электронный ресурс]. – 2023. – URL: <https://rg.ru/2016/12/06/doktrina-infobezobasnost-site-dok.html> (дата обращения: 05.06.2023).
10. Чекинов С., Богданов С. Характер и содержание войны нового поколения // Военная мысль. – 2015. – № 10. – С. 44-45.
11. Слипченко В. Информационный ресурс и информационное противоборство (Ресурсно-информационное противостояние) // Армейский сборник. – 2013. – С. 52.
12. Кулешов Ю. и др. Информационно-психологическое противоборство в современных условиях: теория и практика (Информационно-психологическая война в современных условиях: теория и практика) // Соч. цит., п. 105. «Военная академия Республики Беларусь». – 2014. – № 1. – С.104-110.
13. Сурмин Ю.П., Туленков Н.В. Теория социальных технологий, МАУП. – Киев, 2004. – 608 с.
14. Ужкенов Е.М., Есназаров Т.М. Характер современной информационной войны. Взгляд китайских исследователей // Вестник КазНУ. Серия «Востоковедение» [Bulletin of KazNU. Oriental series], 1(62), 2013.
15. Дубовцев Г.Ф. Военная безопасность Республики Казахстан: опыт, актуальные проблемы, основные направления обеспечения: монография. – Астана: КИСИ при Президенте РК, 2018. – 218 с.
16. Леушкин Р.В. Информационное противостояние в контексте информатизации и виртуализации общества: социально-коммуникативный подход // Социо-динамика. – 2018. – № 12. – С. 122-134.
17. Виловатых А.В. Искусственный интеллект и проблема информационной безопасности // Проблемы национальной стратегии. – 2021. – № 2 (65).
18. Свитич Л.Г., Смирнова О.В., Шкондин М.В. Журналистика как медийная целостность: структурные аспекты // Социогуманитарные знания. - 2018. - № 18.
19. Свидетельство Кристофера М.Э. Пейнтера, координатора по киберпространствам // Конгресс США. 2019. [Электронный ресурс]. – 2023. – URL: https://www.foreign.senate.gov/imo/media/doc/051415_Painter_Testi%20деньги.pdf (дата обращения: 05.06.2023).
20. Социально-гуманитарные знания, изд. МГУ. Ред. журн. – № 8. – С. 24-40.
21. Казахстан: Правительство просит удалить контент [Электронный ресурс]. – 2023. – URL: <https://transparencyreport.google.com/government-removals/by-country/KZ> (дата обращения: 05.06.2023).
22. Казахстан, Facebook [Электронный ресурс]. – 2023. URL: <https://transparency.facebook.com/content-restrictions/country/KZ> (дата обращения: 05.06.2023).
23. Чакирбаева Н. Отандық БАҚ-тың ақпараттық саясаты. - 2020. URL https://el.kz/news/kogam/otandy_ba-ty_a-paratty_sayasaty (дата обращения: 05.06.2023)

24. Holley D. Soros Invests in His Democratic Passion / David Holley. 2004. July 5. URL: Los Angeles Times: website [Электронный ресурс]. – 2023. – URL: <http://articles.latimes.com/2004/jul/05/world/fg-soros> 5/2 (дата обращения: 05.06.2023)
25. Об Университете // КИМЭП: интернет-сайт. 2015. URL: <http://www.kimpep.kz/discover/> (дата обращения: 09.12.2022).
26. История программы // Болашак: интернет-сайт. Электрон.ресурс]. – 2023. – URL: <http://www.bolashak.gov.kz/ru/o-stipendii/istoriya-razvitiya.html> (дата обращения: 09.12.2022).
27. Kazakhstan: Minister of Justice Praises Cooperation with the United States, Supports Amnesty for Prisoners: Cable № 10ASTANA275 // WikiLeaks: website. 2010. February 2006. [Электронный ресурс]. – 2023. – URL: <http://WikiLeaks.org/cable/2010/02/10ASTANA275> (дата обращения: 05.06.2023)
28. Попов Д. Цифровая дипломатия США // РИСИ: интернет-сайт. 2014. 8 декабря [Электронный ресурс]. – 2023. – URL: <http://riss.ru/analytics/7003/> (дата обращения: 05.06.2023).
29. Internet Freedom // U.S. State Department: website. 2015. [Электронный ресурс]. – 2023. – URL: <http://www.state.gov/e/eb/cip/netfreedom/index.htm> (дата обращения: 05.06.2023).

References

1. Vilovatyh A.V. Informacionnoe protivoborstvo kak faktor istorii i sovremennyh politicheskikh otnosheni.Problemy nacional'noj strategii [Informational confrontation as a factor of history and modern political relations. Problems of national strategy], 5 (62), 2020. [in Russian]
2. Ivanov S.A. Tehno-sferная vojna kak osnovnoj sposob razresheniya konfliktov v usloviyah globalizacii. Voennaja Mysl' [Techno-sphere war as the main way of conflict resolution in the context of globalization. Military Thought], 10, 16-21 (2020). [in Russian]
3. Bartosh A.A. Model' gibridnoj vojny. Voennaja mysl' [Model of hybrid warfare. Military thought], 5, 6-23 (2019). [in Russian]
4. Romashkina N.P. Informacionnyj suverenitet v sovremennuju jepohu strategicheskogo protivoborstva [Information sovereignty in the modern era of strategic confrontation], Informacionnye vojny [Information wars], 4 (52), 14-19 (2019). [in Russian]
5. Milovidov V.D. Simmetriya zabluzhdenij [Symmetry of misconceptions], Faktory neopredeljonnosti finansovogo rynka v usloviyah tehnologicheskoy revolyucii [Uncertainty factors of the financial market in the context of the technological revolution] (Magistr, Moscow, 2019, 335 p.). [in Russian]
6. Makarenko S.I. Informacionnoe protivoborstvo i radioelektronnaja bor'ba v sete-centricheskikh vojnah nachala XXI veka [Information warfare and electronic warfare in the set-centric wars of the early 19th century]. Monograph. (Naukoemkie tehnologii, SPb, 2017, 546 p.). [in Russian]
7. Information Warfare. Directive TS3600.1, U.S. Department of Defense (1992).
8. Istoki sovetskogo povedeniya. Istorija SShA v dokumentah. 1947] [The origins of Soviet behavior. The history of the United States in documents. 1947]. Available at: <http://www.grinchevskiy.ru/1945-1990/istoki-sovetskogo-povedeniya.php> (Accessed: 05.06.2023). [in Russian]
9. Doktrina informacionnoj bezopasnosti Rossijskoj Federacii. Ukaz Prezidenta Rossijskoj Federacii ot 5 dekabrja 2016 g. № 646 [The Doctrine of information security of the Russian Federation. Decree of the President of the Russian Federation No. 646 dated December 5, 2016]. Available at: <https://rg.ru/2016/12/06/doktrina-infobezobasnost-site-dok.html> (Accessed: 05.06.2023). [in Russian]

10. Chekinov S., Bogdanov S. Charakter i sodержanie vojny novogo pokolenija [The nature and content of the war of the new generation, Voennaja mysl' [Military thought], 10 (44-45), 2015. [in Russian]
11. Slipchenko V. Informacionnyj resurs i informacionnoe protivoborstvo. (Resursno-informacionnoe protivostojanie) [Information resource and information confrontation] (Resource and information confrontation), Armejskij sbornik [Army collection], 52 (2013). [in Russian]
12. Kuleshov Yu. and others. Informacionno-psihologicheskoe protivoborstvo v sovremennyh uslovijah: teorija i praktika (Informacionno-psihologicheskaja vojna v sovremennyh uslovijah: teorija i praktika) ["Information and psychological warfare in modern conditions: theory and practice" (Information and psychological warfare in modern conditions: theory and practice). Op. cit., p. 105. "Military Academy of the Republic of Belarus"], 1, 104-110, 2014 [in Russian]
13. Surmin Ju.P., Tulenkov N.V. Teorija social'nyh tehnologij, MAUP [Theory of social technologies, IAPM] (Kiev, 2004, 608 p.) [in Russian].
14. Uzhkenov E.M., Esnazarov T.M. Charakter sovremennoj informacionnoj vojny. Vzgljad kitajskih issledovatelej [The nature of modern information warfare. The view of Chinese researchers], Vestnik KazNU. Serija «Vostokovedenie» [Bulletin of KazNU. Oriental Series], 1(62), 2013 [in Russian]
15. Dubovcev G.F. Voennaja bezopasnost' Respubliki Kazahstan: opyt, aktual'nye problemy, osnovnye napravlenija obespechenija [Military security of the Republic of Kazakhstan: experience, current problems, main areas of support] Monograph. [The Kazakhstan Institute for Strategic Studies under the President of the Republic of Kazakhstan, Astana, 2018, 218 p.]. [in Russian]
16. Leushkin R.V. Informacionnoe protivostojanie v kontekste informatizacii i virtualizacii obshhestva: social'no-kommunikativnyj podhod. Socio-dinamika [Information confrontation in the context of informatization and virtualization of society: a socio-communicative approach. Socio-dynamics], 12, 122-134 (2018), [in Russian]
17. Vilovatyh A. V. Iskusstvennyj intellekt i problema informacionnoj bezopasnosti [Artificial intelligence and the problem of information security], Problemy nacional'noj strategii [Problems of the national strategy], 2 (65) (2021). [in Russian].
18. Svitich L.G., Smirnova O.V., Shkondin M.V., Zhurnalistika kak medijnaja celostnost': strukturnye aspekty [Journalism as media integrity: structural aspects], Socio-gumanitarnye znaniya [Socio-humanitarian knowledge], 18 (2018). [in Russian]
19. Svidetel'stvo Kristofera M. Je. Pejntera, Koordinatora po kiberprostranstvam. Kongress SShA. [Testimony of Christopher M.E. Painter, Cyberspace Coordinator]. 2019. Available at: https://www.foreign.senate.gov/imo/media/doc/051415_Painter_Testimony.pdf [in Russian] (Accessed: 05.06.2023).
20. Social'no-gumanitarnye znaniya [Socio-humanitarian knowledge] Moscow State University Ed. journal], 8, 24-40. [in Russian]
21. Kazahstan: Pravitel'stvo prosit udalit' kontent, Google [Kazakhstan: The Government asks to remove the content, Google.]. Available at: <https://transparencyreport.google.com/government-removals/by-country/KZ>. (Accessed: 05.06.2023).
22. Kazahstan, Facebook [Kazakhstan Facebook]. Available at: <https://transparency.facebook.com/content-restrictions/country/KZ>. (Accessed: 05.06.2023).
23. Chakirbaeva N. Otandyk BAK-tyн akparattyk sajasaty [Information policy of domestic media]. - 2020. Available at: https://el.kz/news/kogam/otandyk_ba_ty_a-parattyk_sajasaty (Accessed: 05.06.2023).

24. Holley D. Soros Invests in His Democratic Passion / David Holley. 2004. July 5. URL: Los Angeles Times: website. Available at: <http://articles.latimes.com/2004/jul/05/world/fg-soros> 5/2 (Accessed: 05.06.2023).
25. Ob Universitete. KIMJeP: internet-sajt [About the University. KIMEP: website]. 2015. Available at: <http://www.kimep.kz/discover/> (Accessed: 09.12.2022).
26. Istorija programmy. Bolashak: internet-sajt [The history of the program. Bolashak: Internet site]. Available at: <http://www.bolashak.gov.kz/ru/o-stipendii/istoriya-razvitiya.html> (Accessed: 05.06.2023).
27. Kazakhstan: Minister of Justice Praises Cooperation with the United States, Supports Amnesty for Prisoners: Cable № 10ASTANA275, WikiLeaks: website. 2010. February 2006. Available at: <http://WikiLeaks.org/cable/2010/02/10ASTANA275> (Accessed: 05.06.2023).
28. Popov D. Cifrovaja diplomatija SshA [Digital diplomacy of the USA], RISI: internet-sajt. 8 dekabrja 2014 [RISI: an Internet site. December 8, 2014]. Available at: <http://riss.ru/analitics/7003/> (Accessed: 05.06.2023).
29. Internet Freedom, U.S. State Department: website. 2015. Available at: <http://www.state.gov/e/eb/cip/netfreedom/index.htm> (Accessed: 05.06.2023).

Д.М. Туртугулова, А.Н. Муратхан

Евразийский национальный университет им. Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан

Информационные войны как угроза национальной безопасности Республики Казахстан

Аннотация. Основной целью статьи является выявление опасности «информационной войны» на современном этапе для безопасности Казахстана. Главной целью осуществления воздействия посредством манипулирования является управление. Для этого применяется информационно-психологическое воздействие посредством влияния на общество с использованием сети интернет и современных методик, что влечёт за собой коррекцию поведения человека. С появлением сети интернет манипулирование стало социально значимым явлением. Государство, общество и сам человек являются основными субъектами. В работе определены основные направления функционирования информационного противоборства: противодействие дезинформации должно быть приоритетом в формировании внешней политики и национальной безопасности, рассматривается пропаганда национальной угрозы. Выводы, сделанные в результате работы, позволяют исследовать и изучить воздействия информации в процессе информационного противоборства.

Ключевые слова: информационная безопасность, манипулирование сознанием, способы психологического и/или технического воздействия, управление групповым и массовым поведением людей.

D.M. Turtugulova, A.N. Muratkhan

L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan

Information wars as a threat to the national security of the Republic of Kazakhstan

Abstract. The main purpose of the article is to identify the potential risks posed by "information war" at the present stage for the security of Kazakhstan. The article also examines the ways in which information can be used to influence and manipulate individuals and groups within society. This can be achieved through various means, including the use of the Internet and modern communication techniques. The goal is to alter or influence human behaviour. With the advent of the Internet, the phenomenon of manipulation has become a significant social issue. The state, society and the person him-/herself are the main subjects. The article defines the main directions of the functioning of the information confrontation: countering disinformation should be a priority in the formation of foreign policy and national security, the propaganda of the national threat is considered. The conclusions drawn as a result of the work allow us to investigate and study the effects of information in the process of information warfare.

Keywords: information security, manipulation of consciousness, methods of psychological and/or technical influence, management of group and mass behavior of people.

Авторлар туралы мәлімет:

Туртугулова Д.М. – халықаралық қатынастар факультетінің PhD докторанты Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана, Қазақстан

Мұратхан А.Н. – халықаралық қатынастар факультетінің магистранты, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана, Қазақстан

Turtugulova D.M. – Ph.D. student of the Faculty of International Relations, L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan.

Muratkhan A.N. – Master student of the Faculty of International Relations, L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan.

Copyright: © 2024 by the authors. Submitted for possible open access publication under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution (CC BY NC) license (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>).

IRSTI 11.01.61
Scientific article

DOI: <https://doi.org/10.32523/2616-6887/2024-146-70-81>

Impact of digitalization and e-government on good governance: achievements and challenges in Kazakhstan

G.R. Sheryzdanova

Astana IT University, Astana, Kazakhstan

(E-mail: sheryz dang@gmail.com)

Abstract. The article examines the achievements and challenges, goals, and objectives of e-government and digitalization within the framework of the theory of information society. The purpose of the article is to study the impact of digitalization and e-government on good governance in Kazakhstan. Namely, it examines how the economy, social relations, management, public service, politics, and democracy based on new electronic information and communication technologies can change governance for the better. Special attention is paid to the modern problems of digitalization in Kazakhstan, key indicators are compared to digital development, such as the e-government Readiness Index (EGDI – e-Government Readiness Index), an indicator of Internet penetration and Internet speed. The article used methods of content analysis of regulatory documents, Internet resources, media materials, and the method of SWOT analysis. The result of the SWOT analysis indicates the strengths and weaknesses of digitalization, as well as challenges dictated by the geopolitical features of Kazakhstan, such as digital inequality, low speed of "Internet penetration", lack of high-quality domestic platforms, and corruption in the implementation of state programs. As a result, we recommend creating new parameters, indicators that will measure the impact of electronic public services on corruption risks in Kazakhstan.

Keywords: digitalization, e-government, effective governance, information society, Digital Kazakhstan, Reducing corruption risks, transparency, accountability.

Introduction

The concept of E-Government implies the employment of the Internet and the world-wide-web for delivering government information and services to the citizens. The “good governance” idea illustrated the concept of effective public administration. Impact of e- government on good governance implies the idea of effective public administration using internet and modern IT technologies. According to the UN Good governance has several major characteristics such as participatory, consensus oriented, accountable, transparent, responsive, effective and efficient, equitable and inclusive governance that follows the rule of law and assures that corruption is minimized. Impact of e- government on good governance in Kazakhstan consist of improving governance by reducing bureaucracy, risk of corruption and increasing transparency of government. The information society and e-government represent a new paradigm of the modern world. Electronic Government as a “new paradigm” replaces the “traditional” Bureaucratic Government that according to M. Weber (2006) emphasized “departmentalization, specialization, standardization, and routinization.” [1, 43 p]. Titah, Ryad, and Henri Barki (2002) noted that the e-government paradigm emphasizes “coordinated network building, external collaboration and one-stop customer services” [2, 30 p]. Lai and Haleem (2002) call electronic government not only as a “new paradigm” but also as a universal “revolution” in the governance which base on the new style of electronic communications between citizen and governmental bodies in the 21 century [3, 103 p.]

The main goal of this article is to examine what Kazakhstan has done to develop E-Government and digitalization in improving efficiency of governance.

The object of the study is process of digitalization and role of e – government in Kazakhstan.

The subject of the study is the impact of digitalization and e-government on good governance.

The practical significance lies in the recommendations for the creation of new parameters, indicators that will measure the impact of electronic public services on corruption risks in Kazakhstan.

Material and methods

The article used methods of content analysis of regulatory documents, internet resources, media materials; the method of logical analysis; SWOT analysis which allowed to show the cause-and-effect relationships of the digitalization process in Kazakhstan; comparative analysis showing the historical retrospective of the processes of formation of e-government in Kazakhstan; structural and functional methods that identified the main problems, trends, tasks and prospects of digitalization in Kazakhstan.

Literature review

The idea of e-government as an effective mechanism to prevent corruption and bureaucracy is widely known in the world. According to many researchers such as Bhatnagar and Apikul (2006), Andersen (2009), Elbahnasavi (2014); L. Chen and A.K. Aklikow (2021); T. Ahmad,

R. Aljafari and V. Venkatesh (2019); X. Zhao and H. D. Xu, (2015) the impact of electronic communications on reducing corruption is significant because transparent e-government services eliminate government officials as intermediaries between citizens and the state.

S. Srivastava, H. Theo and S. Devaraj (2016) argue that we cannot bribe a computer, so we can solve the social problem of corruption with ICT. (2016). K. Dean (2016) and N. Hartani, V. Cao and A. Nguyen (2020) created recommendations for the implementation of an electronic document management system for reducing corruption through the introduction of e-government.

The history of the creation of the e-government platform in Kazakhstan was studied by Yerlan Amanbek, Ilyas Balgaev, Kanat Batyrkhanov, Margaret Tan «Adoption of e-Government in the Republic of Kazakhstan» (2020), S. Bkhuyan «E-government in Kazakhstan: Challenges and its role to development» (2010). G. Sheryazdanova, Jim Butterfield (2017) consider e-government activities as part of the whole anti-corruption strategy in Kazakhstan. G. Sheryazdanova, R. Nurtazina, Byulegenova B. (2020) and others studied the impact of e-government on the level of corruption risks in Kazakhstan. S. Janenova reviewed the experience of providing public services on the principle of "one window" in Kazakhstan in articles "New Public Administration Reform in Kazakhstan: Comprehensive Service" (2009) and "E-Government in Kazakhstan: Challenges for a Country in Transition" (2010); Riccardo Pelizzo R., Omer Baris O., Janenova S. in article "Objectively or based on perception? The dispute about the ideal measure of corruption" (2017) considered the problem of measuring the level of corruption in Kazakhstan as a whole.

Result and discussion

The concept of information society or "post-industrial society" has turned into a global methodological paradigm, which gave rise to the emergence of new theories and megatrends. The term "post-industrial society" was introduced by D. Risman in 1958. Also, the forerunner of modern information concepts of society development is defined by the concept of "Gutenberg galaxies" introduced by G.M. McLuhan. Unlike K. Marx, for whom the class struggle was determined by the engine of history, G.M. McLuhan believed that such an engine is the change of information technologies. The information society is understood as a new type of society formed as a result of the global scientific revolution generated by the very rapid development information and communication technologies. The modern information society is global, where information has no barriers and political boundaries. The information society is society of knowledge, the dominance of intellectual labor, in which the well-being of each person and the state as a whole depends on access to information. According to G.M. McLuhan, before the invention of writing, mankind used only oral speech. With the invention of the alphabet and writing, man entered the industrial, mechanistic era. With the development of technological progress, the first electronic media, primarily television, became available. The spread of television, allowed humanity to enter a new state of the global information "village", where information is available to everyone and immediately almost instantly.

The invention of the Internet in the 90s of the 20th century made the world even more unified by uniting it in a single information space.

In general, the following characteristics of the information society are distinguished:

- The new type of society, which is formed as a result of the rapid development of information and communication technologies;
- The society of intellectual knowledge and technical skills acquired through unhindered access to information and the ability to handle it;
- The global society in which the exchange of information has no limits in space and time, which contributes to the interpenetration of cultures and the formation of cosmopolitanism and multiculturalism.
- The society of the new economy, where the bulk of the gross product is produced on the basis of intellectual labor – the creation and sale of high-tech technologies and certain information products.

Theoretical concepts of the information society include

1. Futurological theory (D.Bell, O. Toffler).
2. The theory of "informational capitalism" (M. Castels).
3. The theory of transitology (S. Huntington).

Among the futuristic forecasts, we stress the socio-political and economic megatrends of the 21st century of Nesbit. J. Nesbit in the book "What awaits us in the 1990s. Megatrends. The Year 2000" [4, 215 p.] identified 10 main megatrends' characteristic of the transformation of industrial society into an information society:

- 1) Transition from an industrial society to information society;
- 2) Transition from industrial technologies to high-tech production;
- 3) Transition from national economies to a global economy;
- 4) Transition from short-term national processes and forecasts to long-term global, forecasts and trends;
- 5) Transition from the centralization to decentralization;
- 6) Transition from institutionalized state services to the self-help;
- 7) Transition from representative democracy to direct participatory democracy and e-democracy;
- 8) Transition from a bureaucratic vertical hierarchy to an electronic, horizontal networks;
- 9) Transition from the dominance of the North to the importance of the South in geopolitics;
- 10) Transition from the dichotomy choice of "either-or" to a variety of choice possibilities and pluralism.

Starting the analysis, it is necessary to identify which megatrends in building an information society are taking place in Kazakhstan at the moment. Strategy "Kazakhstan-2050" noted the challenge of the "third industrial revolution", characterized by digitalization, the development of new electronic communications, digital and nanotechnology, robotics, and regenerative medicine. The Digital Kazakhstan program was created in 2017 and reflected the tasks of digitalization of industry, transport, logistics, and agriculture; development of electronic commerce and non-cash payments; development of e-government, digitalization of state bodies and public services; creation of smart cities with developed ICT infrastructure.

The main priority of digitalization was the introduction of digital, electronic document management, which covers several keys areas: electronic interaction of state structures – G2G, the interaction the state with citizens – G2C and interaction the state with business – G2B.

In this regard, the role of e-ICTs is manifested in the actions of e-government, e-governance, e-participation, and electronic democracy.

One of the conditions for the functioning of e-democracy is the implementation of e-participation citizens and e-governance in general. These concepts reflect the use of information and communication technologies in a dialogue between the government and civil society. Kazakhstan is gradually moving towards a new paradigm of e-government, as evidenced by the readiness rating of e-government, which is calculated by UN every two years. Kazakhstan has made significant progress in the implementation of e-government, which is reflected in ranking on the E-Government Readiness Index.

E-Government Readiness Index (E-GRI) index is published by the Department of Economic and Social Affairs of the United Nations every two years. This index is a comprehensive indicator of the development of electronic communication, which consists of the results of the three sub-indices:

1. Index of electronic services development - Online Service Index (OSI)
2. Telecommunication Infrastructure Index (ITI)
3. Human Capital Index (HCI).

$$E - GRI = 1/3 OSI + 1/3 ITI + 1/3 HCI$$

According to the UN E-Government Readiness Report (E-Government Readiness Index), [5] Kazakhstan took the 28th position in 2022. For comparison, Kazakhstan ranked 46th in 2010 and 81st in 2008 (see Table 1.)

TABLE 1

E-Government Readiness Index of Kazakhstan

EGDI of Kazakhstan	28	29	39	33	28	38	46	81
Year	2022	2020	2018	2016	2014	2012	2010	2008

Source: United Nations E-Government Survey <https://publicadministration.un.org/egovkb/en-us/Data-Center>

For Kazakhstan, the creation of effective e-government is an important tool for development and modernization, where there are a number of pros and cons. It should be noted that, despite the criticism and shortcomings, e-government Kazakhstan demonstrates systematic development. Development of E-gove.kz includes 4 stages:

1. Information stage from 2004 to 2006, in which a single information portal was created;
2. Interactive stage from 2007 to 2009, when there was an opportunity for two-way communications between government agencies and citizens using interactive chat, forums, internet conferences, e-mail, and electronic appeals;

3. The transactional stage from 2010 to 2011 – the time of the appearance of the transactional electronic service, when citizens were able to make payments through the e-government portal;

4. The modern stage of the creation of integrated electronic services, which began in 2012 and continues to this day, increasingly reflects the realities of the information society, increasing the complexity and growth of electronic services.

The global pandemic has pushed Kazakhstanis to a massive transition to the digital environment. The process of "forced digitalization" showed the shortcomings of the development of electronic communications in the country, showing, through a magnifying glass, all the existing problems in this area. Analyzing the current situation in the field of digital development in Kazakhstan, it should be noted that the transition to a remote mode of operation in many areas of public administration created force majeure circumstances, to which many state structures of Kazakhstan were not ready to respond. Kazakhstan ranks 52nd out of 176 countries in the world Ranking in terms of the level of development of information and communication technologies, which is reflected in the Information and Communication Technologies Development Index (ICT Development Index) [6].

The ICT Development Index is a combined indicator that is calculated according to the methodology of the International Telecommunication Union (International Telecommunication Union), a specialized UN unit that defines global standards in the field of ICT. The index was developed in 2007 on the basis of 11 indicators used by the International Telecommunication Union in its assessments of ICT development. We are talking about access to the Internet, cellular communications, tele systems, radio systems, the development of IT infrastructure, etc. The index combines these indicators into a single criterion, which is designed to compare the achievements of the world's countries in the development of ICT and can be used as a tool for comparative analysis at the global, regional, and national levels.

However, despite the success in promoting the e-government readiness rating, Kazakhstan is far from leading positions in terms of Internet speed. Kazakhstan ranks 101 the out of 180, inferior in many respects to its closest neighbors Kyrgyzstan (84 th place), Uzbekistan (89 th place), and Russia (55 th place) [7].

Thus, there are certain contradictions in the indicators of the development of the digital sphere of Kazakhstan. Successes in the development of electronic public services are faced with insufficient Internet speed, which, in particular, was shown by the crisis associated with the pandemic, which increased the load on the Internet several times. Based on the above data, we see contradictory information about the state of digital development in Kazakhstan. On the one hand, progress in the development of electronic public services, on the other hand, weak bandwidth and uneven distribution of the Internet among the rural and urban population of the country, which is due to the geographical features of Kazakhstan, a large territory and low population density.

SWOT analysis of digitalization of Kazakhstan

Strengths	Weaknesses
<ol style="list-style-type: none"> 1. High level of e -government development 2. The growth of indicators for the execution of online services 3. Growth of human capital 4. Growth telecommunications infrastructure and electronic public services 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Insufficient speed of Internet 2. Digital divide between rural and urban areas 3. Corruption in the implementation of state programs 4. Lack of high-tech domestic products and on-line platforms 5. Distance from sites with content 6. Weak "Internet Penetration"
Opportunities	Threats
<ol style="list-style-type: none"> 1. Explosive" nature of the development of the IT sphere in Kazakhstan in future 2. Development of the online services market 3. Development of digital marketing 4. Creation of a transparency in the dialogue between the local government and civil society 5. Formation of the Digital Economy of the future 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Geographical features of Kazakhstan in the form of a large territory with a low population density 2. The uneven development of telecommunications infrastructure, which is explained by the remoteness of settlements from each other 3. Remoteness from content platforms 4. Increased load on the Internet in the conditions of remote work

One of the socially significant functions of e-government as a factor ensuring transparency of administrative processes is to reduce corruption risks. Electronic Government of Kazakhstan (e-gove.kz) on the basis of electronic ITCs, excluding paper documentation and bureaucracy, reduces administrative barriers and, consequently, corruption risks, since it excludes officials as intermediaries between the state and society. In general, there are two most common types of corruption associated with administrative barriers - cronyism and extortion. The common reasons for administrative barriers are often comprised of the low quality of public services, incompetence of the staff, ill-structured organization of public services, and huge bureaucracy. How e-government can affect on reduction of corruption in the most corrupted spheres? First of all, E-government removes officials as the mediators between citizens and the government. Secondly, E-government reduces the discretion of officials, and third E-government creates electronic «transparent communications" that are the basis for government accountability. To determine the impact of electronic services on reducing administrative corruption, there is the CORRUPTION PERCEPTIONS INDEX INDEXED (CPI) BY Transparency International that is a global movement working in over 100 countries to end the injustice of corruption that "focus on issues with the greatest impact on people's lives and hold the powerful to account for the common good» [8]. According to this CPI index Kazakhstan ranked 101 from 180 countries in 2022 that correspond to 36 score from 100.

As we see from the Diagram 1. in 2020 Kazakhstan has for the first time received 38 points out of 100 in the Transparency International's rank [9] Dynamic improvement of Kazakhstan in the CPI rating happen party because of electronic services that explained by the growth of electronic state services in Kazakhstan.

Source: Transparency Kazakhstan

<https://www.transparency.org/en/countries/kazakhstan>

Diagram 1

Development of transparency and accountability. From this perspective, another important function of e-government is that e-ICTs provide new forms of communication and interaction between citizens and various government agencies. Citizens of Kazakhstan actively use such channels of interaction as blogs, where they can use a transparent environment of electronic interaction with the state authorities, ask questions, raise certain social problems, contribute to solving their urgent problems, and fight injustice. Here, e-government plays the role of e-governance, which significantly contributes to the improvement of public administration at the local level and in the end, contributes to the formation of the so-called electronic democracy (e-democracy). One of the main tasks of information technology is to make the government more transparent and accountable. Electronic feedback channels - blogs, open discussion platforms, and channels – are being formed on the portals of the websites of public authorities and local self-government interaction between the government and the people. In this way, since 2003, the Transparency International coalition provide us Global Corruption Barometer (GCB) that «has surveyed the experiences of everyday people confronting corruption around the world» [10].

Conclusion. Analyzing the achievements and challenges of digitalization and development of e-government in Kazakhstan, we can conclude that the absolute achievements of e-government include 1) transparency of state procedures; 2) fight against bureaucracy; 3) reduction of corruption risks; 4) efficiency of public services; 5) expansion of opportunities for electronic participation; 6) greater accountability of authorities; 7) improving the efficiency of government

agencies and public administration. The challenges of digitalization and e-government in Kazakhstan include: 1) the high cost of e-government, which demands large financial costs; 2) increased transparency may lead to a decrease in confidence in personal life and the emergence of a society of "total surveillance"; 3) the emergence of a new type of inequality - digital inequality, in terms of not equal access to the Internet in rural and urban areas; 4) technical vulnerability of cloud documents to cyber attacks; 5) a false sense of transparency and accountability. Also, the results of the SWOT analysis of the digitalization of Kazakhstan revealed an understanding of the strengths and weaknesses of digitalization, as well as challenges dictated by the geopolitical features of Kazakhstan, such as the digital divide, weak speed «Internet penetration», the lack of high-quality domestic platforms, corruption in the implementation of state programs. Hence, Kazakhstan should not lag behind in the global processes of the information revolution and the transition to a post-industrial, information society. To do this, it is necessary to solve a number of problems related to the development of IT infrastructure:

- ensure equal access to information;
- increase the speed and mobility of ITK;
- fight against corruption in the implementation of government programs;
- overcome digital inequality both domestically and internationally.

From our perspective we recommend in addition to international indicators, Kazakhstan needs new parameters that would measure the impact of electronic public services on corruption risks. For example, such indicators can include - the time required to obtain a public service before and after the introduction of electronic public services; the number of instances required to obtain certain documents before and after the introduction of the "one window" principle, the degree of presence of the "human factor" before and after the removal of officials as intermediaries between the state and the service recipients; the number of necessary documents to obtain a particular service before and after the introduction of electronic public services.

References

1. Max Weber on Capitalism, Bureaucracy and Religious. - Routledge, 2006.- 171 p.
2. Henry Barki. E-government adoption and acceptance: a literature review. // International Journal of Electronic Government Research- 2006 - V. 2, No. 3.- P. 23 -37.
3. Lai and Haleem E-Governance: An Emerging Paradigm. // Vision. 2002. V. 6. No 3.- P. 99-109.
4. John Naisbitt. Megatrends 2000. - Mass Market Paperback, 1999, 416 p.
5. Индекс готовности Казахстана к электронному правительству: Исследование Организации Объединенных Наций по электронному правительству: 2022. [Электронный ресурс]. URL: <https://publicadministration.un.org/egovk> (дата обращения: 8.05.2023).
6. Индекс развития информационно-коммуникационных технологий (ICT Development Index) за 2017 г. [Электронный ресурс]. URL: <https://nonews.co/directory/lists/countries/it-index> (дата обращения: 7.05.2023).
7. Рейтинг стран мира по количеству интернет-пользователей с фиксированным широкополосным доступом в Интернет в 2023 году [Электронный ресурс]. URL: <https://wisevoter.com/country-rankings/internet-users-by-country/#kazakhstan> (дата обращения: 25.05.2023).

8. Глобальная коалиция Transparency International по борьбе с коррупцией. Индекс восприятия коррупции (CPI). 2016 [Электронный ресурс]. URL: <https://www.transparency.org/en/gcb> (дата обращения: 25.05.2023).

9. Казахстан поднялся на 19 позиций, впервые набрав 38 пунктов в Индексе восприятия коррупции. 2021 [Электронный ресурс]. URL: <https://www.gov.kz/memleket/entities/anticorruption/press/news/details/153783?lang=en#:~:text=Corruption%20Perceptions%20Index-Kazakhstan%20has%20risen%20by%2019%20positions%2C%20gaining%2038%20points%20for,д-ата обращения: 25.05.2023> (дата обращения: 25.05.2023).

10. Глобальная коалиция Transparency International по борьбе с коррупцией. Глобальный барометр 2023 [Электронный ресурс]. URL: <https://www.transparency.org/en/cpi/2023/index/bhr> (дата обращения: 25.05.2023).

References

1. Max Weber on Capitalism, Bureaucracy and Religious (Routledge, 2006, 171 p.).
2. Henry Barki. E-government adoption and acceptance: a literature review, International Journal of Electronic Government Research, 3 (2), 23-37 (2006).
3. Lai and Haleem E-Governance: An Emerging Paradigm, Vision, 3 (6), 99-109 (2002).
4. John Naisbitt. Megatrends 2000 (Mass Market Paperback, 1999, 416 p.).
5. Indeks gotovnosti Kazahstanak jelektronnomu pravitel'stvu: Issledovanie Organizacii Ob#edinennyh Nacij po jelektronnomu pravitel'stvu [E-Government Readiness Index of Kazakhstan: United Nations E-Government Survey]. 2022 [Electronic resource]. Available at: <https://publicadministration.un.org/egovkb/en-us/Data-Center> (Accessed: 8.05.2023).
6. Indeks razvitija informacionno-kommunikacionnyh tehnologij (ICT Development Index) za 2017 g. [Information and Communication Technologies Development Index (ICT Development Index)]. 2017 [Electronic resource]. Available at: <https://nonews.co/directory/lists/countries/it-index> (Accessed: 8.05.2023).
7. Rejting stran mira po kolichestvu internet-pol'zovatelej s fiksirovannym shirokopolosnym dostupom v Internet v 2023 godu [Ranking of countries in the world by the number of Internet users with fixed broadband Internet access in 2023]. [Electronic resource]. Available at: <https://wisevoter.com/country-rankings/internet-users-by-country/#kazakhstan> (Accessed: 8.05.2023).
8. Global'naja koalicija Transparency International po bor'be s korrupciej. Indeks vosprijatija korrupcii (CPI) [Transparency International Global coalition against corruption, Corruption Perceptions Index (CPI)]. 2016 [Electronic resource]. Available at: <https://www.transparency.org/en/gcb> (Accessed: 8.05.2023).
9. Kazahstan podnjalsja na 19 pozicij, v pervye nabrav 38 punktov v Indekse vosprijatija korrupcii [Kazakhstan has risen by 19 positions, gaining 38 points for the first time in the Corruption Perceptions Index]. 2021 [Electronic resource]. Available at: <https://www.gov.kz/memleket/entities/anticorruption/press/news/details/153783?lang=en#:~:text=Corruption%20Perceptions%20Index-Kazakhstan%20has%20risen%20by%2019%20positions%2C%20gaining%2038%20points%20for,th%20out%20of%20180%20countries> (Accessed: 8.05.2023).
10. Global'naja koalicija Transparency International po bor'be s korrupciej. Global'nyj barometr 2023 [Transparency International Global coalition against corruption, Global barometer 2023]. [Electronic resource]. Available at: <https://www.transparency.org/en/cpi/2023/index/bhr> (Accessed: 8.05.2023).

Г.Р. Шериязданова

Астана IT University, Астана, Қазақстан

**Цифрландыру мен электрондық үкіметтің тиімді басқаруға ықпалы:
Қазақстандағы жетістіктер мен проблемалар**

Аңдатпа. Мақалада ақпараттық теория шеңберінде электрондық үкімет пен цифрландыруға қол жеткізудің міндеттері мен мақсаттары қарастырылады. Мақаланың мақсаты цифрландыру мен электрондық үкіметтің Қазақстандағы тиімді басқаруға ықпалын зерттеу болып табылады. Атап айтқанда, жаңа электрондық ақпараттық-коммуникациялық технологияларға негізделген экономика, әлеуметтік қатынастар, менеджмент, мемлекеттік қызмет, саясат және демократия мемлекеттік басқаруды оңтайлы бағытқа өзгерте алады. Қазақстандағы цифрландырудың қазіргі заманғы проблемаларына ерекше назар аударылады, электрондық үкіметке дайындық индексі (EGDI – e-Government Readiness Index), интернеттің ену көрсеткіші және интернет жылдамдығы сияқты цифрлық дамудың негізгі көрсеткіштері салыстырылады. Мақалада нормативтік құжаттарды, интернет-ресурстарды, БАҚ материалдарын контент-талдау әдістері, сондай-ақ SWOT-талдау әдісі пайдаланылды. Жүргізілген SWOT-талдау цифрландырудың күшті және әлсіз жақтарын, сондай-ақ цифрлық теңсіздік, «интернеттің ену жылдамдығының төмендігі», сапалы отандық платформалардың болмауы және мемлекеттік бағдарламаларды іске асыру кезіндегі сыбайлас жемқорлық сияқты Қазақстанның геосаяси ерекшеліктерінен туындаған сын-тегеуріндерді көрсетеді. Зерттеудің практикалық маңызы электрондық мемлекеттік қызметтің Қазақстандағы сыбайлас жемқорлық тәуекелдеріне ықпал ететін жаңа параметрлерді, индикаторларды құру ұсынымдарынан тұрады.

Түйін сөздер: цифрландыру, электрондық үкімет, тиімді басқару, ақпараттық қоғам, цифрлық Қазақстан, сыбайлас жемқорлық тәуекелдерін азайту, ашықтық, есептілік.

Г.Р. Шерьязданова

Астана IT University, Астана, Казахстан

**Влияние цифровизации и электронного правительства на эффективное управление:
достижения и проблемы в Казахстане**

Аннотация. В статье рассматриваются достижения и вызовы, цели и задачи электронного правительства и цифровизации в рамках теории информационного общества. Целью статьи является изучение влияния цифровизации и электронного правительства на эффективное управление в Казахстане. А именно: как экономика, социальные отношения, менеджмент, государственная служба, политика и демократия, основанные на новых электронных информационных и коммуникационных технологиях, могут изменить государственное управление в лучшую сторону. Особое внимание уделяется современным проблемам цифровизации в Казахстане, сравниваются ключевые показатели цифрового развития, такие, как индекс готовности к электронному правительству (EGDI – e-Government Readiness

Index), показатель проникновения интернета и скорости интернета. В статье использованы методы контент-анализа нормативных документов, интернет-ресурсов, материалов СМИ, а также метод SWOT-анализа. Результат проведенного SWOT-анализа указывает на сильные и слабые стороны цифровизации, а также на вызовы, продиктованные геополитическими особенностями Казахстана, такие, как цифровое неравенство, низкая скорость "проникновения интернета", отсутствие качественных отечественных платформ и коррупция при реализации государственных программ. Практическая значимость состоит в рекомендациях создания новых параметров, индикаторов, которые будут измерять влияние электронных государственных услуг на коррупционные риски в Казахстане.

Ключевые слова: цифровизация, электронное правительство, эффективное управление, информационное общество, Цифровой Казахстан, снижение коррупционных рисков, прозрачность, подотчетность.

Information about author:

Sheryazdanova G.R. – Candidate of political science, Associative Professor, Astana IT University, Astana, Kazakhstan.

Шериязданова Г.Р. – саясаттану ғылымдарының кандидаты, доцент, Астана ІТ Университеті, Астана, Қазақстан

Copyright: © 2024 by the authors. Submitted for possible open access publication under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution (CC BY NC) license (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>).

МРТНИ 11.15.89

Научная статья

DOI: <https://doi.org/10.32523/2616-6887/2024-146-1-82-96>

Анализ популярности казахоязычного контента на телевидении

М.А. Айдаркожин*^{ID}, М.Р. Муканов^{ID}

Костанайская академия МВД РК им. Ш. Кабылбаева, Костанай, Казахстан

(E-mail: aidarkozhin.m@gmail.com, alik8385@mail.ru)

Аннотация. Несомненно, развитие государственного языка имеет значительную роль в формировании культурной и национальной идентичности страны. В этом плане телевидение ввиду его большой популярности и распространенности оказывает значительное влияние на продвижение казахского языка и его популяризацию среди населения. По этой причине использование телевидения как мощного инструмента для продвижения и поддержания казахского языка является одной из ключевых стратегий в государственной информационной политике РК.

В данной статье представлен анализ тенденций в казахстанском телевизионном пространстве. Исследование включает в себя анализ рейтинговых показателей наиболее популярных казахстанских и российских телеканалов, предоставляя статистические данные в качестве доказательства того, насколько популярен контент на казахском языке в сравнении с контентом на других языках в разрезе жанровой направленности телепередач и региональных делений страны.

В целом статья представляет важный вклад в понимание влияния телевизионного контента на культурную и языковую среду Казахстана и предлагает практические рекомендации для разработки медийных стратегий, способствующих продвижению казахского языка.

Целью данного исследования является определение уровня популярности телевизионных передач на казахском языке в различных регионах Казахстана, а также их влияния на продвижение государственного языка.

Ключевые слова: традиционные СМИ, информационная политика, рейтинг, аудитория.

Введение

В настоящее время отмечается увеличение контента на государственном языке в отечественном телевидении. Так, 6 октября т.г. на брифинге в СЦК новый глава реорганизованного Министерства культуры и информации (далее МКИ) А. Балаева заявила о поэтапном увеличении процентного соотношения теле- и радиовещания в рамках Закона «О масс-медиа» на 5% ежегодно, начиная с 2025 года, что в результате позволит увеличить данный показатель с 50% до 70% [1]. Стоит отметить, что данная мера играет значительную роль в развитии культурной и национальной идентичности Казахстана. Поэтому важно поддерживать и продвигать государственный язык для сохранения культурного богатства нации.

Тем не менее, у данного подхода есть ряд проблем, одним из которых является популярность или распространенность этого казахоязычного контента среди населения. Особенно остро данный вопрос встает в северных регионах страны, где более популярен российский контент. А это, в свою очередь, создает угрозу для национальной безопасности страны.

В данной статье в рамках изучения популярности казахоязычного контента на телеканалах были проанализированы и сопоставлены данные о кликах абонентов национального оператора цифрового телевидения ID TV компании «Казахтелеком» по казахстанским и зарубежным телеканалам за первые полугодия 2022 и 2023 гг. Данные получены из базовой панели системы телеизмерений «Прометей» компании «МедиаДата» и включают в себя информацию о показателе по среднесуточному охвату телепередач. Кроме того, данные были также взяты из отчетов компании «K Research Central Asia» [2, 3].

Научная новизна данного исследования заключается в определении востребованности контента на государственном языке.

Методы исследования

В ходе исследования были использованы методы анализа и синтеза, контент-анализа, системный и сравнительный методы. Посредством анализа изучена и раскрыта структура информационной политики Республики Казахстан в рамках развития госязыка, а также данные о зрительских рейтингах, в то время как синтез позволил систематизировать данные.

В свою очередь, контент-анализ позволил изучить транслируемый контент, а также оценить их тематику, стиль, репрезентацию культурных аспектов и соответствие ожиданиям аудитории.

С помощью системного метода была изучена тесная взаимосвязь между медиакомпонентами (телеканалы и программы, аудитория и зрители, законодательство и госполитика, технологии и платформы), что позволяет понять, как каждый из этих компонентов оказывает влияние на популярность казахоязычного контента, его качество, и, как следствие, на общее восприятие телепрограмм и телеканалов.

С позиции сравнительного метода были изучены и сопоставлены рейтинги казахстанских и российских телеканалов в разрезе регионов Казахстана и их значимость в контексте идейно-политического просвещения.

Обсуждение и результаты

Для начала хотелось бы отметить, что среди отечественных республиканских телеканалов наибольшая доля передач на госязыке по количеству вышедших в эфир выпусков передач и фильмов наблюдается на телеканалах «Qazaqstan» (100% – ввиду его направленности вещания исключительно на казахском языке), «Balapan» (99,8%), «Abai TV» (87,4%), «Talim TV» (80,4%), «Ел арна» (77,8%), умеренная доля – «Седьмой канал» (65,7%), «Хабар» (62,8%), «КТК» (57,7%), «Atameken Business» (55,1%), «Almaty» (54,6%), «Astana TV» (54,2%), «Хабар 24» (52,7%), «31 канал» (51,2%), «Первый канал «Евразия» (49,8%), минимальная доля – «НТК» (31,2%), «Qazsport» (25%), «Мир» (0,3%).

Однако для анализа именно популярности казахоязычного контента был взят немного иной перечень телеканалов, в который вошли передачи 10 наиболее смотримых телеканалов за 2022-2023 гг, включая зарубежные – а именно российские: «Qazaqstan», «Хабар 24», «Первый канал «Евразия», «КТК», «Хабар», «НТВ Мир», «Россия РТР», «Первый канал. Всемирная сеть», «Qazsport» и «Astana TV».

Так, анализ показал, что в перечне ТОП-20 наиболее востребованных информационных программ (таблица 1) доля популярных передач на госязыке составила всего 19,6%, на русском – 72,8% (при этом основную часть данного показателя составил контент российских телеканалов – 39,1%), на смешанном – 7,6%.

Среди казахоязычного контента основную долю составила продукция телеканала «Qazaqstan» – 11,3%, затем «Первый канал «Евразия» – 4,3%, «КТК» – 2,6%, «Хабар» – 1,4%. Программы «Astana Times» на «Astana TV» и «7 күн» на «Хабар» транслируются на двух языках с примерно равным соотношением между ними.

Таблица 1

ТОП-20 информационных программ

Телеканал	Передача	Язык вещания	Ср. охват, в тыс.
Россия РТР	Вести недели	русский	929,7
Первый канал Евразия	Главные новости	русский	644
КТК	Вечерние новости	русский	530,5
Qazaqstan	Апта	казахский	527,2
КТК	Портрет недели	русский	525,4
Первый канал Евразия	Грани	русский	443,9
НТВ Мир	Итоги недели с Ирадой Зейналовой	русский	419,8

НТВ Мир	Центральное телевидение	русский	401,6
Первый канал. Всемирная сеть	Время	русский	345,3
Хабар	7 күн	смешанный	329,1
Первый канал Евразия	Басты жаңалықтар	казахский	305,3
Россия РТР	Вести	русский	292,5
Qazaqstan	Aqparat	казахский	283,6
Первый канал. Всемирная сеть	Вечерние новости	русский	231,6
Astana TV	Astana times	смешанный	215,2
КТК	Кешкі жаңалықтар	казахский	185,4
НТВ Мир	Вести. Местное время	русский	180,7
Хабар	Итоги дня	русский	151,5
КТК	Новости	русский	128,3
Хабар	Қорытынды жаңалықтар	казахский	103,1

При этом в сравнении с другими жанровыми направленностями в данной категории наблюдается наиболее высокая доля популярных телепередач российских телеканалов (39,1%).

В сравнении с аналогичным периодом прошлого года отмечается небольшое увеличение доли популярного контента на казахском (было – 19%, стало – 19,6%) и смешанном языках (было – 5,5%, стало – 7,6%), снижение доли контента отечественного телевидения на русском (было – 39,1%, стало – 33,7%). При этом наблюдается увеличение доли популярного контента российских телеканалов (было – 36,4%, стало – 39,1%).

В перечне ТОП-20 наиболее востребованных общественно-политических, социально-экономических и гуманитарных программ (таблица 2) доля популярных передач на госязыке составила 61,7%, на русском – 32,6% (из них основную часть составил контент российских телеканалов – 28,6%), на смешанном – 5,7%.

Среди казахоязычного контента основную долю составила продукция телеканала «Qazaqstan» (53,4%), затем «КТК» – 4,3% и «Первый канал «Евразия» – 4%. На «Теледебатах по выборам в Мажилис» телеканала «Хабар» в приблизительном балансе использовались два языка.

Таблица 2

ТОП-20 общественно-политических, социально-экономических и гуманитарных передач

Телеканал	Передача	Язык вещания	Ср. охват, в тыс.
Qazaqstan	Жедел желі	казахский	1020,9
Qazaqstan	Пікірсайыс. Сайлау - 2023	казахский	1001,6
Qazaqstan	Ashyq alań	казахский	849,1

Россия РТР	60 минут	русский	721,4
Первый канал. Всемирная сеть	Закат американской империи. Украина	русский	718,9
Хабар	Теледебаты по выборам в Мажилис	смешанный	697,3
Qazaqstan	Aqorda	казахский	634,2
Qazaqstan	Қазақ телевизиясына 65 жыл	казахский	604,1
Qazaqstan	Бас тақырып	казахский	550,6
НТВ Мир	За гранью	русский	539,8
КТК	Астарлы ақиқат	казахский	520,9
Qazaqstan	Өзекті. Жайылым жайы	казахский	515,9
НТВ Мир	ДНК	русский	514
НТВ Мир	Нюрнберг 1946	русский	506
Первый канал Евразия	Köremiz	казахский	499,8
НТВ Мир	Новые русские сенсации	русский	495,5
Первый канал Евразия	Қаңтар. В клубах дыма и тумана. Год спустя	русский	486,4
Qazaqstan	Ғазиз ғұмыр	казахский	475
Qazaqstan	Мың айдан да қайырлы қадір түні	казахский	437,3
Qazaqstan	Қаралы Кантар	казахский	434,8

В сравнении с аналогичным периодом прошлого года отмечается увеличение доли популярного казахоязычного контента на 9,3% (было – 52,4%, стало – 61,7%). Доля контента отечественного телевидения на русском языке составила 4%, в то время как в аналогичном периоде прошлого года контент отечественного телевидения на русском языке не вошел в данный ТОП-20. Помимо этого, доля контента на смешанном языке значительно уменьшилась – на 37,8% (было – 43,5%, стало – 5,7%).

Наряду с этим стоит отметить, что значительно увеличилась и доля популярного контента российских телеканалов – на 24,5% (было – 4,1%, стало – 28,6%). Данная разница скорее всего обусловлена ограниченным доступом к телевидению и отключением сети интернет во время «январских событий» 2022 года, что, в свою очередь, привело к увеличению аудитории отечественных телеканалов и популярности казахоязычного контента в тот период.

В перечне ТОП-20 наиболее востребованных художественных программ (таблица 3) доля популярных передач на госязыке составила 62,5%, на русском – 37,5% (из них доля контента российских телеканалов – 11,1%).

Важно отметить, что казахоязычный контент был составлен исключительно из передач телеканала «Qazaqstan».

Таблица 3

ТОП-20 художественных передач

Телеканал	Передача	Язык вещания	Ср. охват, в тыс.
Qazaqstan	Міржақып. Оян, Қазақ!	казахский	3895,6
Qazaqstan	Наурыз айы келгенде	казахский	2155,2
Qazaqstan	Әлкей. Ғұлама Ғұмыр	казахский	1990,1
Qazaqstan	Үйде жалғыз қалғанда	казахский	1980,3
Qazaqstan	Үйде жалғыз қалғанда 2	казахский	1965,5
Qazaqstan	Мұз дәуірі: ғаламдық жылыну	казахский	1636,9
Qazaqstan	Үйде жалғыз қалғанда 3	казахский	1570,2
Qazaqstan	Жүректегі күз	казахский	1348,2
Первый канал Евразия	Невский. Охота на архитектора	русский	1313,4
Первый канал Евразия	Последняя статья журналиста	русский	1198,3
Qazaqstan	Қызғалдақ	казахский	1167,7
Первый канал Евразия	Капкан для монстра	русский	1160,3
Первый канал Евразия	Условный мент	русский	1130,6
Россия РТР	Дурочка Надя	русский	1130,1
Qazaqstan	Махаббат тұтқыны	казахский	1124,6
Россия РТР	Несладкая месть	русский	1109,3
Первый канал Евразия	Уцелевшие	русский	1107,5
Россия РТР	Восьмой участок	русский	1095,5
Первый канал Евразия	Полицейское братство	русский	1038,1
Первый канал Евразия	Барсы	русский	1018,9

В сравнении с аналогичным периодом прошлого года отмечается небольшое снижение доли популярных передач как на казахском языке (было – 65%, стало – 62,5%), так и на русском (было – 31,7%, стало – 26,4%). В то же время доля популярного контента российских телеканалов возросла на 7,8% (было – 3,3%, стало – 11,1%).

В перечне ТОП-20 наиболее востребованных развлекательных передач (таблица 4) доля популярных передач на госязыке составила 75,8%, что является самым высоким показателем в сравнении с остальными жанровыми направленностями. Вместе с тем следует отметить, что в данную категорию телепередач не вошли программы российских телеканалов и отечественных передач на русском языке.

Программы телеканала «Qazaqstan» заняли «львиную» долю популярных передач на госязыке – 61,1%, затем «Первый канал «Евразия» – 6,1%, «Хабар» – 4,6%, «КТК» – 4%.

Вместе с тем в трансляциях спортивных матчей на телеканалах «Qazsport» и «Хабар» в равной степени применялись два языка.

ТОП-20 развлекательных передач

Телеканал	Передача	Язык вещания	Ср. охват, в тыс.
Qazaqstan	Берекелі жыл болсын!	казахский	1843,5
Qazaqstan	А. Иманбаеваның концерті	казахский	1753,9
Первый канал Евразия	Qoslike	казахский	1749,5
Qazaqstan	Ж. Ауыпбаевтың концерті	казахский	1724,1
Qazsport	Бокс. Әлем Чемпионаты	смешанный	1640
Qazaqstan	Далам менің	казахский	1565,6
Qazaqstan	Жан досым	казахский	1515,4
Qazaqstan	Қуандық Рахымның концерті	казахский	1428,4
Qazaqstan	Qazaqstan дауысы. Балалар	казахский	1395,4
Qazsport	Бокс. Жартылай финал Әлем Чемпионаты	смешанный	1384,3
Qazsport	Бокс. Әлем Чемпионаты. 1/4 финал	смешанный	1377,8
Qazsport	Euro-2024. Қазақстан - Словения	смешанный	1347,4
Qazaqstan	Ақбота Керімбекованың концерті	казахский	1328,9
Хабар	Өнерде 40 жыл. Ұлықпан жолдасов	казахский	1314,7
Qazaqstan	Шығармашылық кеш	казахский	1291,7
Qazaqstan	Димаш Құдайберген	казахский	1267,0
Qazaqstan	Біздің тарту	казахский	1256,2
Qazaqstan	Махаббатым	казахский	1250,8
Хабар	Кәсіпқой бокс. Жанқош Тұраров - Алехандро Менесес	смешанный	1240,5
КТК	Менің жүрегім	казахский	1165,8

В сравнении с аналогичным периодом прошлого года отмечается снижение доли популярных передач на казахском языке (было – 86,8%, стало – 75,8%). В свою очередь, доля контента на смешанном языке увеличилась на 19,4% (было – 4,8%, стало – 24,2%).

Показатели телесмотрения в регионах

В свою очередь, анализ в разрезе регионов показал, что наиболее высокая доля популярности передач на госязыке наблюдается в гг. Актау (94,4%), Туркестан (91%), Атырау (86,3%), Жезказган (85,8%) и Кызылорда (82,6%).

Умеренный показатель отслеживается в г. Актобе (69,4%), в то время как в гг. Кунаев (47,4%), Астана (45%), Уральск (41,8%) и Шымкент (36,8%) данное значение ниже среднего.

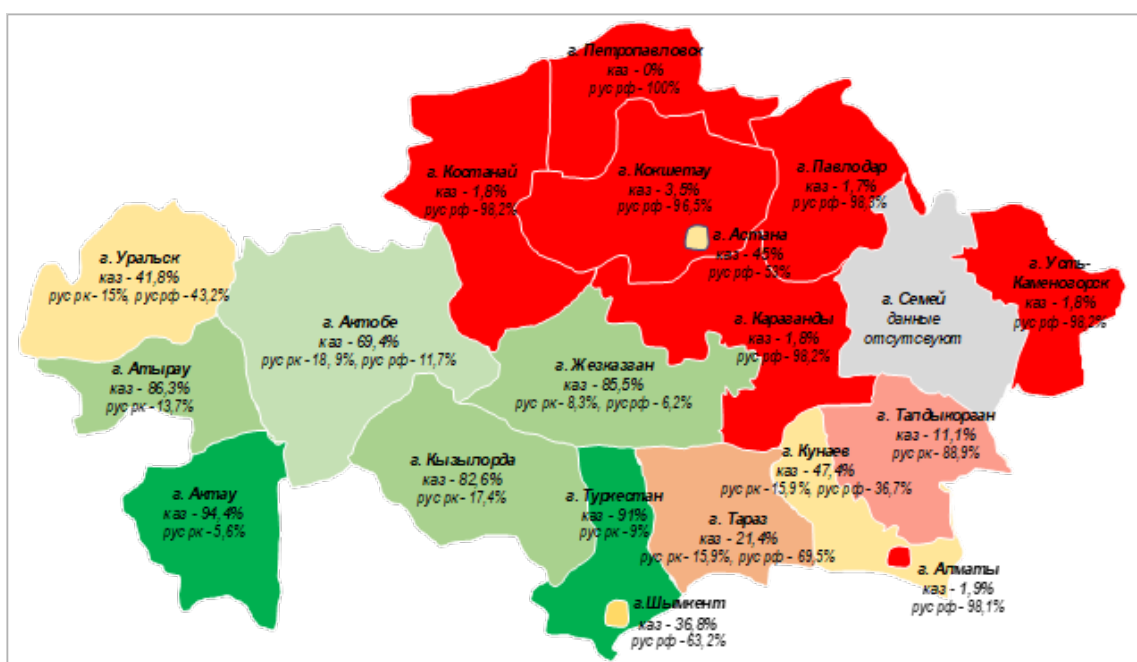
Низкий уровень отмечен в гг. Тараз (21,4%) и Талдыкорган (11,1%).

Минимальная доля популярности казахоязычного контента прослеживается в гг. Кокшетау (3,5%), Алматы (1,9%), Усть-Каменогорск, Караганды, Костанай (по 1,8%), Павлодар (1,7%). При этом в г. Петропавловск отмечается полное отсутствие популярного контента на госязыке.

Вместе с тем, следует отметить, что в городах с минимальной долей популярного контента на госязыке имеется большое преобладание передач российских телеканалов (96% и выше). Значительная доля российского контента также наблюдается в гг. Шымкент (63,2%), Астана (53%), Уральск (43,2%), Кунаев (36,7%). В гг. Актобе и Жезказган данный показатель является минимальным (11,7% и 6,2% соответственно), а в гг. Талдыкорган, Кызылорда, Атырау, Туркестан и Актау популярность российского контента вовсе не прослеживается (рисунок 1).

Рисунок 1

Доля популярности казахоязычного и зарубежного контента в разрезе областных центров и городов республиканского значения

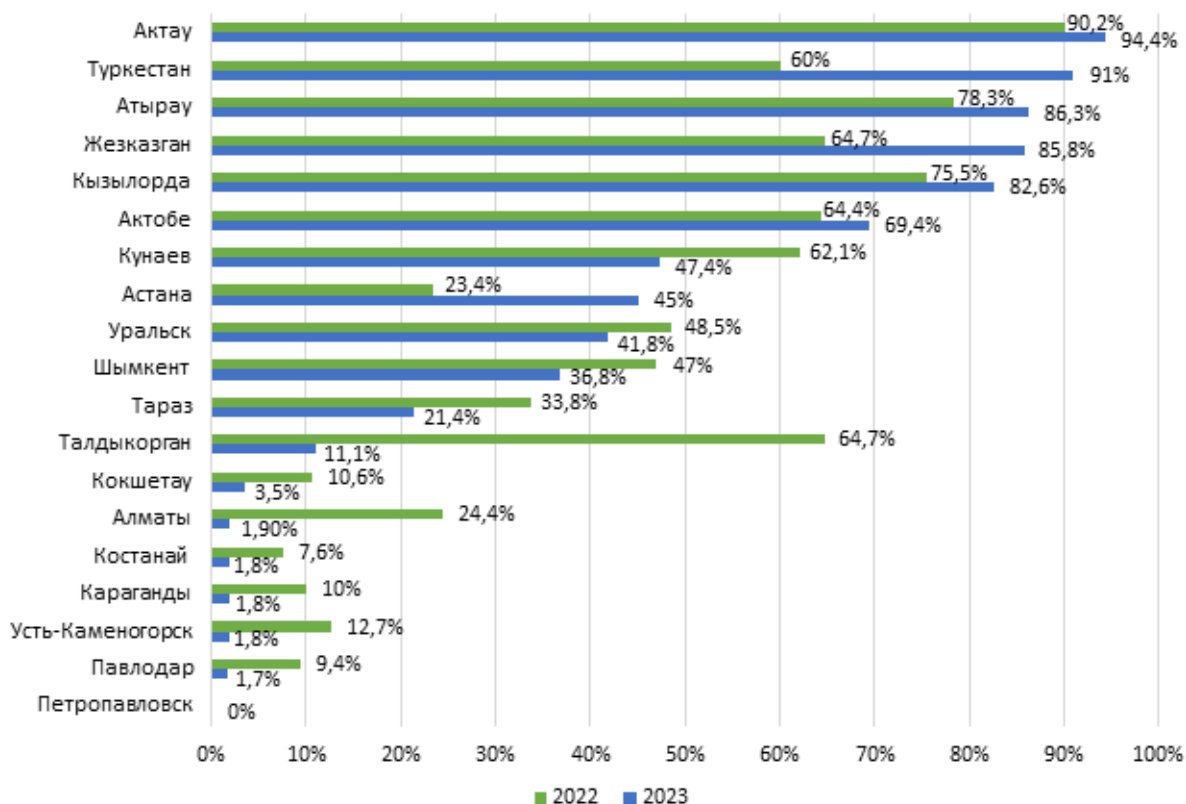

В сравнении с аналогичным периодом прошлого года (диаграмма 1) отмечается увеличение доли популярного контента на госязыке в гг. Актау (+4,2%), Актобе (+5%), Кызылорда (+7,1%), Атырау (+8%), Жезказган (+21,1%), Астана (+21,6%) и Туркестан (+31%).

Кроме того, прослеживается увеличение доли популярного контента российских телеканалов во всех городах, кроме гг. Актау, Туркестан, Атырау, Жезказган, Кызылорда и Талдыкорган, где, наоборот, отмечается снижение доли популярного контента российских телеканалов, либо их полное отсутствие.

Диаграмма 1

Динамика доли популярности казахоязычного и зарубежного контента в разрезе областных центров и городов республиканского значения

Тот факт, что большая часть населения северных регионов страны отдает предпочтение российским телепередачам говорит о сильном влиянии российских СМИ в этих регионах, что, в свою очередь, может использоваться в рамках распространения зарубежной идеологии и влияния на население в целях дестабилизации политической и межнациональной ситуации. В данном контексте возникает вопрос информационной безопасности, в особенности на фоне участвовавшего упоминания вопроса использования государственного языка в стране.

Это обусловливается также тем фактом, что СМИ, в том числе и телевидение, может использоваться в качестве политического инструмента воздействия на этнополитические процессы. Используя данный ресурс, имеется широкая возможность разобщить и дезинтегрировать многонациональное общество Казахстана. К примеру, имеются факты, когда российские политические деятели и эксперты позволяют себе сделать провокационные заявления в эфире передач в сторону Казахстана (так, в одном из выпусков передачи «Вечер с Владимиром Соловьевым» политолог Д. Дробницкий предложил собеседникам «обратить внимание, что следующая проблема России — это Казахстан»). Такие высказывания могут серьезно дестабилизировать общество, вызвав ксенофобские настроения по отношению к другим представителям этносов. А тезисы о необходимости присоединения части территории Казахстана к России и вовсе могут создать политическую напряженность.

Тем не менее, стоит отметить положительную роль Правительства в нивелировании таких ситуаций. Так, с помощью СМИ государство реализует государственную информационную политику, в рамках которой посредством СМИ проводится информационная поддержка и разъяснение казахстанской модели межэтнического согласия и национального единства [4]. Таким образом, происходит консолидация современного мультикультурного населения Казахстана в единое общество. А высокая значимость государственного языка играет значительную роль в укреплении национального суверенитета и объединении общества [5].

Развитию государственного языка в СМИ также уделено внимание в Концепции развития языковой политики в Республике Казахстан на 2023-2029 годы [6]. В данной Концепции указано, что для образования необходимой языковой среды и полноценного функционирования госязыка объем телепередач на государственном языке должен быть равен по эфирному времени не менее совокупного объема программ на других языках, независимо от форм собственности телеканалов. Другими словами, телеканалы обязаны соблюдать языковой баланс во время эфира. Данная норма также отмечена в Законе РК «О телерадиовещании».

Тем не менее, проведенный анализ позволяет сделать вывод, что простое увеличение контента, транслируемого на казахском языке, не должно являться единственной мерой по распространению и продвижению государственного языка, а должно сопровождаться дополнительным рядом мер, которые дополняли бы данную инициативу. Одной из таких мер является увеличение популярности и смотримости отечественного контента, особенно в северных регионах страны.

Также следует проводить техническую модернизацию региональных телеканалов в рамках реализации задачи по развитию телекоммуникационной инфраструктуры и внедрению современных отечественных технических стандартов в сфере информации и телерадиовещания, а также решению проблемы в разрыве популярности в разрезе регионов на уровне местного телевидения.

В рамках стимулирования выхода отечественных производителей информационной продукции на внешние рынки рекомендуется содействовать в развитии партнерских отношений отечественных субъектов сферы телерадиовещания с иностранными

компаниями и организациями данной сферы. При этом имеется необходимость создания стимулов для плавного перехода создания необходимого контента за собственные средства телеканалов вместо использования бюджетных средств в рамках государственного информационного заказа. Примером может стать опыт Японии, когда японская мультипликация – аниме – стало не просто популярным продуктом, но и инструментом привлечения молодежи к увлечению спортом, учёбой и др. При этом оно не спонсируется государством, принося значительную прибыль и прирост аудитории как студиям, так и телеканалам.

Вместе с тем, в целях реализации задачи по освоению новых информационных трендов и цифровых технологий необходимо стимулировать создание служб потокового вещания видео (Video streaming service), интерактивного телевидения (взаимодействие телезрителей с контентом посредством мобильных приложений, QR, социальные медиа и др.), использование виртуальной и дополненной реальности в телевидении (для создания увлекательных и визуально привлекательных презентаций, интерактивных шоу, которые позволяют зрителям «погрузиться» в сцены телепередачи), привлечение ИИ и машинного обучения (они могут использоваться для анализа и классификации контента, персонализации рекомендаций и улучшения процессов создания медиапродуктов и поиска контента).

Кроме того, следует расширить обеспечение отечественным радиовещанием население, проживающее в приграничных территориях не только Казахстана, но и близлежащих зарубежных стран в целях решения задачи по продвижению национальных интересов на внешнем информационном поле.

Такой комплексный подход к решению данной задачи вполне может дать ощутимый эффект в повышении популярности отечественного казахоязычного контента.

Заключение

Таким образом, увеличение контента на государственном языке и, следственно, продвижение государственного языка, в отечественном телевидении окажет значительное влияние на развитие культурной и национальной идентичности Казахстана, а также на сохранение культурного богатства нации. В этом плане телевидение как СМИ является мощнейшим инструментом целенаправленного продвижения ценностей и традиций.

Тем не менее, данная мера имеет ряд проблем, которые предстоит решить. Благодаря проведенному анализу были определены регионы, в которых отмечается низкий уровень популярности казахоязычного контента. При этом в данных регионах отмечается высокий уровень популярности российского контента. Поэтому государству необходимо направить наибольшие усилия на развитие отечественного контента на государственном языке именно в этих регионах в целях снижения рисков для национальной безопасности страны.

Кроме того, для более успешного и эффективного достижения цели следует обратить внимание на освоение новых информационных трендов и цифровых технологий,

проведение технической модернизации региональных телеканалов, учитывая важные региональные особенности и различия населения, развитие партнерских отношений отечественных телеканалов с иностранными компаниями.

Список литературы

1. О реализации поручений Главы государства // Служба центральных коммуникаций при Президенте РК. 2023 [Электронный ресурс]. – URL: <https://youtu.be/lXtEep8pdso> (дата обращения: 8.10.2023).
2. Телеизмерения в реальном времени // Официальный сайт Комитета информации МКИ РК. 2023 [Электронный ресурс]. – URL: <https://www.gov.kz/memleket/entities/inf/page/top10frame?lang=ru> (дата обращения: 8.10.2023).
3. Телевидение // K Research Central Asia [Электронный ресурс]. 2023. – URL: <https://k-research.kz/research/television> (дата обращения: 8.10.2023).
4. Итоговый протокол участников государственного заказа по проведению государственной информационной политики на региональном уровне среди периодических печатных изданий (газет), интернет-ресурсов и теле-, радиоканалов, распространяющих информацию на территории Мангистауской области. Управление внутренней политики Мангистауской области [Электронный ресурс]. 2024. – URL: <https://www.gov.kz/memleket/entities/mangystau-uvp/documents/details/605209?directionId=3580&lang=ru> (дата обращения: 22.04.2024).
5. Сченснович В.Н. Воздействие средств массовой информации Казахстана на этнополитику республики (Аналитический обзор) // Россия и мусульманский мир. Политологические науки. – 2021. – №1. – С. 65-77.
6. Постановление Правительства Республики Казахстан от 16 октября 2023 года № 914 Об утверждении Концепции развития языковой политики в Республике Казахстан на 2023-2029 годы // ИС «Юрист». [Электронный ресурс]. 2024. – URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31956658 (дата обращения: 22.04.2024).
7. Шамшиева Л. Проблемы в современном телевидении Казахстана // Экономика и социум. – 2020. – №4. – С. 1019-1026.
8. Закон «О СМИ». ИПС «Әділет» [Электронный ресурс]. 2022. – URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z990000451_ (дата обращения: 21.10.2023).
9. Рейтинги казахстанских телеканалов падают. Почему это происходит? // Информационно-аналитический портал «Inforburo.kz». [Электронный ресурс]. 2024. – URL: <https://inforburo.kz/stati/reytingi-kazahstanskih-telekanalov-padayut-pochemu-eto-proishodit.html> (дата обращения: 22.04.2024).

References

1. O realizacii poruchenij Glavy gosudarstva, Sluzhba central'nyh kommunikacij pri Prezidente RK [On the implementation of instructions from the Head of State, Central Communications Service under the President of the Republic of Kazakhstan] [Electronic resource]. Available at: <https://youtu.be/lXtEep8pdso> (Accessed: 8.10.2023). [in Russian]

2. Teleizmereniya v realnom vremeni, Komitet informatsii MKI RK [TV measurements in real time, Committee of Information of the Ministry of Culture and Information of the Republic of Kazakhstan]. [Electronic resource]. Available at: <https://www.gov.kz/memleket/entities/inf/page/top10frame?lang=ru> (Accessed: 8.10.2023). [in Russian]

3. Televidenie [Television], K Research Central Asia [Electronic resource]. Available at: <https://k-research.kz/research/television> (Accessed: 8.10.2023). [in Russian]

4. Itogovyy protokol uchastnikov gosudarstvennogo zakaza po provedeniyu gosudarstvennoj informacionnoj politiki na regional'nom urovne sredi periodicheskikh pechatnyh izdaniy (gazet), internet-resursov i tele-, radiokanalov, rasprostranyayushchih informaciyu na territorii Mangistauskoj oblasti, Upravlenie vnutrennej politiki Mangistauskoj oblasti [Final protocol of participants in the state order for the implementation of state information policy at the regional level among periodicals (newspapers), Internet resources and television and radio channels disseminating information in the Mangistau region, Department of Internal Policy of Mangistau Region]. [Electronic resource]. Available at: <https://www.gov.kz/memleket/entities/mangystau-uvp/documents/details/605209?directionId=3580&lang=ru> (Accessed: 22.04.2024). [in Russian]

5. Schensnovich V.N. Vozdejstvie sredstv massovoj informacii Kazahstana na etnopolitiku respubliki (Analiticheskij obzor) [The impact of Kazakhstan's media on the ethno-politics of the republic (Analytical review)], Rossiya i musul'manskij mir. Politologicheskie nauki [Russia and the Muslim world. Political sciences], 1, 65-77 (2021). [in Russian]

6. Postanovlenie Pravitel'stva Respubliki Kazahstan ot 16 oktyabrya 2023 goda № 914 Ob utverzhdenii Konceptcii razvitiya yazykovoj politiki v Respublike Kazahstan na 2023 – 2029 gody [Decree of the Government of the Republic of Kazakhstan dated October 16, 2023 No. 914 On approval of the Concept for the development of language policy in the Republic of Kazakhstan for 2023 – 2029], IS «YUrist» [IS «Lawyer»] [Electronic resource]. Available at: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31956658 (Accessed: 22.04.2024). [in Russian]

7. Shamshieva L. Problemy v sovremennom televidenii Kazahstana [Problems in modern television in Kazakhstan], Ekonomika i socium [Economy and society], 4, 1019-1026 (2020). [in Russian].

8. Zakon «O SMI», IPS «Adilet» [«On Mass Media», LIS «Adilet»] [Electronic resource]. Available at: https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z990000451_ (Accessed: 21.10.2023). [in Russian]

9. Rejtingi kazahstanskih telekanalov padayut. Pochemu eto proiskhodit? [The ratings of Kazakhstani TV channels are falling. Why is this happening?], Informacionno-analiticheskij portal «Informburo.kz» [Information and analytical portal «Informburo.kz»] [Electronic resource]. Available at: <https://informburo.kz/stati/rejtingi-kazahstanskih-telekanalov-padayut-pochemu-eto-proishodit.html> (Accessed: 8.10.2023). [in Russian]

М.А. Айдаркожин, М.Р. Муканов

ҚР ИИМ Ш. Қабыдбаев атындағы Қостай академиясы, Қостанай, Қазақстан

Теледидардағы қазақтілді контенттің танымалдылығын талдау

Андатпа. Еліміздің мәдени-ұлттық болмысын қалыптастыруда мемлекеттік тілді дамытудың рөлі зор екені сөзсіз. Осы орайда, телевидение өзінің зор танымалдылығы мен кең таралушылығының арқасында қазақ тілін насихаттауға, оны халық арасында кеңінен

насихаттауға зор ықпал етуде. Осы себепті қазақ тілін насихаттау мен қолдаудың қуатты құралы ретінде теледидарды пайдалану Қазақстан Республикасының мемлекеттік ақпараттық саясатындағы басты стратегиялардың бірі болып табылады.

Бұл мақалада қазақ телевизиялық кеңістігіндегі тенденцияларға талдау жасалған. Зерттеу қазақстандық және ресейлік танымал телеарналардың рейтингтік көрсеткіштерін талдауды қамтиды, қазақ тіліндегі танымал контенттің теледидардың жанрлық фокусы контекстінде басқа тілдердегі контентпен қаншалықты салыстырылатынын дәлелдейтін статистикалық мәліметтерді ұсынады. бағдарламалар мен елдің аймақтық бөлімшелері.

Жалпы, мақала телеконтенттің Қазақстанның мәдени және тілдік ортасына әсерін түсінуге маңызды үлес қосады және қазақ тілін насихаттауға ықпал ететін медиа стратегияларды әзірлеу бойынша практикалық ұсыныстарды ұсынады.

Бұл зерттеудің мақсаты – Қазақстанның әртүрлі аймақтарындағы қазақ тіліндегі телебағдарламалардың танымалдылық деңгейін, сондай-ақ олардың мемлекеттік тілді насихаттауға әсерін анықтау.

Түйін сөздер: дәстүрлі БАҚ, ақпараттық саясат, рейтинг, аудитория.

M.A. Aidarkozhin, M.R. Mukanov

Kostanay academy of the MIA of the Republic of Kazakhstan named after Sh. Kabylbaev, Kostanay, Kazakhstan

Analysis of the popularity of Kazakh-language content on television

Abstract. Undoubtedly, the development of the state language has a significant role in the formation of the cultural and national identity of the country. In this regard, television, due to its great popularity and prevalence, has a significant impact on the promotion of the Kazakh language and its popularization among the population. For this reason, the use of television, as a powerful tool for promoting and maintaining the Kazakh language, is one of the key strategies in the state information policy of the Republic of Kazakhstan.

This article presents an analysis of trends in the Kazakh television space. The study includes an analysis of the rating indicators of the most popular Kazakh and Russian television channels, providing statistical data as evidence of how popular content in the Kazakh language is compared to content in other languages in the context of the genre focus of television programs and regional divisions of the country.

Overall, the article makes an important contribution to understanding the impact of television content on the cultural and linguistic environment of Kazakhstan and offers practical recommendations for the development of media strategies that promote the promotion of the Kazakh language.

The purpose of this study is to determine the level of popularity of television programs in the Kazakh language in various regions of Kazakhstan, as well as their impact on the promotion of the state language.

Keywords: traditional media, information policy, rating, audience.

Сведения об авторах:

Айдарқожин М.А. – ассистент кафедры уголовно-исполнительного права, Костанайская академия МВД Республики Казахстан им. Ш. Кабылбаева, Костанай, Казахстан.

Муканов М.Р. – доктор философии (PhD), начальник кафедры уголовно-исполнительного права, Костанайская академия МВД Республики Казахстан им. Ш. Кабылбаева, Костанай, Казахстан.

Aidarkozhin M.A. – Assistant of the Department of Penal Enforcement Law, Kostanay academy of the MIA of the Republic of Kazakhstan named after Sh. Kabylbaev, Kostanay, Kazakhstan.

Mukanov M.R. – Doctor of Philosophy (PhD), Head of the Department of Penal Enforcement Law, Kostanay academy of the MIA of the Republic of Kazakhstan named after Sh. Kabylbaev, Kostanay, Kazakhstan.

Copyright: © 2024 by the authors. Submitted for possible open access publication under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution (CC BY NC) license (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>).

МРТНИ 11.01.62

Научная статья

DOI: <https://doi.org/10.32523/2616-6887/2024-146-1-97-109>

Стратегии и результаты гендерного образования в Республике Казахстан

А.Д. Бекебаева , Т.Т. Атаева

Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан

(E-mail: ainash11@mail.ru, jan_92.17@mail.ru)

Аннотация. В статье исследуются вопросы гендерного равенства, которые играют ключевую роль в формировании гендерно-равноправного общества. Авторы обсуждают текущие вызовы и возможности для гендерного образования в Казахстане, подчёркивают значимость гендерного равенства как основы образовательной стратегии и необходимость дальнейшего углубления и расширения гендерно-ориентированных программ на всех уровнях образовательной системы.

Статья также акцентирует внимание на международных документах, ратифицированных Казахстаном, подчеркивая приверженность страны к международным стандартам прав человека и равенства. Включены примеры национальных и международных инициатив, таких, как программы ЮНЕСКО и ПРООН, направленные на продвижение гендерного равенства через образование. Авторы изучают международные практики и методологии, применяемые для борьбы с гендерными стереотипами и предвзятостями, и рассматривают возможности адаптации этих практик в казахстанском контексте.

Цель данного исследования заключается в анализе международного опыта в области гендерного образования и изучении вопроса об имплементации гендерных подходов в систему школьного и профессионального обучения Республики Казахстан. Авторы выражают уверенность в том, что стратегическое планирование и поддержка на уровне государственной политики могут значительно усилить эффект от реализации гендерных инициатив, способствуя созданию более справедливого и равноправного общества.

Ключевые слова: гендерные подходы, образование, гендерные стереотипы, обучение, гендерные роли, международный опыт.

Введение

В современном мире вопросы гендерного равенства занимают важное место в повестке дня многих стран. Образование как один из фундаментальных инструментов социального прогресса играет ключевую роль в формировании и развитии гендерно-равноправного общества. Сущностью гендерно-преобразующих подходов в данной сфере является формирование личности, которое в процессе жизненной самореализации гармонично сочетает природное предназначение мужчины и женщины и собственные социальные устремления.

Республика Казахстан, активно стремясь к соответствию международным стандартам в области прав человека и равенства, в последние годы уделяет особое внимание гендерным аспектам в образовательной политике. Дискуссии о гендерном образовании в Казахстане происходят на различных уровнях: как в академических кругах, в средствах массовой информации, так и на уровне повседневных, бытовых разговоров. Обычно эти обсуждения касаются следующих аспектов:

- обучение и просвещение в вопросах гендерного равенства и равных возможностей для мужчин и женщин;
- изменение гендерных стереотипов и устранение предвзятости;
- воспитание в области полового развития и сексуальности, а также формирование культуры репродуктивного здоровья;
- содействие развитию культурных норм поведения и взаимодействий;
- учет психофизиологических различий между мужчинами и женщинами.

Качество и доступ к образованию являются ключевыми факторами конкурентоспособности и успешного развития страны. Соблюдение принципов гендерного равенства в образовании является важным требованием демократического общества.

Методы исследования

В рамках данного исследования использовались многогранные методы для изучения эффективности гендерных подходов в образовательной сфере Казахстана. Основным методом стал анализ документов, включая международные конвенции, национальное законодательство, а также образовательные программы и методические руководства, направленные на интеграцию гендерных аспектов в образовании. Дополнительно были проведены беседы и интервью с ключевыми заинтересованными сторонами, включая преподавателей, студентов, представителей НПО и государственных органов. Это позволило получить качественные и количественные данные о восприятии и реализации гендерных инициатив. В статье также был использован метод кейс-стади для изучения конкретных примеров внедрения и результатов применения гендерно-чувствительных подходов на практике.

Обсуждение

В XX веке были сформированы основные международно-правовые институты и нормативно-правовые документы в области гендерного равенства и данное направление получило активное распространение по всему миру.

С 70-х годов XX века гендерное образование стало составной частью образовательных программ в США и Западной Европе, с конца 80-х годов гендерные исследования достаточно активно разрабатываются в академической и университетской науке стран постсоветского пространства, постепенно интегрируясь в систему высшего и среднего образования [1]. В большинстве стран с начала XXI века действуют государственные и общественные организации, которые работают под лозунгом «равные права и возможности для женщин и мужчин» и внедряют специальные программы и механизмы, способствующие интеграции гендерного подхода в социальную политику и планирование, а также в производство социально-гуманитарного знания и в образование.

В области гендерного образования зарубежными организациями к настоящему моменту разработаны инструментарии, практикумы и методические пособия, которые могут стать полноценным пошаговым путеводителем. Это такие документы как:

1. A Guide for Gender Equality in Teacher Education. Policy and Practices (ЮНЕСКО, 2021) [2]. Это руководство, созданное ЮНЕСКО, способствует гендерному равенству в образовании. Оно нацелено развивать концептуальное понимание гендерной проблематики и принципов актуализации и помогать в получении новых идей.

2. Gender-sensitive Communication [3]. Документ содержит руководящие принципы ПРООН, нацеленные на профессорско-преподавательский состав образовательных организаций. Цель - помочь выявить сексистские формулировки. В нем также содержится краткое руководство по инклюзивному языку для письменных сообщений, а также визуальные и аудиоматериалы на английском языке.

3. GARCIA WORKING PAPERS. Toolkit for Integrating Gender Sensitive Approach into Research and Teaching [4]. Идея этого инструментария заключается в том, чтобы помочь исследователям интегрировать гендерный аспект в свои текущие исследования и преподавание (бакалавриата, магистратуры и докторантуры) и применять их при разработке новых проектов и учебных программ студентов.

4. Gender Mainstreaming Toolkit for Teachers and Teacher Educators [5]. В данной работе содержится набор инструментов, направленных помочь учителям и преподавателям узнать больше об учете гендерной проблематики.

5. STEM Teacher Training Innovation for Gender Balance TOOLKIT [6]. Проект STING способствует интеграции гендерной осведомленности в STEM-образование с использованием модульной программы профессионального развития учителей.

Среди подобной литературы можно также выделить такие работы, как «Gender Responsive Pedagogy Guide [7], «Gender-Responsive Education Sector Planning. A pathway to gender equality in education» (UNGEIF) [8], «Gender at the Centre Initiative (GCI). Annual Report 2021» [9] и другие материалы.

В контексте активного участия в международных процессах Республика Казахстан придает особую значимость вопросам гендерного равенства. В стране ратифицированы основополагающие международные акты в области прав человека и создана институциональная и нормативно-правовая основа для эффективной реализации гендерной политики (табл.1).

Таблица 1

**Международные документы, ратифицированные Республикой Казахстан
в области гендерного равенства**

Название акта	Год ратификации	Основные положения, касающиеся гендерного равенства
Конвенция о ликвидации всех форм дискриминации женщин (CEDAW)	1998	Запрещает дискриминацию женщин во всех сферах жизни, включая политику, образование, экономику и здравоохранение.
Конвенция о правах ребенка	1994	Подчеркивает равенство прав мальчиков и девочек, в том числе право на образование и защиту от насилия.
Международный пакт о гражданских и политических правах	2006	Гарантирует равные права для мужчин и женщин, включая право голоса, право на справедливый суд и свободу слова.
Международный пакт об экономических, социальных и культурных правах	2006	Обеспечивает равенство между мужчинами и женщинами в доступе к ресурсам, образованию и культурной жизни.

Казахстан поддерживает все 17 Целей устойчивого развития ООН (ЦУР). Одной из Целей является обеспечение всеохватного и общедоступного качественного образования для всех и пропаганда обучения на протяжении жизни (ЦУР-4) [10]. Гендерная проблематика отражена во всех задачах ЦУР 4, а задача 4.5 конкретно направлена на устранение гендерного неравенства в образовании.

Достижение гендерного равенства и расширение прав и возможностей женщин и девочек является также самостоятельной целью «ЦУР-5» и неразрывно связано с «ЦУР-4» в плане обеспечения права на инклюзивное и равноправное качественное образование и обучение на протяжении всей жизни.

Также в Казахстане приняты законы, которые отражают стремление страны к созданию равных возможностей для мужчин и женщин, предотвращению дискриминации по гендерному признаку и защите прав женщин в различных аспектах общественной жизни (табл.2).

Таблица 2

Национальные законы Республики Казахстан, касающиеся гендерного равенства

Название акта	Год ратификации	Основные положения, касающиеся гендерного равенства
Закон "О государственных гарантиях равных прав и равных возможностей мужчин и женщин"	2009	Устанавливает равенство прав мужчин и женщин в социальной, политической и экономической сферах.
Закон "О предотвращении домашнего насилия"	2009	Предусматривает меры по предотвращению и реагированию на случаи домашнего насилия, включая гендерное насилие.
Закон "О занятости населения"	2020	Гарантирует равные возможности в трудоустройстве и карьерном росте, запрещает дискриминацию по полу.
Закон "О браке (супружестве) и семье"	2011	Уточняет равные права супругов в браке, в том числе в вопросах родительства, имущественных прав и обязанностей.
Закон "Об образовании"	2015	Поддерживает равный доступ к образовательным ресурсам для мужчин и женщин, включая гендерное равенство в образовательной политике.
Закон "О социальной защите инвалидов"	2005	Включает положения о защите прав женщин-инвалидов, обеспечивая им равный доступ к социальной поддержке.
Концепция семейной и гендерной политики до 2030 года	2016	Направлена на укрепление семейных ценностей и обеспечение гендерного равенства
Закон «О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты Республики Казахстан по вопросам обеспечения прав женщин и безопасности детей»	2024	Расширяет защиту прав женщин и детей, усиливая нормативную базу и введение новых мер защиты
Закон «О внесении изменений и дополнений в Кодекс Республики Казахстан об административных правонарушениях по вопросам обеспечения прав женщин и безопасности детей»	2024	Уточняет и ужесточает административную ответственность за нарушения, связанные с нарушением прав женщин и детей

В «Концепции семейной и гендерной политики Республики Казахстан до 2030 года» отмечается, что «непременными условиями установления равноправия мужчин и женщин являются наличие гендерного мировоззрения и его влияние на процессы построения социальных связей и отношений», что может быть достигнуто благодаря

«развитой системе гендерного образования и просвещения населения, которая охватит все возрастные категории, начиная с детского возраста» [11]. В этой связи гендерное содержание будет включено во все дискурсы научных, профессиональных и общественных сообществ по обсуждению современных подходов в образовании» [там же]. Исходя из этого, все более актуальным становится вопрос о поиске и внедрении в образовательный процесс новых гендерно-преобразующих подходов.

О том, что решение гендерных проблем является одним из приоритетов внешней политики страны на региональном уровне отметил Президент Республики Казахстан Касым-Жомарт Токаев, выступая 1 июля 2021 года перед участниками глобального форума «Поколение равенства», организованного структурой «ООН-женщины» совместно с правительствами Франции и Мексики. Глава государства предложил создать региональную образовательную платформу для обмена передовым опытом в области гендерного равенства и предотвращения насилия в Центральной Азии, отметив готовность Казахстана инвестировать в региональную инициативу ООН и Европейского Союза "Луч света" для стран Центральной Азии и Афганистана. Президент подчеркнул непоколебимую приверженность Казахстана благородному делу защиты равенства и безопасности женщин и расширения их прав и возможностей [12].

Образование не может нести ответственность исключительно за воспроизводство половых, культурных и этнических разделений в обществе. Но сфера образования является основным агентом социализации, поэтому внедрение гендерных подходов в образование является важным условием для укрепления принципов гендерного равенства. В области разработки психолого-педагогических концепций и гендерных подходов в образовании основополагающими стали работы таких отечественных исследователей, как С.Шакирова [13], Н.Усачева [14], Н. Шегенова [15], З.Кодар [16], М.Ускембаева [17] и др. Стоит отметить некоторые женские НПО, которые успешно проводят социологические и прикладные исследования по гендерным темам. К ним относятся «Ассоциация деловых женщин Казахстана», «Институт равных прав и равных возможностей Казахстана», «Союз кризисных центров Казахстана» и др.

Совместно с международными организациями и неправительственным сектором государственные органы проводят постоянную работу по улучшению ситуации в области гендерного равенства в Казахстане. В области образования за последние годы было проведено множество мероприятий, некоторые из них отражены в нижеследующей таблице (табл.3).

Таблица 3

Мероприятия по внедрению гендерных подходов в образование за последние 5 лет

Инициатива по гендерному образованию	Пример (название мероприятия и год)	Организатор	Результат
Повышение гендерной компетентности среди молодежи	Программа "Гендер для всех", 2019	Центр гендерных исследований, UNDP	Улучшение понимания гендерных вопросов среди молодежи, расширение диалога о гендерном равенстве.

Гендерное образование в технических специальностях	Инициатива "Девушки в IT", 2020	Технопарк Astana Hub	Привлечение женщин в IT и инженерные специальности, развитие профессиональных навыков.
Кампании против гендерного насилия	Кампания "Стоп насилию" в партнерстве с UN Women, ежегодно	UN Women, Министерство внутренних дел РК, НПО	Оказание поддержки жертвам, просвещение учащихся и сотрудников об учебных заведениях.
Гендерные аудиты в университетах	Гендерный аудит в КазНПУ, 2021	Министерство образования и науки РК	Улучшение политик равенства, укрепление гендерной справедливости в учебной среде.
Развитие женского лидерства в академии	Семинар "Женское лидерство в науке", 2021	Казахстанская ассоциация женщин в науке	Поддержка и развитие женских лидерских качеств в научной сфере, сетевое взаимодействие.
Гендерная интеграция в учебные программы	Обновление учебных программ с гендерным уклоном, 2021	Министерство образования и науки РК	Реформирование учебных программ для включения гендерной чувствительности и равенства.
Тренинги по гендерной чувствительности для учителей	Тренинг "Гендерное равенство в образовании", 2022	Министерство образования и науки РК, UN Women	Повышение осведомленности среди преподавателей, снижение гендерных предвзятостей в учебных планах.
Стимулирование гендерного баланса в студенческих организациях	Инициатива "Равное представительство" в Казахском университете, 2023	Студенческий совет Казахского университета	Увеличение числа женщин в студенческих управляющих органах, укрепление гендерного баланса.

На основе представленной таблицы можно сделать вывод о том, что в Казахстане активно внедряется гендерный подход в образовательную систему с целью улучшения гендерного равенства и снижения дискриминации. Инициативы, охватывающие широкий спектр областей — от повышения гендерной компетентности и развития женского лидерства до привлечения женщин в технические специальности и активной борьбы с гендерным насилием, свидетельствуют о системном подходе к решению данных вопросов. Организации различного уровня, включая государственные институты, международные организации и НПО, активно участвуют в этих процессах. Результаты таких мероприятий, как улучшение понимания гендерных вопросов,

поддержка и развитие лидерских качеств среди женщин, а также снижение гендерных стереотипов и насилия, подчеркивают эффективность и значимость принимаемых мер. Это подтверждает, что гендерное образование является ключевым аспектом социальной политики, направленной на создание более справедливого и равноправного общества в Казахстане.

Результаты исследования

Анализ полученных данных выявил следующие ключевые результаты:

1. Улучшение гендерной осведомленности среди молодежи – образовательные инициативы, такие, как программа "Гендер для всех", способствовали значительному повышению уровня понимания гендерных вопросов среди молодежи. Это, в свою очередь, привело к активизации диалога о гендерном равенстве в обществе.

2. Интеграция гендерных подходов в учебные планы – школы и университеты, проводя гендерные аудиты, обновили свои учебные программы для включения гендерной чувствительности. Это привело к реформированию образовательного контента и методик преподавания, что укрепило принципы равенства в образовательной среде.

3. Развитие женского лидерства – инициативы, направленные на поддержку и развитие женских лидерских качеств в академической сфере, обеспечили женщинам возможности для профессионального роста и усиления их роли в научных и образовательных институтах.

Заключение

На основе всего вышесказанного можно сделать заключение о том, что гендерное равенство в образовании является критически важным аспектом для социального прогресса и развития Казахстана. Интеграция гендерных подходов в образовательные системы способствует созданию более справедливого общества, где каждый человек имеет равные возможности для образования и профессионального развития, независимо от пола.

Однако, несмотря на значительные успехи, существует необходимость в дальнейшем углублении и расширении гендерно-ориентированных образовательных программ. Это включает разработку новых курсов и образовательных материалов, а также проведение дополнительных исследований для оценки долгосрочного воздействия таких программ на общество. Стратегическое планирование и поддержка на уровне государственной политики могут значительно усилить эффект от реализации гендерных инициатив, обеспечивая устойчивое развитие и гендерное равенство на всех уровнях образовательной системы.

Статья подготовлена в рамках реализации научного проекта грантового финансирования молодых ученых по проекту «Жас ғалым» на 2023-2025 годы Комитета науки Министерства науки и высшего образования Республики Казахстан АР19175765 «Имплементация гендерных подходов в образовательную политику Республики Казахстан».

Список литературы

1. Успенская В.И. Гендерный подход в образовании // Методика и методология гендерного образования в средней школе. — Иваново, 2004. — 203 с., С.10
2. A Guide for Gender Equality in Teacher Education. Policy and Practices [Electronic resource]. Available at: <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000231646> (Accessed: 22.10.2023).
3. Gender-sensitive Communication. URL: <https://www.undp.org/content/dam/jamaica/docs/gender/JM-AUG-29-UNDP%20Gender%20Seal-Principles%20of%20gender-sensitive%20communications.pdf> (Accessed: 22.10.2023).
4. GARCIA WORKING PAPERS. Toolkit for Integrating Gender Sensitive Approach into Research and Teaching. [Electronic resource]. URL: <https://www.genderportal.eu/resources/toolkit-integrating-gender-sensitive-approach-research-and-teaching> (Accessed: 22.10.2023).
5. Gender Mainstreaming Toolkit for Teachers and Teacher Educators. URL: <https://oasis.col.org/items/7d7ab0cb-e577-43db-9800-ddaef83d6334> (Accessed: 23.10.2023).
6. STEM Teacher Training Innovation for Gender Balance TOOLKIT. URL: https://stingeuproject.files.wordpress.com/2016/12/toolkit_en_2017_05_09.pdf (Accessed: 23.10.2023).
7. Gender Responsive Pedagogy Guide (Gender Responsive Pedagogy Guide. Available at: https://code.ngo/wp-content/uploads/2021/09/CODE-GenderResponsive-FINAL-August-17_2021.pdf (Accessed: 23.10.2023).
8. Gender-Responsive Education Sector Planning. A pathway to gender equality in education (UNGEIF). URL: <https://www.globalpartnership.org/content/gender-responsive-education-sector-planning-pathway-gender-equality-education> (Accessed: 24.10.2023).
9. Gender at the Centre Initiative (GCI). Annual Report 2021. URL: <https://www.ungei.org/publication/gender-centre-initiative-gci-annual-report-2021> (дата обращения: 24.10.2023).
10. ЮНЕСКО. 2016. «Образование-2030». Инчхонская декларация и Рамочная программа действий. URL: https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000245656_ (Accessed: 24.10.2023).
11. О внесении изменения в Указ Президента Республики Казахстан от 6 декабря 2016 года № 384 "Об утверждении Концепции семейной и гендерной политики в Республике Казахстан до 2030 года". Указ Президента Республики Казахстан от 1 апреля 2022 года № 853 [Электронный ресурс]. URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/U2200000853#z198> (дата обращения: 23.10.2023).
12. Президент Казахстана выступил с видеообращением на глобальном форуме «Поколение равенства» [Электронный ресурс]. URL: <https://www.akorda.kz/ru/prezident-kazahstana-vystupil-s-videoobrashcheniem-na-globalnom-forume-pokolenie-ravenstva-16616> (дата обращения: 23.10.2023).
13. Шакирова С. Розы и шипы гендерного образования // Жизни вечное продленье: сб. статей памяти д.ф.н. проф. К.Х. Рахматуллина. - Алматы, 2007.
14. Усачева А.В. Гендерные аспекты подростковой лжи // XVIII международная конференция памяти проф. Л.Н. Когана «Культура, личность, общество в современном мире: Методология, опыт эмпирического исследования», 19-20 марта 2015 г. — Екатеринбург: УрФУ, 2015. — С. 1131-1140 (дата обращения: 25.10.2023).
15. Шегенова Ж.Н. Гендерная политика Республики Казахстан // Современная высшая школа: инновационный аспект. - 2012. - №1 [Электронный ресурс]. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/gendernaya-politika-respubliki-kazahstan> (дата обращения: 25.10.2023).

16. Кодар З. Женское участие в науке в Центральной Азии // Женщины-ученые Беларуси и Казахстана: сб. материалов междунар. науч.-практ. конф. 1–2 марта 2018 г. Редкол.: И. В. Казакова и др. – Минск: РИВШ, 2018. – С. 50-53.

17. Ускембаева М.А. Политика в отношении женщин и мужчин в современном Казахстане: гендерное исследование. - Астана, 2016. - 288 с.

References

1. Uspenskaya V. I. Gendernyy podkhod v obrazovanii [Gender approach in education], Metodika i metodologiya gendernogo obrazovaniya v sredney shkole [Methodology and methodology of gender education in secondary schools] (Ivanovo, 2004, 203 p., P.10). [in Russian]

2. A Guide for Gender Equality in Teacher Education. Policy and Practices. Available at: <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000231646> (Accessed: 22.10.2023).

3. Gender-sensitive Communication. Available at: <https://www.undp.org/content/dam/jamaica/docs/gender/JM-AUG-29-UNDP%20Gender%20Seal-Principles%20of%20gender-sensitive%20communications.pdf> (Accessed: 22.10.2023).

4. GARCIA WORKING PAPERS. Toolkit for Integrating Gender Sensitive Approach into Research and Teaching, <https://www.genderportal.eu/resources/toolkit-integrating-gender-sensitive-approach-research-and-teaching> (Accessed: 22.10.2023).

5. Gender Mainstreaming Toolkit for Teachers and Teacher Educators. Available at: <https://oasis.col.org/items/7d7ab0cb-e577-43db-9800-ddaef83d6334> (Accessed: 23.10.2023).

6. STEM Teacher Training Innovation for Gender Balance TOOLKIT. Available at: https://stingeuproject.files.wordpress.com/2016/12/toolkit_en_2017_05_09.pdf (Accessed: 23.10.2023).

7. Gender Responsive Pedagogy Guide (Gender Responsive Pedagogy Guide. Available at: https://code.ngo/wp-content/uploads/2021/09/CODE-GenderResponsive-FINAL-August-17_2021.pdf (Accessed: 23.10.2023).

8. Gender-Responsive Education Sector Planning. A pathway to gender equality in education (UNGEIF). Available at: <https://www.globalpartnership.org/content/gender-responsive-education-sector-planning-pathway-gender-equality-education> (Accessed: 24.10.2023).

9. Gender at the Centre Initiative (GCI). Annual Report 2021. Available at <https://www.ungei.org/publication/gender-centre-initiative-gci-annual-report-2021> (Accessed: 24.10.2023).

10. UNESCO. 2016. "Образование-2030". Incheonskaya deklaratsiya i Ramochnaya programma deystviy "Education-2030" [Incheon Declaration and Framework for Action]. Available at: https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000245656_ (Accessed: 24.10.2023). [in Russian]

11. O vnesenii izmeneniya v Ukaz Prezidenta Respubliki Kazakhstan ot 6 dekabrya 2016 goda № 384 "Ob utverzhenii Kontseptsii semeinoy i gendernoy politiki v Respublike Kazakhstan do 2030 goda". Ukaz Prezidenta Respubliki Kazakhstan ot 1 aprelya 2022 goda № 853 [On amendments to the Decree of the President of the Republic of Kazakhstan dated December 6, 2016 No. 384 "On approval of the Concept of Family and Gender Policy in the Republic of Kazakhstan until 2030". Decree of the President of the Republic of Kazakhstan dated April 1, 2022 No. 853]. Available at: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/U2200000853#z198> (Accessed: 23.10.2023). [in Russian]

12. Prezident Kazakhstana vystupil s videoobrashcheniem na globalnom forume "Pokolenie ravenstva". Available at: <https://www.akorda.kz/ru/prezident-kazakhstana-vystupil-s-videoobrashcheniem-na-globalnom-forume-pokolenie-ravenstva-16616>) (Accessed: 23.10.2023). [in Russian]
13. Shakirova S. Rozy i shipy gendernogo obrazovaniya [Roses and Thorns of Gender Education], Zhizni vechnoe prodlen'e. Sb. statey pamyati d.f.n. prof. K.Kh. Rakhmatullina [Eternal prolongation of life: collection of articles in memory of Ph.D. professor K.H. Rakhmatullin] (Almaty, 2007). (Accessed: 24.10.2023). [in Russian]
14. Usacheva A. V. Gendernye aspekty podrostkovoy lzhi [The gender aspects of teenage lies], XVIII Mezhdunarodnaya konferentsiya pamyati prof. L.N. Kogana «Kultura, lichnost', obshchestvo v sovremennom mire: Metodologiya, opyt empiricheskogo issledovaniya», 19-20 marta 2015 g. [XVIII International Conference in memory of Professor L.N. Kogan "Culture, personality, society in the modern world: Methodology, empirical research experience", March 19-20, 2015] (Ekaterinburg, 1131-1140, 2015). (Accessed: 25.10.2023). [in Russian]
15. Shegenova Zh. N. Gendernaya politika Respubliki Kazakhstan [Gender policy of the Republic of Kazakhstan], Sovremennaya vysshaya shkola: innovatsionnyy aspect [Modern higher education: an innovative aspect], 1 (2012). Available at: <https://cyberleninka.ru/article/n/gendernaya-politika-respubliki-kazahstan> (Accessed: 25.10.2023). [in Russian]
16. Kodar Z. Zhenskoe uchastie v nauke v Tsentral'noy Azii [Women's participation in science in Central Asia], Zhenshchiny-uchenye Belarusi i Kazakhstana: sb. materialov Mezhdunar. nauch.-prakt. konf. [Women scientists of Belarus and Kazakhstan: collection of materials of the International scientific and practical conference]. Editorial board: I. V. Kazakova et al. March 1-2, 2018. P. 50-53. [in Russian]
17. Uskembayeva M.A. Politika v otnoshenii zhenshchin i muzhchin v sovremennom Kazakhstane: gendernoe issledovaniye [Policy towards women and men in modern Kazakhstan: a gender study] (Astana, 2016, 288 p.). [in Russian]

А.Д. Бекебаева, Т.Т. Атаева

Л.Н. Гумилев атындағы Еуразиялық ұлттық университеті, Астана, Қазақстан

Қазақстан Республикасындағы гендерлік білім берудің стратегиялары мен нәтижелері

Аңдатпа. Мақалада зерттелген гендерлік теңдік мәселелері гендерлік тең құқықты қоғам қалыптастыруда маңызды рөл атқарады. Авторлар Қазақстандағы гендерлік білім берудің ағымдағы мәселелері мен мүмкіндіктерін талқылайды. Гендерлік теңдіктің білім беру стратегиясының негізі ретіндегі маңыздылығын атап өтеді және барлық деңгей бойынша білім беру жүйесіндегі гендерге бағдарланған бағдарламаларды одан әрі тереңдету мен кеңейту қажеттігін айтады.

Мақала Қазақстан ратификациялаған халықаралық құжаттарға назар аударады. Елдің адам құқықтары мен теңдігінің халықаралық стандарттарына беріктігін атап көрсетеді. Ұлттық және халықаралық бастамаларға, мәселен, ЮНЕСКО және БҰҰДБ бағдарламалары сияқты гендерлік теңдікті білім арқылы ілгерілетуге бағытталған мысалдар кіреді. Авторлар халықаралық тәжірибелерді және гендерлік стереотиптермен, қателіктермен күресу үшін қолданылатын

әдістемелерді зерттейді және осы тәжірибелерді Қазақстанның контексінде бейімдеу мүмкіндіктерін қарастырады.

Зерттеудің мақсаты - гендерлік білім беру саласындағы халықаралық тәжірибені талдау және Қазақстан Республикасының мектеп және кәсіби оқыту жүйесіне гендерлік тәсілдерді енгізу мәселесін зерттеу. Авторлар мемлекеттік саясат деңгейінде стратегиялық жоспарлау мен қолдаудың гендерлік бастамаларын жүзеге асырудың әсерін едәуір күшейтіп, әділетті және тең құқылы қоғам құруға ықпал ететініне сенім білдіреді.

Түйін сөздер: гендерлік тәсілдер, білім беру, гендерлік стереотиптер, оқыту, гендерлік рөл, халықаралық тәжірибе.

A.D. Bekebayeva, T.T. Atayeva

L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan

Strategies and results of gender education in the Republic of Kazakhstan

Abstract. The article explores the issues of gender equality, which play a key role in the formation of a gender-equal society. The authors discuss the current challenges and opportunities for gender education in Kazakhstan, emphasizing the significance of gender equality as the foundation of the educational strategy and the need for further deepening and expansion of gender-oriented programs at all levels of the educational system.

The article also focuses on international documents ratified by Kazakhstan, highlighting the country's commitment to international human rights and equality standards. It includes examples of national and international initiatives, such as UNESCO and UNDP programs aimed at advancing gender equality through education. The authors examine international practices and methodologies used to combat gender stereotypes and biases and consider the possibilities for adapting these practices within the Kazakhstani context.

The goal of this research is to analyze international experience in the field of gender education and to study the issue of implementing gender approaches in the school and professional training system of the Republic of Kazakhstan. The authors believe that strategic planning and support at the level of state policy can significantly enhance the effect of implementing gender initiatives, contributing to the creation of a more just and equal society.

Key words: gender approaches, education, gender stereotypes, teaching, gender roles, international experience.

Сведения об авторах:

Бекебаева А.Д. – докторант, Евразийский национальный университет им. Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан.

Атаева Т.Т. – докторант, Евразийский национальный университет им. Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан.

Bekebaeva A.D. – Ph.D. student, senior lecturer of the "Regional studies" department, Faculty of international relations, L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan.

Ataeva T.T. – Ph.D. student, senior lecturer of the "Regional studies" department, Faculty of international relations, L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan.

Copyright: © 2024 by the authors. Submitted for possible open access publication under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution (CC BY NC) license (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>).

МРНТИ 14.15.01

DOI: <https://doi.org/10.32523/2616-6887/2024-146-1-110-128>

Научная статья

Программа «Эразмус» в европейском и многополярном образовательном пространстве

М.Де Мартино*¹ , О.В. Барнашов² , Р. Алонци² , Э. Исидори³

¹Интегрированный университетский центр (Centro Universitário Integrado), Кампу-Моран, Бразилия

²Российский университет дружбы народов им. Патриса Лумумбы, Москва, Россия

³Римский университет «Форо Италико» (University of Rome Foro Italico), Рим, Италия

(E-mail: mario.demartino@grupointegrado.br, barnashov-ov@rudn.ru, alontsi-r@rudn.ru, emanuele.isidori@uniroma4.it)

Аннотация. В данной статье исследуется роль программы «Эразмус» в контексте европейского и многополярного образовательного пространства. Будучи значимым инструментом международной академической мобильности, программа «Эразмус» стимулирует сотрудничество в области высшего образования между участвующими странами. Программа вышла за рамки своего первоначального европейского контекста, охватывая университеты, молодежные организации и транснациональные корпорации по всему миру. Программа «Эразмус» не только способствует развитию инновационных подходов к образованию, содействует обмену знаниями и укрепляет международные партнерства, но и выполняет более широкие политические функции. Программа способствует созданию социально-экономических ресурсов для граждан Европы, укрепляет политическую стабильность ЕС и продвигает солидарность между странами-членами. Программа «Эразмус» стала объединяющей основой не только для европейских стран, но и для широкого спектра партнерских стран, делая ее привлекательной моделью для регионов всего мира и успешным инструментом внешней политики ЕС. Актуальность программы «Эразмус» усиливается с практической точки зрения в контексте реформирования системы высшего образования Казахстана и более тесного приобщения к европейским образовательным моделям.

Ключевые слова: программа «Эразмус», образование, академическая мобильность, интернационализация высшего образования, программа обменов, многополярность.

Введение

Одной из самых известных инициатив в образовании на уровне Европейского Союза является «Эразмус» – флагманская программа обменов в сфере образования и профессиональной подготовки, старт которой был положен в 1987 году. В 2014 г. все программы Европейского Союза в области образования, молодежи и спорта были объединены в единую программу под названием «Эразмус+». Решение использовать название «Эразмус» для всех образовательных проектов ЕС, направлений профессиональной подготовки, молодежи и спорта не является случайным. В 2013 году, когда Европейская комиссия разрабатывала программы нового поколения в области образования, было решено использовать название «Эразмус» в качестве бренда. «Эразмус» стал самой известной и успешной образовательной программой ЕС, поэтому его название было воспринято как знак успеха европейской образовательной политики.

Целью настоящей статьи является анализ только направления «Эразмус» в контексте академической мобильности. Предпринята попытка экстраполировать опыт программы на образовательную реальность в региональном измерении. Выявляется влияние программы на систему образования Казахстана как внерегионального участника проектов общеевропейского образовательного пространства. Актуальность данной программы для Казахстана заключается в более глубоком инкорпорировании европейской модели в образовательную систему Казахстана посредством активизации участия вузов Казахстана в европейской грантовой программе академических обменов «Эразмус».

Методы исследования

При написании данной статьи был применен комплексный подход, сочетающий качественный и количественный методы анализа. Была систематизирована литература, включающая как научные исследования, так и аналитические отчеты по теме международной образовательной политики. Особое внимание уделялось анализу политики образовательных программ Европейского Союза, в том числе программы «Эразмус».

В рамках количественного анализа были изучены статистические данные о численности студентов, участвующих в международных образовательных программах, а также их влияние на результаты обучения и карьерное развитие выпускников. Качественный анализ включал интервью с экспертами в области образования, а также анализ результатов опросов студентов, участвовавших в программах академической мобильности «Эразмус».

Исследование также охватывает сравнительный анализ образовательных систем различных стран, участвующих в программе «Эразмус», а также сравнение с программами мобильности, реализуемыми на Евразийском пространстве, включая материалы по Сетевому университету СНГ и Университету Шанхайской организации сотрудничества (УШОС). Это позволило выявить ключевые факторы успеха и проблемы, с которыми сталкиваются учащиеся и образовательные учреждения в различных культурных и

политических контекстах. Этот многоуровневый подход способствовал глубокому пониманию темы и обеспечил всесторонний анализ международной образовательной политики.

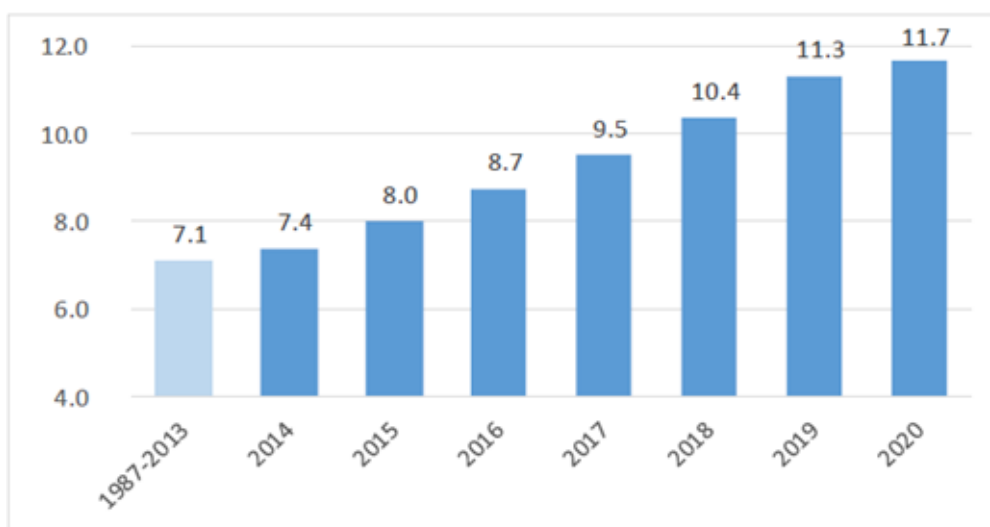
Обсуждение

Социально-экономическое измерение программы «Эразмус». Анализ ключевых аспектов программы «Эразмус» и её влияния на социально-экономическое развитие, продвижение европейской идентичности, а также перспективы программы в контексте многополярного образовательного пространства выявляет ряд значимых тенденций и динамики. Особое внимание уделяется социально-экономическому воздействию программы, её роли в формировании и продвижении европейской идентичности на мировой арене и на Евразийском пространстве, а также анализу её будущего в условиях постоянно эволюционирующего образовательного ландшафта. Касательно образовательного ландшафта Казахстана, участие его вузов в программе стало одной из важных инициатив по вовлечению в глобальные процессы интернационализации высшего образования.

Программа начала реализовываться в 1987 г. В первый год функционирования в программе приняли участие более 3 тыс. обучающихся из 11 стран Европы [1, с.853]. За более чем 30-летнюю историю существования программы «Эразмус» ее участниками стали более 11 миллионов человек (Таблица 1) [2, с.17]. В 1995 г. программа «Эразмус» была объединена с программой «Сократ», в 2007 г. – с другими образовательными программами. В 2013 г. произошло слияние международных образовательных программ «Эразмус Мундус», «Темпус», «Эдулинк», «Альфа», ряда двусторонних программ, а также программы «Молодежь в действии», объединенных общей темой реализации непрерывного обучения на протяжении всей жизни.

Таблица 1

Рост мобильности студентов с начала реализации программы «Эразмус»

Обращаясь к истории развития программы, стоит конкретизировать, что изначально планировалось назвать программу ЕС в области образования на период 2014-2020 годов «Эразмус для всех». До этого времени, по сути, название «Эразмус» применялось только в отношении программ академической мобильности студентов, в то время как все остальные направления образовательных проектов носили другие названия. Например, название «Темпус» было дано европейской образовательной программе сотрудничества с соседними странами ЕС, программа «Леонардо да Винчи» была программой ЕС, ориентированной на профессиональное образование, а «Альфа» называлась программа сотрудничества с латиноамериканскими университетами.

Исследования опыта реализации программы «Эразмус» показывают, что она предоставляет широкий спектр возможностей для обучающихся как в плане образования (в процессе обучения), так и воспитания (в процессе приобщения к новой социальной среде) [3; 4; 5; 6].

Обучающиеся, участвовавшие в 2014 г. в исследовании влияния программы «Эразмус», подтвердили, что, благодаря ей, получили ценную возможность пожить в другой стране и научиться преодолевать трудности, с которыми они там сталкивались. Выяснилось, что студенты по обмену приобретают новые межкультурные компетенции, которые одновременно оказывают положительное влияние на такие важные показатели, как уровень толерантности, адаптация к новой среде или эмпатия, а также укрепление собственного позитивного имиджа [7, с.183]. Опрошенные заявили, что стали более эффективно вовлекаться в социальные отношения с другими людьми и отметили повышение их собственной самооценки.

Программы мобильности, связанные с культурным обогащением и развитием личности, вносят значительный вклад в подготовку обучающихся к профессиональной деятельности [3]. В контексте профессиональной подготовки мобильность обучающихся способствует росту индивидуальной занятости и развитию навыков, востребованных современным рынком труда [8]. Высокий уровень профессионального академического и культурного развития выпускников программы «Эразмус» отмечается в ряде научных работ [9; 10; 11].

Опыт участия в программе «Эразмус» позитивно влияет на будущую карьеру и социальную жизнь участников [12]. Согласно исследованию влияния программы «Эразмус», специалистов со опытом академической мобильности имеется больше шансов для карьерного роста. Каждый третий студент программы «Эразмус», трудоустроившийся за рубежом, получил должность от принявшей его на стажировку компании, минимум один из каждых десяти студентов, участвовавших в программах академической мобильности, создал свою собственную компанию. Выпускники программы «Эразмус» в два раза меньше рискуют столкнуться с длительной безработицей по сравнению с теми, кто не выезжал за границу по этой программе. Уровень безработицы среди выпускников программы через пять лет после окончания обучения на 23% ниже, чем у остальных [13].

Немаловажный аспект, отмеченный опрошенными участниками программы «Эразмус», касался их профессионального развития. Опрошенные указывали на важность практической реализации в ходе мобильности ранее полученных теоретических

знаний. Так, обучающиеся, прошедшие зарубежные стажировки, обладали лучшими способностями к труду (30%), чем те из опрошенных, у кого таких стажировок не было (70%). Более 80% среди опрошенных участников программы «Эразмус» по возвращении в свои страны отмечали повышение качества практических навыков в среднем на 42% [12]. В то же время особое внимание опрашиваемые участники обращали на изучение новых подходов и методик профессиональной деятельности, которым их не обучали в их родных странах [14].

Профессиональная ценность программы «Эразмус» также подтверждается со стороны работодателей. 93% опрошенных работодателей в странах Европы подтвердили, что приобретенные благодаря данной программе мобильности навыки действительно имеют важное значение при отборе сотрудников. Согласно рейтингам работодателей, выпускники, имеющие международный опыт работы, являются более компетентными не только в той области, которая непосредственно связана с рабочими задачами, но и в отношении академических знаний и навыков, а также таких общих качеств как адаптивность, инициативность, решительность, настойчивость, навыки письменного общения, аналитические способности, умение решать проблемы, планировать, координировать и организовывать рабочий процесс [15, с.45]. По сути международный опыт способствует росту конкурентоспособности на рынке труда [16]. В то же время влияние участия в программе «Эразмус» на уровень доходов оценивается как достаточно незначительное, что связано с различиями в зависимости от страны и полученной специальности [17].

Следует отметить, что программа «Эразмус», предоставляя стипендии на обучение, оказывает значительное влияние на развитие компетенций и перспективы трудоустройства лиц из неблагополучных семей и находящихся в затруднительном социальном положении. Этот факт согласуется с идеей о том, что международный образовательный опыт может дать этим лицам прекрасную возможность развить деловые навыки, которые они, возможно, не могли получить с учетом их социального статуса [18].

Исследования опыта обучающихся, участвующих в программе Эразмус, показывают, что программа способствует широкому спектру их достижений. Студенты в ходе обучения в другой стране попадают в различные неизбежные ситуации, такие, как адаптация к разным условиям, взаимоотношения и взаимодействие с разными культурами, новые жизненные опыты и новые возможности через приобретение навыков, знаний и умений. В исследовании влияния и результатов академической мобильности Р. Бриджсток обнаружил, что программы мобильности помогают не только обогатить собственную культуру, но и овладеть в должной мере иностранным языком [3], усилить стремление к личностному росту и подготовить себя к профессиональной жизни. Б.М. Кем также утверждал, что международная студенческая мобильность способствует развитию личности и глобальному вовлечению в стенах высших учебных заведений [5]. Дж. Андриус и Х. Хигсон также указывают на то, что программы студенческих обменов способствуют повышению конкурентоспособности личности и развитию навыков, востребованных на современных рынках труда, а также содействуют международному вовлечению в

сфере высшего образования [8]. В дополнение к результатам этих исследований ряд других исследований показывают, что программа «Эразмус» способствует личностному, академическому и культурному развитию участников [9; 11].

Между тем, в экспертных кругах имеется опасение, что программа «Эразмус» стимулирует отток из страны талантливых обучающихся, когда лучшие студенты из одной страны выбирают обучение за рубежом, а затем решают не возвращаться в свою страну. К примеру, со ссылкой на другие источники С.Ю. Кашкин и А.О. Четвериков приводят следующие данные: на сегодняшний день примерно каждый второй научный исследователь из Африканского региона проживает в Европе; 90% индийских студентов, обучавшихся в вузах США, остались там по завершении обучения; в США остались и 70% китайских студентов, обучавшихся в американских вузах в период с 1978 по 2006 гг. Из иностранных студентов австралийских вузов на родину планируют вернуться не более трети. Если говорить о состоявшихся ученых, то 76% патентов вузов США являются результатом трудов исследователей иностранного происхождения [19, с.25].

К примеру, в Италии, по данным на 2015 год, среди тех, кто имел опыт международной мобильности в процессе обучения, через четыре года после окончания обучения 19% остались за рубежом, по сравнению с 4,3% выпускников, которые продолжили свою академическую карьеру в Италии, но при этом не имели опыта международной мобильности [20].

Говоря о вкладе, который программа «Эразмус» может внести во внутреннюю социальную сплоченность отдельных государств-членов Евросоюза, следует упомянуть идею введения аналогичной программы между итальянскими университетами – вместо национальных и международных, как это было до недавнего времени. Данная идея в настоящее время предусмотрена министерским декретом об учебной автономии университетов, который в свою очередь рассматривается к реализации компетентными парламентскими комитетами [21].

Программа «Эразмус» и продвижение европейской идентичности на мировой арене. Программа «Эразмус» стала не только важным элементом достижения глобальных целей развития, но и способом продвижения европейской идентичности на мировой арене. В контексте проблемы общеевропейской идентичности [22] это, похоже, один из немногих удачно сработавших механизмов, способствовавших упрочению ценностных оснований европейской идентичности.

В этой связи надо полагать, что программа «Эразмус» выполняет также роль «мягкой силы» в политике ЕС. Изначально в основу образовательных стратегий ЕС включил способствование евроинтеграции на европейском пространстве, а также распространение на внешних площадках европейских ценностей путем такого привлекательного инструмента, как европейское образование. Болонская декларация стала документальным оформлением мероприятий, нацеленных на реализацию образовательной политики ЕС. Образование стало политическим инструментом ЕС для укрепления его позиций как международно-политического субъекта в глобальных вопросах.

В связи с миссией по продвижению европейской идентичности программу «Эразмус» можно оценивать с разных точек зрения. С одной стороны, программа «Эразмус» вносит

значительный вклад в развитие европейских ценностей и позитивного отношения к ним со стороны обучающихся. С другой стороны, студенты из стран, не входящих в ЕС (Турция, Норвегия, Лихтенштейн и др.), сильнее осознают уникальность и своеобразие культуры своих стран. Этот результат может свидетельствовать о том, что осознание общеевропейской идентичности может быть дополнительным преимуществом для граждан ЕС, в то время как развитие общеевропейского мировоззрения стало прерогативой для тех, кто не является европейцем.

Ориентация программы «Эразмус» на Европу является фактором, влияющим на национальную идентичность обучающихся, укрепление в них осознания прочной связи с жизненными ценностями современного общества [23, с.191-194]. При этом такое восприятие особенно актуально для граждан ЕС из Южной и Восточной Европы, например, Болгарии, Португалии, Италии, однако не было выявлено у граждан Великобритании. В то же время значительная акцентация собственной национальной идентичности ставит под угрозу достижение некоторых глобальных целей программы «Эразмус». В ряде документов программы отмечается, что приоритетом ее реализации является глобальное развитие знаний: «Будущее за миром, построенным не на национальной самобытности или связях по родственному принципу, а на понимании общечеловеческих ценностей и стратегическом развитии без границ» [24].

Поэтому о поколении «Эразмус» говорят, как о тех, кто в большей степени идентифицирует себя с европейским гражданством, чем с национальностью, к которой он принадлежит. Однако, по мнению некоторых исследователей, говорить о существовании целого «поколения Эразмус» ошибочно [25]. По данным Eurostat, в 2019 г. в ЕС проживали более 50 млн. человек в возрасте от 20 до 24 лет, две трети из которых не посещали университетов. Из примерно 17 млн. студентов, обучающихся в европейских университетах, 274 тыс. человек в 2019 г. участвовали в программе «Эразмус», и около 98% молодых европейцев не принимали участия в студенческих обменах «Эразмус» [25]. Кроме того, программа «Эразмус» таит в себе экономические препятствия, которые становятся причиной неучастия в ней целых социальных групп. Во-первых, те, кто едет по обмену, получают грант, который не соизмерим с доходами обучающегося или его семьи, а также стоимостью жизни в стране назначения. Во-вторых, продолжает действовать жесткий процесс отбора и ограничения по количеству участвующих, отмеченные Терезой Кун [26], в результате чего не все талантливые обучающиеся с необходимыми задатками удастаиваются возможности участия в программе.

При прочих равных условиях обучающиеся с большим осознанием идеи европейской интеграции, с лучшим знанием иностранных языков и т.д. с большей вероятностью становятся участниками программы «Эразмус». Предполагается, что международная мобильность должна способствовать укреплению чувства европейской идентичности. Однако парадокс заключается в том, что в последние годы мобильность, прежде всего, используется теми, кто меньше всего в ней нуждается [26].

Если рассматривать международно-правовую субъектность Европейского Союза как один из аспектов идентичности, то программа «Эразмус» может играть вспомогательную роль во внешней политике, способствуя формированию класса европейских граждан,

хорошо информированных и открытых для международного сотрудничества. Студенты, участвующие в программе «Эразмус», таким образом, могут стать неформальными послами Европейского Союза и способствовать более глубокому проникновению в европейские проблемы в процессе международной кооперации.

Нужно признать, что до участия в программе «Эразмус» вузы Казахстана не обладали большим опытом коммуникации в мультикультурной среде в рамках своих кампусов, особенно в соприкосновении с европейской культурой. Присоединившись к Болонской декларации в марте 2010 года, Казахстан стал приобщаться к лучшим мировым практикам образовательной деятельности, адаптируя их к своему научно-образовательному ландшафту. Став 47-м членом Европейской зоны высшего образования, Казахстан в то же время стал первым центральноазиатским государством, признанным полноправным членом европейского образовательного пространства [27].

Программа «Эразмус» в действительности является неотъемлемой частью дипломатии ЕС. Примером может служить новая стратегия «Африка-ЕС» с ключевой ролью в ней высшего образования и молодежных инициатив [28]. Эта новая стратегия, утвержденная в 2020 году, предлагает важную рамку для укрепления сотрудничества между странами Африки и ЕС в сфере высшего образования. Она подчеркивает значение высшего образования в достижении устойчивого развития и укрепления экономических, социальных и культурных связей между обоими регионами. Стратегия призывает к укреплению партнерства и обмену знаниями и опытом между африканскими и европейскими университетами, а также к разработке совместных образовательных программ и исследовательских проектов. Она поддерживает создание сетей университетов и обмен студентами, преподавателями и исследователями между странами Африки и ЕС. Стратегия также признает важность поддержки африканских стран в развитии и совершенствовании их национальных систем высшего образования, включая улучшение качества образования, развитие профессиональных навыков и привлечение молодых людей к образованию [28].

В 2020 г. Еврокомиссия завершила реализацию первого этапа программы «Эразмус+», а также подготовительные работы для нового финансового периода (2021-2027 гг.). 30 мая 2018 года Еврокомиссия представила предложение по новой программе «Эразмус» в Европейский парламент и Совет. Первоначальное предложение Еврокомиссии предполагало охватить 12 млн. человек, что в три раза превышает количество участников предыдущего этапа программы. При этом бюджет программы был увеличен лишь в два раза. Нынешняя программа, рассчитанная до 2027 г., является более амбициозной, предусматривает большую мобильность студентов в страны, не входящие в ЕС, и планирует вовлечь в программы мобильности 50% учащихся на пространстве ЕС.

14 февраля 2020 года глава Европейского Совета Чарльз Мишель представил проект планирования бюджета ЕС на 2021-2027 гг. В документе впервые был представлен прогноз для последующего финансирования долгосрочных проектов, в том числе после 2027 года. Бюджет в размере 21,2 млрд. евро составил меньшую сумму, чем было изначально предложено Еврокомиссией и Европарламентом, что вызвало некоторое разочарование со стороны молодежных организаций. Однако было учтено воздействие

пандемии коронавируса, которая парализовала экономику европейских стран [29, с.313-327], выступающих грантодателями по программе «Эразмус».

Перспективы программы «Эразмус» в многополярном образовательном пространстве. Программа «Эразмус» развивается в сильно меняющемся мировом образовательном контексте. Международные эксперты отмечают, что потоки образовательной миграции выявляют признаки многополярности [30]. Появляются альтернативные модели международной академической мобильности, что может быть обусловлено значительными геополитическими изменениями, произошедшими за последние 20 лет, в частности, террористическими атаками 2001 года, мировым финансовым кризисом 2008 года, процедурой «Брексита», пандемией коронавируса [31], а также геополитической ситуацией из-за российско-украинского кризиса. На модели международной мобильности, в частности, влияет рост региональной мобильности из-за стремительного развития высшего образования в странах с развивающейся экономикой.

Как показывают недавние исследования [32; 33; 34; 35], произошел значительный сдвиг в моделях академической мобильности, в которых на протяжении десятилетий преобладали традиционные направления – США, Канада, Великобритания, Австралия, Франция. Хотя эти страны по-прежнему остаются основными направлениями для мобильности иностранных студентов, их влияние сократилось примерно вдвое по сравнению с предыдущими десятилетиями. Одновременно наращивают влияние образовательные программы Турции, Южной Кореи. Менее влиятельными, но уже заявившими о себе являются программы Малайзии, Индии, Бразилии, Португалии, ЮАР. В своей основе это стипендиальные программы, финансируемые за счет правительств этих стран. В региональном измерении имеется сильное влияние у образовательных программ России. Стоит также упомянуть государства Персидского залива, которые активно инвестируют в транснациональные торговые зоны (Катар, Бахрейн, Объединенные Арабские Эмираты, Саудовская Аравия), наращивая свой образовательный потенциал. Растущее влияние Китая за последние несколько лет обусловлено его ролью как направляющей страны, так и нового направления для иностранных студентов.

Сравнительный анализ программ международной мобильности в многополярном образовательном пространстве в целом может быть проведен на основе следующих показателей: академическое влияние, развитие навыков, личностный и профессиональный рост, культурная интеграция, сети и сотрудничество, уровень удовлетворенности студентов, уровень интеграции политического пространства.

В этом контексте интересно сравнить программу «Эразмус» с Сетевым университетом СНГ и Университетом ШОС.

Программа «Эразмус» играет важную роль в укреплении европейской интеграции и служит инструментом «мягкой силы» ЕС. Она способствует созданию европейской идентичности, обеспечивая обмен студентами и преподавателями между университетами разных стран Европы. Это позволяет участникам программы познакомиться с различными культурами, образовательными системами и подходами к обучению, что способствует формированию и наращиванию потенциала общего европейского образовательного пространства.

Сетевой университет СНГ и Университет ШОС, с другой стороны, ориентированы на евразийский регион и имеют географические ограничения. Цели указанных проектов также напоминали цели программы «Эразмус»: интеграция политических пространств – ареалов действия каждой программы. В этой связи они в той же мере воспринимались в качестве политических стратегий для государств, играющих ключевую роль в регионах их распространения.

Сетевой университет СНГ ориентирован в основном на страны бывшего СССР, что позволяет странам СНГ сотрудничать в области образования, обмениваться опытом и ресурсами, в конечном счете укреплять межгосударственные связи.

Университет ШОС, в свою очередь, включает в себя вузы не только стран бывшего СССР, но и других государств Азии – Китая, а в перспективе Индии, Ирана, Пакистана, ставших полноправными членами Шанхайской организации сотрудничества. Это расширит географические границы программы и позволит участникам получить более широкий опыт межкультурного обмена и сотрудничества.

Особенности программы «Эразмус» превращают ее в транскультурную модель мобильности, преимущества которой с точки зрения личного развития и профессиональной подготовки обучающихся могут быть выявлены, независимо от их различных социально-экономических профилей и географического происхождения. Так, из ближайших к России регионов в программе активно участвуют и успешно проявляют себя обучающиеся вузов стран СНГ (не входящих в ЕС): Казахстана, Таджикистана, Армении, Азербайджана, Таджикистана, Молдовы.

Россия участвует в европейских образовательных программах с начала 1990-х гг. Изначально РФ участвовала в программе ЕС «Темпус», направленной на поддержку модернизации образовательных систем соседних стран, затем российские университеты стали участвовать в других программах ЕС – «Эразмус Мундус» и «Эразмус+». Это позволило российским университетам получить ценный опыт международного сотрудничества в области образования, способствовало разработке совместных образовательных программ, организации совместных научно-технических мероприятий, изучению передового опыта ведущих университетов [36; 37].

Программы «Темпус» и «Эразмус Мундус» стали хорошим стимулом для укрепления образовательных связей Казахстана и стран Европы. Так, в период с 1995 по 2013 гг. университеты Казахстана стали участниками 76 проектов на общую сумму более 54 млн. евро [38]. Участие в грантовых проектах ЕС позволило Казахстану внедрить в свою образовательную систему продвинутые европейские социальные и технологические инновации. Это, в свою очередь, стимулировало научно-образовательное сотрудничество Казахстана со странами ЕС. На сегодняшний день для Казахстана актуальными остаются программы обменов, реализуемые за счет финансирования Евросоюза [39, с.138].

В силу своей многомерной природы программа «Эразмус» за более чем 30-летний период своего существования вышла далеко за рамки отдельных участников, охватив вузы, молодежные организации, транснациональные компании. В многополярном мире программа «Эразмус» будет продолжать играть важную роль в укреплении международного образовательного пространства. Она будет продолжать расширять

свою географию, включая в себя все больше стран и регионов, и углублять свое влияние, охватывая все больше сфер образования и обучения.

Ожидается, что программа «Эразмус» будет продолжать инновационные подходы к обучению, включая использование новых технологий и методов, чтобы обеспечить высокое качество образования и обучения для всех участников.

Также программа «Эразмус» будет продолжать свою работу по укреплению связей между различными участниками образовательного процесса, включая университеты, молодежные организации и транснациональные компании. Это будет способствовать обмену знаниями и опытом, а также укреплению сотрудничества и партнерства на международном уровне, формированию глобального образовательного пространства, обмену знаниями, культурой и опытом между различными странами и регионами.

Заключение

Потенциал программы «Эразмус» не исчерпывается ее образовательной функцией. В действительности последняя становится ресурсом для выполнения более высоких, в том числе политических задач. Проведенный анализ позволяет сделать ряд выводов.

Во-первых, программа «Эразмус» является и будет оставаться важным ресурсом для европейских граждан в социально-экономическом плане. В долгосрочной перспективе она способствует укреплению основ политической стабильности ЕС и солидарности между государствами-членами, особенно в ситуациях разночтений между национальными потребностями и наднациональными интересами.

Во-вторых, эта функция связана с укреплением идентичности посредством поддержки процесса идентификации европейцев с ценностями ЕС. Это также косвенно стимулирует способность европейцев к самопозиционированию, что усиливает международную правосубъектность ЕС, указывая на унифицированный характер менталитета народов Европы. Возможность внешнего проецирования посредством распространения ценностей ЕС является очень важным фактором для осуществления европейской дипломатии.

В-третьих, программа «Эразмус» стала объединяющей основой не только для европейских стран, но и широкого спектра стран и регионов, рассматриваемых программой в качестве партнеров. В кейсах сетевых университетов СНГ и ШОС программа «Эразмус» стала примером для подражания. Она является привлекательной и для других регионов мира, выходя, таким образом, в своих функциях за пределы «исключительно европейской» программы и вовлекая в свою орбиту участников из разных частей света. Безусловно, в таком виде программа выступает успешным инструментом внешней политики ЕС, порождая здоровую конкуренцию устоявшимся программам международной академической мобильности, к примеру, таких стран, как США, Канада, Австралия. В этой связи можно говорить о формировании многополярности в области мирового образования, а с учетом роли «мягкой силы» и политического контекста программы, - о многополярности в актуальных вопросах международной повестки.

В-четвертых, на примере Казахстана можно видеть результат содействия программы «Эразмус» внерегиональным участникам. Казахстан за несколько лет смог адаптироваться

к глобальному образовательному пространству, стать ближе к ЕС в институциональном плане. Плодом интеграционной политики Казахстана стала активизация студенческой мобильности, развитие компетенций студентов как будущих специалистов, способных с легкостью адаптироваться к новым требованиям рынка труда. Программа академической мобильности «Эразмус» сформировала у казахстанских студентов особое мировосприятие: вузовская молодежь стала транслятором ценностей Казахстана в страны Европы, одновременно привнося европейские ценности и международный опыт в социальную жизнь Казахстана. Подобное положение дел способствовало формированию позитивного взгляда на Казахстан из стран ЕС, завоеванию международного престижа не только в образовательной сфере, но и в международной политике. Не удивительно, что Казахстан рассматривается международным сообществом как одно из самых продвинутых в инновационном плане государств на пространстве СНГ.

Список литературы

1. The SAGE encyclopedia of higher education / Ed. by M.J. Amey, M.E. David. – SAGE Publications Ltd; 1st edition, 2020. – 1952 p.
2. European Commission. Erasmus+ Programme. Annual report 2021. – Luxembourg: Publications Office of the European Union, 2022. – 106 p.
3. Bridgstock R. The graduate attributes we've overlooked: Enhancing graduate employability through career management skills // Higher Education Research & Development. – 2009. – Vol. 28. – №1. – P. 31-44. DOI: <https://doi.org/10.1080/07294360802444347>
4. Gu Q., Schweisfurth M., Day C. Learning and growing in a 'foreign' context: Intercultural experiences of international students // Compare: A Journal of Comparative and International Education. – 2010. – Vol. 40. – №1. – P. 7-23. DOI: <https://doi.org/10.1080/03057920903115983>
5. Kehm B.M. The contribution of international student mobility to human development and global understanding // US-China Education Review. – 2005. – Vol. 2. – №1. – P. 18-24.
6. Nada C., Legutko J. "Maybe we did not learn that much academically, but we learn more from experience" – Erasmus mobility and its potential for transformative learning // International Journal of Intercultural Relations. – 2022. – Vol. 87. – P. 183-192. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.ijintrel.2022.03.002>
7. Papatsiba V. Political and Individual Rationales of Student Mobility: a case-study of Erasmus and a French regional scheme for studies abroad // European journal of education. – 2005. – Vol. 40. – № 2. – P. 173-188. DOI: <https://doi.org/10.1111/j.1465-3435.2004.00218.x>
8. Andrews J., Higson H. Graduate employability, 'soft skills' versus 'hard' business knowledge: A European study // Higher education in Europe. – 2010. – Vol. 33. – №4. – P. 411-422. DOI: <https://doi.org/10.1080/03797720802522627>
9. Dolga L., Filipescu H., Popescu-Mitroi M.M., Mazilescu C.A. Erasmus mobility impact on professional training and personal development of students beneficiaries // Procedia-Social and Behavioral Sciences. – 2015. – №191. – P. 1006-1013. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2015.04.235>
10. Isidori E., Fraile A. Educazione, sport e valori. Un approccio critico-riflessivo. – Rome: Aracne, 2008. – 167 p.

11. Stilianos P., Georgios A., Vasilik K., Labros S. The Erasmus Student Mobility Program and Its Contribution to Multicultural Education: The Case of Technological Education Institute of Thessaly // *Journal of Educational and Social Research*. – 2013. – Vol. 3. – № 3. – P. 181-200.
12. European Commission. A comparative analysis of the effects of ERASMUS on the personality, skills, and career of students of European regions and selected countries // *The ERASMUS impact study: Regional analysis*. – Luxembourg: Publications Office of the European Union, 2016 [Electronic resource]. – URL: <https://op.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/46bd1ebb-b2db-11e6-9e3c-01aa75ed71a1> (Accessed: 03.12.2023).
13. European Commission. Effects of mobility on the skills and employability of students and the internationalisation of higher education institutions // *The Erasmus Impact Study. Education and culture* [Electronic resource]. – 2014. – URL: <https://op.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/13031399-9fd4-11e5-8781-01aa75ed71a1> (Accessed: 03.12.2023).
14. Standley H.J. International mobility placements enable students and staff in Higher Education to enhance transversal and employability-related skills [Electronic resource] // *FEMS microbiology letters*. – 2015. – Vol. 362. – №19. – URL: <https://academic.oup.com/femsle/article/362/19/fnv157/496364?login=false> (Accessed: 03.12.2023). DOI: <https://doi.org/10.1093/femsle/fnv157>
15. Bracht O., Engel C., Janson K., Over A., Schomburg H., Teichler U. The professional value of ERASMUS mobility // *Final Report presented to European Commission*. – Kassel, Germany: International Centre for Higher Education Research, University of Kassel, 2006. – 235 p.
16. Crossman J.E., Clarke M. International experience and graduate employability: Stakeholder perceptions on the connection // *Higher education*. – 2010. – Vol. 59. – №5. – P. 599-613. DOI: <https://doi.org/10.1007/s10734-009-9268-z>
17. Engel C. The impact of Erasmus mobility on the professional career: Empirical results of international studies on temporary student and teaching staff mobility // *Belgeo*. – 2010. – № 4. – P. 351-363. DOI: <https://doi.org/10.4000/belgeo.6399>
18. Di Pietro G. University study abroad and graduates' employability [Electronic resource] // *IZA World of Labor*. – 2019. – URL: <https://wol.iza.org/uploads/articles/488/pdfs/university-study-abroad-and-graduates-employability.pdf> (Accessed: 20.11.2023). DOI: <https://doi.org/10.15185/izawol.109.v2>
19. Кашкин С.Ю., Четвериков А.О. Международная образовательная интеграция: содержание и правовое регулирование / С.Ю. Кашкин, А.О. Четвериков. – Москва: Проспект, 2018. – 288 с.
20. Ferri V. Mobilità internazionale e condizione occupazionale dei laureati italiani // *Sinappsi*. – 2019. – Vol. 9. – №1-2. – P. 71-89.
21. Bruno E. Ecco l'Erasmus tra atenei italiani con scambio di esami e crediti // *Il Sole 24Ore*. 08.05.2023 [Electronic resource]. – URL: <https://www.ilsole24ore.com/art/ecco-l-erasmus-atenei-italiani-scambi-esami-e-crediti-AEFgsjMD> (Accessed: 08.12.2023).
22. Фадеева Л.А. Современные вызовы политики идентичности в ЕС // *Современная Европа*. – 2021. – №7. – С. 18-26. DOI: <http://dx.doi.org/10.15211/soveurope720211826>
23. Oborune K. Becoming more European after Erasmus? The impact of the Erasmus programme on political and cultural identity // *Epiphany*. – 2013. – Vol. 6. – № 1. – P. 182-202. DOI: <https://doi.org/10.21533/epiphany.v6i1.60>
24. European Commission. Erasmus – Facts, Figures, and Trends: The European Support for Student and Staff Exchanges and University Cooperation in 2013-14 [Electronic resource]. – 2015. – URL: <https://>

data.parliament.uk/DepositedPapers/Files/DEP2019-0817/HL17212_HL17213_HL17214_Erasmus_Facts_and_Figures.pdf (Accessed: 03.12.2023).

25. Ferrari L. La generazione Erasmus è una minoranza [Electronic resource]. – 2022. – 5 maggio. – URL: <https://www.rivistailmulino.it/a/la-generazione-erasmus-una-minoranza> (Accessed: 22.12.2023).

26. Why Educational Exchange Programmes Misses Their Mark: Cross-Border Mobility, Education and European Identity // JCMS. – 2012. – Vol. 50. – Is.6. – P. 994-1010.

27. Болонский процесс в Казахстане // Независимое агентство по обеспечению качества в образовании [Электронный ресурс]. – URL: <https://iqaa.kz/bolonskij-protsess/bolonskij-protsess-v-kazakhstan> (дата обращения: 23.12.2023).

28. European Commission. Africa-EU Partnership [Electronic resource]. – 2022. – URL: https://ec.europa.eu/international-partnerships/africa-eu-partnership_en (Accessed: 03.12.2023).

29. Кавешников Н.Ю. Европейский союз: история, институты, деятельность: учебник / Н.Ю. Кавешников. – М.: Аспект-Пресс, 2021. – 368 с.

30. Eisenman J., Heginbotham E. Building a More “Democratic” and “Multipolar” World // The China Review. – 2019. – Vol. 19. – № 4. – P. 55–84.

31. Choudaha R. The fourth wave of international student mobility [Electronic resource] // University World News. – 2021. – January 11 – URL: <https://www.universityworldnews.com/post.php?story=20210111083621946> (Accessed: 14.12.2023).

32. Barnett G.A., Lee M., Jiang K., Park H. The flow of international students from a macro perspective: A network analysis // Compare: A Journal of Comparative and International Education. – 2015. – Vol. 46. – №4. – P. 533–559. DOI: <https://doi.org/10.1080/03057925.2015.1015965>

33. Elliott A., Chiu A., Bazzi M., Reinert G., Cucuringu M. Core-periphery structure in directed networks [Electronic resource] // Proceedings of the Royal Society A. Mathematical, Physical and Engineering Sciences. – 2020. – № 476(2241). – URL: https://www.researchgate.net/publication/344733489_Core-periphery_structure_in_directed_networks (Accessed: 19.12.2023). DOI: <http://dx.doi.org/10.1098/rspa.2019.0783>

34. Glass C.R., Cruz N.I. Moving towards multipolarity: shifts in the core-periphery structure of international student mobility and world rankings (2000–2019) [Electronic resource] // Higher Education. – 2022. – March, 26. – URL: <https://link.springer.com/article/10.1007/s10734-022-00841-9> (Accessed: 20.11.2023). DOI: <https://doi.org/10.1007/s10734-022-00841-9>

35. Hou C., Du D. The changing patterns of international student mobility: A network perspective // Journal of Ethnic and Migration Studies. – 2022. – Vol. 48. – №1. – P. 248-272. DOI: <https://doi.org/10.1080/1369183X.2020.1797476>

36. Вашурина Е.В., Вершинина О.А., Евдокимова Я.Ш., Олейникова О.Н. Возможности международных партнерств и инициатив в привлечении иностранных студентов // Университетское управление: практика и анализ. – 2016. – № 106 (6). – С. 54-63. DOI: <https://doi.org/10.15826/umj.2016.106.059>

37. Муравьева А.А., Олейникова О.Н., Аксенова Н.М. Многомерное пространство студентоцентрированного обучения // Университетское управление: практика и анализ. – 2017. – Т.21. – №3. – С. 92-99. DOI: <https://doi.org/10.15826/umpa.2017.03.041>

38. Overview of the Higher Education System: Kazakhstan [Electronic resource] // Education, Audiovisual and Culture Executive Agency (EACEA). – European Union, 2017. P. 1-38. – URL: https://eacea.ec.europa.eu/sites/eacea-site/files/countryfiche_kazakhstan_2017.pdf (Accessed: 03.12.2023).

39. Барнашов О.В., Смагулова Д.К., Смагулова А.М. Реализация европейской образовательной программы «Эразмус» в практике высшего образования Казахстана // Высшая школа: опыт, проблемы, перспективы. Материалы XVI Международной научно-практической конференции, 15-16 апреля 2021, г. РУДН, г. Москва. – Москва: РУДН, 2021. – С. 136-143.

References

1. The SAGE encyclopedia of higher education / Ed. by M.J. Amey, M.E. David. – SAGE Publications Ltd; 1st edition, 2020. – 1952 p.
2. European Commission. Erasmus+ Programme. Annual report 2021 (Publications Office of the European Union, Luxembourg, 2022, 106 p.).
3. Bridgstock R. The graduate attributes we've overlooked: Enhancing graduate employability through career management skills, Higher Education Research & Development, 1 (28), 31-44 (2009). DOI: <https://doi.org/10.1080/07294360802444347>
4. Gu Q., Schweisfurth M., Day C. Learning and growing in a 'foreign' context: Intercultural experiences of international students, Compare: A Journal of Comparative and International Education, 1 (40) 7-23 (2010). DOI: <https://doi.org/10.1080/03057920903115983>
5. Kehm B.M. The contribution of international student mobility to human development and global understanding, US-China Education Review, 1 (2), 18-24. (2005).
6. Nada C., Legutko J. "Maybe we did not learn that much academically, but we learn more from experience" – Erasmus mobility and its potential for transformative learning, International Journal of Intercultural Relations, 87, 183-192 (2022). DOI: <https://doi.org/10.1016/j.ijintrel.2022.03.002>
7. Papatsiba V. Political and Individual Rationales of Student Mobility: a case-study of Erasmus and a French regional scheme for studies abroad, European journal of education, 2, 40, 173-188 (2005). DOI: <https://doi.org/10.1111/j.1465-3435.2004.00218.x>
8. Andrews J., Higson H. Graduate employability, 'soft skills' versus 'hard' business knowledge: A European study, Higher education in Europe, 4 (33), 411-422 (2010). DOI: <https://doi.org/10.1080/03797720802522627>
9. Dolga L., Filipescu H., Popescu-Mitroi M.M., Mazilescu C.A. Erasmus mobility impact on professional training and personal development of students beneficiaries, Procedia-Social and Behavioral Sciences, 191, 1006-1013 (2015). DOI: <https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2015.04.235>
10. Isidori E., Fraile A. Educazione, sport e valori. Un approccio critico-riflessivo (Aracne, Rome, 2008, 167 p.).
11. Stilianos P., Georgios A., Vasilik K., Labros S. The Erasmus Student Mobility Program and Its Contribution to Multicultural Education: The Case of Technological Education Institute of Thessaly, Journal of Educational and Social Research, 3 (3) 181-200 (2013).
12. European Commission. A comparative analysis of the effects of ERASMUS on the personality, skills, and career of students of European regions and selected countries, The ERASMUS impact study: Regional analysis (Publications Office of the European Union, Luxembourg, 2016). [Electronic resource]. Available at: <https://op.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/46bd1ebb-b2db-11e6-9e3c-01aa75ed71a1> (Accessed: 03.12.2023).
13. European Commission. Effects of mobility on the skills and employability of students and the internationalisation of higher education institutions, The Erasmus Impact Study. Education and

culture [Electronic resource]. – 2014. Available at: <https://op.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/13031399-9fd4-11e5-8781-01aa75ed71a1> (Accessed: 03.12.2023).

14. Standley H.J. International mobility placements enable students and staff in Higher Education to enhance transversal and employability-related skills, *FEMS microbiology letters*, 19 (362) 2015. [Electronic resource]. Available at: <https://academic.oup.com/femsle/article/362/19/fnv157/496364?login=false> (Accessed: 03.12.2023). DOI: <https://doi.org/10.1093/femsle/fnv157>

15. Bracht O., Engel C., Janson K., Over A., Schomburg H., Teichler U. The professional value of ERASMUS mobility, Final Report presented to European Commission (International Centre for Higher Education Research, University of Kassel, Kassel, Germany, 2006, 235 p.).

16. Crossman J.E., Clarke M. International experience and graduate employability: Stakeholder perceptions on the connection, *Higher education*, 5 (59) 599-613 (2010). DOI: <https://doi.org/10.1007/s10734-009-9268-z>

17. Engel C. The impact of Erasmus mobility on the professional career: Empirical results of international studies on temporary student and teaching staff mobility, *Belgeo*, 4, 351-363 (2010). DOI: <https://doi.org/10.4000/belgeo.6399>

18. Di Pietro G. University study abroad and graduates' employability, *IZA World of Labor*. – 2019. [Electronic resource]. Available at: <https://wol.iza.org/uploads/articles/488/pdfs/university-study-abroad-and-graduates-employability.pdf> (Accessed: 20.11.2023). DOI: <https://doi.org/10.15185/izawol.109.v2>

19. Kashkin S.Yu., Chetverikov A.O. Mezhdunarodnaja obrazovatel'naja integracija: sodержanie i pravovoje regulirovanie [International educational integration: meaning and legal regulation] ("Prospekt", Moscow, 2018, 288 p.). [in Russian]

20. Ferri V. Mobilità internazionale e condizione occupazionale dei laureati italiani, *Sinappsi*, 1-2 (9), 71-89 (2019).

21. Bruno E. Ecco l'Erasmus tra atenei italiani con scambio di esami e crediti, *Il Sole 24Ore*. 08.05.2023 [Electronic resource]. Available at: <https://www.ilsole24ore.com/art/ecco-l-erasmus-atenei-italiani-scambi-esami-e-crediti-AEFgsjMD> (Accessed: 08.12.2023).

22. Fadeeva L.A. Sovremennye vyzovy politiki identichnosti v ES (Contemporary Challenges of the Identity Policy in the EU), *Sovremennaja Evropa [Modern Europe]*, 7, 18-26 (2021). DOI: <http://dx.doi.org/10.15211/soveurope720211826> [in Russian]

23. Oborune K. Becoming more European after Erasmus? The impact of the Erasmus programme on political and cultural identity, *Epiphany*, 1 (6), 182-202– (2013). DOI: <https://doi.org/10.21533/epiphany.v6i1.60>

24. European Commission. Erasmus – Facts, Figures, and Trends: The European Support for Student and Staff Exchanges and University Cooperation in 2013-14 [Electronic resource]. – 2015. Available at: https://data.parliament.uk/DepositedPapers/Files/DEP2019-0817/HL17212_HL17213_HL17214_Erasmus_Facts_and_Figures.pdf (Accessed: 03.12.2023).

25. Ferrari L. La generazione Erasmus è una minoranza. 2022. – 5 maggio. – [Electronic resource]. Available at: <https://www.rivistailmulino.it/a/la-generazione-erasmus-una-minoranza> (Accessed: 22.12.2023).

26. Why Educational Exchange Programmes Misses Their Mark: Cross-Border Mobility, Education and European Identity, *JCMS*, 50 (6), 994-1010 (2012).

27. Bolonskij process v Kazahstane (The Bologna Process in Kazakhstan), Independent Agency for Quality Assurance in Education [Electronic resource]. Available at: <https://iqaa.kz/bolonskij-protsess/bolonskij-protsess-v-kazahstane>. (Accessed: 23.12.2023). [In Russian]
28. European Commission. Africa-EU Partnership [Electronic resource]. – 2022. Available at: https://ec.europa.eu/international-partnerships/africa-eu-partnership_en (Accessed: 03.12.2023).
29. Kaveshnikov N.Yu. Evropejskij sojuz: istorija, instituty, dejatel'nost': uchebnik [The European Union: History, Institutes, Activities: Handbook] (Aspect-Press, Moscow, 2021, 368 p.). [in Russian]
30. Eisenman J., Heginbotham E. Building a More “Democratic” and “Multipolar” World, *The China Review*, 4 (19), 55–84 (2019).
31. Choudaha R. The fourth wave of international student mobility, *University World News*. – 2021. – January 11 [Electronic resource]. Available at: <https://www.universityworldnews.com/post.php?story=20210111083621946> (Accessed: 14.12.2023).
32. Barnett G.A., Lee M., Jiang K., Park H. The flow of international students from a macro perspective: A network analysis, *Compare: A Journal of Comparative and International Education*, 4 (46), 533–559 (2015). DOI: <https://doi.org/10.1080/03057925.2015.1015965>
33. Elliott A., Chiu A., Bazzi M., Reinert G., Cucuringu M. Core–periphery structure in directed networks [Electronic resource], *Proceedings of the Royal Society A. Mathematical, Physical and Engineering Sciences*, 476(2241) (2020). Available at: https://www.researchgate.net/publication/344733489_Core-periphery_structure_in_directed_networks (Accessed: 19.12.2023). DOI: <http://dx.doi.org/10.1098/rspa.2019.0783>
34. Glass C.R., Cruz N.I. Moving towards multipolarity: shifts in the core-periphery structure of international student mobility and world rankings (2000–2019), *Higher Education*, March, 26 (2022) [Electronic resource]. Available at: <https://link.springer.com/article/10.1007/s10734-022-00841-9> (Accessed: 20.11.2023). DOI: <https://doi.org/10.1007/s10734-022-00841-9>
35. Hou C., Du D. The changing patterns of international student mobility: A network perspective, *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 1 (48), 248–272 (2022). DOI: <https://doi.org/10.1080/1369183X.2020.1797476>
36. Vashurina E.V., Verzhinina O.A., Evdokimova Ya.Sh., Olejnikova O.N. Vozmozhnosti mezhdunarodnyh partnjorstv i iniciativ v privlechenii inostrannyh studentov [Benefits of international partnerships for international students recruitment], *Universitetskoe upravlenie: praktika i analiz [University management: practice and analysis]*, 106 (6), 54–63 (2016). DOI: <https://doi.org/10.15826/umj.2016.106.059>. [in Russian]
37. Muravjova A.A., Olejnikova O.N., Aksjonova N.M. Mnogomernoe prostranstvo studentotsentrirovannogo obuchenija (Multiple dimensions of student-centred learning), *Universitetskoe upravlenie: praktika i analiz [University management: practice and analysis]*, 3 (21), 92–99 (2017). DOI: <https://doi.org/10.15826/umpa.2017.03.041>. [in Russian]
38. Overview of the Higher Education System: Kazakhstan, Education, Audiovisual and Culture Executive Agency (EACEA). – European Union, 1–38 (2017). [Electronic resource]. Available at: https://eacea.ec.europa.eu/sites/eacea-site/files/countryfiche_kazakhstan_2017.pdf (Accessed: 03.12.2023).
39. Barnashov O.V., Smagulova D.K., Smagulova A.M. Realizacija evropejskoj obrazovatel'noj programmy Erasmus v praktike vysshego obrazovanija Kazahstana (The European Educational Erasmus+ Program's Implementation in the Practice of Higher Education of Kazakhstan), *Vysshaja shkola: opyt,*

problem, perspektivy. Materialy XVI Mezhdunarodnoj nauchno-prakticheskoy konferencii 15-16 aprelja 2021 [Higher education: experience, problems, prospects. Materials of the XVI International Scientific and Practical Conference]. April 15-16, 2021 (Peoples' Friendship University of Russia, Moscow, 2021, P. 136-143). [in Russian].

М. Де Мартино¹, О.В. Барнашов², Р. Алонци², Э. Исидори³

¹*Интеграцияланған университет орталығы (Centro Universitário Integrado),
Кампу-Моран, Бразилия*

²*Патрис Лумумба атындағы Ресей халықтар достығы университеті, Мәскеу, Ресей*

³*«Форо Италико» Рим университеті (University of Rome Foro Italico), Рим, Италия*

Еуропалық және көпполярлық білім кеңістігіндегі «Эразмус» бағдарламасы

Аңдатпа. Бұл мақалада «Эразмус» бағдарламасының еуропалық және көпполярлық білім беру кеңістігіндегі рөлі зерттеледі. Халықаралық академиялық ұтқырлықтың маңызды құралы бола отырып, «Эразмус» бағдарламасы қатысушы елдер арасындағы жоғары білім саласындағы ынтымақтастықты ынталандырады. Бағдарлама бүкіл әлемдегі университеттерді, жастар ұйымдарын және трансұлттық корпорацияларды қамтитын өзінің алғашқы еуропалық контекстінен асып түсті. «Эразмус» бағдарламасы білім берудің инновациялық тәсілдерін дамытуға ықпал етіп қана қоймайды, білім алмасуға жәрдемдеседі және халықаралық әріптестікті нығайтады, сонымен қатар кеңірек саяси функцияларды орындайды. Бағдарлама Еуропа азаматтары үшін әлеуметтік-экономикалық ресурстарды құруға ықпал етеді, ЕО-ның саяси тұрақтылығын нығайтады және мүше елдер арасындағы ынтымақтастықты ілгерілетеді. «Эразмус» бағдарламасы Еуропа елдері үшін ғана емес, сондай-ақ серіктестік елдердің кең ауқымы үшін біріктіруші негізге айналды, оны бүкіл әлем өңірлері үшін тартымды үлгі және ЕО сыртқы саясатының табысты құралы етті. «Эразмус» бағдарламасының өзектілігі Қазақстанның жоғары білім беру жүйесін реформалау және еуропалық білім беру модельдеріне жақынырақ ену контекстінде практикалық тұрғыдан күшейтіледі.

Түйін сөздер: «Эразмус» бағдарламасы, білім беру, академиялық ұтқырлық, жоғары білім беруді интернационалдандыру, алмасу бағдарламасы, көпполярлық.

M. De Martino¹, O.V. Barnashov², R. Alonzi², E. Isidori³

¹*Centro Universitário Integrado, Campo Mourão, Brazil*

²*Peoples' Friendship University of Russia named after Patrice Lumumba, Moscow, Russia,*

³*University of Rome Foro Italico, Rome, Italy*

The “Erasmus” Programme in the European and multipolar educational area

Abstract. This article delves into the role of the “Erasmus” Programme within the context of European and multipolar educational spaces. Recognized as a significant tool for international academic mobility,

the “Erasmus” Programme serves as a catalyst for higher education cooperation between participating countries. The program has grown beyond its initial European scope, encompassing universities, youth organizations, and transnational corporations worldwide. The “Erasmus” is not only instrumental in fostering innovative approaches to education, encouraging knowledge exchange, and strengthening international partnerships, but also performs broader political functions. It contributes to socio-economic resources for European citizens, reinforces the EU's political stability, and promotes solidarity among the member states. The “Erasmus” Programme has become a unifying foundation for not only European countries but also a wide range of partner nations, making it an attractive model for regions worldwide and a successful instrument of the EU's foreign policy. The relevance of the “Erasmus” Program is enhanced from a practical point of view in the context of reforming the higher education system in Kazakhstan and closer integration with European educational models.

Keywords: “Erasmus” Program, education, academic mobility, internationalization of higher education, exchange program, multipolarity.

Сведения об авторах:

Де Мартино М. – кандидат политических наук, научный сотрудник, Интегрированный университетский центр, Кампу-Моран, Бразилия.

Барнашов О.В. – кандидат исторических наук, доцент кафедры сравнительной образовательной политики, Российский университет дружбы народов им. Патриса Лумумбы, Москва, Россия.

Алонци Р. – Ph.D (исторические науки), профессор кафедры иностранных языков филологического факультета, Российский университет дружбы народов им. Патриса Лумумбы, Москва, Россия.

Исидори Э. – Ph.D (педагогические науки), профессор кафедры наук об активности и здоровье человека, Римский университет «Форо Италико», Рим, Италия.

De Martino M. – Ph.D. of Political Sciences, Research Fellow of Centro Universitário Integrado, Campo Mourão, Brazil.

Barnashov Oleg V. – Ph.D. of Historical Sciences, Associated Professor of the Department of Comparative Educational Policy, Peoples’ Friendship University of Russia named after Patrice Lumumba, Moscow, Russia.

Alonzi R. – Ph.D. of Historical Sciences, Professor of the Department of Foreign Languages, Faculty of Philology, Peoples’ Friendship University of Russia named after Patrice Lumumba, Moscow, Russia.

Isidori E. – Ph.D. of Educational Sciences, Professor of the Department of Movement, Human and Health Sciences, University of Rome Foro Italico, Rome, Italy.

Copyright: © 2024 by the authors. Submitted for possible open access publication under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution (CC BY NC) license (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>).

МРНТИ 11.25.40

Научная статья

DOI: <https://doi.org/10.32523/2616-6887/2024-146-1-129-140>

Миграция из России на фоне мобилизации и ее влияние на социально-экономическую ситуацию в странах Центральной Азии

Ж.М. Кадырбек*¹ , У.М. Оракбаева²

Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан

(E-mail: mkadyrbek.zhanar@gmail.com, ulbolsyn.malikovna@gmail.com)

Аннотация. В условиях обострения геополитической ситуации миграционные процессы на постсоветском пространстве переходят в состояние турбулентности, что оказывает серьезное влияние на социально-экономическое развитие стран Центральной Азии. В связи с этим возрастает актуальность миграционной проблемы, что создает риски ухудшения состояния рынка труда, межэтнических отношений и развития теневой экономики. В качестве методов исследования были выбраны контент-анализ и системный метод для выявления связи между политическими событиями и миграцией. Таким образом, данное исследование позволит адекватно осветить миграционную проблему на фоне геополитической турбулентности в Центральной Азии в современных региональных исследованиях и проанализировать ее «побочные» эффекты на состояние социально-экономической системы. Вместе с тем, исследование направлено на выработку практических рекомендаций в области регулирования миграционных процессов в рамках модернизации миграционной политики стран Центральной Азии.

Ключевые слова: миграционные процессы, Центральная Азия, экономический спад, российско-украинский конфликт, рынок недвижимости, рынок труда, денежные переводы.

Введение

Миграция является одним из важнейших социально-экономических процессов, отличающийся многообразием форм и последствий. Данное явление оказывает огромное воздействие как на страны-доноры, так и на страны-реципиенты мигрантов, попадая под воздействие демографических, социально-экономических и политических трансформаций.

Одним из ярких примеров смены вектора миграции под воздействием изменения геополитической обстановки являются изменения миграционных процессов в России и Центральной Азии на фоне российско-украинского конфликта.

В целом трансформация миграционных процессов в Центральной Азии проявилась на фоне изменения социального уклада населения в России, вызванного российско-украинским конфликтом. Таким образом, сейчас мы наблюдаем парадоксальное увеличение миграционных потоков из России в Центральную Азию, которые оказывают серьезное влияние на состояние рынка труда и недвижимости, а также развитие теневой экономики в странах Центральной Азии.

В этой связи возрастает актуальность и значимость миграционной проблемы на фоне обострения отношений между Россией и Украиной, учитывая, что миграционные потоки характеризуются сложностью, а в ряде случаев невозможностью методов учета, регулирования и контролирования. Более того, миграция сложно поддается статистическим подсчетам с точки зрения асимметрии зеркальной статистики стран Центральной Азии и России. Следует также отметить, что социально-экономические проблемы, вызванные миграцией в странах-реципиентах, могут сказываться также на культурном и психологическом состоянии принимающего общества, что в конечном счете может привести к русофобии и активизации межэтнических конфликтов.

Цель данной работы заключается в изучении влияния миграционных процессов под воздействием трансформации геополитической обстановки, вызванной российско-украинским конфликтом, на социально-экономическое развитие стран Центральной Азии.

Для достижения цели были поставлены следующие задачи:

1. изучить количественные характеристики миграции из России в страны Центральной Азии;
2. проанализировать последствия миграции на рынок недвижимости;
3. рассмотреть влияние изменений потоков денежных переводов на экономическую стабильность и благосостояние Центральной Азии;
4. выявить риски для рынка труда, вызванные наплывом иностранной рабочей силы.

Следует отметить, что нарастающий поток мигрантов из России в страны Центральной Азии на фоне геополитической турбулентности, спровоцированной российско-украинским конфликтом, не получил должного освещения в современной политической науке и регионоведении, поскольку это явление является новым и хаотичным. Учитывая неразработанность данной темы, для адекватной оценки миграции требовалось специальное исследование, что и предопределило выбор данной темы.

Следует отметить, что изучение миграции, ее последствий на социально-экономическую систему стран-реципиентов выступает важнейшей теоретической задачей современных региональных исследований. Таким образом, практическая значимость данной работы заключается в том, что данное исследование позволит на основе сравнительного анализа выявить общие закономерности и разработать политические и практические рекомендации в сфере регулирования миграционных процессов.

Методы исследования

Активизация миграционных процессов в Центральной Азии на фоне политического обострения отношений между Россией и Украиной была рассмотрена через призму классической миграционной теории, в частности, через эконометрическую модель Э.Ли. Данная теория постулирует, что миграция происходит под воздействием разных факторов и общественных процессов. К так называемым «выталкивающим» факторам могут быть отнесены политические беспорядки и войны, нарушения прав человека и ограничение гражданских свобод, что объясняет миграционную мотивацию россиян.

В данной работе была использована качественная исследовательская стратегия, которая определяется выбранными методами исследования. Так, в работе был использован контент-анализ, направленный на обработку и анализ статистических данных, запросов населения в поисковых системах Google и Яндекс, докладов Всемирного банка и международных миграционных организаций. Вместе с тем, в работе был использован системный метод, который позволил исследовать закономерности и взаимосвязи миграционных процессов и политических факторов в контексте социально-экономического развития Центрально-Азиатского региона.

Обсуждение

Количественные данные о миграции в Центральной Азии на фоне российско-украинского конфликта. С начала российского-украинского конфликта наблюдалось две волны миграции из России. Первая волна началась 24 февраля и была связана с несогласием с решением Президента РФ Владимира Путина о вторжении России в Украину. Вторая волна стартовала 21 сентября на фоне объявления о частичной мобилизации в России. Так, согласно данным GoogleTrends, поисковый запрос в Google «куда можно уехать из России» с 27 февраля по 5 марта составил 75 баллов, а с 18 по 24 сентября – 100 баллов, что говорит о наивысшем уровне популярности и интереса данного запроса в указанные периоды [1]. К другим популярным поисковым запросам россиян сервис Google Trends относит «как покинуть Россию без загранпаспорта», «куда можно уехать из России без визы».

Согласно данным Росстата, за первые восемь месяцев 2022 года из России выехало 419 тысяч человек. В целом большой поток мигрантов направился в Центральную Азию: в Таджикистан приехали 58,4 тыс. человек с российскими паспортами, в Кыргызстан – 43,6 тыс. человек, в Казахстан – 40,7 тыс. человек и в Узбекистан – 38,6 тыс. человек [2].

При этом, по данным Forbes, после объявления мобилизации с 21 сентября из России уехало порядка 700 тысяч человек [3].

Одним из популярных направлений среди российских иммигрантов стал Казахстан. Так, по данным МВД Казахстана, на 4 октября 2022 года с начала объявления мобилизации в Казахстан прибыло 200 тыс. россиян, при этом 147 тыс. покинули страну. Следует отметить, что с 1 апреля 2022 года 93 тыс. россиян получили ИИН, 4271 – вид на жительство, 441 – гражданство [4].

Еще одной популярной дестинацией мигрантов стал Кыргызстан. Согласно данным Министерства цифрового развития КР, за восемь месяцев 2022 года 170 тысяч россиян прибыли в страну, при этом с 21 сентября было зарегистрировано 3526 граждан [5]. С января по сентябрь 2022 года 1631 россиянин подал заявление о приеме в гражданство Кыргызской Республики, что в 4 раза выше показателей прошлого года [6].

Более того, из России активно уезжают в Узбекистан и Таджикистан, однако точных данных власти не предоставляют.

Страны Центральной Азии, будучи не готовы к потоку мигрантов, ощутили социально-экономические последствия беспрецедентного потока въезжающих из России граждан, которые повысили риски на рынке труда, спекуляции на рынке недвижимости и обострили межэтнические отношения в регионе.

Спекулятивный рост на рынке недвижимости. Согласно Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан, по итогам сентября 2022 года арендное жилье подорожало на 47,1% в годовом выражении и на 14,5% за месяц. По данным Krisha.kz, с января по июль жильё сдавали в среднем по 3.9-4 тыс. тг. за квадрат, в августе стоимость выросла до 4.5 тыс., а к 5 сентября - до 5.2 тыс. Уже в первых числах сентября рост цен к началу года составил 30%.

Отчет Центрального банка Республики Узбекистан также дает данные об увеличении стоимости аренды в третьем квартале 2022 года на 14%, при этом существенный рост пришелся на два последних месяца. В целом арендная плата в сентябре повысилась на 7,7%. В региональном разрезе повышение зафиксировано в крупных регионах страны: г. Ташкенте, Ташкентской, Самаркандской и Ферганской областях.

Кроме того, согласно данным поисковой системы Яндекс WordStat, интерес на аренду и покупку жилья в Узбекистане со стороны нерезидентов, в особенности из России, значительно вырос в сентябре. Так, с августа по сентябрь количество запросов по недвижимости в Ташкенте российскими пользователями вырос в 2 раза [7]. При этом можно увидеть прямую корреляцию между запросами на недвижимость и политическими событиями в России. Так, первое повышение запросов в жилищном секторе наблюдается с февраля по март, а второе – с августа по сентябрь, что дает основание предположить, что политические события в России отражаются на экономической системе стран Центральной Азии, негативно сказываясь на благосостоянии и уровне жизни местного населения.

Следует отметить, что резкое подорожание арендного жилья в Казахстане и Узбекистане наблюдается с августа, когда рост составил 12,5% и 8,6% за месяц.

Августовское подорожание связано с сезонностью и началом учебного года, когда отмечался наплыв студентов в крупные города. Таким образом, приток мигрантов в сентябре снова «подогрел» рынок недвижимости и вызвал рост цен.

Официальная статистика Кыргызстана и Таджикистана не дает данные о росте цен на недвижимость, однако агентства по недвижимости и риэлтерские компании говорят о значительном росте цен, наблюдаемый с конца сентября. Так, съём квартиры в столице Кыргызстана подорожал в 1,5 раза [8], цены на аренду недвижимости в Таджикистане выросли на 15-20% [9].

Массовый выезд из России привел к росту социальной напряженности в странах Центральной Азии, вызванный «перегревом» рынка недвижимости. Более того, повышение цен на рынке аренды жилья нашло отражение в инфляционных ожиданиях. Согласно социологическим данным Центрального банка Узбекистана, в сентябре доля респондентов, указавших, что одним из основных факторов роста цен остаётся увеличение платежей за жильё и аренду, выросла с 12% до 21% [7]. Более того, согласно Национальному Банку Республики Казахстан, рост инфляционных ожиданий происходит на фоне миграционного шока [10]. Таким образом, несмотря на краткосрочную природу, миграция создала риски вторичных эффектов, усугубив социально-экономическую обстановку в регионе.

Влияние денежных переводов на экономику Центральной Азии. Следует отметить, что страны Центральной Азии наиболее чувствительны к изменениям в экономике России на фоне западных санкций, так как денежные переводы трудовых мигрантов являются важным источником финансирования в этих странах. Более того, денежные переводы выступают в качестве одной из причин повышения внутреннего спроса, что в свою очередь стимулирует рост производства и создание рабочих мест [11, с.79].

По данным Всемирного банка, по итогам 2021 годы объёмы денежных переводов из России эквивалентны 34,5% ВВП Таджикистана, 32,8% ВВП Кыргызстана, 13,3% ВВП Узбекистана и 0,2% ВВП Казахстана [12, с.3]. Следует отметить, что Таджикистан и Кыргызстан входят в пятерку крупнейших получателей по доле денежных переводов в валовом внутреннем продукте, что говорит о зависимости этих стран от трудовых мигрантов [13].

Вместе с тем, Россия входит в пятерку стран, которые являются источниками оттока денежных переводов [13]. Согласно данным Всемирного банка, в 2021 году 82% всех денежных переводов в Кыргызстане поступили из России. В Таджикистане доля денежных переводов из России в общем объеме переводов составила 76%, в Узбекистане – 56%, в Казахстане – 44% [14]. При этом объёмы переводов трудовых мигрантов можно сопоставить с государственными бюджетами отдельных государств. Так, по оценкам экспертов, денежные переводы в Таджикистан в 3,4 раза превышают объёмы бюджетных расходов страны [15].

В этой связи российско-украинский конфликт в значительной степени оказывает влияние на доходы трудовых мигрантов и, как следствие, на объёмы денежных переводов и экономическую ситуацию в странах Центральной Азии. Так, Всемирный банк ожидает

уменьшения объемов переводов в 2022 году в Кыргызстане на 32%, в Таджикистане на 22%, в Узбекистане на 21%, в Казахстане на 19% [12].

Таким образом, российско-украинский конфликт, а также его последствия в виде западных санкций серьезно меняют миграционную картину в регионе, которая влияет как на экономическую ситуацию в России, так и в странах Центральной Азии. Резкое снижение денежных переводов может привести к повышению бедности в Центральной Азии. К примеру, благодаря денежным переводам Кыргызстану удалось сократить уровень бедности с 31,2% до 20,1% [16].

Миграционная ситуация на рынке труда. По данным Международной организации по миграции, в первом квартале 2022 года из России уехало 60 000 мигрантов из Таджикистана и 133 000 – из Узбекистана. При этом, по прогнозам МОМ, российский рынок труда может потерять около 2 млн рабочих мест, уровень безработицы может вырасти с 4,4% до 7,8%, что в первую очередь отразится на трудовых мигрантах, которые будут вынуждены возвратиться на родину [16].

Таким образом, перенаправление из РФ потоков среднеквалифицированной и низкоквалифицированной рабочей силы из числа трудовых мигрантов из Узбекистана и Таджикистана, которые ранее работали в РФ, получили гражданство или временно проживали на территории РФ, могут привести к структурному дисбалансу между квалификацией и специализацией прибывающих мигрантов и сложившимися на рынке труда параметрами спроса на рабочую силу, а также увеличить уровень безработицы в странах Центральной Азии.

При этом высокий поток иностранной рабочей силы может привести к росту конкурентного давления на местных работников и граждан, находящихся в поиске работы. В первую очередь, это риск для безработных, впервые выходящих на рынок труда молодежи, внутренних мигрантов, переселившиеся в крупные города в поисках работы. Риск заключается в усилении проблемы их трудоустройства и дефицита постоянных рабочих мест с хорошими условиями труда и достойной оплатой. Более того, возможны риски через заключение фиктивных трудовых договоров для продления пребывания россиян на длительный срок и развития теневой экономики.

Более того, рынок труда стран Центральной Азии не может обеспечить рабочими местами опережающий рост численности населения [17, с.1033]. Если раньше излишки трудовых ресурсов отправлялись в Россию, то при новых обстоятельствах возможно перенаправление трудовых мигрантов в Казахстан. Более того, если в России проводится жесткая миграционная политика в отношении трудовых мигрантов, которых могут депортировать за просроченный срок регистрации или отсутствие соответствующих документов на трудоустройство, то в Казахстане миграционная политика довольно либеральная, характеризующаяся слабым миграционным контролем, что создает хорошую почву для развития нелегальной иммиграции и трудоустройства [18, с.84].

Следует отметить, что в Казахстане уже наблюдаются последствия миграционного наплыва на рынке труда. По данным Электронной биржи труда, зафиксировано снижение числа вакансий на 7,6%, а количество кандидатов на трудоустройство увеличилось в 1,8 раз [19].

Заключение.

Таким образом, можно прийти к заключению, что миграция из России в страны Центральной Азии на фоне российско-украинского конфликта носят эмоциональный характер, о чем свидетельствуют статистические данные прибытия и убытия мигрантов. Однако миграционные процессы в значительной степени влияют на социально-экономическое положение в странах Центральной Азии. Несмотря на тот факт, что Национальные банки стран Центральной Азии и отдельные эксперты характеризуют миграцию из России как временное и краткосрочное явление, социально-экономические последствия миграционных явлений могут иметь долгосрочный характер. В поддержку данного умозаключения можно привести в пример действие эффекта храповика, который предполагает негибкость цен в сторону понижения. Так, изменения цен в сторону повышения происходят быстрее и легче, нежели в сторону понижения. Таким образом, последствия или так называемые «побочные эффекты» миграционных процессов, описанных в данной статье, усилили причины роста цен на жилье и на продовольствие, создавая стимулы среди участников.

Более того, увеличение миграционных потоков из России в страны Центральной Азии могут привести к активизации национал-патриотической риторики в этих странах, создавая риск обострения языкового вопроса и усиления антироссийских настроений и повышения требований выхода из региональных международных организаций (ЕАЭС, ОДКБ). Данное обострение в большей степени может произойти на фоне экономического спада в странах Центральной Азии, где миграция негативно сказалась на уровне жизни местного населения.

Несмотря на то, что недовольство увеличившимся масштабом миграции на данном этапе находится на низком уровне, в социальных сетях миграционная повестка набирает обороты и, судя по комментариям, вспышка антироссийских настроений – это вопрос времени. Так, в странах Центральной Азии наблюдаются отдельные инциденты. В Казахстане двое студентов провели пикет против миграции россиян с плакатами «Че, поняли, что вы мясо?» и «Уважай или уезжай» [20]. В Узбекистане некоторые граждане жалуются на снижение скорости интернета на фоне наплыва россиян [21].

В этой связи наиболее приоритетной задачей на данном этапе является работа с мигрантами, ведение статистического учета и осуществление миграционного контроля в целях недопущения развития нелегальной составляющей миграции и теневой экономики, учитывая, что соглашения в рамках ЕАЭС не дают возможности Казахстану и Кыргызстану изменить режим пересечения границ в одностороннем порядке. Еще одним важным направлением центральноазиатских властей является обеспечение безопасности местного населения, принятие мер по недопущению спекуляций на рынке недвижимости, упорядочение трудовых отношений. В целом миграционный кризис на фоне спада глобальной экономики, еще не до конца не оправившейся от последствий пандемии, может стать серьезной причиной эскалации и обострения социальной напряженности в регионе, что может подорвать стабильность в регионе.

Финансирование

Статья подготовлена в рамках реализации научного проекта грантового финансирования молодых ученых по проекту «Жас ғалым» на 2022-2024 годы Комитета науки Министерства науки и высшего образования Республики Казахстан АР14973037 «Сотрудничество Казахстана и Индии: отношение к Афганистану через призму стратегий двух государств».

Список литературы

1. Публичное web-приложение Google Trends [Электронный ресурс]. – 2022. URL: <https://trends.google.ru/trends/explore?geo=RU&q=куда%20можно%20уехать%20из%20России> (дата обращения: 15.10.2022).
2. Федеральная служба государственной статистики Российской Федерации [Электронный ресурс]. – 2022. – URL: <https://rosstat.gov.ru/#> (дата обращения: 16.10.2022).
3. Тофанюк Е., Сапронова Ю. Россию после 21 сентября покинули около 700 000 граждан // Forbes. 04.10.2022. [Электронный ресурс]. – 2022. – URL: <https://www.forbes.ru/society/478827-rossiu-posle-21-sentabra-rokinuli-okolo-700-000-grazdan> (дата обращения: 18.10.2022).
4. Аталыков А. В МВД назвали количество россиян, желающих получить гражданство Казахстана // Yk-News.Kz. 27.09.2022. [Электронный ресурс]. – 2022. – URL: <https://yk-news.kz/news/B-MVD-nazvali-kolichestvo-rossiyan-zhelajushchih-poluchit-grazhdanstvo-Kazahstana> (дата обращения: 18.10.2022).
5. За неделю в Кыргызстане зарегистрировалось более 3,5 тысячи россиян // Радио Озодлик. 27.09.2022. [Электронный ресурс]. – 2022. – URL: <https://rus.ozodlik.org/a/32055725.html> (дата обращения: 18.10.2022).
6. Петегрич О. С начала года в Кыргызстан въехали почти 200 000 россиян // Prian. Ru. 14.10.2022. [Электронный ресурс]. – 2022. – URL: <https://prian.ru/news/s-nachala-goda-v-kyrgyzstan-vehali-rochti-200000-rossiyan.html> (дата обращения: 19.10.2022).
7. Обзор рынка недвижимости // Центральный банк Республики Узбекистан [Электронный ресурс]. – 2022. – URL: https://cbu.uz/upload/iblock/89f/jhgyessjewadkpt18b8v0q5pmbaes95r/Rynok_nedvizhimosti.pdf (дата обращения: 19.10.2022).
8. Наплыв россиян в Центральную Азию: цены растут, квартир в аренду нет // CABAR. asia. 06.10.2022. [Электронный ресурс]. – 2022. – URL: <https://cabar.asia/ru/naplyv-rossiyan-v-tsentralnuyu-aziyu-tseny-rastut-kvartir-v-arendu-net> (дата обращения: 19.10.2022).
9. Якубов А. Пароль «Чей Крым?». Наплыв россиян в Центральную Азию вызвал дефицит жилья, рост цен, замедление интернета, и это только начало // Медиазона. 17.10.2022. [Электронный ресурс]. – 2022. – URL: <https://mediazona.ca/article/2022/10/17/runforcover> (дата обращения: 20.10.2022).
10. О повышении базовой ставки до 16% // Национальный Банк Казахстана [Электронный ресурс]. – 2022. – URL: <https://www.nationalbank.kz/ru/news/novosti/14545> (дата обращения: 20.10.2022).
11. Эргешбаев У. Ж. Современная трудовая миграция населения стран Центральной Азии в Россию // Научные ведомости. – 2009. – № 7 (62). – С. 74-81.

12. Ratha D., Kim E.J., Plaza S., Riordan E., Chandra V. A War in a Pandemic: Implication of the Russian invasion of Ukraine and the COVID-19 crisis on Global Governance of Migration and Remittance Flows // Washington, DC: KNOMAD-World bank. – 2022. Migration and Development Brief № 36. – 82 p.
13. Migration Data Portal [Электронный ресурс]. – 2022. – URL: <https://www.migrationdataportal.org/themes/remittances> (дата обращения: 22.10.2022).
14. Центральная Азия может пострадать от уменьшения потока денежных средств из России // Ranking.Kz. 30.09.2022. [Электронный ресурс]. – 2022. – URL: <http://ranking.kz/ru/a/infopovody/centralnaya-aziya-mozhet-postradat-ot-umensheniya-potoka-denezhnyh-sredstv-iz-rossii> (дата обращения: 20.10.2022).
15. Умаров Х. Внешняя трудовая миграция в Таджикистане // Перспективы миграции. Восточная Европа и Центральная Азия. Планирование и управление трудовой миграцией. – 2006. – 114 с.
16. Санкции против России ударили по трудовым мигрантам из Центральной Азии // Новости ООН. 16.06.2022. [Электронный ресурс]. – 2022. – URL: <https://news.un.org/ru/story/2022/06/1425932> (дата обращения: 22.10.2022).
17. Шамуратов Н. А. Миграционная активность населения постсоветской Центральной Азии // Синергия наук. – 2018. – С.1032-1040.
18. Ешаманова Е. Казахстан и Россия в решении проблем трудовой миграции из стран Центральной Азии // Москва: «Дружба народов». – 2009. – № 2. – С.132–142.
19. Электронная биржа труда Enbek [Электронный ресурс]. – 2022. – URL: <https://www.enbek.kz/ru> (дата обращения: 22.10.2022).
20. Двух студентов задержали в аэропорту Алматы за пикет против миграции россиян в Казахстан. Медиазона. 23.09.2022 [Электронный ресурс]. URL: <https://mediazona.ca/news/2022/09/23/awejaу> (дата обращения: 22.10.2022).
21. Вслед за наплывом россиян в Узбекистане снизилась скорость мобильного интернета // Радио Озодлик. 17.10.2022. [Электронный ресурс]. – 2022. – URL: <https://rus.ozodlik.org/a/32083881.html> (дата обращения: 22.10.2022).

References

1. Publichnoye web-prilozheniye Google Trends [Google Trends public web application]. Available at: <https://trends.google.ru/trends/explore?geo=RU&q=куда%20можно%20уехать%20из%20России> (Accessed: 15.10.2022). [in Russian]
2. Federal'naya sluzhba gosudarstvennoy statistiki Rossiyskoy Federatsii [Federal State Statistics Service of the Russian Federation]. Available at: <https://rosstat.gov.ru/#> (Accessed: 16.10.2022). [in Russian]
3. Tofanyuk Ye., Sapronova YU. Rossiya posle 21 sentyabrya pokinuli okolo 700 000 grazhdan, Forbes. 04.10.2022. [About 700,000 citizens left Russia after September 21, Forbes]. Available at: <https://www.forbes.ru/society/478827-rossiu-posle-21-sentabra-pokinuli-okolo-700-000-grazhdan> (Accessed: 18.10.2022). [in Russian]
4. Atalykov A., V MVD nazvali kolichestvo rossiyan, zhelayushchikh poluchit' grazhdanstvo Kazakhstana [The Ministry of Internal Affairs named the number of Russians wishing to obtain citizenship of

Kazakhstan], Yk-News.Kz. Available at: <https://yk-news.kz/news/V-MVD-nazvali-kolichestvo-rossiyan-zhelayushchikh-poluchit'-grazhdanstvo-Kazakhstana> (Accessed: 18.10.2022). [in Russian]

5. Za nedelyu v Kyrgyzstane zaregistririvalos' boleye 3,5 tysyachi rossiyan [More than 3.5 thousand Russians registered in Kyrgyzstan in a week], Radio Ozodlik. 27.09.2022. Available at: <https://rus.ozodlik.org/a/32055725.html> (Accessed: 18.10.2022). [in Russian]

6. Petegirich O. S nachala goda v Kyrgyzstan v"yekhali pochti 200 000 rossiyan [Since the beginning of the year, almost 200,000 Russians have entered Kyrgyzstan], Prian.Ru14.10.2022. Available at: <https://prian.ru/news/s-nachala-goda-v-kyrgyzstan-vehali-pochti-200000-rossiyan.html> (Accessed: 19.10.2022). [in Russian]

7. Obzor rynka nedvizhimosti [Overview of the real estate market], Tsentral'nyy bank Respubliki Uzbekistan [Central Bank of the Republic of Uzbekistan]. Available at: https://cbu.uz/upload/iblock/89f/jhgyessjewadkpt18b8v0q5pmbaes95r/Rynok_nedvizhimosti.pdf (Accessed: 19.10.2022). [in Russian]

8. Naplyv rossiyan v Tsentral'nyu Aziyu: tseny rastut, kvartir v arendu net [The influx of Russians to Central Asia: prices are rising, there are no apartments for rent], CABAR.asia. 06.10.2022. Available at: <https://cabar.asia/ru/naplyv-rossiyan-v-tsentralnuyu-aziyu-tseny-rastut-kvartir-v-arendu-net> (Accessed: 19.10.2022). [in Russian]

9. Yakubov A., Parol' «Chey Krym?». Naplyv rossiyan v Tsentral'nyu Aziyu vyzval defitsit zhil'ya, rost tsen, zamedleniye interneta, i eto tol'ko nachalo, [Password "Whose Crimea?". The influx of Russians into Central Asia caused a shortage of housing, rising prices, a slowdown in the Internet, and this is just the beginning], Mediazona. 17.10.2022. Available at: <https://mediazona.ca/article/2022/10/17/runforcover> (Accessed: 20.10.2022). [in Russian]

10. O povyshenii bazovoy stavki do 16%, Natsional'nyy Bank Kazakhstana [On increasing the base rate to 16%, National Bank of Kazakhstan]. Available at: <https://www.nationalbank.kz/ru/news/novosti/14545> (Accessed: 20.10.2022). [in Russian]

11. Ergeshbayev U. Zh. Sovremenna trudovaya migratsiya naseleniya stran Tsentral'noy Azii v Rossiyu, Nauchnyye vedomosti [Modern labor migration of the population of the countries of Central Asia to Russia], 7 (62), 74-81 (2009). [in Russian]

12. Ratha D., Kim E.J., Plaza S., Riordan E., Chandra V. A War in a Pandemic: Implication of the Russian invasion of Ukraine and the COVID-19 crisis on Global Governance of Migration and Remittance Flows, Washington, DC: KNOMAD-World bank. 2022. Migration and Development Brief № 36. 82 p.

13. Migration Data Portal. 2022. Available at: <https://www.migrationdataportal.org/themes/remittances> (Accessed: 22.10.2022).

14. Tsentral'naya Aziya mozhet postradat' ot umen'sheniya potoka denezhnykh sredstv iz Rossii [Central Asia may suffer from a decrease in the flow of funds from Russia], Ranking.Kz30.09.2022. Available at: <http://ranking.kz/ru/a/infopovody/centralnaya-aziya-mozhet-postradat-ot-umensheniya-potoka-denezhnykh-sredstv-iz-rossii> (Accessed: 20.10.2022). [in Russian]

15. Umarov Kh. Vneshnyaya trudovaya migratsiya v Tadjikistane [External labor migration in Tajikistan], Perspektivy migratsii. Vostochnaya Yevropa i Tsentral'naya Aziya. Planirovaniye i upravleniye trudovoy migratsiej [Prospects for migration. Eastern Europe and Central Asia. Planning and management of labor migration], 114 (2006). [in Russian]

16. Sanktsii protiv Rossii udarili po trudovym migrantam iz Tsentral'noy Azii [Sanctions against Russia hit labor migrants from Central Asia], Novosti OON. 16.06.2022 [UN News. 16.06.2022]. Available at: <https://news.un.org/ru/story/2022/06/1425932> (Accessed: 22.10.2022). [in Russian]
17. Shamuratov N. A. Migratsionnaya aktivnost' naseleniya postsovetskoy Tsentral'noy Azii [Migration activity of the population of post-Soviet Central Asia], Synergy nauk [Synergy of sciences], 1032-1040 (2018). [in Russian]
18. Yeshamanova E. Kazakhstan i Rossiya v reshenii problem trudovoy migratsii iz stran Tsentral'noy Azii [Kazakhstan and Russia in solving the problems of labor migration from the countries of Central Asia], Moskva: «Druzhba narodov» [Moscow: "Friendship of Peoples"], 2, 132-142 (2009). [in Russian]
19. Elektronnaya birzha truda Enbek [Electronic labor exchange "Enbek"]. Available at: <https://www.enbek.kz/ru> (Accessed: 22.10.2022). [in Russian]
20. Dvukh studentov zaderzhali v aeroportu Almaty za piket protiv migratsii rossiyan v Kazakhstan, Mediazona. [Two students were detained at the Almaty airport for picketing against the migration of Russians to Kazakhstan, Mediazona]. 23.09.2022. Available at: <https://mediazona.ca/news/2022/09/23/awejay> (Accessed: 22.10.2022). [in Russian]
21. Vsled za naplyvom rossiyan v Uzbekistane snizilas' skorost' mobil'nogo internet [Following the influx of Russians in Uzbekistan, the speed of mobile Internet has decreased], Radio Ozodlik. 17.10.2022. Available at: <https://rus.ozodlik.org/a/32083881.html> (Accessed: 22.10.2022). [in Russian]

Ж.М. Кадырбек, У.М. Оракбаева

Л.Н. Гумилев атындағы Еуразиялық ұлттық университеті, Астана, Қазақстан

Ресей миграциясының Орталық Азия елдерінің әлеуметтік-экономикалық жағдайына әсері

Андатпа. Геосаяси жағдайдың шиеленісуі жағдайында посткеңестік кеңістіктегі көші-қон процестері Орталық Азия елдерінің әлеуметтік-экономикалық дамуына елеулі әсер ететін турбуленттік жағдайға өтуде. Осыған байланысты көші-қон проблемасының өзектілігі артып келеді, бұл еңбек нарығының, этносалалық қатынастардың және көлеңкелі экономиканың дамуы жағдайының төмендеу қаупін тудырады. Зерттеу әдістері ретінде саяси оқиғалар мен көші-қон арасындағы байланысты анықтау үшін мазмұнды талдау және жүйелі әдіс таңдалды. Осылайша, бұл зерттеу қазіргі заманғы аймақтық зерттеулерде Орталық Азиядағы геосаяси турбуленттілік фонында көші-қон проблемасын жеткілікті түрде көрсетуге және оның әлеуметтік-экономикалық жүйе жағдайына «жанама» әсерін талдауға мүмкіндік береді. Сонымен бірге, зерттеу Орталық Азия елдерінің көші-қон саясатын жаңғырту шеңберінде көші-қон процестерін реттеу саласындағы практикалық ұсыныстарды әзірлеуге бағытталған.

Түйін сөздер: көші-қон процестері, Орталық Азия, экономикалық құлдырау, Ресей-Украина қақтығысы, жылжымайтын мүлік нарығы, еңбек нарығы, ақша аударымдары.

Zh.M. Kadyrbek, U.M. Orakbayeva

L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan

Migration from Russia against the background of mobilization and their impact on the socio-economic situation of Central Asian countries

Abstract. In the context of the aggravation of the geopolitical situation, migration processes in the post-Soviet space are moving into a state of turbulence, which has a serious impact on the socio-economic development of the countries of Central Asia. In this regard, the urgency of the migration problem is increasing, which creates risks of deterioration in the state of the labor market, interethnic relations and the development of the shadow economy. As research methods, content analysis and a systematic method were chosen to identify the relationship between political events and migration. Thus, this study will adequately highlight the migration problem against the background of geopolitical turbulence in Central Asia in modern regional studies and analyze its “side” effects on the state of the socio-economic system. At the same time, the study is aimed at developing practical recommendations in the field of regulating the migration processes in the framework of modernizing the migration policy of the countries of Central Asia.

Keywords: migration processes, Central Asia, economic downturn, Russian-Ukrainian conflict, real estate market, labor market, remittances.

Сведения об авторах:

Кадырбек Ж.М. – докторант, Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан.

Оракбаева У.М. – Ph.D., ассоциированный профессор, Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан.

Kadyrbek Zh.M. – Ph.D. student, Department of Regional Studies, Faculty of International Relations, L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan

Orakbayeva U.M. – Ph.D., Associate Professor of the Department of Regional Studies, Faculty of International Relations, L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan

Copyright: © 2024 by the authors. Submitted for possible open access publication under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution (CC BY NC) license (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>).

МРНТИ 11.25.91

Научная статья

DOI: <https://doi.org/10.32523/2616-6887/2024-146-1-141-163>

Участие стран Центральной Азии в китайской инициативе «Пояс и путь»: ведущая роль РК

Ф.А. Кыдырбек^{ID}, К.К. Усерова^{ID}, Ф.Т. Кукеева^{ID}, Л.Т. Исова^{ID}

Казахский национальный университет имени аль-Фараби,
Алматы, Казахстан

(E-mail: kydyrbekf@gmail.com, k.userova84@gmail.com, fturar@mail.ru, tanirbergenlaura@gmail.com)

Аннотация. Китайская инициатива «Пояс и путь» (ИПП) изменила глобальный экономический и геополитический ландшафт, привлекая внимание к стратегической значимости Центральной Азии и ее ресурсам. Авторы статьи ставят перед собой задачу сравнительного анализа участия стран Центральной Азии в ИПП с целью выявления лидирующей позиции Казахстана. Путем оценки географических, экономических, инвестиционных показателей и транзитного потенциала данное исследование подчеркивает важную роль Казахстана в успешной реализации ИПП в регионе. Теоретическая база исследования представляет собой набор различных китайских подходов, включая периферийную дипломатию Китая, теорию больших и малых государств, Сообщество единой судьбы, «Марш на Запад». В статье также использованы такие западные теории, как реализм, неолиберализм и взаимозависимость. В методологическом плане авторы используют сравнительный анализ, дополненный количественными методами, для оценки степени участия каждой страны в ИПП. Исторический и логический методы применяются для создания всесторонней перспективы вопроса.

Статья дает представление об участии стран Центральной Азии в инициативе «Пояс и путь» и может быть интересна для внешнеполитических структур РК, исследователей и широкой публики, интересующейся реализацией инициативы «Пояс и Путь» в странах Центральной Азии.

Ключевые слова: инициатива «Пояс и путь», Китай, Центральная Азия, ведущая роль Казахстана.

Введение

Современный мир наблюдает за ускоренным процессом экономической глобализации, который укрепляет взаимосвязь национальных экономик и объединяет их в единый мировой рынок. Однако существуют страны, не имеющие доступа к морским путям. Они сталкиваются с определенными трудностями в процессе участия в различных логистических и торговых проектах.

Китайская инициатива «Пояс и путь» предоставляет странам-участницам возможность использовать свое географическое положение для организации транзитных перевозок между крупными экономическими центрами. ИПП способствует укреплению региональных, межрегиональных и глобальных связей, развитию транспортной инфраструктуры, увеличению внешней торговли, созданию новых промышленных предприятий и агропромышленных комплексов, созданию зеленой экономики и новых рабочих мест. Особую роль играют отношения в гуманитарной сфере, которые создают взаимосвязь между странами-участницами на уровне люди-людям.

Центральная Азия, расположенная в самом сердце Азии и на стыке двух континентов, обладает уникальными возможностями для сотрудничества с Китаем. Эта область играет важную роль в контексте инициативы «Пояс и путь», исходя из своего стратегического местоположения и наличия ресурсов.

Цель статьи. На основе сравнительного анализа участия стран Центральной Азии в инициативе «Пояс и путь», выявить ведущую роль Казахстана среди государств-участников. Для достижения этой цели авторами статьи были выбраны следующие основные факторы: географический, экономический, инвестиционный и факторы, определяющие транзитный потенциал стран Центральной Азии. Сравнительный анализ этих факторов позволит выявить роль РК в успешной реализации ИПП в Центральной Азии, учитывая его географическое положение, экономический потенциал, инвестиционные возможности и транзитные фактор.

Методология и теоретические основы

В представленной статье авторы проводят анализ заданной в ней проблематики, используя сравнительный анализ и дополняя его методом количественного анализа. Эти методы позволяют выявить степень участия и, следовательно, степень значимости каждой страны в регионе при реализации инициативы «Пояс и путь». Для достижения целей исследования также используются исторический, логический и другие методы исследования.

При анализе заданной проблематики в статье авторы используют различные теории и концепции, которые можно разделить на две большие группы.

Первая группа теорий и концепций связана с китайским взглядом на данную проблему. К ним относятся:

Периферийная дипломатия описывает стратегию Китая по укреплению отношений с окружающими странами, в том числе со странами Центральной Азии, и их вовлечению

в инициативу. Теория больших и малых государств, которая может использоваться для анализа роли Китая как крупной державы и стран Центральной Азии как меньших государств в контексте ИПП. Теория «Марш на Запад», направленная на развитие и расширение сотрудничества на западных направлениях, имеет значение в контексте трансграничных проектов и инфраструктурной связи между Китаем и странами Центральной Азии.

Международные транспортные коридоры подчеркивают важность транспортной инфраструктуры и создание международных транспортных маршрутов в рамках ИПП. Теория «Сообщество единой судьбы» объединяет идеи и практику ИПП в контексте создания объединения разных народов и их культур в рамках инициативы.

Особое внимание уделено «Сообществу единой судьбы», которая стала ключевой идеей внешней политики Китая и описывает цели и принципы ИПП. Эта теория подразумевает объединение наций и стран вокруг идей и практик ИПП, а лидер Си Цзиньпин выделяет пять ключевых аспектов «Сообщества единой судьбы»: политическое партнерство, безопасность, экономическое развитие, культурный обмен и охрану окружающей среды с целью достижения сближения стран-участниц ИПП [1].

Таким образом, авторы статьи используют широкий спектр теорий и концепций для более глубокого понимания и анализа инициативы «Пояс и путь» и ее воздействия на центральноазиатские государства.

В 2012 г. известный китайский ученый Ван Цзиси предложил КНР углубить и укрепить взаимоотношения и сотрудничество с соседними странами, особенно с теми, которые граничат с Синьцзян-Уйгурским автономным округом и могут сыграть роль в его развитии. Эти идеи сформировали основу стратегии «Марш на Запад», которая стала ключевой частью инициативы [2]. Основными составляющими проекта стали инвестиции и торговля. Идея «Марш на Запад» имеет богатую историю, охватывающую более двух тысяч лет, включая древние связи между Китаем и Римским миром через Шелковый путь, который проходил через Центральную Азию и Индию [3].

В современных международных отношениях государства делятся на «малые» и «большие» в зависимости от численности населения, территориальных размеров, экономической и военной мощи. Малые государства, как Исландия, Лихтенштейн и Люксембург, имеют небольшое население, ограниченные ресурсы и низкую военную мощь, что может создавать проблемы в области безопасности и влияния на мировые дела [4]. Большие государства, такие, как США, Китай и Россия, обладают большим населением, территориями, экономической и военной силой, что дает им больше возможностей воздействовать на мировую арену и участвовать в формировании международной системы, но они также могут сталкиваться с противоречиями и внутренними проблемами. Взаимоотношения КНР и стран ЦА следует рассматривать в контексте теории больших и малых государств, что позволяет объяснить мотивы и механизмы такого сотрудничества.

Соседство ЦА с КНР делает этот регион ключевым фокусом «периферийной дипломатии» Пекина, направленной на развитие дружественных и партнерских отношений с окружающими странами. Китай стремится обеспечить стабильность и

процветание ЦА, осознавая ее стратегическую ценность и значение для реализации китайских стратегических целей. Это имеет важное значение не только для отношений КНР со своими соседями, но и для обеспечения стабильности и развития всего региона [5].

Таким образом, анализ отношений между Китаем и странами Центральной Азии в рамках теории больших и малых государств и «периферийной дипломатии» помогает понять мотивы и стратегии сотрудничества между этими акторами, а также их важность для геополитической стабильности и экономического развития региона.

Вопросы, рассматриваемые в статье, также были проанализированы с использованием классических западных теорий, таких, как реализм/неореализм, либерализм/неолиберализм и концепция взаимозависимости. С позиции реализма участие Республики Казахстан в инициативе «Пояс и путь» следует анализировать через такие важные аспекты, как обеспечение безопасности, поддержка экономического развития, диверсификация экономики и реализация транзитного потенциала. Либеральный подход связан со стремлением стран Центральной Азии к созданию экономического и торгового партнерства, способствующего сотрудничеству и повышению благосостояния. Теория взаимозависимости помогает объяснить, почему страны региона стремятся участвовать в инициативе. Эта теория подчеркивает взаимную зависимость государств и их интересов. Сотрудничество с Китаем представляет для них возможность укрепления своей экономики и обеспечения мира и безопасности через взаимовыгодное сотрудничество, что важно для стабильности и процветания в регионе.

Таким образом, анализ с использованием различных теорий и концепций позволяет более полно и глубоко понять мотивы и механизмы сотрудничества между Китаем и странами Центральной Азии в рамках инициативы

Инициатива «Пояс и путь» является примером международного транспортного коридора (МТК). Поэтому ИПП следует рассматривать как маршрут, связывающий экономические точки через узлы и соединения. Инициатива способствует развитию торговли, интеграции и экономическому развитию регионов. МТК подразделяются на коридоры экспорта и импорта, внутренние коридоры для распределения товаров внутри страны и транзитные коридоры для перевозки грузов из других стран [6].

Дискуссия

Исследования, посвященные реализации инициативы «Пояс и путь» в регионе Центральной Азии, представляют собой актуальную тему для изучения авторами различных дисциплин, включая историков, международников, экономистов и философов.

Китайские эксперты придают особое стратегическое значение региону Центральной Азии и рассматривают его как приоритетное направление в реализации сухопутной части инициативы. Регион играет важную роль в контексте периферийной дипломатии Китая и является ключевой территорией в рамках Шанхайской организации сотрудничества (ШОС), а также одним из важнейших маршрутов для расширения китайских связей на западе [7].

Западные эксперты объясняют участие стран региона в ИПП их стремлением развивать торговые связи с Пекином и поиском выхода на внешние рынки. В то же время западные эксперты отмечают, что центральноазиатские государства должны совместно работать для достижения баланса и снижения зависимости от одного рынка. Это позволит им уменьшить риски, связанные с чрезмерной зависимостью от Китая, и развивать более устойчивые экономические отношения с различными странами и регионами.

Инициатива «Пояс и путь» вызывает особый интерес у центральноазиатских авторов, которые признают, что ИПП способствует инфраструктурному развитию, экономическому росту, диверсификации экономики, обеспечению доступа к морским портам, укреплению геополитической значимости региона и развитию энергетического сотрудничества в центральноазиатском регионе. Различные аспекты инициативы «Пояс и путь» были предметом анализа казахстанских авторов (К. Сыроежкин, А. Каукенов, А. Бугаенко, С. Кажирова, Ф. Кукеева и др.). Узбекские эксперты отмечают положительные стороны участия стран Центральной Азии в инициативе для интеграции региона (Ф. Толипов, И. Корабоев). Кыргызстан через свой опыт участия в инициативе также становится объектом анализа кыргызских авторов (З. Курманов, А. Акматалиева).

Однако существует и альтернативная точка зрения (С. Джаборов). Профессор из Таджикского национального университета [7] применяет концепцию «хищнического кредитования», описывая двусторонние кредитные сделки с обязательными политическими и экономическими уступками. Это подразумевает, что, несмотря на положительные стороны китайских инвестиций в Центральной Азии, они могут привести к зависимости региона от китайских инвестиций в инфраструктуру и снижению конкурентоспособности местных компаний.

Результаты/обсуждение

На основе анализа основных характеристик, используемых для оценки возможностей участия центральноазиатских стран в инициативе «Пояс и путь», авторы статьи рассматривают факторы, влияющие на участие и вклад каждой из этих стран в амбициозный проект, с целью предоставить обоснованные выводы и рекомендации для дальнейшего сотрудничества.

Показатели участия стран Центральной Азии в ИПП являются ключевыми для определения роли региона в глобальной экономике и мировой торговле. Эти показатели имеют большое значение для оценки вклада государств региона и их потенциала в развитие транзитных маршрутов и экономического сотрудничества. В рамках инициативы транзитный потенциал Центральной Азии приобретает стратегическое значение, предоставляя широкий спектр возможностей для укрепления регионального сотрудничества, упрощения торговых процедур и стимулирования экономического развития. Центральноазиатские государства активно поддерживают развитие инфраструктуры и расширение связей между Азией, Европой и другими регионами мира.

Географический фактор. По мнению старшего научного сотрудника-нерезидента в Брукингском институте Й. Линна, сочетание географического положения, исторических,

политических альянсов и богатства природных ресурсов придают Центральной Азии стратегическое значение в контексте «Марша на Запад» со стороны Китая, который нацелен на создание обширной экономической зоны, охватывающей весь евразийский континент. Пекин стремится установить безопасные, экономически эффективные и удобные транзитные маршруты к своим ключевым торговым партнерам в Европе, Южной Азии и на Ближнем Востоке через Центральную Азию [8].

Центральноазиатский регион занимает стратегически важное положение в центре Евразии, что обуславливает как уникальные возможности, так и сложности для стран, входящих в него. Регион выполняет ключевую роль в обеспечении связи между Востоком и Западом, образуя транзитные коридоры для экспорта и импорта товаров. В свете этой геополитической значимости Китай придает все возрастающее стратегическое значение региону, что, вероятно, будет иметь существенное воздействие на мировое развитие в XXI в.

Китай рассматривает Центральную Азию как ключевой компонент своей евразийской стратегии, где этот регион выступает в качестве важного связующего звена между Востоком и Западом. Это связано с интеграцией Китая в мировую экономику и стремлением к укреплению своего влияния на глобальной арене.

Пекин активно стремится обеспечить стабильность и процветание в центральноазиатском регионе, осознавая, что любые потенциальные нарушения, происходящие вблизи этого ключевого «моста», могут существенно повлиять на политическое и экономическое сотрудничество на всей протяженности евразийского континента.

КНР признает важность Центральной Азии как фундаментального компонента своей стратегии по укреплению влияния в регионе и поддержанию стабильности в широком евразийском контексте. Его ангажированность в сотрудничестве, инвестициях в развитие и геополитических усилиях демонстрируют серьезное стремление к содействию стабильности и процветанию ЦА.

Географическое положение Казахстана. Страна, занимающая девятое место по площади среди стран мира, представляет собой уникальный географический объект. Важные географические характеристики Казахстана определяют его роль в инициативе «Пояс и путь», учитывая его расположение, природные ресурсы и доступность для сотрудничества. Казахстан граничит с Китаем на востоке, а также с частью Западной Монголии. На севере граничит с Россией, а на юге соприкасается с Кыргызстаном и Узбекистаном. На западе страна примыкает к Каспийскому морю. За исключением гористых хребтов Тянь-Шаня, разделяющих Казахстан и Китай, большая часть страны представляет собой холмистую степь. Это делает Казахстан одной из наиболее доступных для строительства железных дорог.

Казахстан играет важную роль в соединении Евразии с прикаспийскими странами и в пересечении Европы через Россию и Турцию. Это способствует сокращению национального пограничного контроля и максимизации использования железнодорожных маршрутов. Историческая связь Казахстана с древним Шелковым путем также подчеркивает его важную роль в современных транспортных связях, в развитии интеграционных проектов

между Востоком и Западом. Это отличает позицию РК от других стран региона, с их более традиционными и консервативными подходами.

Географическое положение Узбекистана. Страна граничит с Китаем на востоке, что позволяет ей стать важным транзитным пунктом для торговли и транспорта между КНР и странами, расположенными на запад от Узбекистана. Эта близость обеспечивает возможность эффективного транспортного соединения между Китаем и другими регионами, особенно странами Европы. Следующим значимым географическим фактором является расположение страны на пересечении нескольких ключевых международных транспортных коридоров, включая Транс-Каспийский транспортный коридор, который связывает страны Центральной Азии с Каспийским морем и далее с Европой. Это способствует более эффективной торговле и транспорту между различными регионами [9].

Географическое положение Кыргызстана. Страна граничит с Казахстаном на севере, Китаем на востоке, Таджикистаном на юге и Узбекистаном на западе. Это местоположение позволяет развивать транспортные связи между Востоком и Западом, а также между Севером и Югом. Кыргызстан лежит на пересечении нескольких важных международных транспортных коридоров, включая Транс-Казахстанский железнодорожный коридор, который соединяет Китай и Казахстан с Туркменистаном и Ираном на юге. Это обеспечивает возможность более эффективной транспортировки грузов между различными регионами.

Факторами, усложняющими реализацию ИПП в стране, является гористый характер местности и отсутствие прибрежных территорий.

Географическое положение Таджикистана. Страна граничит с Китаем на востоке, что обеспечивает ему удобное местоположение для развития торговли и экономического сотрудничества с Китаем. Эта близость способствует более эффективной торговле и транзиту товаров между двумя странами. Таджикистан находится на пути нескольких важных транспортных коридоров, включая Транс-Памирский транзитный коридор, который связывает Центральную Азию с Китаем и другими регионами. Это делает Таджикистан ключевым элементом для развития международных транспортных связей в рамках инициативы «Пояс и путь».

Фактором, усложняющим интеграцию Таджикистана в инициативу, является гористый на 90 процентов характер местности. Этот сложный горный ландшафт затрудняет развитие логистики в стране, обеспечивающей торговые потоки и экономическую деятельность, а также развитие сферы туризма, гидроэнергетики и добычи природных ресурсов.

Географическое положение Туркменистана. Страна находится в центре Центральной Азии и имеет общие границы с пятью странами региона (Казахстан, Узбекистан, Афганистан, Иран и Каспийским морем). Это делает его важным транзитным узлом и позволяет Китаю усилить свои связи с этими странами и расширить торговые и экономические партнерства. Туркменистан лежит на пересечении различных транспортных коридоров, включая транспортные пути, связывающие Китай с Европой и странами на Ближнем Востоке. Это создает возможности для более эффективной

транспортной инфраструктуры и транзитных маршрутов в рамках инициативы «Пояс и путь»

Расположенный на пересечении Восток-Запад и Север-Юг, Туркменистан исторически служил ключевой точкой на древнем Шелковом пути и колыбелью различных цивилизаций. Из-за своего восточного побережья Каспийского моря Туркменистан долгое время считался одной из самых недоступных стран в мире. Тем не менее, с развитием крупных инфраструктурных проектов, включая международные энергетические и мультимодальные транспортные коридоры, Туркменистан постепенно открывает свои двери миру. Его стратегическое местоположение в Центральной Азии делает его естественным хабом для региональных связей и важным мостом между Европой, Азией и Ближним Востоком [10]. Расположенный между Центральной Азией, Ближним Востоком, Южной Азией и Кавказом, Туркменистан имеет потенциал стать важным центром для проведения будущих реформ и сотрудничества с соседними странами. Для достижения этой цели важно продолжать расширение регионального сотрудничества.

Транзитный потенциал

Транзитный потенциал стран Центральной Азии играет ключевую роль в реализации инициативы «Пояс и путь», поскольку тесно связан с географическими особенностями региона. Центральная Азия находится в стратегически важном местоположении, предоставляя короткие и эффективные транзитные маршруты между Востоком и Западом, а также между Югом и Севером. Страны этого региона обладают уникальным географическим положением, предоставляя доступ к Китаю, России, Турции и прикаспийским странам.

Однако наличие горных хребтов, таких, как Тянь-Шань и Памирские горы, создают препятствия для развития транспортной инфраструктуры, включая строительство тоннелей и дорог. Несмотря на эти сложности, Пекин признает потенциал этих стран в качестве важных транзитных коридоров и способствует развитию проектов по улучшению инфраструктуры и торговли.

О значимости региона для реализации целей ИПП свидетельствует инвестиционная политика КНР в развитие железнодорожного и автомобильного сообщения, формирующего такие коридоры, как: Новый Евразийский наземный мост, связывающий Китай с Европой через Казахстан и Китай - Центральная Азия - Западная Азия. Экономический коридор, который связывает Синьцзян с Кыргызстаном, Таджикистаном, Казахстаном, Узбекистаном и Туркменистаном в обход России [8].

Два коридора ИПП, проходящие через регион ЦА, соединяют Китай с Европой и Китай с Ираном и Западной Азией соответственно. Первый использует два железнодорожных маршрута для достижения Европы: один через Казахстан, Россию и Беларусь, а другой - через Казахстан, Кавказ и Турцию. Второй использует три маршрута для достижения Ирана и Западной Азии, два из которых проходят через Узбекистан. Один из маршрутов проходит через Казахстан, Узбекистан и Туркменистан, второй - через Кыргызстан, Узбекистан и Туркменистан, а третий - через Кыргызстан, Таджикистан и Афганистан.

По мнению экспертов Всемирного банка, предложенные Пекином транспортные маршруты считаются перспективными, и множество транспортных проектов в регионе ориентировано на них, что приносит странам Центральной Азии непосредственные выгоды от участия в инициативе. Помимо основных транспортных маршрутов, необходимо улучшать второстепенную инфраструктуру, чтобы максимизировать выгоды и эффективность для стран и их населения. Инициатива предоставляет странам региона уникальную возможность получить экономические и инфраструктурные преимущества от участия в проектах, которые уже разрабатываются или планируются в данном регионе [11].

Отсутствие выхода к морю у всех пяти центральноазиатских республик объясняет планы Китая по строительству железных дорог и дорожных проектов, которые существенно улучшат интеграцию региона. Необходимость в значительных инвестициях в транспортную инфраструктуру очевидна. Кроме того, наряду с развитием логистики, инициатива «Пояс и путь» будет способствовать более свободному перемещению людей и товаров внутри этих стран, а также смягчит финансовое бремя, которое несут местные власти при финансировании подобных неотложных инфраструктурных проектов [12].

Транзитный потенциал Казахстана. РК с самого начала был выбран Пекином в качестве ключевого звена ИПП. Этот выбор не случаен. По мнению китайских властей, именно Казахстан является наиболее стабильной республикой в регионе, обладающей и политическим, и экономическим потенциалом для того, чтобы стать полноценным партнером Пекина в его новой инициативе. Выделяя преимущества Казахстана, китайское руководство особо отмечало, что обширная территория Казахстана позволяет проецировать различные транспортные проекты с выходом на Россию, Каспийское море, Кавказ, Иран, Персидский залив, центральноазиатские страны и Индию.

Республика Казахстан обладает разветвленной транспортной инфраструктурой, включая железные дороги, автомагистрали и трубопроводы. Евразийский сухопутный мост, соединяющий Китай и Европу через Казахстан, представляет собой ключевой транзитный маршрут. Страна активно вкладывает средства в развитие своей инфраструктуры с целью расширения своего транзитного потенциала. В Казахстане железнодорожные перевозки играют особую роль по сравнению с другими странами Центральной Азии, поскольку более половины железных дорог региона находятся именно здесь. Казахстан также имеет стратегический доступ к Каспийскому морю через порты Актау и Курык, что способствует росту грузопотока. Фактически объем грузоперевозок удвоился в первом полугодии 2022 г. Казахстан также предоставляет необходимую территорию для прокладки двух железнодорожных маршрутов в рамках инициативы «Пояс и путь». Один из этих маршрутов проходит через Россию, Беларусь и большую часть Европы, а второй маршрут идет через Каспийское море, затем в Азербайджан, Грузию, Турцию, Европу и Иран, проходя через Туркменистан. Эти маршруты являются более короткими и параллельными нефтепроводам, обеспечивая эффективные транспортные связи. Казахстан также создает возможности для мультимодальных перевозок через Каспийское море.

Обе стороны создали сухой порт в городе Хоргос, расположенном на границе, оснащенный крупными объектами для перевозки грузов между поездами, работающими

на разных рельсах. Хоргос играет важную роль как транспортный узел, способствуя развитию Синьцзяна, одного из наименее развитых регионов Китая. Особое внимание уделяется железнодорожному сообщению между портом Ляньюньган на юго-востоке, терминалом в Казахстане и Хоргосом, который начал свою деятельность с 2015 г. Развитие Хоргоса в качестве крупнейшей сухопутной дороги и сухого порта в региональном логистическом хабе, предлагающем безвизовый режим в специальной экономической зоне, - это проект, направленный на увеличение объема торговли между странами [13].

Казахстан интегрировал свою национальную программу экономического развития «Нұрлы жол» с китайской инициативой «Пояс и путь». В 2015 г. РК и КНР приняли решение о связи «Нұрлы жол» с ИПП. Это привело к определению ключевых направлений совместной работы и подписанию «Плана сотрудничества для интеграции новой экономической политики», сопряжению ИПП с «Нұрлы жол» и строительству «Экономического пояса Шелкового пути» между двумя странами.

Транзитный потенциал Узбекистана. Одним из основных направлений сотрудничества Узбекистана и Китая в рамках ИПП является развитие транспортной инфраструктуры. Узбекистан вложил значительные средства в модернизацию своих транспортных сетей, включая автомагистрали, железные дороги и аэропорты, для улучшения региональных связей. Китай активно участвует в поддержке этих усилий посредством финансирования, технологий и экспертного образования. 22 июня 2016 г. в Ташкенте была официально завершена стройка ключевого проекта в сотрудничестве Узбекистана и Китая - железнодорожного участка Ангрэн-Пап и камчинского тоннеля. Президент Узбекистана Шавкат Мирзиёев подчеркнул, что ИПП позволит странам Центральной Азии установить связи через Китай с рынками Южной и Юго-Восточной Азии, а также Европы [14]. Примером успешного сотрудничества послужило строительство железнодорожной линии Ангрэн-Пап, которая улучшила доступ Узбекистана к мировым рынкам и упростила транспортировку товаров.

РУ играет важную роль в ИПП, обслуживая два основных транспортных направления, которые связывают Китай и Иран через Узбекистан быстрее. Один из них - это коридор Казахстан-Узбекистан-Туркменистан, а другой - маршруты через Кыргызстан, Узбекистан и Туркменистан-Иран. Ташкент также активно работает над развитием транспортных коридоров в Центральной Азии, включая строительство железной дороги Китай-Кыргызстан-Узбекистан, которая обеспечит доступ к международным морским портам. Китай, Узбекистан и Кыргызстан подписали соглашение о строительстве этой дороги, позволяя им иметь короткий путь в Европу, минуя Россию [15]. Проект был подтвержден на саммите «Центральная Азия-Китай» в Сиань и получил дальнейшее развитие. Эта железнодорожная линия начнется в Кыргызстане и проходит через Узбекистан, создавая новые возможности для региональной связи и торговли.

Транзитный потенциал Кыргызстана. Горная страна в Центральной Азии обладает значительным транзитным потенциалом, особенно в наземных маршрутах, связывающих Китай и остальную Центральную Азию. В южной части границы, близкой к Таджикистану, горы высокие и непроходимые, но севернее топография более благоприятна для автомобильного и железнодорожного сообщения. Это делает пересечение границы

с КНР сложным, так как маршрут используется для перевозки товаров в Кыргызстан, Таджикистан и Узбекистан [16]. Маршрут через город Иркештам, на высоте менее 3 км над уровнем моря, является ключевым сегментом, обеспечивающим автобусное сообщение. Этот маршрут поддерживается ИПП и соединяет Китай и Кыргызстан с регионом ЦА, Ираном и мировыми морскими портами, создавая трансцентральную железнодорожную сеть.

Строительство железной дороги Китай-Кыргызстан-Узбекистан в сентябре 2022 г. имеет стратегическое значение для Кыргызстана. Проект сокращает транспортные пути, обеспечивая более эффективную железнодорожную связь с Ближним Востоком и Европой, а также способствует экономическому росту в Китае [17]. Для Кыргызстана же это означает новые возможности для развития и выход из транспортной изоляции. Поскольку основной поток железнодорожных грузов из Китая в Европу через Казахстан и Россию стал длинным и медленным, новая железная дорога создает более эффективный и безопасный маршрут. Изменения в геополитической ситуации и конфликт в Украине привели к тому, что водителям и транспортным компаниям становится все труднее работать на маршрутах через Россию и Беларусь [18]. В этой ситуации Кыргызстан может стать логистическим центром и предоставлять разнообразные услуги для товаров, пересекающих ИПП.

Транзитный потенциал Таджикистана. В Таджикистане зарегистрировано около 300-400 китайских компаний, которые в основном специализируются на инвестиционной деятельности, включая строительство автомобильных дорог. Это обусловлено тем обстоятельством, что более 90 процентов территории страны покрыто горами, что делает транспортную систему зависимой в значительной степени от автодорог. Кроме того, планируемая сухопутная часть железнодорожного маршрута, предусмотренного инициативой «Пояс и путь», обходит территорию Таджикистана, за исключением автодороги Душанбе-Кульма.

Инициативу «Пояс и путь» нельзя ограничивать только сферой коммуникаций. «Этот проект предполагает широкий спектр компонентов, включая политический диалог, развитие инфраструктуры, содействие свободной торговле, финансирование и обмен между государствами» - подчеркнула профессор Г. Майтдинова [19]. Республика имеет прямую связь с Китаем через автодорогу Душанбе – Куляб – Хорог – Мургаб – Кульма – Кашгар, которая соединяет основные города Таджикистана с транспортной инфраструктурой на северо-западе Китая и проходит через пункт пропуска «Кульма-Карасу» в Восточном Памире.

Таким образом, существующая транспортная инфраструктура на территории Таджикистана может быть рассмотрена как альтернативный маршрут в центральном и южном направлениях, который в будущем может быть интегрирован с афганским шоссе Кульма – Хорог и далее до афганского Файзабада. С другой стороны, это направление может связать Китай с Узбекистаном через автомагистрали Душанбе – Худжанд – Чанак и Душанбе – Турсунзаде (к границе с Узбекистаном). В рамках ИПП существует коридор Китай-Центральная Азия-Западная Азия, где Туркменистан играет важную роль. Два основных маршрута инициативы пересекают Туркменистан. Первый маршрут

– это коридор Казахстан-Узбекистан-Туркменистан – Иран, который является частью транспортного коридора «Север-Юг». Коридор проходит через Фараба, Мэри и Сархес в Иране. Второй маршрут/коридор Кыргызстан-Узбекистан-Туркменистан, также проходит через Мери и Сархес [20].

Транзитный потенциал Туркменистана. Страна расположена между Каспийским морем на западе и Центральной Азией на востоке. Это стратегическое местоположение позволяет Туркменистану служить мостом для транзита товаров между Востоком и Западом, а также между Севером и Югом. Транзитный коридор Туркменистана имеет существенное значение для транспортно-логистической сферы Центральной Азии и Евразии в широком смысле. Предложенный Туркменистаном амбициозный проект транспортного коридора в Турцию через Иран и Ирак логично вписывается в избранную руководством страны логистическую стратегию вовлечения в международные логистические проекты [20]. Он должен стать частью более глобального проекта «Восток – Запад» по доставке китайских грузов в Европу.

Таким образом, Туркменистан выступает в качестве важного транзитного коридора для сотрудничества Китая в системе трансграничных перевозок. Это способствует увеличению количества и объема грузовых поездов и открывает доступ к рынкам Южной Азии, Ближнего Востока, Восточной Европы и Каспийского моря. Пекин также может достичь Запада через Туркменистан и маршрут Центральная Азия-Каспий-Кавказ.

Таким образом, географические особенности оказывают значительное влияние на транзитный потенциал стран Центральной Азии в рамках инициативы. Несмотря на значительный транзитный потенциал региональных государств, Узбекистан, Кыргызстан, Таджикистан и Туркменистан имеют ограничивающие факторы. Решение существующих проблем, связанных с логистикой, требует значительных финансовых вливаний, постоянного мониторинга и анализа, а также готовности к изменениям и адаптации к новым условиям рынка и технологий. Анализ географического и транзитного потенциала стран региона указал, что благодаря своему стратегическому географическому положению и развитой инфраструктуре, Казахстан играет центральную роль в рамках ИПП. Он выступает ключевым сухопутным мостом для товаров и способствует развитию региональной и международной торговли. Другие страны Центральной Азии также участвуют в региональном транзите, но уникальные преимущества Казахстана делают его ключевым игроком в успехе этой инициативы в этом регионе.

Экономический фактор

Китайская инициатива «Пояс и путь» стимулирует экономический рост в странах-участницах. Страны с сырьевой экономикой благодаря своему центральному расположению вносят значительный вклад в рост транзитной торговли между Европой и Азией [21]. КНР является ключевым партнером для центральноазиатских государств, в то время как региональные государства являются основными поставщиками сырья [22].

В данной статье авторы проанализировали лишь часть проектов, работающих в рамках инициативы «Пояс и путь» в Центральной Азии. Конкретные инициативы могут варьироваться в зависимости от страны и могут охватывать ряд секторов, включая энергетику, транспорт, сельское хозяйство и туризм. Как показано в таблице, по сравнению с другими государствами Центральноазиатского региона, в рамках инициативы «Один пояс, один путь» подавляющее большинство китайских проектов разрабатывается Казахстаном.

Геоэкономическая составляющая инициативы имеет несколько направлений. Одними из основных являются экспорт китайской модели экономического развития для развивающихся стран-участниц ИПП и предоставление новых возможностей для государств, находящихся вдоль маршрута. Именно эти два аспекта наиболее привлекательны для центральноазиатских стран, которые ищут альтернативу ресурсной экономике и новым торговым путям.

Для сравнительного анализа активности стран Центральной Азии в рамках ИПП авторы статьи использовали несколько ключевых показателей.

Двусторонние проекты как показатель оценивают проекты и соглашения, заключенные между Китаем и странами Центральной Азии в рамках инициативы. Он может включать в себя инфраструктурные проекты, энергетическое сотрудничество и другие соглашения, способствующие экономическому развитию региона. Показатель инвестиционной политики КНР в Центральной Азии оценивает меры и политику, которые Китай применяет к инвестициям в страны региона: налоговые льготы, финансовую поддержку и другие инструменты, которые способствуют привлечению китайских инвестиций в регион. Данные о торговом обороте отражают объем торговых операций между сторонами и позволяют оценить, насколько активно происходит торговое сотрудничество и какие товары и услуги включены в этот оборот.

Эти показатели служат инструментами для оценки степени вовлеченности каждой страны региона в экономическое сотрудничество в рамках ИПП. Их анализ позволяет выявить тенденции и динамику развития экономических отношений между Китаем и странами Центральной Азии.

Следует отметить, что в Центральной Азии реализуется множество других проектов и форм сотрудничества. Конкретные инициативы могут различаться в зависимости от конкретной страны и включать в себя различные секторы, такие, как энергетика, транспорт, сельское хозяйство и туризм.

Таблица 1

Ряд китайских инициатив «Один пояс, один путь» и двусторонние проекты в Центральной Азии [23]

Секторы	Сводные по отраслям	Казахстан	Кыргызстан	Таджикистан	Узбекистан	Туркменистан
Всего по стране	261	102	46	44	43	26

Развитие торговли и промышленности	131	61	17	17	24	12
Железнодорожное и автомобильное сообщение	51	14	11	16	5	5
Энергетическая связь	48	20	5	7	12	4
Проекты «от человека к человеку»	31	7	13	4	2	5

Из приведенных выше данных видно, что по сравнению с другими странами Центральной Азии, Казахстан активно развивает и успешно реализует значительное количество китайских проектов в рамках инициативы «Пояс и путь». Этот факт свидетельствует о высокой степени вовлеченности РК в сотрудничество с КНР и подчеркивает его лидерский статус в регионе. При сравнении секторов экономики, анализируемых по отраслям в странах Центральной Азии, можно заметить, что Казахстан выделяется по нескольким важным показателям, что подтверждает его доминирующее положение. Например, в области торговли и промышленности Казахстан реализует 131 проект, в сфере железнодорожного и автомобильного сообщения республика имеет 51 проект, область энергетики представлена 48 проектами и 31 проект считается значимым вкладом в укрепление взаимопонимания между китайскими и казахстанскими обществами.

Таблица 2

Прямые иностранные инвестиции Китая в страны Центральной Азии за 2022 год [24,25]

Казахстан	1,4 млрд. долл. США
Узбекистан	2,2 млрд. долл. США
Кыргызстан	326 млн. долл. США
Таджикистан	–
Туркменистан	–

Китай является одним из крупнейших инвесторов для стран Центральной Азии. В рамках ИПП регион стал крупным получателем китайских прямых иностранных инвестиций (ПИИ). Данная динамика продолжает активно развиваться. КНР активно вкладывает средства в различные секторы этого региона, включая нефтегазовую промышленность,

энергетику, транспорт, инфраструктуру, сельское хозяйство и производство. Рассмотрим несколько значимых проектов и направлений инвестирования, осуществляемых в разных странах региона.

Так, Республика Казахстан получает значительные китайские инвестиции. Примером использования ПИИ является строительство китайско-казахстанской нефтепроводной магистрали, которая играет важную роль в транспортировке энергоносителей между двумя странами. Также следует отметить китайско-казахстанскую межгосударственную железнодорожную магистраль, которая способствует укреплению торговых и энергетических связей между странами.

Второй страной, получающей китайские инвестиции, является Узбекистан. Инвестиции направляются в основном в нефтегазовую, химическую, текстильную и электроэнергетическую отрасли. Китай также инвестирует в сельское и водное хозяйство, а также в логистику, способствуя диверсификации экономики страны.

Кыргызстан вкладывает китайские инвестиции в сферу энергетики, транспорта, туризма и сельского хозяйства. Эти инвестиции направлены на строительство гидроэлектростанций, аэропортов и дорог, что способствует модернизации инфраструктуры страны.

В Таджикистане Китай активно инвестирует в энергетику, строит гидроэлектростанции и линии электропередачи, что помогает улучшить энергетическую инфраструктуру страны. Кроме того, китайские компании также участвуют в разработке золотых месторождений, способствуя развитию добычи и экспорту драгоценных металлов.

В Туркменистане значительные китайские инвестиции сосредоточены в нефтегазовой отрасли. По данным 2012 года, 39 процентов всех иностранных инвестиций в стране поступают из Китая, что делает Китай ключевым иностранным инвестором в этой стране.

Исходя из анализа данных, можно утверждать, что Казахстан занимает лидирующее положение по объему инвестиций, предоставленных Китаем странам Центральной Азии за рассматриваемый период. Этот факт подчеркивает важную роль Казахстана в регионе в рамках китайской инициативы «Пояс и путь» и подразумевает его высокий потенциал для развития сотрудничества с Китаем.

Рисунок 1. Торговля между Китаем и странами Центральной Азии [26]

Приведенные в таблице данные свидетельствуют о том, что РК занимает ведущее положение среди региональных стран по объемам торговли с КНР. Важнейшими экспортными товарами из Казахстана в Китай входят нефть, газ, уголь, металлы и сельскохозяйственная продукция. Эти товары составляют значительную часть торгового оборота между двумя странами.

Узбекистан также поддерживает значительный товарооборот с Китаем, экспортируя хлопок, текстиль, золото, газ и нефтепродукты. Это свидетельствует о разнообразии продукции, которую Узбекистан предоставляет на китайский рынок, и об интенсивных торговых отношениях между странами. Китайская сторона также активно инвестирует в Республику Узбекистан, поддерживая проекты, связанные с развитием промышленных парков и инфраструктуры.

Таджикистан развивает торговые отношения с Китаем, экспортируя такие товары, как алюминий, хлопок, фрукты и овощи. Основными импортируемыми товарами из КНР являются машиностроительная продукция и электроника. Душанбе сотрудничает с Пекином в различных областях, включая энергетику, транспорт и туризм.

Бишкек также расширяет торговые связи с Пекином, экспортируя шерсть, хлопок, шелк, фрукты и овощи. Импорт из Китая включает в себя электронику, машины и промышленные товары. Кыргызстан также играет важную роль в качестве транзитного пункта для товаров, перемещаемых между Китаем и другими странами региона.

Торговля между Ашгабатом и Пекином также активно развивается. Экспорт из Туркменистана включает газ, нефть, хлопок и минеральные ресурсы. Крупные проекты, такие, как газопроводы, способствуют укреплению торговых связей между двумя странами.

Казахстан, благодаря своим богатым природным ресурсам, играет важную и ключевую роль в контексте инициативы. Эта роль определяется такими факторами, как обширные запасы нефти и природного газа, что делает его критически важным поставщиком энергетических ресурсов для Китая. КНР как крупнейшая экономика в мире имеет постоянный спрос на эти энергоносители для обеспечения своего промышленного роста, транспорта и домашних нужд. Казахстан также богат различными металлами и минералами, включая медь, цинк, свинец, уран и др. Эти сырьевые материалы являются ключевыми компонентами в различных отраслях, таких, как строительство, производство и электроника, и они имеют стратегическое значение для Китая.

Заключение

На основе анализа, проведенного в статье, авторы пришли к следующим выводам.

Географическое положение Казахстана, расположенного на стыке Европы и Азии, придает ему стратегическое значение в контексте инициативы «Пояс и путь». Республика является важным элементом сухопутной составляющей инициативы, что дает ряд существенных возможностей и вызовов как в экономическом, так и в геополитическом смысле. Подчеркивается, что геополитическое положение и роль Казахстана в регионе имеют глобальное значение и влияют на экономическое и геополитическое развитие региона.

Казахстан как один из ключевых участников инициативы «Пояс и путь» (ИПП) успешно привлекает иностранные инвестиции для развития своей инфраструктуры. Астана стала важным партнером Пекина для перемещения товаров и людей между Китаем и Европой. Этот статус привлек инвестиции в развитие транспортной инфраструктуры и проекты логистики. Привлечение иностранных инвестиций, развитие инфраструктуры, а также строительство и перенос промышленных предприятий и агрокомплексов приносят экономические выгоды не только для Казахстана, но и для всего центральноазиатского региона.

Исходя из сравнительного анализа активности стран Центральной Азии в рамках инициативы «Пояс и путь», можно утверждать, что с учетом выбранных авторами факторов Казахстан обладает всеми необходимыми ресурсами для активной роли в реализации этой инициативы. Следует подчеркнуть, что лидерская позиция Казахстана способствует укреплению регионального взаимодействия и способствует устойчивому развитию Центральной Азии.

Вклад авторов:

Кыдырбек Ф.А. – разработка концептуальной основы статьи и проведение тщательного анализа статистических документов.

Усерова К.К. – сбор и анализ материалов.

Кукеева Ф.Т. – формирование научно-методологической основы статьи.

Исова Л.Т. – корректура и редакция материала.

Данная статья подготовлена в рамках программы целевого финансирования МНВО РК BR18574168 «Роль Казахстана в углублении региональной интеграции стран Центральной Азии и цели устойчивого развития страны в рамках глобальных трендов современности».

Список литературы

1. China Daily (2015) [Speech by Xi Jinping at the General Debate of the 70th Session of the UN General Assembly] [Electronic resource]. – 2015. – URL: http://il.china-embassy.gov.cn/eng/gdxw/201509/t20150930_1876030.htm (Accessed: 13.10.2022).

2. Wang Yi: Join Hands to Forge the Next Golden Three Decades of China-Kazakhstan Relations. [Electronic resource]. – 2015. – URL: https://www.fmprc.gov.cn/mfa_eng/topics_665678/kjgzbdffyq/202206/t20220608_10700222.html (Accessed: 22.10.2022).

3. Тагиев Улугбек. Al Jazeera America: Для Китая марш на запад, в сторону Центральной Азии имеет историю, восходящую корнями к временам свыше 2-тысячелетней давности [Электронный ресурс]. – 2014. – URL: <https://zonakz.net/2014/03/31/al-jazeera-america-dlja-kitaja-marsh-na-zapad-v-storonu-centralnoj-azii-imeet-istoriju-voskhodjashhuju/> (дата обращения: 04.10.2023).

4. Baldacchino G., Wivel A. Small states: concepts and theories // Handbook on the politics of small states. – Edward Elgar Publishing, 2020. – P. 2-19.

5. Swaine M. D. Chinese views and commentary on periphery diplomacy // China Leadership Monitor. – 2014. – V. 44. – No. 1. – P. 1-43.
6. Advisory P. G. P. G. G. Training Services. A Study of International Transport Corridors in OIC Member Countries // Report prepared for Islamic Development Bank (IDB). – 2015.
7. Jaborov S. Chinese loans in Central Asia: Development assistance or “predatory lending” // China’s Belt and Road Initiative and its impact in Central Asia. – 2018. – P. 34-40.
8. Linn J. F. China’s and Russia’s interests in Central Asia: Connecting the dots in Kazakhstan // Brookings Institution. Retrieved September. – 2013. – V. 23. – P. 2015.
9. Aminjonov F., Abylkasymova A., Aimée A., Eshchanov B., Moldokanov D., Overland I., Vakulchuk R. BRI in Central Asia: Rail and Road Connectivity Projects // OSCE Academy / NUPI, Central Asia Regional Data Review 21(2019), 1-18.
10. Choganov K. Turkmenistan’s strategic corridors. – 2021.
11. World Bank. South Caucasus and Central Asia-The Belt and Road Initiative: Georgia Country Case Study. – 2020.
12. Yellinek R. Opinion. –The Impact of China’s Belt and Road Initiative on Central Asia and the South Caucasus // Consulté le. – 2020. – V. 3. – No. 23. – P. 2022.
13. Enterprises to Kazakhstan. Tengrinews [Electronic resource]. URL: <https://tengrinews.kz/markets/kitay-pereneset-desyatki-predpriyatiy-v-kazahstan-266949/> (Accessed: 28.09.2023).
14. Tolipov F. Uzbekistan and Central Asia in space-time coordinates of the modern Silk Road // Research Handbook on the Belt and Road Initiative. – Edward Elgar Publishing, 2021. – P. 300-311.
15. Китай, Узбекистан и Кыргызстан договорились строить железную дорогу в обход России. –2016. – URL: <https://rus.azattyq.org/a/32420016.html> (дата обращения: 06.01.2023).
16. Kyrgyzstan and the Belt & Road Initiative: Trans Central Asian Road & Rail Connectivity & Added Value Manufacturing Services Silk Road Briefing. [Electronic resource]. – 2021. – URL: <https://www.silkroadbriefing.com/news/2021/06/29/kyrgyzstan-and-the-belt-road-initiative-trans-central-asian-road-rail-connectivity-added-value-manufacturing-services/> (Accessed:15.10.2022).
17. Kyrgyzstan’s Opportunities and Challenges from China’s Belt & Road Initiative Silk Road Briefing [Electronic resource]. – 2023. – URL: <https://www.silkroadbriefing.com/news/2023/03/14/kyrgyzstans-opportunities-and-challenges-from-chinas-belt-road-initiative/> (Accessed:15.10.2022).
18. Проект железной дороги Китай – Кыргызстан – Узбекистан может стартовать осенью. Объясняем, почему она важна для всех стран Центральной Азии [Электронный ресурс]. – 2006. – URL: <https://www.currenttime.tv/a/proekt-zheleznoy-dorogi-kitay-kyrgyzstan-uzbekistan-mozhet-startovat-osenyu-obyasnyаем-pochemu-ona-vazhna-dlya-vseh-stran-tsentralnoy-azii/31958781.html> (дата обращения: 24.09.2022).
19. Майтдинова Гузель. Таджикистан стремится использовать любую платформу для реализации своих целей и задач [Электронный ресурс]. –2017. – URL: <https://cabar.asia/ru/guzel-majtdinova-tadzhikistan-staraetsya-ispolzovat-lyubuyu-platformu-dlya-realizatsii-svoih-tselej-i-zadach> (дата обращения: 24.09.2022).
20. Логистическая стратегия Туркменистана нацелена на активизацию сотрудничества в пределах регионов и континентов [Электронный ресурс]. – 2020. – URL: <https://turkmenistan.gov.tm/ru/post/36529/logisticheskaya-strategiya-turkmenistana-natselena-na-aktivizatsiyu-sotrudnichestva-v-predelakh-regionov-i-kontinentov> (дата обращения: 24.09.2022).

21. International Transport Forum. Enhancing Connectivity and Freight in Central Asia. – OECD Publishing, 2019.
22. Behbahani S.A. Middle Asia: Geopolitical cohesion and regional powers // Материалы междунар. научно-практич. конференции «Многовекторность Центральной Азии: взгляд изнутри». – Алматы: Институт востоковедения им. Р.Б.Сулейменова КН МОН РК, 2020. – С. 178-196.
23. Vakulchuk R. et al. BRI in Central Asia // Overview of Chinese Projects, June 2019. – 2019.
24. Invest in Kazakhstan [Электронный ресурс]. – 2023. – URL: <https://invest.gov.kz/> (дата обращения: 17.10.2023).
25. Третью иностранных инвестиций в 2022 году пришли из Китая. [Электронный ресурс]. – 2023. – URL: <https://www.akchabar.kg/ru/news/tret-inostrannyh-investicij-v-2022-godu-prishli-iz-kitaya/> (дата обращения: 17.10.2023).
26. List of markets for the selected product. Product: total all products. Trade map [Electronic resource]. URL: <https://intracen.org/resources/data-and-analysis/trade-statistics> (Accessed: 17.05.2023).

References

1. China Daily (2015) [Speech by Xi Jinping at the General Debate of the 70th Session of the UN General Assembly]. [Electronic resource] –2015. – Available at: http://il.china-embassy.gov.cn/eng/gdxw/201509/t20150930_1876030.htm (Accessed: 13.10.2022).
2. Wang Yi: Join Hands to Forge the Next Golden Three Decades of China-Kazakhstan Relations. [Electronic resource]. – 2015. – Available at: https://www.fmprc.gov.cn/mfa_eng/topics_665678/kjgzbdffyq/202206/t20220608_10700222.html (Accessed: 22.10.2022).
3. Ulugbek Tagiev Al Jazeera America: Dlya Kitaya marsh na zapad, v storonu Central'noj Azii imeet istoriyu, voskhodyashchuyu kornyami k vremenam svyshe 2-tysyacheletnej davnosti [Ulugbek Taghiyev Al Jazeera America: For China, the march westwards towards Central Asia has a history going back over 2,000 years]. [Electronic resource]. –2014. – Available at: <https://zonakz.net/2014/03/31/al-jazeera-america-dlja-kitaja-marsh-na-zapad-v-storonu-centralnoj-azii-imeet-istoriju-voskhodjashhuju/> (Accessed: 04.10.2023). [in Russian]
4. Baldacchino G., Wivel A. Small states: concepts and theories // Handbook on the politics of small states (Edward Elgar Publishing, 2020, P. 2-19).
5. Swaine M. D. Chinese views and commentary on periphery diplomacy, China Leadership Monitor, 1 (44), 1-43 (2014).
6. Advisory P. G. P. G. G. Training Services (2011): A Study of International Transport Corridors in OIC Member Countries, Report prepared for Islamic Development Bank (IDB), 2015.
7. Jaborov S. Chinese loans in Central Asia: Development assistance or “predatory lending”, China’s Belt and Road Initiative and its impact in Central Asia. 2018. – P. 34-40.
8. Linn J. F. China’s and Russia’s interests in Central Asia: Connecting the dots in Kazakhstan, Brookings Institution. Retrieved September. V.23. 2013.– P. 2015.
9. Aminjonov F., Abylkasymova A., Aimée A., Eshchanov B., Moldokanov D., Overland I., Vakulchuk R. BRI in Central Asia: Rail and Road Connectivity Projects, OSCE Academy / NUPI, Central Asia Regional Data Review 21(2019), 1–18.

10. Choganov K. Turkmenistan's strategic corridors, 2021.
11. World Bank. South Caucasus and Central Asia-The Belt and Road Initiative: Georgia Country Case Study. – 2020.
12. Yellinek R. Opinion-The Impact of China's Belt and Road Initiative on Central Asia and the South Caucasus, Consulté le, 23 (3), 2022 (2020).
13. Enterprises to Kazakhstan. Tengrinews. [Electronic resource]. Available at: <https://tengrinews.kz/markets/kitay-pereneset-desyatki-predpriyatiy-v-kazahstan-266949/> (Accessed: 28.09.2023).
14. Tolipov F. Uzbekistan and Central Asia in space-time coordinates of the modern Silk Road, Research Handbook on the Belt and Road Initiative (Edward Elgar Publishing, 2021, P.300-311).
15. Kitaj, Uzbekistan i Kyrgyzstan dogovorilis' stroit' zheleznuyu dorogu v obhod Rossii [China, Uzbekistan and Kyrgyzstan agree to build a railway bypassing Russia] [Electronic resource]. – 2016. – Available at: <https://rus.azattyq.org/a/32420016.html> (Accessed: 06.01.2023). [in Russian]
16. Kyrgyzstan and the Belt & Road Initiative: Trans Central Asian Road & Rail Connectivity & Added Value Manufacturing Services Silk Road Briefing. [Electronic resource]. – 2021. – Available at: <https://www.silkroadbriefing.com/news/2021/06/29/kyrgyzstan-and-the-belt-road-initiative-trans-central-asian-road-rail-connectivity-added-value-manufacturing-services/> (Accessed:15.10.2022).
17. Kyrgyzstan's Opportunities and Challenges from China's Belt & Road Initiative Silk Road Briefing. [Electronic resource]. – 2023. – Available at: <https://www.silkroadbriefing.com/news/2023/03/14/kyrgyzstans-opportunities-and-challenges-from-chinas-belt-road-initiative/> (Accessed:15.10.2022).
18. Proekt zheleznoj dorogi Kitaj – Kyrgyzstan – Uzbekistan mozhet startovat' osen'yu. Ob"yasnyam, pochemu ona vazhna dlya vsekh stran Central'noj Azii [The China-Kyrgyzstan-Uzbekistan railway project may start in autumn. Explaining why it is important for all Central Asian countries]. [Electronic resource]. – 2006. – Available at: <https://www.currenttime.tv/a/proekt-zheleznoy-dorogi-kitay-kyrgyzstan-uzbekistan-mozhet-startovat-osenyu-obyasnyam-pochemu-ona-vazhna-dlya-vseh-stran-tsentralnoy-azii/31958781.html> (Accessed: 24.09.2022). [in Russian]
19. Guzel' Majtdinova: Tadjikistan stremitsya ispol'zovat' lyubuyu platformu dlya realizacii svoih celej i zadach [Guzel Maitdinova: Tajikistan seeks to use any platform to realise its goals and objectives]. [Electronic resource]. –2017. – Available at: <https://cabar.asia/ru/guzel-majtdinova-tadjikistan-staraetsya-ispolzovat-lyubuyu-platformu-dlya-realizatsii-svoih-tselej-i-zadach> (Accessed: 24.09.2022). [in Russian]
20. Logisticheskaya strategiya Turkmenistana nacelena na aktivizaciyu sotrudnichestva v predelakh regionov i kontinentov [Turkmenistan's logistics strategy aims to intensify co-operation within regions and continents]. [Electronic resource]. – 2020. – Available at: <https://turkmenistan.gov.tm/ru/post/36529/logisticheskaya-strategiya-turkmenistana-natselena-na-aktivizatsiyu-sotrudnichestva-v-predelakh-regionov-i-kontinentov> (Accessed: 24.09.2022). [in Russian]
21. International Transport Forum. Enhancing Connectivity and Freight in Central Asia (OECD Publishing, 2019).
22. Behbahani S.A. Middle Asia: Geopolitical cohesion and regional powers, Materialy mezhdunar. nauchno-praktich. konferencii «Mnogovektornost' Central'noj Azii: vzglyad iznutri» [Materials of the International Scientific and Practical Conference "Multi-vectorism of Central Asia: a look inside"] (: R.B.Suleimenov Inst. Oriental Studies. Committee of Science of the Ministry of Science and Higher Education of the RK, Almaty), 178-196 (2020).

23. Vakulchuk R. et al. BRI in Central Asia, Overview of Chinese Projects (June 2019).

24. Invest in Kazakhstan. – 2023 [Electronic resource]. – Available at: <https://invest.gov.kz/> (Accessed: 17.10.2023).

25. Tret' inostrannyh investicij v 2022 godu prishli iz Kitaya [One-third of foreign investment in 2022 came from China.]. [Electronic resource]. – 2023. – Available at: <https://www.akchabar.kg/ru/news/tret-inostrannyh-investicij-v-2022-godu-prishli-iz-kitaya/> (Accessed: 17.10.2023). [in Russian]

26. List of markets for the selected product. Product: total all products. Trade map. [Electronic resource]. Available at: <https://intracen.org/resources/data-and-analysis/trade-statistics> (Accessed: 17.05.2023).

Ф.А. Кыдырбек, Ф.Т. Кукеева, К.К. Усерова, Л.Т. Исова

Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы, Қазақстан

Орталық Азия елдерінің Қытайдың «Белдеу және жол» бастамасына қатысуы: Қазақстан республикасының жетекші рөлі

Аңдатпа. Қытайдың «Белдеу және жол» бастамасы Орталық Азияның стратегиялық маңыздылығы мен оның ресурстарына назар аудара отырып, жаһандық экономикалық және геосаяси ландшафтты өзгертті. Мақала авторларының алдына Қазақстанның көшбасшылық ұстанымын анықтау мақсатында Орталық Азия елдерінің «Белдеу және жол» бастамасына қатысуын салыстырмалы талдау міндеті қойылды. Географиялық, экономикалық, инвестициялық көрсеткіштер мен транзиттік әлеуетті бағалау арқылы бұл зерттеу аймағында «Белдеу және жол» бастамасын табысты іске асырудағы Қазақстанның маңызды рөлі атап көрсетілді. Зерттеудің теориялық негізі - Қытайдың перифериялық дипломатиясы, үлкен және кіші мемлекеттер теориясы, біртұтас тағдыр қауымдастығы, «батысқа шеру» сияқты әртүрлі қытайлық тәсілдердің жиынтығы. Мақалада реализм, неолиберализм және өзара тәуелділік сияқты батыстық теорияларға да назар аударылады. Әдістемелік тұрғыдан алғанда, авторлар әр елдің «Белдеу және жол» бастамасына қатысу дәрежесін бағалау үшін сандық әдістермен толықтырылған салыстырмалы талдауды, мәселенің жан-жақты перспективасын құру үшін тарихи және логикалық әдістерді қолданады.

Мақала Орталық Азия елдерінің «Белдеу және жол» бастамасына қатысуы туралы түсінік береді және осы бастаманы іске асыруға қызығушылық танытатын ҚР сыртқы саяси құрылымдарына, зерттеушілер мен қалың жұртшылыққа арналады.

Түйін сөздер: «Белдеу және жол» бастамасы, Қытай, Орталық Азия, Қазақстанның жетекші рөлі.

F.A. Kydyrbek, F.T. Kukeyeva, K.K. Usseerova, L.T. Isova
Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan

**Participation of Central Asian countries in China's Belt and Road Initiative:
the leading role of the Republic of Kazakhstan**

Abstract. China's Belt and Road Initiative (BRI) has changed the global economic and geopolitical landscape, drawing attention to the strategic importance of Central Asia and its resources. The authors of the article set out to comparatively analyse the participation of Central Asian countries in the BRI in order to identify Kazakhstan's leading position. By assessing geographical, economic, investment performance and transit potential, this study highlights the important role of Kazakhstan in the successful implementation of the BRI in the region. The theoretical framework of the study is a set of different Chinese approaches, including China's peripheral diplomacy, the theory of large and small states, the Community of Common Destiny, and the "March to the West". The article also draws on Western theories like realism, neoliberalism and interdependence. Methodologically, the authors use comparative analysis complemented by quantitative methods to assess the extent of each country's participation in the BRI. The authors use comparative analysis complemented by quantitative methods. Historical and logical methods are applied to create a comprehensive perspective of the issue.

The article provides insight into the participation of Central Asian countries in the Belt and Road Initiative. It may be of interest to Kazakhstan's foreign policy structures, researchers, and the general public who are interested in the implementation of the Belt and Road Initiative in Central Asia.

Keywords: Belt and Road Initiative, China, Central Asia, Kazakhstan's leading role.

Сведения об авторах:

Кыдырбек Ф.А. – докторант, Казахский национальный университет имени аль-Фараби, Алматы, Казахстан.

Усерова К.К. – докторант, Казахский национальный университет имени аль-Фараби, Алматы, Казахстан.

Кукеева Ф.Т. – доктор исторических наук, профессор кафедры международных отношений и мировой экономики, Казахский национальный университет имени аль-Фараби, Алматы, Казахстан.

Исова Л.Т. – кандидат исторических наук, доцент кафедры международных отношений и мировой экономики, Казахский национальный университет им. аль-Фараби, Алматы, Казахстан.

Kydyrbek F.A. – Ph.D. student, Faculty of International Relations, Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan.

Usseerova K.K. – Ph.D. student, Faculty of International Relations, Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan.

Kukeyeva F.T. - Doctor of Historical Sciences, Professor, Department of International Relations and World Economy, Faculty of International Relations, Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan.

Isova L.T. - Candidate of Historical Sciences, Associate Professor, Department of International Relations and World Economy, Faculty of International Relations, Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan.

Copyright: © 2024 by the authors. Submitted for possible open access publication under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution (CC BY NC) license (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>).

IRSTI 11.25.40

Scientific article

DOI: <https://doi.org/10.32523/2616-6887/2024-146-1-164-175>

Results of the 20th Congress of the Communist Party of China: a new message to the world

Zh.Ye. Ospanova

L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan

(E-mail: zhanera.88@mail.ru)

Abstract. China is rightfully recognized as one of the largest economies in the world and an important political player in the international arena. The dynamic and continuous development of the country's economic component, even in the post-COVID period, gives China a powerful impetus to further maintain the country's stability and image throughout the world. Today it is impossible not to listen to the events taking place in China. Every five years, China hosts congresses of the ruling Communist Party, at which important vectors of development for the coming years are traditionally determined, urgent tasks are set, and ideological decisions are made. Given the importance of the PRC in the world community, party congresses are increasingly attracting attention and are being vigorously discussed on the sidelines of foreign governments. The 20th Congress of the Communist Party of China has become a resonant and historic event not only for the entire Chinese people, but also for countries that have close ties with China. In this study, we applied the method of modern structural functionalism, as well as political science, historical and sociological research methods. The article attempts to analyse the opinions of foreign experts, through the prism of which it is possible to see the situation in China in more detail. As a result of the research, an understanding of the main priorities of the new administration was reached, which carry important aspects of China's political landscape.

Keywords: Communists, new ruling elite, ideology, socialism with Chinese characteristics, congress, Taiwan issue.

Introduction

The Congresses of the CPC are considered the main events that carry the key tasks and new stages of China's development. The First National Congress of the Communist Party of China, or First Congress of the CPC, was held at the French Concession in Shanghai, South Lake in Jiaying, Zhejiang Province, from July 23 to 31, 1921, and was attended by 13 delegates from all regions. The convening of the congress announced the formal establishment of the Communist Party of China. From the founding of the Party to the birth of New China, there was a stage of a new democratic revolution led by the Party. From the founding of New China to the 11th Third Plenum of the CPC Central Committee, it was a stage of transformation from new democracy to socialism and the building of socialism under the leadership of the Party. After the Third Plenum of the Eleventh CPC Central Committee, a new period of reform, opening and socialist modernization began under the leadership of the party. Henceforth, a completely new, united proletarian party arose in China, the leadership of which was Marxism-Leninism. Thus, the Chinese proletariat has a military headquarters, the Chinese working masses have the hope of turning over a new leaf and liberation, and the Chinese revolution has a new look [1].

Today, the CCP has become one of the political giants, with 96.7 million members in its ranks. Since 1977, party congresses have been held every five years. The main congress of the Communist Party of China is held every five years and includes 2296 delegates representing all regions of the PRC [2].

Chinese Premier Li Keqiang and three other members of the Politburo Standing Committee of the ruling Communist Party were expelled from the newly elected Central Committee. 2296 delegates to the party congress elected the Central Committee of 205 people, as well as 171 deputies. The members of the current Standing Committee, Li Keqiang (67 years old), Li Zhanshu (72 years old), Wang Yang (67 years old) and Han Zheng (68 years old) were excluded from the new composition of the Central Committee. Traditionally, Li Zhanshu and Han Zheng were expected to retire due to age norms. Also excluded were Yi Gang, a 64-year-old governor of China's central bank, and Guo Shuqing, a 66-year-old chairman of the banking and insurance regulator. Vice Premier Liu He, 70, who is also called China's "economic czar", was also excluded from the new Central Committee [3].

The decisions of the congresses of the Communist Party, as you know, are prepared in advance, and all the delegates who arrived from all regions of the PRC in the House of People's Representatives know that the main core of the party remains for one more term and listen to the announcement. But it is worth noting that for other states the information remains undisclosed to the last and some intrigue remains. Undoubtedly, in the end, Xi Jinping's leading role in the party was again proven and he was elected for a third term as General Secretary of the Central Committee of the Communist Party.

At the congresses, the main course does not change and there are no fundamental changes. On October 23, 2022, at the first plenary session of the 20th CPC Central Committee, the General Secretary of the CPC Central Committee, members of the Politburo and the Standing Committee were elected. The next congress symbolizes the completion of the previous five-year cycle in the political process of the PRC and the beginning of a new, already third five-year cycle, the

main core of which is Xi Jinping. At the congress, the very results of the ten-year policy of the President of the PRC were announced, which were strengthened on the basis of maintaining the previous strategy [4].

The main purpose of this article is to study the voiced decisions of the ruling party of the PRC, to consider the main development trends, in addition to resolving internal contradictions and socio-economic problems, there is reason to believe that this congress carries many prerequisites addressed to certain systems of the world community.

Methodological basis of the study

The article takes as a basis a systematic approach and the method of modern structural functionalism, where the author uses political, historical and sociological methods of research, it is also important to note that in many approaches the author proceeded from the methods of actualization.

Discussion

On the first day of the congress, Xi Jinping delivered a speech: "Holding high the great banner of socialism with Chinese characteristics, stand unitedly for the all-round construction of a modernized socialist state" [6]. According to the old tradition, this kind of presentation at CCP conventions became an important report in summarizing the results of the government. However, this report should be taken as a political philosophy followed by Xi Jinping himself and the party.

The main goal of the CCP is to build a "modernized socialist state", which means achieving full socialism with Chinese characteristics by the centenary of the People's Republic of China, that is, by 2049. Of course, there are a number of internal issues in the PRC, this is the fight against poverty and the deep traditions of the Chinese, so Chinese socialism uses market levers and differs from the generally accepted model of socialism.

Since his election as General Secretary of the CPC Central Committee in 2012, Xi Jinping has been a leader who has paid great attention to party building, cracking down on corruption, and redefining discipline. In the past 10 years, the CCP has become stronger.

Xi Jinping, 69, after 10 years at the head of the Chinese Communist Party after the 1st Plenum of the 20th CPC Central Committee, where he was elected General Secretary of the CPC Central Committee, again promised to lead the country to national revival along the Chinese path of modernization: "We will firmly mindful of the character and main goal of the party, as well as our own mission and responsibility, we will carefully fulfill our duty and work diligently so as not to deceive the trust of the party and our people in any way [6].

In 2012, Xi Jinping said that he and his colleagues would lead the CCP on the path of national rejuvenation, strive for a better life for the people, and solve problems within the party. In ten years, China under Xi has witnessed a series of historic changes: the size of the Chinese economy has doubled to more than 114 trillion yuan (\$16 trillion), absolute poverty has been eliminated, and average prosperity has been achieved for the country's 1.4 billion people. It

was not without serious trials for China: the COVID-19 pandemic, the trade war with the United States and pressure on the economy became a real challenge for the further development of the Celestial Empire and tested the abilities of the “party core” [6].

Assessment of the global expert community

Hugo Jones, Assistant Fellow at the London School of Economics and Political Science, stressed the importance of the 20th Congress of the Communist Party, adding that it is probably the most important political event of the century in China. He also noted that there are three main reasons why the 20th Congress is so important. First, it is the most important event in China's political calendar, which happens every five years. Second, it comes at a very important stage in China's "national renaissance" process. This is the first major event since the 100th anniversary of the founding of the Chinese Communist Party. When the CCP celebrates its centenary in 2021, it will announce that it has achieved its dream of building a moderately prosperous society. China is now entering a "new era" and has embarked on a new path towards achieving its second 100-year goal. Third, the Congress is taking place at an unusual time in the world, in a context that the Chinese political narrative calls "the unprecedented changes of the century." The Chinese Communist Party is well aware of the global context, which also influenced the work of the 20th Congress [5].

Robert Kuhn, author of *How China's Leaders Think*, expressed the opinion that Xi Jinping has an objective and comprehensive understanding of the current situation in China, as well as detailed and rational thinking about the future of the country [5].

Chinese President Xi Jinping consolidated his power with a term extension in 2018. Thanks to these changes, the party leader retains the opportunity to remain in this post for the remaining terms [7]. Thus, the President of the People's Republic of China took measures so that at the congress itself there would be no discussions about the appointment of a new leader, because in the political sphere China is not used to disturb the system, it is necessary to ensure stability and confidence in the future. According to Mikhail Karpov, an orientalist and an expert on China, all the predecessors of the current Chairman, in accordance with the Constitution, could be extended for a second term. Deng Xiaoping became the first Chairman to amend the Constitution to extend his term for two terms. Xi Jinping came to power in the crisis year of 2012: rivalry among political elites, economic crisis, corruption, monetary overhang and many internal contradictions. Xi Jinping and Li Keqiang jointly began work on financial liberalization. However, economic reforms were not so successful, the previous rates of economic growth were not observed, the trade war with the United States and the pandemic, all this became, to a certain extent, the reason for strengthening the position of Xi Jinping, who could become a strong "head of the family." Given that China has a completely different political culture, no one will organize a coup. There have certainly been groups that have been going on since the days of Deng Xiaoping. However, many of them disappeared amid the fight against corruption. In China, it is customary to keep the situation under control, many are afraid of destabilization [8]. It is not for nothing that the PRC has recently begun to often criticize the short electoral cycles in the United States, when each time one has to fight for power with a “wealth game” [9]. Based

on considerations of further stability, Xi Jinping continued the initiated policy of managing the party and the state.

For many analysts in recent months, it has been a mystery who will become the “Second Person” after Xi Jinping. State Council Premier Li Keqiang was constitutionally unable to be renewed for a third term. Western analysts still expected a neo-liberal direction and agreed that the next premier would be Wang Yang (67), chairman of the People's Political Consultative Council. China [10]. But "the second person was" the 63-year-old Secretary of the Shanghai Party Committee - Li Qiang, who is considered one of the closest to the current Chairman of the PRC. As a result, Li Qiang was appointed Party Secretary of the State Council of the People's Republic of China, who eventually became the new Premier. In addition to Li Qiang, three new members joined the Standing Committee: Cai Qi, former secretary of the Beijing Party Committee, Li Xi, former secretary of the Party Committee of Guangdong Province, and Ding Xuexiang, head of the Office of the Central Committee, who are allies of Xi Jinping.

British edition of The Guardian claims that Xi Jinping has cleared his path of all rivals and bringing in close allies could increase the risk of an attack on Taiwan. They also write that there are no possible people left in the party who could object to the military takeover of Taiwan [11].

The current report of the Chinese leader differed from previous formulations about the market and high rates of economic development, where the main focus was on social development – the human good and its interests. Xi Jinping paid special attention to the fact that the people themselves play the main role in the development concept of the PRC, therefore, importance was attached to health care, insurance, the pension system, the policy of childbearing, and even reducing the load in schools. Of course, these measures will be taken in order to improve the demographic component and prevent social inequality. One of the important points was given to security. In a new report, the President of the People's Republic of China says that along with development, China is facing risks and challenges, as well as hard-to-predict events like the "black swan" and "grey rhinoceros" [12]. This statement, using Western political terms, sounded in vain against the backdrop of the development of the "Taiwan issue".

According to CIA Deputy Director David Cohen, Xi Jinping ordered the Chinese military to develop a capability to take control of Taiwan by 2027. Amid escalating tensions between China and the US, Beijing insists that Taipei is part of its territory and that it will be reunited “by force if necessary”. However, the text of the report itself does not contain any country or harsh statements on this issue. To the provocation of American observers, the Chinese edition of the Global Times, in an article titled “Signals sent to the American side by the 20th Congress of the CCP” also paid tribute: “After the 20th National Congress of the Communist Party of China, much attention was paid to the direction of development of relations between the United States and China. The White House and State Department said they will continue to “responsibly manage competition with China,” seek cooperation in areas where interests overlap, and ensure that channels of communication remain open. If this is Washington's “standard line”, then some US political elites and public opinion are showing a more realistic attitude towards China, preaching the need to prepare for a conflict between the US and China, and escalating the US-China confrontation. But this reflects their inner desire to push the US to “prepare for a conflict between the US and China” [13]. At the same time, the report of the 20th National Congress

also clearly emphasizes that China unequivocally opposes any hegemonism and power politics, unwaveringly opposes any unilateralism, protectionism and intimidation; China opposes the Cold War mentality, interference in the internal affairs of other countries, and double standards. In these statements, no country, including the United States, is named.

Considering the views of foreign analysts, it can be argued that many of them point to the complex political dynamics within the CCP and the importance of Xi Jinping as China's leader, while raising concerns about his next steps in the international arena, especially with regard to Taiwan. Some of the experts believe that the appointment of Li Qiang as Premier and the addition of three new members close to Xi Jinping to the Standing Committee strengthens Xi's position and his control over key positions in the government.

There is concern among some observers about the possible increased risk of military conflict with Taiwan considering the cleansing of the political arena of Xi Jinping's rivals and the consolidation of his power. There is debate within the US about preparing for conflict with China, with some groups calling for a tougher stance towards China. This may reflect internal differences in US policy towards the PRC. However, China has its own view of the situation, and given its restrained but decisive policy in the global arena, there is no rash action in the near future.

Addressing the issue through the prism of Taiwan

Beijing views the island as an autonomous Chinese province and has long sought reunification though Taiwan sees itself as an independent state. Chairman Xi Jinping said China harbours ambitions of a 'peaceful reunification' with the island but warned it 'must be realised and will definitely be realised' [14].

26th of April 2022, the Taiwan Public Opinion Foundation, a pro-green organization on the island, released the latest polling data and made an interpretation. As to whether the United States would send troops to "help" Taiwan in the event of a future war in the Taiwan Strait, survey participants used the word "failure of confidence" to describe the situation. The survey shows that Taiwanese people have moved from optimism to pessimism.

The Foundation's latest survey that the proportion of those who believe that the mainland could attack Taiwan in the future increased from 26.6% two months ago to 38.6%, while the proportion of those who believe it is impossible has decreased from 62.9% to 50.6%. According to the chairman of the foundation, the attitude of the Taiwanese people has changed dramatically compared to the survey conducted two months ago, and the gap between the two sides has sharply narrowed from 36.3 percentage points to 12 percentage points, that is, three times. In addition, the poll asked whether the US would "help" Taiwan in its defense. According to the survey, 8.5% believe in it very strongly, 27.8% believe in it very little, 29% believe in it not very strongly, 24.8% do not believe in it at all, and 9.7% have no opinion, do not know or refuse to answer. Most Taiwanese are skeptical or pessimistic about the collapse of confidence and the collapse of hopes for "aid" to Taiwan from the US military.

On further analysis, 24% of neutral voters believe and 61% do not believe; As for the age group, 31% of 20–24-year-old believe and 66% do not believe, 33% of 35–44-year-old believe

and 56% do not believe. Compared to last month, it seems that the attitude of more than half of Taiwanese who do not believe that the United States will send troops to “help” Taiwan's defense has already settled and stabilized by more than half. The formation of such a perception can make the Taiwanese more aware of the reality and how to find an acceptable way to survive and develop through a deep understanding of the international and interdimensional situation [15].

As noted in the report of the 20th National Congress, Chinese modernization is "modernization following the path of peaceful development." The Chinese argue that if a country is strong, it should not be a hegemon. Being a hegemon or a militarist is not in Chinese blood, and Chinese modernization is not achieved by war and plunder.

Conclusion

Considering that the contours of today's geopolitical world order are gradually emerging under polycentric systems led by Western powers and other countries such as China, the 20th Congress of the CPC has rightfully become the most significant event in the political calendar of the PRC and many states that bind themselves to one or another form with China. The report read out by the Chairman of the People's Republic of China outlined the main directions for further development and solution of the tasks set for the second century of the Celestial Empire. The Chinese Communist Party, of which Xi Jinping is the core, and his policies for ten years have strengthened China's position as a world economic and political giant, whose opinion must be reckoned with. Western analysts are very wary of the signals sent by the 20th Congress of the CCP, and some of them hastily claim that an attack on Taiwan could happen in the near future. To be sure, relations between China and the US deteriorated sharply after US House Speaker Nancy Pelosi's visit to Taiwan in August. This event became a crisis line between the two states, the entire world community watched the progress of the visit of the American congressman [16]. In turn, Chinese Foreign Minister Wang Yi said that the reunification of the mainland with Taiwan is historically inevitable, the diplomat also added that this process "will end with the rejuvenation of the nation in the future." Wang Yi reiterated that China will not allow Washington to interfere in the internal affairs of the country [17].

The 20th Congress of the Communist Party is the key to understanding China's future and grasping the pulse of the country's main party. The report of the 20th Congress confirms that China insists on developing friendship and cooperation with other countries based on the five principles of peaceful coexistence, promotes the construction of a new type of international relations, deepens and expands global partnership on the basis of equality, openness and cooperation, strives to expand rapprochement interests with other countries. Important and key points of the report were social priorities and the concept of "security" in the era of the new world order.

As a result of analyzing this issue, it can be said that the results of the 20th Congress have a deep historical role, and everything proclaimed was approved at the annual session of the National People's Congress. In the process of cadre renewal from supporters of maintaining relations with the West in the previous forms, it can be assumed that China's position becomes more assertive and confident. After the conclusion of the Congress in March 2023, the annual

session of the National People's Congress, where the decisions at the Congress became more detailed. It was at the March session that the Congress's personnel decisions were implemented; the head of the State Council and his (first) deputy, the heads of the National People's Congress Post Committee and the All-China Committee of the NPCSC were confirmed in their posts. The seven members of the Standing Committee of the CPC Central Committee elected by the plenum began their work. At the session of the National People's Congress, Xi Jinping was re-elected President of the People's Republic of China and head of the Central Military Commission. Although President Xi Jinping has broken the rules of term limits and remains in power with no apparent loss to his authority, he continues to govern with a fully loyal administrative apparatus. Li Qiang, the new Premier of the State Council, addressed the nation in March and outlined his team's basic principles and goals for the next five years [18]. The prime minister focused on the needs of ordinary citizens, recognizing that quality of life is more important to them than GDP figures, and outlined plans to improve economic development, promote cooperation with Taiwan, and seek to rebuild the country's economy.

China retains some of the legacy of the reform period, but is emphasising technological development, social aspects and the resolution of problems related to economic growth and social injustice.

It can be assumed that despite domestic stability, there will be no significant policy changes expected. There may be personnel and structural changes, but the main strategic courses will remain unchanged.

Author Contribution

The author formed the idea and developed the key aims and objectives of the article, and also collected, analyzed and interpreted the data obtained.

References

1. 【党史学习】中共一大 (ccgc.cn). [Electronic resource]. – 2022. – URL: <http://znh.ccgc.cn/ztlz/dangshixuexijiaoyu/2021-03-25/2022.html> (Accessed: 29.10. 2021).
2. Названы главные последствия съезда Коммунистической партии Китая: что будет с США// МК (mk.ru) [Электронный ресурс]. – 2022. – URL: <https://www.mk.ru/politics/2022/10/22/nazvany-glavnye-posledstviya-sezda-kommunisticheskoy-partii-kitaya.html?ysclid=I9tqrlucn1522178921> (дата обращения: 29.10. 2021).
3. China's Premier Li Keqiang left off new party Central Committee | Reuters [Electronic resource]. – 2022. – URL: <https://www.reuters.com/world/china/chinas-premier-li-keqiang-left-off-new-party-central-committee-2022-10-22/> (Accessed: 29.10. 2021).
4. РСМД: XX съезд Компартии Китая: основные итоги (russiancouncil.ru). [Электронный ресурс]. – 2022. – URL: <https://russiancouncil.ru/analytics-and-comments/analytics/khkh-sezd-kompartii-kitaya-osnovnye-itogi/> (дата обращения: 29.10. 2021).
5. 海外专家热议中共二十大为何如此重要 (baidu.com). [Electronic resource]. – 2022. – URL: <https://baijiahao.baidu.com/s?id=1746924138986852632&wfr=spider&for=pc> (Accessed: 29.10. 2021).

6. Очерк: Си Цзиньпин - человек, который ведет Китай в новом походе - 20-й Всекитайский съезд КПК (news.cn). [Электронный ресурс]. – 2022. – URL: <https://russian.news.cn/20221026/9a4a87b33380441ea3bc0449e5680368/c.html> (дата обращения: 29.10. 2021).

7. Xi Jinping tightens grip on power as China's Communist party elevates his status | China | The Guardian [Electronic resource]. – 2022. – URL: <https://www.theguardian.com/world/2022/oct/22/xi-jinping-tightens-grip-on-power-as-chinas-communist-party-elevates-his-status> (Accessed: 29.10. 2021).

8. «Китай наблюдает за кризисом, но участия в нем не принимает». Что случилось на XX съезде КПК и какие перспективы у Поднебесной, объясняет китаист Михаил Карпов (novaya.media). [Электронный ресурс]. – 2022. – URL: <https://novaya.media/articles/2022/10/26/kitai-nabludaet-za-krizisom-no-uchastiia-v-nem-ne-prinimaet?ysclid=I9tgt8fshx456336514> (дата обращения: 29.10. 2021).

9. China criticizes U.S. democracy while promoting Xi's growing power (cnbc.com). [Electronic resource]. – 2022. – URL: <https://www.cnn.com/2021/11/12/china-criticizes-us-democracy-while-promoting-xis-growing-power.html> (Accessed: 29.10. 2021).

10. China's 'liberal' Wang Yang seen as possible premier as reshuffle looms | Reuters [Electronic resource]. – 2022. – URL: <https://www.reuters.com/world/china/chinas-liberal-wang-yang-seen-possible-premier-reshuffle-looms-2022-10-11/> (Accessed: 29.10. 2021).

11. Xi Jinping's party purge prompts fears of greater Taiwan invasion risk | China | The Guardian [Electronic resource]. – 2022. – URL: <https://www.theguardian.com/world/2022/oct/25/xi-jinping-party-purge-china-taiwan-invasion-risk> (Accessed: 29.10. 2021).

12. 党的二十大报告，全文来了. [Electronic resource]. – 2022. – URL: <https://baijiahao.baidu.com/s?id=1747751556991566261&wfr=spider&for=pc> (Accessed: 29.10. 2021).

13. China to Develop Ability to Seize Taiwan by 2027: US Intel (thedefensepost.com) [Electronic resource]. – 2022. – URL: <https://www.thedefensepost.com/2022/09/21/china-seize-taiwan-us-intel/> (Accessed: 29.10. 2021).

14. President Xi Jinping says reunification with Taiwan 'must happen' as he addresses National Day | Daily Mail Online [Electronic resource]. – 2022. – URL: <https://www.dailymail.co.uk/news/article-10075113/President-Xi-Jinping-says-reunification-Taiwan-happen-addresses-National-Day.html> (Accessed: 29.10. 2021).

15. 台湾民调对美国出兵“信心崩溃”？港媒：“倚美抗中”失去作用 (baidu.com). [Electronic resource]. – 2022. – URL: <https://baijiahao.baidu.com/s?id=1731223305271842414&wfr=spider&for=pc> (Accessed: 29.10. 2021).

16. US's Nancy Pelosi to Visit Taiwan as China Threatens Military Action - Bloomberg. [Electronic resource]. – 2022. – URL: <https://www.bloomberg.com/news/articles/2022-08-02/pelosi-poised-to-visit-taiwan-as-china-threatens-military-action> (Accessed: 29.10. 2021).

17. Глава МИД Китая назвал исторически неизбежным воссоединение КНР и Тайваня: Политика: РБК (rbc.ru). [Электронный ресурс]. – 2022. – URL: <https://www.rbc.ru/politics/03/08/2022/62ea0b3f9a79470dd06c2ef0> (дата обращения: 29.10. 2021).

18. 国务院总理李强出席记者会并回答中外记者提问_中国政府网 (www.gov.cn) (baidu.com). [Electronic resource]. – 2023. – URL: https://www.gov.cn/govElectronic/zongli/2023-03/14/content_5746705.htm?eqid=b77a541300042db500000003647ca91e (Accessed: 15.03. 2023).

References

1. (党史学习)中共一大 (ccgc.cn) [Party History Study. The First Congress of the Chinese Communist Party] [Electronic resource]. – 2022. – Available at: <http://znh.ccgc.cn/ztml/dangshixuexijiao yu/2021-03-25/2022.html> (Accessed: 29.10. 2021).
2. Nazvany glavnye posledstviya siezda Kommunisticheskoi partii Kitaya: chto budet s SSHA [Major consequences of Chinese Communist Party congress named: what will happen to the US] // МК (mk.ru) [Electronic resource]. – 2022. – Available at: <https://www.mk.ru/politics/2022/10/22/nazvany-glavnye-posledstviya-sezda-kommunisticheskoy-partii-kitaya.html?ysclid=I9tqrlucn1522178921> (Accessed: 29.10. 2021).
3. China's Premier Li Keqiang left off new party Central Committee | Reuters [Electronic resource]. – 2022. – Available at: <https://www.reuters.com/world/china/chinas-premier-li-keqiang-left-off-new-party-central-committee-2022-10-22/> (Accessed: 29.10. 2021).
4. RIAC: The 20th Congress of the Chinese Communist Party: Key Findings (XX sezd kompartii kitaya osnovnye itogi) [Electronic resource]. – 2022. – Available at: <https://russiancouncil.ru/analytics-and-comments/analytics/khkh-sezd-kompartii-kitaya-osnovnye-itogi/> (Accessed: 29.10. 2021).
5. 海外专家热议中共二十大为何如此重要 (baidu.com) [Overseas experts discuss why the 20th National Congress of the Communist Party of China is so important] [Electronic resource]. – 2022. – Available at: <https://baijiahao.baidu.com/s?id=1746924138986852632&wfr=spider&for=pc> (Accessed: 29.10. 2021).
6. Profile: Xi Jinping is the Man Who Leads China in a New Crusade-20th National Congress of the CPC (news.cn) (Oчерк: Xi Jinping – chelovek, kotoryi vedet Kitai v novom pohode 20-I Vsekitaiskui sezd KPK). [Electronic resource]. – 2022. – Available at: <https://russian.news.cn/20221026/9a4a87b33380441ea3bc0449e5680368/c.html> (Accessed: 29.10. 2021).
7. Xi Jinping tightens grip on power as China's Communist party elevates his status | China | The Guardian // [Electronic resource]. – 2022. – Available at: <https://www.theguardian.com/world/2022/oct/22/xi-jinping-tightens-grip-on-power-as-chinas-communist-party-elevates-his-status> (Accessed: 29.10. 2021).
8. Kitai nabliudaet za krizisom no uchastiia v nem ne prinimaet: chto sluchilos na XX sezde KPK i kakie perspektivy u Podnebesnoi, obyasnayet kitaist Mikhail Karpov (novaya.media) [China observes the crisis but does not take part in it: Sinologist Mikhail Karpov explains what happened at the 20th CPC Congress and what prospects for the Celestial Empire]. [Electronic resource]. – 2022. – Available at: <https://novaya.media/articles/2022/10/26/kitai-nabliudaet-za-krizisom-no-uchastiia-v-nem-ne-prinimaet?ysclid=I9tgt8fshx456336514> (Accessed: 29.10. 2021).
9. China criticizes U.S. democracy while promoting Xi's growing power (cnbc.com). [Electronic resource]. – 2022. – Available at: <https://www.cnbc.com/2021/11/12/china-criticizes-us-democracy-while-promoting-xis-growing-power.html> (Accessed: 29.10. 2021).
10. China's 'liberal' Wang Yang seen as possible premier as reshuffle looms | Reuters [Electronic resource]. – 2022. – Available at: <https://www.reuters.com/world/china/chinas-liberal-wang-yang-seen-possible-premier-reshuffle-looms-2022-10-11/> (Accessed: 29.10. 2021).
11. Xi Jinping's party purge prompts fears of greater Taiwan invasion risk | China | The Guardian [Electronic resource]. – 2022. – Available at: <https://www.theguardian.com/world/2022/oct/25/xi-jinping-party-purge-china-taiwan-invasion-risk> (Accessed: 29.10. 2021).
12. 党的二十大报告，全文来了 [The 20th Party Congress report, the full text of report]. [Electronic resource]. – 2022. – Available at: <https://baijiahao.baidu.com/s?id=1747751556991566261&wfr=spider&for=pc> (Accessed: 29.10. 2021).

13. China to Develop Ability to Seize Taiwan by 2027: US Intel (thedefensepost.com)// [Electronic resource]. – 2022. – Available at: <https://www.thedefensepost.com/2022/09/21/china-seize-taiwan-us-intel/> (Accessed: 29.10. 2021).

14. President Xi Jinping says reunification with Taiwan 'must happen' as he addresses National Day | Daily Mail Online [Electronic resource]. – 2022. – Available at: <https://www.dailymail.co.uk/news/article-10075113/President-Xi-Jinping-says-reunification-Taiwan-happen-addresses-National-Day.html> (Accessed: 29.10. 2021).

15. 台湾民调对美国出兵“信心崩溃”？港媒：“倚美抗中”失去作用 (baidu.com) [Taiwan polls on the United States to send troops "confidence collapse"? Hong Kong media: "leaning on the United States against China" lost its role]. [Electronic resource]. – 2022. – Available at: <https://baijiahao.baidu.com/s?id=1731223305271842414&wfr=spider&for=pc> (Accessed: 29.10. 2021).

16. US's Nancy Pelosi to Visit Taiwan as China Threatens Military Action - Bloomberg. [Electronic resource]. – 2022. – Available at: <https://www.bloomberg.com/news/articles/2022-08-02/pelosi-poised-to-visit-taiwan-as-china-threatens-military-action> (Accessed: 29.10. 2021).

17. Glava MID Kitaya nazval isroricheski neizbejnym vossoedinenie KNR i Taivanya: Politika:: RBK [Chinese foreign minister says reunification of China and Taiwan historically inevitable :: Politics :: RBC]. [Electronic resource]. – 2022. – Available at: <https://www.rbc.ru/politics/03/08/2022/62ea0b3f9a79470dd06c2ef0> (Accessed: 29.10. 2021).

18. 国务院总理李强出席记者会并回答中外记者提问_中国政府网 (www.gov.cn) (baidu.com). [Electronic resource]. – 2023. – Available at: https://www.gov.cn/govElectronic/zongli/2023-03/14/content_5746705.htm?eqid=b77a541300042db500000003647ca91e (Accessed: 15.03. 2023).

Ж.Е. Оспанова

Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана, Қазақстан

Қытай Коммунистік партиясы ХХ съезінің қорытындылары: әлемге жаңа жолдау

Аңдатпа. Қытай әлемдегі ең ірі экономикалық елдердің бірі және халықаралық аренадағы маңызды саяси ойыншы ретінде танылды. Елдің экономикалық құрамдас бөлігінің серпінді және үздіксіз дамуы, тіпті ковидтен кейінгі кезеңде Қытайға елдің тұрақтылығы мен бүкіл әлемде имиджін одан әрі сақтауға қуатты серпін береді. Бүгінде Қытайда болып жатқан оқиғаларға құлақ аспау мүмкін емес. Қытайда бес жыл сайын билік басындағы коммунистік партияның съездері өтіп, онда дәстүрлі түрде алдағы дамудың маңызды векторлары белгіленіп, өзекті міндеттер қойылып, идеологиялық шешімдер қабылданады. ҚХР-дың әлемдік қауымдастықтағы маңыздылығын ескере отырып, партия съездеріне ерекше назар аударылып, шетел үкіметі алаңдарында қызу талқылануда. Қытай Коммунистік партиясының ХХ съезі бүкіл Қытай халқы үшін ғана емес, Қытаймен тығыз байланыстағы елдер үшін де резонансты, әрі тарихи оқиғаға айналды. Бұл зерттеуде қазіргі құрылымдық функционализм әдісі, сонымен қатар саясаттану, тарихи және социологиялық зерттеу әдістері қолданылды. Мақалада Қытайдағы жағдайды толығырақ қарастыруға мүмкіндік беретін шетелдік сарапшылардың пікірлеріне талдау жасалды. Зерттеу нәтижесінде Қытайдың саяси ландшафтының маңызды аспектілерін қамтитын жаңа әкімшіліктің негізгі басымдықтары туралы түсінікке қол жеткізілді.

Түйін сөздер: коммунистер, жаңа басқарушы элита, идеология, қытайлық сипаттағы социализм, конгресс, Тайвань мәселесі

Ж.Е. Оспанова

Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилев, Астана, Казахстан

Итоги XX съезда Коммунистической партии Китая: новое послание миру

Аннотация. Китай по праву признается одним из крупнейших экономик мира и важным политическим игроком на международной арене. Динамичное и продолжительное развитие экономической составляющей страны даже в постковидный период дает Китаю мощный импульс для дальнейшего поддержания стабильности и имиджа страны во всем мире. Сегодня невозможно не прислушиваться к событиям, происходящим в Поднебесной. Каждые пять лет в КНР проходят съезды правящей Коммунистической партии, на которых традиционно определяются важные векторы развития на последующие годы, ставятся актуальные задачи и принимаются идеологические решения. Учитывая значимость КНР в мировом сообществе, партийные съезды все больше привлекают внимание и бурно обсуждаются в кулуарах правительств зарубежных стран. XX-й съезд Коммунистической партии Китая стал резонансным и историческим событием не только для всего китайского народа, но и для стран, имеющих тесные связи с Китаем. В данном исследовании был применен метод современного структурного функционализма, а также политологические, исторические и социологические методы исследования. В статье предпринята попытка анализа мнений зарубежных экспертов, через призму которых можно более детально разглядеть ситуацию, сложившуюся в КНР. В результате исследования было достигнуто понимание о главных приоритетах новой администрации, несущих в себе важные аспекты политического ландшафта Китая.

Ключевые слова: коммунисты, новая правящая элита, идеология, социализм с китайской спецификой, съезд, тайваньский вопрос.

Information about authors:

Ospanova Zh.Y. – Ph.D. student, Department of Regional Studies, Faculty of International Relations, L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan.

Оспанова Ж.Е. – аймақтану кафедрасының докторанты, халықаралық қатынастар факультеті, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана, Қазақстан.

Copyright: © 2024 by the authors. Submitted for possible open access publication under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution (CC BY NC) license (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>).

IRSTI 17.71.01
Scientific article

DOI: <https://doi.org/10.32523/2616-6887/2024-146-1-176-192>

Almanya'da Türkoloji Çalışmaları, Merkezleri ve Yükseköğretim Kurumlarının Bilimsel ve Eğitim Faaliyetlerinin Bazı Yönleri¹

K.M. Ashirkhanova¹, Zh.K. Suinzhanova²

¹Kh. Dosmukhamedov adındaki Atyrau Üniversitesi, Atyrau, Kazakistan

²Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi, Türkistan, Kazakistan

(E-mail: ashirkhanovak@gmail.com, zhanar.suinzhanova@ayu.edu.kz)

Özet. Avrupa Türkoloji araştırmaları arasında, Almanya Türkoloji ekolünün özel bir yeri olduğu bilinmektedir. Bu bibliyografik çalışmamız aracılığıyla, Almanya Türkolojisi ve Almanyada Kazak dil bilimi ile ilgili yapılan araştırmaların bugünkü durumuna genel bir bakış sunmayı amaçlamaktayız. Bu makalede, Almanya'daki Türkolojinin gelişimi, Alman Türkologların Türkolojiye olan katkıları ve onların ortaya koyduğu eserleri hakkında tarihi bilgilere genel bir inceleme yapılmıştır. Makalemizde, günümüzde Almanya Türkoloji enstitülerinin ve genel Türkoloji ile ilgili dergilerin tanıtımı yapılmaktadır. Ayrıca, Kazak dilinden Almanca'ya çevrilen edebi eserlerin listesi, çeviri yapılan yıllara göre kronolojik olarak sunulmaktadır. Almanya'daki Türkoloji çalışmalarının tarihine kısa bir bakış atılarak, günümüzde Türkoloji bölümleri olan üniversitelerin listesi de verilmektedir. Türkoloji bölümleri ve profesörlerin araştırma yönleri ve program içerikleri tablo şeklinde yer almaktadır. Almanya'daki Türkolojinin önemli merkezlerinden biri olan Mainz (Mainz Johannes Gutenberg Üniversitesi) Üniversitesi'nin Türkoloji bölümündeki bilim insanlarının katkıları gösterilerek, eğitim programları ve üniversiteye kabul şartları hakkında genel bilgiler verilmektedir. Almanya üniversitelerindeki güncel Türkoloji bölümleri hakkında ana bilgiler (bölüm, profesörlerin isimleri, eğitim programları) ve Mainz Johannes Gutenberg Üniversitesi Türkoloji bölümü hakkında bilgiler, bölüm başkanı Profesör Julian Rentzsch ile yapılan görüşme sonucunda yazılmıştır. Röportajda verilen bilgilerle birlikte, üniversitelerin internet sitelerinde yer alan açık bilgilere de atıf yapılmaktadır. Kazak dilinden Almanca'ya çevrilen edebi eserlerin listesi için Frankfurt'taki Ulusal Alman Kütüphanesi (Deutsche National Bibliothek) veri tabanı kullanılmıştır. Mainz Üniversitesi'nde Türkiye Türkçesinin yanı sıra Kazak dili ve edebiyatı dahil kültürü ile de ilgili önemli çalışmalar ayrıntılı bir şekilde ele alınmış ve bu alandaki araştırmalar örneklerle incelenmiştir. Örneğin, Türk edebiyatları içerisinde Kazak dilindeki eserler özel bir yere sahip olduğunu A. Qunanbayev, M. Awezow, A. Kekilbayev, O. Süleymanov, İ. Yesenberlin gibi Kazak şairlerinin eserlerinin Alman diline çevrilerek yayımlandığından görebilmekteyiz. Bu çalışma önümüzde Almanya'daki Türkoloji bölümlerinde eğitim almak isteyen genç akademisyenler ve bu alanda araştırmalar yapan araştırmacılara katkıda bulunmayı amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Almanya Türkolojisi, Çağdaş Türk Lehçeleri, Mainz Johannes Gutenberg Üniversitesi, Kazak Dili, Türk Dili.

Received: 14.02.2023; Accepted: 15.03.2024; Available online: 29.03.2024

¹ Bu makale "Bolashak" programının 500 bilim insanı projesi çerçevesinde staj döneminde yapılan araştırmalara dayanarak yazılmıştır

Giriş

Bu çalışmamızda Almanya Türkolojisinin tarihi gelişimi incelenmektedir ve Almanya Türkolojisi iki ana yönde geliştiği görülmektedir. Birincisi, Doğubilim ve İslam araştırmaları; ikincisi ise Osmanlı İmparatorluğu dönemi ile başlayan Türkoloji alanıdır. Alman bilim insanı Christoph Herzog'un aşağıda verilen görüşü bu iki yöndeki sıkı bağlantıyı da desteklemektedir: Almanya'daki bilimsel Türkoloji ve Türkiyat araştırmalarının tarihi gelişimine bakıldığında, Doğubilim olarak adlandırılan bir alan içinde geliştiğini görüyoruz. Doğubilim'in geniş kapsamı nedeniyle, bu alanları tek bir çatı altında değerlendirme eğilimi oluştu. Genel Doğubilim'in alt yapısını göz önünde bulundurmadan, Türkoloji alanını tanımlamak çok zor [1, s. 86].

Günümüzde Almanya Türkolojisi, içinde "Turcology" ve "Turkic Studies" gibi adlandırmalarla kendilerini Türkolojinin ayrı bir dalı olarak konumlandırıyorlar. Osman dönemine ait araştırmalar için de bu görüşü dile getirmek mümkündür. Ancak, Türkoloji, genel olarak Türk dilleri, edebiyatı, tarihi, sözlü edebiyatı, halk bilimi, kültürü, sanatı, müziği hakkında araştırmaları kapsayan bir bilim olmasına rağmen, Almanya Türkolojisinde "Türkoloji" terimi genellikle sadece Anadolu Türklerinin edebiyatını, tarihini, halk sözlü edebiyatını, halk bilimini, kültürünü, sanatını, müziğini kapsayan bir bilim alanı olarak kullanılmıştır. Almanya'nın Mainz şehrinde çıkan Türkolog Johannes Benzing'in 1953 yılında söylediği bir görüşe dikkat çekmek gerekiyor: "Türkler denildiğinde, genellikle sadece Türkiye vatandaşlarını anlıyoruz." Maalesef bu tür görüşler yüksek öğretim kurumlarında da yerleşmiş durumda. Günümüzde buradaki Türkoloji araştırma yönü, sadece Türkiye'nin dili ve edebiyatını kapsamaktadır. Temelde Türkoloji, tüm Türk halkları ve uluslarının dili, edebiyatı, halk bilimi ve tarihini kapsayan bir bilimdir (2, s.10). Elbette, geniş kapsamlı Türkoloji alanında sadece eski Türk dili ve Anadolu Türkleri üzerine araştırmaların yetersiz olduğu açıktır.

"Tarihte, Osmanlı İmparatorluğu'nun 1453 yılında İstanbul'u fethetmesinden sonraki dönemde Anadolu ve Avrupa arasında sıkı bir ilişki kurulmasıyla birlikte, Türkoloji araştırma alanında sadece Anadolu Türklerinin dili değil, tüm Türk dillerinin bütün bir dil olarak ele alınması Türkoloji biliminin bir görevi olmuştur" şeklindeki görüşler de mevcuttur [3, s.19]. Ancak o dönemin politik, tarihi, coğrafi koşullarını göz önünde bulundurursak, araştırmalarda Türk dilinin dominant olması bir zorunluluktur. Türk dilinin önemine dikkat çekerek, Frankfurt'tan çıkan Türkolog Horst Wilfrid Brands 1977 yılında şunları söyledi: "Türkiye'nin doğusundaki Türk dilleri ve edebiyatına daha yakın olmanın doğrudan yolu, daha önce bildiğimiz gibi, günümüzde de hala geçerli olan Türkoloji için Slav dillerinde Rusça ne kadar önemliyse, Osmanlı Türkçesi ve Türk dili de o kadar önemlidir" [3, s.19]. "Türkoloji, tüm Türk dillerinin bilimi olduğu bilinir ve Türk dilini öğrenip araştırarak diğer Türk dillerini tanımaya ve anlamaya yol açar. Elbette, o dönemin siyasi ve coğrafi durumunu genel olarak göz önünde bulundurarak, bu tür görüşlerle anlaşılabilir. 'Almanya türkolojisinde günümüz Türk dili baş rolde olsa da, türkolojinin kendi başına bir bilim olarak kalması için en azından bugün kullanılan mevcut Türk dillerinden birini ve ölü bir Türk dilini de göz önünde bulundurmamak temel bir şarttır' [4, s. 22].

Almanya'daki Türkolojinin talep gören bir bilim olarak gelişmesinin nedeni de doğrudan Türkiye ile siyasi ve ekonomik ilişkileriyle açıklanabilir. Avrupa'daki Türkolojinin gelişimi, temel olarak bu tür günlük ihtiyaçlardan ve sosyal ilişkilerden kaynaklanmaktadır. Batı Avrupa'da türkoloji araştırmaları, Osmanlı İmparatorluğu dönemiyle sıkı bir şekilde bağlantılı olarak gelişirken, diğer Türk dilleri üzerine Sovyet türkolojisinin kapsamında yoğun araştırmalar yapıldı. Ancak, Almanya'daki Türkolojinin tarihine bakıldığında, Rusya'da, Sibirya ve Kafkasya'da yedi yıl boyunca dil, tarih, coğrafya, etnografi alanlarında araştırmalar yapmış olan Alman gezgin Julius von Klaproth'un Başkurt, Kazak, Kırgız, Sahha, Tunguz dillerini incelediği 1823 ve 1831 yıllarında iki kez basılan 'Asia Polyglotta' (Asya Basımları) adlı çalışması vardır [5, s.96]. Türkoloji biliminin kurucu bilim adamlarından biri olan Wilhelm Schott'un öğrencisi Alman asıllı V.V. Radloff, Orta Asya halklarının dili ve folkloru, tarihi ve etnografisi üzerine ölçülemeyecek bir miras bıraktı. 'V.V. Radloff'u özellikle ünlü bir folklor uzmanı olarak tanıtan çalışması, 'Türk kabilelerinin halk edebiyatı örnekleri' adlı on ciltlik eseri idi. Her kitap farklı halkların folkloruna adanmıştı [6, s. 30]. Orta Asya Türklerine ilişkin diğer birkaç bilim adamının da araştırmaları olduğu bilinmektedir. Ayrıca, 19. yüzyılın sonlarında İngiliz, Rus, Fransız, Japon bilim adamlarının Orta Asya'ya, Turfan havzasına yaptıkları araştırmalar da vardı. Eski Uygurca yazmalar Alman bilim adamları tarafından yayınlandı. Almanya'da XVIII-XIX yüzyıllarda Türkoloji okullarını kuran Hieronymus Megiser, Heinrich Julius von Klaproth, Wilhelm Schott, Otto von Böhtlingk, V. Radloff gibi bilim adamlarının araştırmaları, Alman ve Rus türkolojisini yeni bir seviyeye taşıdı.

Elbette, Alman türkologları sadece Türk dili üzerine araştırmalar yapmadı. Şarkiyat, günümüz Türk dilleri, Osmanlı döneminin tarihi, edebiyatı, dili, kültürü gibi geniş kapsamlı araştırmalar yaptılar. Hessen bölgesinde yaşayan türkolog bilim adamı Hans-Joachim Kießling, Osmanlı İmparatorluğu'nun tarihini ve Türk dilini araştırırken, Alman bilim adamı Johannes Benzing Çuvaş dili üzerine araştırmalar yaptı. Gerhard Doerfer, eski Türk dili ve günümüz Türk dilleri ile Altay dilleri alanında bir dizi araştırma yaptı. Almanya türkolojisi araştırmaları yönünde sadece Alman bilim adamları değil, diğer milletlerden de birçok bilim adamı araştırmalar yaptığını görmekteyiz.

Araştırma Yöntemleri

Almanya'daki türkoloji ve türkologlar hakkındaki bilgiler, çalışmamızda tarihsel kronoloji yöntemi temel alınarak ele alınır.

Konunun Araştırma Derecesi

Almanya'da Türkoloji alanında Gießen'deki Doğu Bilimleri Enstitüsü'nün profesörleri Angelika Hartmann, Mark Kirchner, Freiburg'da Profesör Werner Ende, Ulrich Rebstock, Jens-Peter Laut, Frankfurt Main'de Profesör Hans Daiber, Marcel Erdal, Bonn'da Profesör Werner Schmucker, Hedda Reindl-Kiel, Bochum'da Fikret Adanır, Kamran Ekbal, Bamberg'de Klaus Kreiser, Semih Tezcan, Göttingen'de Milan Adamović, Klaus Röhrborn, Münih'te Suraiya Faroqi, Hans Georg Majer gibi bilim adamlarının okulu oluştu ve araştırmalar devam etti [7, s. 18].

Alman türkologları arasında Türk halklarının dili ve edebiyatı üzerine karşılaştırmalı araştırmalar, dil politikası, eski Türk dili, Turfan koleksiyonu, Sibiry'a'daki Türk halklarının kültürü ve dilleri, eski Bulgar araştırmaları, Türk-Moğol ilişkileri, Türkmen, Çuvaş, Başkurt, Tatar, Gagaüz kültürü, Türk dili, Azerbaycan dili, Osmanlı ve Türkiye Cumhuriyeti'nin tarihi, dili, edebiyatı, 16. yüzyıl Osmanlı dönemi kültürü, 1950 yılından sonraki Türk edebiyatı, seyahat yazıları gibi konular son Alman türkologlarının araştırma konularıdır. Bu araştırmaların amacı, Türk ve Türk halkları ile Almanya'nın ilişkileri hakkında bilgi vermek ya da türkoloji bilimini tüm Alman akademik dünyasına yaymak değil, türkoloji biliminin gelişimine önemli bir katkı sağlamaktır.

Almanya türkolojisindeki araştırmaların bir dalı şarkiyatken, diğer dalı Turfan araştırmaları olmuştur. 20. yüzyılın başında Doğu Türkistan'a yapılan seferler Turfan havzasında eski Türk bitik yazılarını bulup toplamıştır. Bu yazmaların bir kısmı Berlin'e getirildi. Bu yazmalar Berlin Akademisi'nde Berlin Brandenburg Bilim Akademisi (eski adıyla Prusya Eğitim Akademisi) arşivlerinde saklanmaktadır. Almanya'daki türkoloji araştırmalarının bir yönü buradan başlamıştır. Albert Grünwedel, Albert von Le Coq gibi türkologlar önemli araştırmalar yaparak Berlin okulunu oluşturmuşlardır [9, s. 65].

Bu okullardaki araştırma alanları planlı bir şekilde oluşan yönler değil, bireysel bilim adamlarının araştırma yönleri temelinde oluştuğu söylenebilir. Bu nedenle Almanya'da bazı üniversitelerde sadece şarkiyat öğretim programı değil, türkoloji veya türkoloji gibi bölümler kuruldu. Eski tarihi metinleri, Osmanlı Türkçesini, Çağatay dillerini araştırmanın yanı sıra günümüz Türk dili ve Türk dillerine olan ilgi arttı. Temelde şarkiyat ve türkoloji alanlarındaki öğretim programları birbirinden ayrıdır. Türkoloji alanındaki araştırmalar sayılı üniversitelerde yapıldı. Özellikle, Mainz Johannes Gutenberg ve Göttingen üniversitelerindeki türkoloji bölümleri tarihi okullar olarak adlandırılabilir. Göttingen Üniversitesi'ndeki önemli isimlerden biri tanınmış türkolog Gerhard Doerfer'dir. Bu üniversitedeki türkoloji araştırmalarının sürekli yapıldığını söyleyemeyiz. Berlin'deki Freie Üniversitesi'nde de ara sıra araştırmaların kesildiğini söylemek mümkündür. Araştırmaların durmasının nedenleri arasında İkinci Dünya Savaşı ve Almanya'nın ikiye bölünmesi gibi sebepler de vardır.

Almanya türkolojisinin tarihi okullarından biri olan Mainz Johannes Gutenberg Üniversitesi'nde 1946'da İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Doğu dilleri bölümü kuruldu. Bölüm başkanı Helmuth Scheel'in araştırma yönü Osmanlı Türkçesi idi. Bu nedenle Mainz'da Osmanlı Türkçesi üzerine odaklanılan araştırmalar yapıldı. Onun halefi Johannes Benzing temelde Osmanlı Türkçesinden başka Türk dillerini de araştırmaya başladı. Araştırmalarının bazıları Türkmen, Çuvaş, Altay, Tunguz, Moğol dillerini araştırmaya yönelikti. Böylece Mainz'da dilbilim alanında da araştırmalar yapıldı. 1981'de Benzing emekli olduktan sonra, bölümü resmi olarak 'Türkoloji' olarak adlandırıldı. Onun öğrencisi türkolojinin önemli isimlerinden biri olan dilbilimci Lars Johanson karşılaştırmalı dilbilim araştırmaları yaptı. Daha sonra Johanson'un halefi Hendrik Boeschoten 2002'de bölüm başkanı oldu. Orta Asya Türk dilleri, Harezmi Türkçesi, Özbek dili ve Kazak dili üzerine ve Türk dilinin sözcük yapısı üzerine araştırmalar yaptı. Mainz Üniversitesi'nin şu anki bölüm başkanı Julian Rentzsch, Türk dünyasını, Türk dillerini bütün

olarak ele alıp arařtırmalar² yapıyor. Genel olarak türkoloji arařtırmaları oradaki bilim insanının arařtırma konusuna dođrudan bađlı olarak ele alındı denilebilir.

1990'dan sonra Sovyetler Birliđi'nin dađılmasıyla birlikte, günümüz Türk dillerini belirli konular çerçevesinde arařtırmaya Alman bilim adamları da ilgi gösterip bu alandaki çalışmaların sayısını artırdı. Bu dönemde, özellikle Almanya'daki türkologlar, Türkiye dışındaki Türk halklarına iliřkin yeni arařtırma alanlarına odaklanarak çeřitli amaçlarla (bilimsel, ekonomik, siyasi vb.) projeler hazırlayıp uygulamaya koydular. Devletler arası anlaşmalar, bilimsel seyahatler ve burslar aracılıđıyla Türk halklarının tarihi, sosyal ve kültürel bađlantıları hakkında analizler yapıldı ve arřivlerdeki arařtırmalar erişilebilir hale getirildi, Almanca yeni eserler ve dergilerde makaleler yayımlandı.

Günümüzde Almanya'da Türkoloji alanında arařtırmalar yapan üniversiteler ve bölümler mevcuttur. Bu bölümlerin bazılarında özel türkoloji arařtırmalarının yanı sıra řarkiyat, İslam arařtırmaları, Orta Asya arařtırmaları gibi alanlar da yer alır. Temelde řarkiyat bilimi kapsamında ele alınan Türkoloji arařtırmaları zamanla bađımsız bir arařtırma konusuna dönüřtü. Bu alanda özel arařtırma enstitüleri de kuruldu. Almanya'da türkoloji, küçük konu arařtırmaları alanına girer (Arbeitsstelle Kleine Fächer). Bir bilim insanının türkolojinin tüm alanlarını kapsamamasının mümkün olmadığı bilinmektedir. Dar arařtırma alanı olarak kabul edilmesinin temeli, belirli bir alanda arařtırma yapan bilim insanlarının sayısının azlıđıyla dođrudan iliřkilidir. Almanya'daki türkoloji arařtırmalarının kapsamının esasen bireysel bilim insanlarının yönüyle dođrudan iliřkili olduđunu da belirtmek gerekir. Türkoloji³ arařtırmaları kurum/organizasyon-bilim insanları-eđitim programları üçlüsü temelinde incelenir. Bu prensibe dayanarak, Almanya üniversitelerindeki türkoloji bölümlerine bakacak olursak, 9 yerde 13 sabit profesör kadrosu bulunmaktadır. Ayrıca, 2 yerde (Freiburg ve Köln üniversitelerinde) geçici profesör kadrosu bulunmaktadır (Tablo No:1).

Tablo 1

No	Kurum	Organizasyon/ Bölüm	Profesör Kadrosu	Arařtırma Yönü	Program
1	Bamberg Üniversitesi Bamberg University	Dođubilim Enstitüsü (Institut für Orientalistik)	Profesör Christoph Herzog	Osmanlı Türklerinin tarihi, Türk tarihi	Lisans: – İslam/Dođubilim (Islamischer Orient) Yüksek Lisans: – Türkoloji (Turkologie) – Orta Dođu Kültürel Çalışmaları (Cultural Studies of the Middle East) *Erlangen- Nürnberg Üniversitesi ile ortak program

² <https://bitig.kz/?lang=k&mod=1&tid=4>

³ <https://www.bbaw.de/forschung/turfanforschung/dta/>

2	Berlin Freie Üniversitesi Berlin Freie University	Türkoloji Enstitüsü	Profesör Shoghig Hartmann	Osmanlı Türklerinin tarihi, modernizasyon, ulus ve devlet oluşumu, azınlık topluluklar	Lisans: - Orta Doğu tarihi ve kültürü: Türkoloji ağırlıklı (Geschichte und Kultur des Vorderen Orients: Schwerpunktbereich Turkologie) Yüksek Lisans: - Türkoloji
3	Berlin Humboldt Üniversitesi	Asya ve Afrika Bilimleri Enstitüsü, Orta Asya Bölümü (Institut für Asien- und Afrikawis- senschaften, Zentralasien- Seminar)	Profesör Ingeborg Baldauf	Orta Asya dilleri ve kültürleri, Sovyetler Birliği döneminde Türk halkları: Özbek dili	Lisans: -Asya/Afrika: Orta Asya araştırma odaklı (Regionalstudien Asien/Afrika: Vertiefung Zentralasien) Yüksek Lisans: -Asya/Afrika: Orta Asya araştırma odaklı (Asien/Afrikastudien: Regionale Ausrichtung Mittelasien)
4	Bochum Ruhr Üniversitesi	Doğu ve İslam Bilimleri Enstitüsü (Seminar für Orientalistik und Islamwissenschaft)	Dr. Hülya Çelik	Osmanlı Türklerinin edebiyatı ve kültürü, Türk edebiyatı, el yazmaları	-Lisans: Doğubilim, İslam bilimi (Orientalistik/ Islamwissenschaft) Yüksek Lisans: (Orientalistik/ Islamwissenschaft)
5	Duisburg- Essen Üniversitesi	Türkiyat Enstitüsü (Institut für Turkistik)	Profesör Kader Konuk Profesör Işıl Ulucam- Wegmann Profesör Hacı- Halil Uslucan	Osmanlı ve Türk kültürü, 19. yy sonrası Türk edebiyatı, sekülerleşme, cinsiyet dilbilimi, uygulamalı dilbilimi Kültürel çalışmalar, okul ve toplum, eğitim	Lisans: -Eğitim (BA mit verschiedenen Lehramtsoptionen) -Türkiye çalışmaları (Türkeistudien) Yüksek Lisans: -Eğitim (MA mit verschiedenen Lehramtsoptionen) -Türkiye çalışmaları (Türkeistudien 2021- 2022 eğitim yılından itibaren)

6	Freiburg Üniversitesi Freiburg University	Doğubilim Enstitüsü (Orientalisches Seminar)	Jr. Prof. Eileen de Tapia Aylin de Tapia	Osmanlı İmparatorluğu ve Türkiye Cumhuriyeti'nde din ve antropoloji, dinlerarası ilişkiler, tasavvuf bilimi, kutsal mekanlar	Lisans: -İslam bilimi (Islamwissenschaft) Yüksek Yüksek Lisans: -İslam bilimi, çağdaş İslam (Islamwissenschaft – ModerneislamlischeWelt)
7	Gießen Üniversitesi, Gießen University	Tarih ve Kültür Bilimleri Fakültesi, Türkoloji Bölümü (Fachbereich Geschichte und Kulturwissenschaften, Professur für Turkologie)	Profesör Mark Kirchner	Karşılaştırmalı dilbilim Türkoloji, 20. yy Türk edebiyatı	Lisans: -Tarih ve kültürel çalışmalar: Türkoloji ağırlıklı (Geschichte und Kulturwissenschaften, Hauptfach Turkologie)
8	Göttingen Üniversitesi, Göttingen University	Türkoloji ve Orta Asya Bilimi Enstitüsü (Seminar für Turkologie und Zentralasienkunde)	Profesör Jens Peter Laut	Eski Uygur Türkçesi, İslam öncesi ve İslami Orta Asya, Kemalizm, Çağdaş Türk edebiyatı	Lisans: -Türkoloji Yüksek Lisans: -Türkoloji
9	Hamburg Üniversitesi Hamburg University	Asya Afrika Enstitüsü, Orta Doğu Tarihi ve Kültürü Bölümü (Asien Afrika Institut, Abteilung für Geschichte und Kultur des Vorderen Orients)	Profesör Raoul Motika	Türk halklarında İslam, Türklerin tarihi, ekonomisi, tarımı	Lisans: -Orta Doğu: Türkoloji (Internationaler Bachelor Vorderer Orient – Turkologie) Yüksek Lisans: -Türkoloji (Internationaler Masterstudiengang Turkologie)
10	Köln Üniversitesi Köln University	Doğubilim Enstitüsü (Orientalisches Seminar)	Dr. Béatrice Hendrich	Türkiye Cumhuriyeti'nde cinsiyet, çağdaş Türk edebiyatı, Kıbrıs Türk-Müslüman toplumu	Lisans: -İslam dünyasındaki diller ve kültürler (Sprachen und Kulturen der islamischen Welt) Yüksek Lisans: -İslam dünyasındaki diller ve kültürler (Sprachen und Kulturen der islamischen Welt)

11	Mainz Johannes Gutenberg Üniversitesi Mainz Johannes Gutenberg University	Slav Dilleri, Türkoloji ve Baltık Araştırmaları Enstitüsü, Türkoloji Bölümü (Institut für Slavistik, Turkologie und zirkum-baltische Studien, Abteilung Turkologie)	Profesör Julian Rentzsch Profesör Petr Kučera	Türkoloji tarihi ve karşılaştırmalı gramer, çağdaş Türk edebiyatı Osmanlı ve Türk edebiyatı	Lisans: -Türkoloji (2021 yılından itibaren) Yüksek Lisans: -Türkoloji -Dilbilimi: (Linguistik/ Schwerpunkt Turkologie) -Dünya edebiyatı: Türk edebiyatı ağırlıklı (Weltliteratur/ Schwerpunkt Türkische Literatur)
12	Münih Üniversitesi Munich University	Yakın ve Orta Doğu Enstitüsü, Türk Araştırmaları Bölümü (Institut für den Nahen und Mittleren Osten, Lehrstuhl für Türkische Studien)	Profesör Christoph K. Neumann	Osmanlı İmparatorluğu ve Türkiye Cumhuriyeti'nin tarihi ve kültürü	Lisans: -Yakın ve Orta Doğu (Naher und Mittlerer Osten) Yüksek Lisans: -Yakın ve Orta Doğu (Naher und Mittlerer Osten)

Yukarıdaki tabloya göre kısaca özetlemek gerekirse: Eğitim programlarından gördüğümüz gibi, Türk dili, tarihi ve kültürü esasen Bamberg ve Münih üniversitelerinde öğretilmektedir. Hamburg Üniversitesi'nde de Türk dili ve edebiyatı üzerine araştırmalar yapılmaktadır. Berlin, Göttingen ve Mainz üniversitelerinde ana eğitim programının içeriği Türk ve modern Türk dilleridir. Berlin Bilim Akademisi'nde (Berlin-Brandenburgische Akademie der Wissenschaften/ Berlin Brandenburg Bilimler Akademisi, BBAW) eski Türk dilleri ve Turfan yazmaları üzerine araştırmalar devam etmektedir. Heidelberg Üniversitesi de İslam çalışmaları kapsamında Türkoloji üzerine araştırmalar yapmaktadır. Frankfurt'ta 2010 yılından beri Türkoloji bölümünün olmadığını da belirtmek gerekir.

Üniversitelerdeki bölümler ve programların isimleri ve araştırma yönleri birbirinden önemli ölçüde farklılık gösterir. Bu farklılığın nedeni aşağıdaki gibi açıklanabilir:

- Bölümün veya bölümün profilini araştırmacıların araştırma yönleri belirler;
- Almanya'da Türkoloji bölümleri ve bu alandaki araştırmacıların katkısı az;
- Türkoloji ve Türkologların araştırma alanının genişliği nedeniyle, bu alanda belirli bir yönde derin araştırmalar yapacak bir araştırmacının olmaması;
- Almanca konuşulan bölgede de, Türkiye'deki klasik "Türk dili", "Türk edebiyatı" gibi alanlara göre Türk dünyasına ilişkin araştırmalar nispeten az;
- Türkolojide tarih, kültür, toplum ve siyaset gibi araştırma yönlerinin sık rastlanması;

Makalemizde, Almanya'daki Türkoloji araştırma merkezleri arasında derin bir tarihe sahip, önemli bölümlerden biri olan Mainz Johannes Gutenberg Üniversitesi'nin Türkoloji bölümüne

ayrıca değineceğiz. Mainz Üniversitesi'nde 1946 yılında Doğu Çalışmaları Enstitüsü Arapça, Farsça, Türkçe bölümleri temelinde kurulmuştur. 2017 yılından bu yana Doğu Çalışmaları Enstitüsü olmamış, onun yerine Slav, Türkoloji ve Baltık Araştırmaları Enstitüsü adı altında Türkoloji bölümü faaliyet göstermiştir. Araştırma yönleri temelinde Türkoloji ayrı bir program olarak yeniden şekillendirilmiştir⁴.

Üniversite THE Dünya Üniversiteler Sıralaması 2023: 301-350 arasında, QS Dünya Üniversiteler Sıralaması: #420 sıralamasında görünmektedir. Üniversitede toplam 10 fakülte, 2 sanat kolej, 76 bölüm, 296 eğitim programı bulunmaktadır. Bunun içinde profesör sayısı 541, yardımcı profesör – 40, öğretim üyesi – 4043, ofis ve teknik personel sayısı 7710'dur. Üniversitedeki toplam öğrenci sayısı – 30,755, bunun içinde yabancı öğrenci sayısı – 3849 (%12.5). Üniversite kütüphanesinde 3,479,000 kitap ve bilimsel dergi bulunmaktadır. 1,218,000 elektronik kitap koleksiyonu, 31,000 elektronik dergi, 1100 metrelik bir alanda arşiv koleksiyonu bulunmaktadır. Üniversitenin Türkoloji ve Doğu Çalışmaları kütüphanesinde 50,000 kitap koleksiyonu bulunmaktadır. Bunun içinde, Kazak diliyle ilgili materyaller "txt t kzk" koduyla verilen 196 edebiyat eseri bulunmaktadır. Kazak edebiyatı ile ilgili esas olarak "lit t kzk" koduyla verilen 109 edebiyat eseri bulunmaktadır. Bu kitapların çoğu Kazak ve Rus dillerinde olup, aralarında İngilizce ve Almanca materyaller de bulunmaktadır. Kazak filolojisi ile ilgili "lex t kzk" koduyla verilen 76 sözlük bulunmaktadır (<https://hds.hebis.de/ubmz/index.php>. ulaşım tarihi 11.12.2023).

Türkoloji alanında yayınlanan bazı bilimsel dergilerin listesi: Makalemizde, Almanya'da yayımlanan birkaç bilimsel dergi hakkında da bilgi vermeyi uygun gördük:

Turkic Languages dergisi, 1997 yılında Türkolog Lars Johanson'un (Lars Johanson) yöneticiliğiyle kurulmuştur. Günümüze kadar yayınlanmaktadır. İngilizce ve Almanca dillerinde materyaller kabul edilir. Gerektiğinde Rusça dillerinde de makaleler yayınlanmıştır. Derginin ana odak noktası dilbilim konularını kapsar.

Almanya'da Türk, Osmanlı ve Türkoloji Araştırmaları Derneği (Gesellschaft für Turkologie, Osmanistik und Türkeiforschung, GTOT), 2011 yılı Haziran ayında İstanbul'da kurulan akademik bir kurumdur. GTOT'nin üyeleri çeşitli disiplinlerden bilim insanları ve öğrencilerdir. Türk, Osmanlı ve Türkoloji Derneği'nin ana önceliği bu geniş ve coğrafi olarak kapsamlı araştırmaları ilerletmek ve bunları toplumsal ortamda ve araştırma politikasında temsil etmektir. GTOT kendisini Avrupa platformunda çalışan bir organizasyon olarak görür. Belirtilen derneğin "Diyar" dergisinde Türkoloji konularının yanı sıra multidisipliner yaklaşımla yayınlanan bir dergidir.

Türkoloji alanındaki araştırmaları incelediğimizde, Almanya kütüphanelerindeki Kazakça'dan Almanca'ya çevrilen eserlerin listelerini de vermek uygun gördük. Kitaplar, Main'deki Frankfurt'ta bulunan ulusal kütüphane koleksiyonundan derlenip sunulmuştur.

1953

Әуезов М., 1953. Абай, (Äuezov, Mühtar, Abaj, [Rusçadan çeviren: Hilde Angarowa] Verl. für Fremdsprachige Literatur, Moskau. 565 s. 1. Kitap

Әуезов М., 1953. Абай (Äuezov, Mühtar, Abaj), [Rusçadan çeviren: Hilde Angarowa] Verl. für Fremdsprachige Literatur, Moskau. 574 s. 2. Kitap

⁴ Bilinen bir araştırma grubu, Almanya'daki küçük araştırma alanlarını inceler ve bunları izler, yalnızca Türkoloji değil diğer küçük bilim dallarını da göz önünde bulundurur.

1958

Әуезов М., 1958. 1961. Абай, (Äuezov, Mühtar, Abaj, Vor Tauund Tag) [Rusçadan çeviren: Hilde Angarowa] Verl. Kultur u. Fortschritt, Berlin, 903 s.

1960

Ахтанов Т., 1960. Қаһарлы күндер, (Achtanov, Tachavi, ...denn hinter uns liegt Moskau), [Rusçadan çeviren: Lieselotte Remané], Verl. Kultur u. Fortschritt, Berlin; Weimar. 393 s.

1964

Әуезов М., 1964. Қараш-қараш оқиғасы, (Äuezov, Mühtar, Der Schuss auf dem Gebirgspass), [Rusçadan çeviren: Ruprecht Willnow] VEB Verl. Kultur u. Fortschritt, Berlin. 102 s.

1971

Нұрпейісов Ә., 1971. Ымырт, Nurpeissow Abdishamil. Morgendämmerung: Roman, [Rusçadan çeviren: Wilhelm Plackmeyer], Aufbau-Verlag, Berlin, Weimar. 322 s.

1972

Нұрпейісов Ә., 1972. Күйреу, (Nurpeissow Abdishamil, Irrwege: Roman), [Rusçadan çeviren: Wilhelm Plackmeyer], Aufbau-Verlag, Berlin, Weimar. 341 s.

1974

Әуезов М., 1974. Қилы заман, (Äuezov, Mühtar, Aufruhr der Sanftmütigen), [Rusçadan çeviren: Eckhand Thiele], VerlagVolk u. Welt, Berlin. 199 s.

Нұрпейісов Ә., 1974. Қан мен тер, (Nurpeissow Abdishamil, Untergang: Roman), [Rusçadan çeviren: Wilhelm Plackmeyer], Aufbau-Verlag, Berlin, Weimar. 483 s.

1975

Ахтанов Т., 1975. Дала сыры-Боран (Ahtanow Tachavi, Beichte der Steppe), [Rusçadan çeviren: Arno Specht], Aufbau-Verl., Berlin; Weimar, 1968, 146 s., 1. Baskı. 136 s.

1976

Симашко М., 1976. Маздақ: тарихи роман (Simaschko, Moris, Mazdak: histor. Roman), [Rusçadan çeviren: Ruprecht Willnow], VerlagVolk u. Welt, Berlin. 299 s., 1. Baskı.

1978

Сүлейменов О., 1978. Өлеңдер жинағы (Sulejmenow, Olshas, Kürbiskern-Zeit-Gedichte), [drl.: Leonhard Kossuth. Rusçadan çeviren: Heinz Kahlau], Damnitz, München. 31s.

1981

Кекілбаев Ә., 1981. Мұнара мен аңыздың ақыры (Kekilbajew, Abisch, Das Minarett oder das Ende einer Legende), [Rusçadan çeviren: Kristiane Lichtenfeld], Buchclub 65, Berlin. 369 s.

Симашко М. 1981. Искупление Дабира (Simaschko, Moris, Die Sühne des Dabirs: histor. Roman), (Rusçadan çeviren: Ruprecht Willnow), Verlag Volk u. Welt, Berlin. 254 s.

Сүлейменов О., 1981. Азимут кочевых родов (Sulejmenow, Olshas, Im Azimut der Nomaden: Poeme und Gedichte), [Rusçadan çeviren: Waldemar Dege], Verlag Volk u. Welt, Berlin, 210 s. 1. басылым, неміше-орысша.

1982

Кекілбаев Ә., 1982. Дала балладалары (Kekilbajew, Abisch, Der Steppenbrunnen: histor. Novellen), [Rusçadan çeviren: Kristiane Lichtenfeld], Verlag Volk u. Welt, Berlin. 334 s.

1983

Симашко М., 1983. Ешман (Simaschko, Moris, Bitteres Gras: histor. Erzählungen), [Rusçadan çeviren: LeonoreWeist және Roswitha Buschmann], Reclam, Leipzig. 195 s.

1987

Кекілбаев Ә., 1987. Өлеңдер жинағы (Kekilbajew, Abisch, Märzschnee: Erzählungen), [Rusçadan çeviren: Kristiane Lichtenfeld және Irene Strobel], Verlag Volk u. Welt, Berlin. 423 s.

Кекілбаев Ә., 1987. Қазақстан (Kekilbajew, Abisch, Kasachstan), [Rusçadan çeviren: Vera Grigorjewa], APN-Verlag, Moskau. 103 s.

1988

Нұрпейісов Ә., 1988. Өлі теңіз (Nurpeissow, Abdishamil, Der sterbende See: Roman), [Rusçadan çeviren: Wilhelm Plackmeyer], Aufbau-Verlag, Berlin, Weimar. 389 s.

1989

Нұрпейісов Ә., 1989. Өлі теңіз (Nurpeissow, Abdishamil, Der sterbende See:), [Rusçadan çeviren: Wilhelm Plackmeyer], Bertelsmann, München. 389 s.

1990

Ахтанов Т., 1990. Шырағың сөнбесін, (Achtanaov, Tachavi, Fernes Licht der Steppe), [Rusçadan çeviren: Wilhelm Plackmeyer], Aufbau-Verl., Berlin; Weimar. 372 s.

1993

Киршнер М., 1993. Қазақ мақал-мәтелдері (Kirchner, Mark, Sprichwörter der Kasachen), (Kazakçadan çeviren: Mark Kirchner), Harrassowitz, Wiesbaden. XIX, 196 s.

1997

Назарбаев Н., 1997. Ғасырлар тоғысында (Nazarbaev, Nursultan A., An der Schwelle zum 21. Jahrhundert), [Rusçadan çeviren: Gertraud Rieger und M. David Drevs], Übersee-Post-Organisation Harnisch, Nürnberg. 260 s.

1999

Шаханов М., 1999. Өркениеттер адасуы, (Schachanow, Muchtar, Irrweg der Zivilisation: ein Gesang aus Kasachstan), [Rusçadan çeviren: Friedrich Hitzer], Pendo, München; Zürich. 252 s.

2001

Құнанбайұлы А., 2001. Қара сөздер (Kunanbajuly, Abaj Ibrahim, Buch der Worte), [Kazakçadan çeviren: Larissa Sacharowa], Ministerstvo Kul'tury, Informacii i Obščestvennogo Soglasija RK, Almaty. 165 s.

2003

Назарбаев Н., 2003. Сындарлы он жыл, (Nazarbaev, Nursultan A., Das kritische Jahrzehnt), [Rusçadan çeviren: Diethard Michel], Harnisch, Nürnberg. 246 s.

2006

Назарбаев Н., 2006. Еуразия жүрегінде, (Nazarbaev, Nursultan A., Im Herzen Eurasiens: Astana 2005), [Rusçadan çeviren: Walerija Weiser], Dağyeli, Berlin. 183 s.

Нұрпейісов Ә., 2006. Өлі теңіз, (Nurpeissow, Abdishamil, Der sterbende See: Roman), [Rusçadan çeviren: Wilhelm Plackmeyer], Dağyeli, Berlin. 520 s.

2007

Құнанбайұлы А., 2007. Жиырма өлең (Kunanbajuly, Abaj Ibrahim, Zwanzig Gedichte), [Kazakçadan çeviren: Leonhard Kossuth], Önel, Köln. 136 s.

Назарбаев Н., 2008. Қазақстан жолы (Nazarbaev, Nursultan A., Kasachstans Weg), [Rusçadan çeviren: Sorjana Semenjuk, Christiane Srna, Johannes Müller, Nadine Reiners], Schiler, Berlin. 268 s.

2009

Әуезов М., 2009. Қилы заман, (Äuezov, Mühtar, Aufstand der Sanftmütigen), [Rusçadan çeviren: Eckhard Thiele], Dağyeli, Berlin. 199 s.

Назарбаев Н., 2009. Бейбітшілік кіндігі, (Nazarbajev N., Epizentrum des Friedens), [Rusçadan çeviren: Sorjana Semenjuk, Nadine Reiners, Johannes Müller, Stephanie Billeter], Schiler, Berlin. 246 s.

Назарбаев Н., 2009. Қазақстан жолы, (Nazarbayev N., Kasachstans Weg), [Rusçadan çeviren: Sorjana Semenjuk, Christiane Sirna, Johannes Müller, Nadine Reiners], NovumPro, Neckenmarkt. 268 s.

Сүлейменов О., 2009. Жер шегіндегі бір минуттық үнсіздік, (Sulejmenow, Olshas, Eine Minute Schweigen am Rande der Welt:), [Rusçadan çeviren: Walerija Weiser], Dağyeli, Berlin. 172 s.

2010

Әуезов М., 2010. Абай жолы (Äuezov, Mühtar, Abai: Vor Tau und Tag), [Rusçadan çeviren: HildeAngarowa] Schiler, Berlin; Tübingen. 886 s.

2011

Есенберлин И., 2011. Көшпенділер: Алмас қылыш, (Esenberlin, Iljas, Nomaden: Buch 1. Fluch des Schwertes), [Rusçadan çeviren: Simone Peil], Schiler, Berlin. 317 s.

Есенберлин И., 2011. Көшпенділер: Жанталас, (Esenberlin, Iljas, Nomaden: Buch 2. Die letzte Stunde), [Rusçadan çeviren: Simone Peil], Schiler, Berlin. 322 s.

2012

Есенберлин И., 2012. Көшпенділер (Esenberlin, Iljas, Nomaden: Buch 3. Die Rückkehr des Khans), [Rusçadan çeviren: Simone Peil], Schiler, Berlin. 339 s.

Sonuç

Almanya, dünyada Türkoloji araştırmaları açısından önemli ülkelerden biridir. Osmanlı İmparatorluğu'na kadar Türkoloji ile ilgili araştırma enstitüleri yoktu. Avrupa'daki ilk Türkoloji çalışmalarıyla ilgilenen Avusturya ve Macaristan'ın yanı sıra, Almanya'da da Türkoloji araştırmaları talep görmeye başladı. Avrupa'daki Türkoloji araştırmaları, Türk dili ve Türk halkının çalışmalarını Osmanlı İmparatorluğu'nun tarihi olaylarıyla ilişkilendiriyoruz. Almanların Türklerle ilişkilerinin artmasıyla askeri, siyasi, kültürel ve ekonomik duruma ilgileri arttı. Türk ve Alman ilişkileri 18. yüzyıldan başlayarak, 19. yüzyılın ikinci yarısında aktif olarak gelişti. İki ülke arasındaki diplomatik ve ticari ilişkiler hızla gelişti. Türkiye'de Alman okulları, Alman pedagoji enstitüleri, demiryolu inşaatının canlanması, Alman edebiyatının çevrilmesi gibi faaliyetler başlatıldı. Bu dönemden kalan ilişkiler, Birinci Dünya Savaşı sırasında Alman bilim adamlarının Türkiye'ye kaçmalarıyla Türkiye'nin çeşitli alanlarına önemli katkılar sağladı. Ankara'nın mimarisi ve bir mimari şehre dönüşmesinde Alman mimarların katkılarını görüyoruz. Türkiye'de Alman kültür merkezi, arkeoloji, kitap basım evlerinin gelişimi ve 1960'larda Türkiye'den Almanya'ya iş gücü göçü, turizm sektörünün gelişmesine de etki etti [10, s.169]. Sonuç olarak, bu sebepler Türkoloji alanında Türklerin etkisinin ağırlık kazanmasına ve çok yönlü gelişmesine etki etti. Ancak yukarıda Türkoloji tarihine bakıldığında, araştırmalar sadece Türkiye devletini incelemekle sınırlı kalmadı, "Asya veya Doğu Bilimleri", "İslam Bilimleri",

"Avrupa Dışı Diller ve Kùltürler", "Orta Asya Bilimleri" ve ayrıca "Bağımsız Türkoloji" alanlarında da yapıldı ve devam etmektedir. "Batı Avrupa'daki danışmanlık merkezlerinin en yoğun olduđu yer Almanya'dır. SSCB ve sosyalist Avrupa ÷lkelerinin sorunlarını arařtıran bilimsel arařtırma enstitüleri, eđitim merkezleri, seminerler, ayrıca birlikler ve topluluklar 'ostforschung' terimi ile birleřtirildi, bu terim kelimenin tam anlamıyla 'Dođu'yu Arařtırmak' anlamına gelir ve Batı Avrupa'nın tüm Almanca konuřulan Sovyetolojisini kapsar. Bu kurumlarda sosyalist ÷lkelerin tarih, felsefe, cođrafya, psikoloji, pedagoji, tıp, dil bilimi, hukuk, ekonomi gibi alanlarında binlerce uzman çalıřtı, bunlar toplumsal arařtırmalar yapmanın yanı sıra SSCB'nin çeřitli cumhuriyetleri ve bölgelerini de incelediler" [11, s. 44].

Makalemizde Almanya'daki Türkoloji arařtırmalarını ařađıdaki konu bařlıkları çerçevesinde incelemeyi uygun bulduk:

- Almanya üniversitelerindeki mevcut Türkoloji bölümleri: üniversite adı, bölüm, profesör kadrosu, arařtırma yönleri, eđitim programları hakkında genel bilgi;
- Mainz Johannes Gutenberg Üniversitesi'nin Türkoloji Bölümü;
- Türkoloji alanındaki bilimsel dergiler;
- Kazakça'dan Almanca'ya çevrilen edebi eserler.

Makalemizde, Almanya'daki Türkoloji üzerine, özellikle Kazak dili ile ilgili yürütölen arařtırmaları ve bu konuda çalıřan bilim insanlarını, Türkoloji bölümlerinin tanıtıcı bibliyografisini oluřturmayı amaçladık. Sonuç olarak, Kazak dili ve edebiyatı alanında arařtırma yapan bilim insanları olarak Mark Kirchner ve Julian Rentz'i belirtmek mümkündür. Türkoloji arařtırmalarının geniş kapsamlı gelişimine rađmen, bireysel Türk dilleriyle ilgili, özellikle Kazakoloji bilimi alanında yapılan arařtırmalar, bilimsel tezler, yayınlanan makaleler ve kitaplar açasından yeterlilik eksikliđi görölmektedir. Ayrıca, Kazakçadan Almanca'ya çevrilen edebi eserlerin kapsamının çok dar ve sayısının çok az olduđu tespit edilmiřtir. Edebi veya bilimsel eserlerin son yıllarda hiç çevrilmemesi, bu alana olan ilginin düřüklüđu ve uzman eksikliğinden kaynaklanıyor olabilir. Makalemizi hazırlarken yaptığımız analizlere dayanarak řu sonuçlara ulařtık:

Almanya'daki Türkoloji bölümlerinin yetersizliđi;

Kazak bilimiyle ilgili arařtırmaların az sayıda olduđu görölmektedir;

Sadece bir bilim insanından oluřan bölümlerin varlıđı;

Genellikle her yerde bir profesör, üç arařtırmacı bulunması;

Türkoloji bölümlerine öđrencilerin gelmesinde göreceli bir azalma. Üniversitedeki Türkoloji bölümünü sečen öđrenci sayısının azalması sadece Almanya'da deđil, Avrupa'nın diđer bölgelerinde de gözlemlenebilir ve bu durum, bölüm programlarının güncelliđini yeniden deđerlendirme gerekliliđi olduđu konusunda fikir birliđi yapılabilir.

Yazarların katkısı. Ashirkhanova Karligash – konuyla ilgili düşünce yaratma, deneysel arařtırma yapma. Suinzhanova Zhfnar – litatür taraması, arařtırma sonuçları, bilimsel analiz.

Kaynaklar

1. Herzog Christoph, Almanca Konuşulan Ülkelerde Türkiyat ve Şarkiyat Çalışmalarının Gelişimi Üzerine Notlar, Çev. Faruk Yaslıçimen, Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi, 2010, Cilt 8, Sayı 15. S. 86.
2. Benzing Johannes, Herrenloses Land. Inner- und Nordasien als philologisches Arbeitsgebiet, Deutsche Universitäts-Zeitung VIII/22 (23.11.1953). Yeni baskı: Lars Johanson & Claus Schönig (der.) 1988. Kritische Beiträge zur Altaistik und Turkologie. Festschrift für J. Benzing. Turcologica. 3 (Wiesbaden 1988). 1953, P. 8-13. S. 40.
3. Laut Jens Peter, Türkoloji nedir? Sözde “orkidebölüm”e ilişkin düşünceler, Orient-Institut Istanbul. İstanbul. 2013, S. 40.
4. Bülbül Ö. Almanya'da Türk Edebiyatı ve Diğer Türk Topluluklarının Edebiyatları Alanında Yapılmış Çalışmaların Analitik Bibliyografyası. İzmir, 2019. 291 s.
5. Қоңыратбаев Ә. Қазақ фольклорының тарихы. Алматы. 1991, 288 б.
6. Түркология, Дүниежүзі түркологиясының тарихы. Ұжымдық монография. Жалпы ред. басқарғандар Ш.И. Ибраев, Қ.Н. Келімбетов. Алматы, 2016, 456 б.
7. Gül Bülent, Almanya'da Türkoloji Çalışmaları // Türkbilig, 2006/11. S. 56-117. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/143064> (ulaşım tarihi 01.06.2023).
8. Burçoğlu Nedret Kuran, Die Wandlungen des Türkenbildes in Europa: vom 11. Jahrhundert bis zur heutigen Zeit; eine kritische Perspektive, Spur-Verl. Zürich. 2005, 96 s.
9. Kuran-Burçoğlu, Türk-Alman ilişkileri, hk. bkz. 2003. S. 169-209.
10. Мейрамбеков А., Закарья Р., XX ғ. екінші жартысы – XXI ғ. басындағы неміс тарихнамасындағы кеңестік кезеңдегі Қазақстан мәдениеті. Отан тарихы. 2022. №1 (97). Б. 41-49.
11. Ибраев Ш., Түркология: ғылыми парадигма және пәнаралық сипаты. Turkic Studies Journal, 2019. №2 (1). Б. 41–51. <https://tsj.enu.kz/index.php/new/article/view/34/18> (ulaşım tarihi 10.01.2023).

References

1. Herzog Christoph, Almanca Konuşulan Ülkelerde Türkiyat ve Şarkiyat Çalışmalarının Gelişimi Üzerine Notlar [Notes on the Development of Turkic and Oriental Studies in German-Speaking Countries]. Trans. Faruk Yaslıçimen. Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi, 15 (8) (2010). [in Turkish]
2. Benzing Johannes, 1953. Herrenloses Land. Inner- und Nordasien als philologisches Arbeitsgebiet [Unoccupied land. Inner and Northern Asia as a philological field of work], Deutsche Universitäts-Zeitung VIII/22 (23.11.1953). New edition: Lars Johanson & Claus Schönig (der.) 1988. Critical contributions to Altai studies and Turkology. Festschrift für J. Benzing. Turcologica. 3. (Wiesbaden. 1988). 1953, P. 8-13. P. 40. [in German]
3. Laut Jens Peter, Türkoloji nedir? Sözde “orkide bölüm”e ilişkin düşünceler [What is Turkology? Thoughts on the so-called “orchid part”] (Orient-Institut Istanbul, İstanbul, 2013, P. 15). [in Turkish]
4. Bulbul O. Almanya'da Türk Edebiyatı ve Diğer Türk Topluluklarının Edebiyatları Alanında Yapılmış Çalışmaların Analitik Bibliyografyası [Analytical Bibliography of Studies Conducted in the Field of Turkish Literature and Literature of Other Turkish Communities in Germany] (İzmir, 2019, 291 p.) [in Turkish]

5. Konyratbaev A., Kazak folklorynyn tarihy [History of Kazakh folklore]. (Almaty. 1991, 288 p.) [in Kazakh]
6. Tyrkologia. Dyniezhyzi tyrkologiasynyn tarihy [History of world Turkology]. A collective monograph. The general editorial office was headed by Sh.I. Ibraev, K.N. Kelimbetov (Almaty, 2016, 456 p.) [in Kazakh]
7. Gül Bülent, Almanya'da Türkoloji Çalışmaları [Turkology Studies in Germany]. Türkbilig, 11. P. 56-117. Available at: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/143064>. (Accessed: 01.06.2023). [in Turkish]
8. Burçoğlu Nedret Kuran. Die Wandlungen des Türkenbildes in Europa: vom 11. Jahrhundert bis zur heutigen Zeit; eine kritische Perspektive [The transformations of the image of the Turks in Europe: from the 11th century to the present time; a critical perspective] (Spur-Verl. Zürich. 2005. 96 p.) [in German]
9. Kuran-Burçoğlu, Türk-Alman ilişkileri [Turkish-German relations], hk. bkz. 2003. P. 169-209. [in Turkish]
10. Meirambekov A.K., Zakaria R. XX g. ekinshi zhartysy – XXI g. basyndagy nemis tarihnamasyndagy kenestik kezendegi Kazakstan madenieti [Culture of Kazakhstan in the Soviet period in German historiography of the second half of the XX-early XXI centuries], Otan tarihy [History of the motherland]. 2022. №1 (97). P. 41-49. [in Kazakh]
11. Ibraev Sh., Tyrkologia: gylmi paradigma zhane panaralyk sipaty [Turkology: scientific paradigm and intersubject description]. Turkic Studies Journal, 2 (1) 41–51 (2019). Available at: <https://tsj.enu.kz/index.php/new/article/view/34/18> (Accessed: 10.01.2023). [in Kazakh]

Қ.М. Әшірханова¹, Ж. К. Суинжанова²

¹*Х. Досмұхамедов атындағы Атырау университеті, Атырау, Қазақстан,*

²*Қожа Ахмет Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университеті, Түркістан, Қазақстан*

Германия түркология мектептері, орталықтары мен ЖОО-ның ғылыми және білім беру қызметінің кейбір аспектілері

Аңдатпа. Европадағы түркология мектептерінің арасында Германия түркологиясының тарихы терең екені баршаға мәлім. Мақаланың негізгі мақсаты – Германия түркологиясындағы қазақ тілінің оқытылу жағдайына шолу жасау. Мақала авторлары Германиядағы тарихи түркітану орталықтарын, қазіргі таңдағы түркітанушы-профессорлардың зерттеу бағыттары мен Германия университеттеріндегі түркітану мамандығы бойынша білім беру бағдарламаларының мазмұнын атап өтеді. Авторлардың пікірінше, олардың арасында ерекше үлеске Германиядағы түркология бойынша негізгі орталықтардың бірі болып саналатын Майнц университеті (Mainz Johannes Gutenberg University) түркология кафедрасының ғалымдары лайықты. Жалпы, университеттің білім беру бағдарламалары мен оқуға түсу шарттары туралы мәліметтер назар аудартады. Ғылыми және білім беру туралы мәліметтер білім басқармасының басшысы Юлиан Рентш мырзамен сұхбат барысында алынды. Сонымен қатар, түркітанумен айналысатын орталықтар мен университет туралы барлық қажетті ақпараттар Майнц және басқа да Германия университеттерінің ресми парақшасында көрсетілген. Майнц университетінде түрік тілімен қатар қазақ

тілі мен әдебиеті және мәдениетін оқытуға да көңіл бөлініп, бұл туралы зерттеулер белсенді түрде жүргізілетін айта кеткен жөн. Мысалы, түркі әдебиеттерінің ішінде қазақ тіліндегі әдебиеттер ерекше орын алады және А.Құнанбаев, М.Әуезов, Ә.Кекілбаев, О.Сүлейменов, І.Есенберлин сынды қазақтың белгілі ақын жазушыларының көптеген еңбектері неміс тіліне аударылғанын да байқауға болады. Мақаламыз алдағы уақытта Германиядағы түркология бөлімдерінде білім алғысы келетін жастар мен осы салада ізденіс жүргізетін зерттеушілерге өз үлесін қосады деп ойлаймыз.

Түйін сөздер: Германия түркологиясы, қазіргі түркі тілдері, Майнз Иоханнес Гутенберг университеті, қазақ тілі, түрік тілі, оқу бағдарламасы, түркітану, тарихи мектептер, зерттеу еңбектері.

K.M. Ashirkhanova¹, Zh. K. Suinzhanova²

¹*Kh. Dosmukhamedov Atyrau University, Atyrau, Kazakhstan*

²*Khoja Akhmet Yassawi International Kazakh-Turkish University, Turkistan, Kazakhstan*

Some aspects of scientific and educational activities of Turkological schools, centers, universities in Germany

Abstract. It is known that the German School of Turkology has a deep history among the European schools of Turkology. The main purpose of the article was to consider the current state of Kazakh language education in German Turkology. The authors of the article note the historical Turkic centers in Germany, the areas of research of modern Turkic professors, and the content of educational programs in the specialty of Turkic studies at German universities. According to the authors, a special contribution is made by scientists from the Department of Turkology of Mainz University (Mainz Johannes Gutenberg University), which is considered to be one of the main centers of Turkology in Germany. The information is given on the basis of information during an interview with the head of the department, Mr. Julian Rentsch. The main data on the existing Chairs of Turkology in German universities are given, as well as links to open information on the official websites of the universities. It should be noted that at the University of Mainz, along with the Turkish language, attention is drawn to the study of the Kazakh language, literature and culture, and these studies are actively carried out. For example, among Turkic literature, a special place is occupied by literature in the Kazakh language, artistic texts of famous Kazakh writers and poets A. Kunanbaev, M. Auezov, A. Kekilbayev, O. Suleimenov, I. Yesenberlin, etc., many of them have been translated into German language. We believe that our article will help young people who want to study at the faculties of Turkology in Germany, and researchers who will conduct research in this field in the future.

Keywords: German Turkology, Modern Turkic Languages, Johannes Gutenberg University Mainz, Kazakh language, Turkish, curriculum, Turkology, historical schools, research works.

Information about the authors:

Ashirkhanova K.M. – Ph.D., senior lecturer, H. Dosmukhamedov Atyrau University, Atyrau, Kazakhstan.

Suinzhanova Zh.K. – Candidate of Philological Sciences, Senior lecturer, Khoja Akhmet Yassawi International Kazakh-Turkish University, Turkistan, Kazakhstan.

Әшірханова Қ.М. – Ph.D., аға оқытушы, Х. Досмұхамедов атындағы Атырау университеті, Атырау, Қазақстан

Суинжанова Ж.К. – ф.ғ.к., аға оқытушы, Қожа Ахмет Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университеті, Түркістан, Қазақстан

ХҒТАР16.21.61
Ғылыми мақала

DOI: <https://doi.org/10.32523/2616-6887/2024-146-1-193-204>

«Кедей» ұғымына қатысты тілдік бірліктердің этномәдени ерекшелігі (қазақ, қырғыз және түрік тілдерінің материалдары негізінде)

Қ.Қ. Сарекенова^{ID}, Ф.С. Мұхтарова^{ID}

Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана қаласы, Қазақстан

(E-mail: sarekenova@mail.ru, farizam97@gmail.com)

Аңдатпа. Мақала адам макрожүйесіне кіретін «кедей» ұғымына қатысты тілдік бірліктердің этномәдени ерекшелігін қарастыруға арналған. Халықтың болмысын, мәдениетін, рухани және материалдық құндылықтарын, тұрмысын мен танымын, түсінігін тілінен көреміз. Соңдықтан зерттеу мақаласының негізгі мақсаты – кедей ұғымының танымдық сипатын анықтау, қазақ, қырғыз, түрік тілдерінде бұл сөздің ерекшелігін, семантикалық мәнін қарастырып, олардың айырмашылықтары мен ұқсастықтарын көрсету. Халықтың «кедей» ұғымына қатысты танымы мен ойлары, лексикасы, мақал-мәтелдері, фразеологизмдері мен қанатты сөздері ұсынылды. Қазақ тіліндегі *кедей* микроконцептісіне кіретін байқұс, жалшы, жарлы, жарлы-жақыбай, қара, қайыршы, қараша сөздерінің семантикасы, лингвотанымдық мәні және осы сөздер арқылы жасалған фразеологизмдерге талдау жасалды. Түрік тіліндегі «yoksul» (кедей) сөзінің этимологиясы, бұл атауға қатысты тұрақты тіркестер этнолингвистикалық тұрғыда сараланды. Үш тілде кездесетін ұқсас фразеологизмдер салыстырылып, айырмашылығы көрсетілді. Жалпы тілдің ішкі мағынасын тану арқылы тұтас этносты, халықты тануға болады. Кедей ұғымына қатысты этномәдени бірліктерді зерттеу, олардың шығу тарихын анықтау, қазіргі таңдағы қолданылу аясын қарастыру, әрі халқымыздың тарихи лексикасында, мәдениетінде, салты мен дәстүріндегі орнын айқындау мақаланың өзектілігін аңғартады.

Түйін сөздер: кедей, тұрақты тіркестер, мәдени код, мақал-мәтелдер, этнография, этномәдени аспект.

Кіріспе

Тіл – этностың рухани, материалдық мәдениетінің көрінісі. Тіл ғасырлар бойы қалыптасып дамиды, қоғаммен, халықтың тұрмысымен тығыз байланыста болады. Қоршаған ортада орын алған өзгерістер халық тілінде көрініс табады. Тілді танымдық, мәдени тұрғыдан зерттеу тіл мен этностың, тіл мен ойдың, тіл мен мәдениеттің байланысын көрсетеді. «Тіл және мәдениет» мәселесінің негізгі тұжырымдамаларын В. Гумбольдт, Й.Л. Вайсгербер, Ф. Боас, Э. Сепир, Б. Уорф және басқа ғалымдардың еңбектерінен көруімізге болады. Осы орайда тілдің ішкі мағынасына назар аударған лингвисттердің бірі – В. Гумбольдттың көзқарастарын негізге аламыз. Ғалымның пайымдауынша, әрбір ұлттың, халықтың рухы болады, сол рухты танытатын күш – тіл. Халық рухы мен тіл тығыз байланысты. Адам (ойы, танымы) өзі сөйлейтін тілдің шекарасымен шектелмейді, себебі оның ойын жеткізу үшін кейде сөздің өзі жеткіліксіз, сондықтан халықтың болмысын танытатын этномәдени атаулар қолданылатыны белгілі. Бұл атаулар халықтар тілінің ұқсастықтары мен айырмашылықтарын анық таныта алады. Халық тілді жасайды, ал тіл сол халықтың болмысын таныта алады, яғни түрлі тілдер – бір атаудың, тақырыптың әртүрлі көріністері деп пайымдайды. Осы пікірді орыс ғалымы А.А. Потебня қостайды.

Тілдік бірліктерді этномәдени тұрғыда зерттеу дегеніміз халық болмысын, танымы мен ғасырлар бойы жинақтаған мұрасын мәдениеті арқылы тану. Мәдениет – белгілі бір этнос, халық шығармашылығының жиынтығы. Осыған байланысты тілді прагматикалық, танымдық, этнолингвистикалық, этнографиялық, этикалық тұрғыда қарастыру өзекті мәселе. Түркологиядағы этномәдени лексика әлі күнге дейін жүйелі түрде қамтылмаған. Бұл, әрине, оның жеке тілдерде әлсіз дамуымен, лексикалық материалды жинаудың аяқталмауымен байланысты. Сол себепті тілдік бірліктердің этномәдени ерекшелігін қарастыру қай кезде болмасын тіл білімінде өзекті мәселе болып қалмақ. Этномәдени бірліктер белгілі бір ұлттың этнотанымдық, лингвомәдени, тарихи ерекшеліктерін айқындап бере алады.

Ғылыми зерттеудің басты мақсаты – «кедей» ұғымының ұлттық-танымдық сипатын анықтау, қазақ, қырғыз, түрік тілдерінде бұл сөздің ерекшелігін, семантикалық мәнін қарастырып, олардың айырмашылықтарын мен ұқсастықтарын көрсету.

Зерттеу нысаны – Қазақ, қырғыз, түрік тілдеріндегі «кедей» ұғымына қатысты тілдік бірліктердің этномәдени ерекшеліктері.

Зерттеу пәні – «Кедей» ұғымына қатысты фразеологизмдер, мақал-мәтелдер.

Зерттеу әдістері

Зерттеу мақаласын жазу барысында келесі әдістер қолданылды: бағалау, синтездеу, талдау, озық тәжірибені жалпылау, жүйелеу, деректерді жинау, талдау. Қазақ халқының болмысын танытатын этномәдени бірліктерді, этнографиялық ақпараттарды Ш.Уәлиханова, Ы.Алтынсарин, Ә.Марғұлан, Х.Арғынбаев, С.Қасиманов еңбектерінен, ал тәуелсіздік алғаннан кейін этнолингвистика, лингвотаным, лингвомәдениеттану,

этнография сынды іргелі ғылым салаларының дамуына байланысты біршама еңбектерді Байтелиева Ж.Д. (Қазақ тіліндегі жылқы малына қатысты фразеологиялық тіркестердің этномәдени уәждемесі), Сейілхан А.С. (Қазақ тіліндегі этнографизмдердің лингвомәдениеттанымдық мәні), Тоқтағұл Б.С. (Түркі тілдеріндегі төрт түліктің жасына қатысты атаулардың этнолингвистикалық сипаты), Айтбаева Ә.Ж. (Бесік жырларының этнолингвистикалық сипаттамасы), Жанпейісова С.Е. (Қазақ тілінің рухани мәдениет лексикасы), Шойбеков Р.Н. (Қазақ зергерлік өнерінің лексикасы), т.б. сынды ғалымдардың зерттеулерінен байқауымызға болады.

Әдебиетке шолу

Ю.В.Бромлей «Этнос және этнография» еңбегінде кез келген этнос, мейлі ол этникалық топ болсын олар мәдениеттің ортақтығымен сипатталады. Оның көптеген функцияларының ішінде бізді этникалық аспект қызықтырады. Этникалық белгілердің негізгі тасымалдаушысы, ортақ мәдениеттің этникалық қабаты – жалпы сана, күнделікті тіл және дәстүрлі-тұрмыстық мәдениет болып табылады деген тұжырым келтіреді. Демек, этнографияның пәндік саласына белгілі бір дәрежеде этникалық ерекшелігі бар этностың барлық компоненттері кіреді. Этностың бұл компоненттері ауызша және ауызекі тіл арқылы көбейеді, бұл оның этномәдени лексикасын құрайды [1,52].

Қазақ тілінің этномәдени лексикасына рухани және материалдық мәдениетке қатысты тілдік бірліктер кіретіні белгілі. Бұл екі бөліністі де жан-жақты зерттеу тіл тарихын білуге мүмкіндік береді. Бұл жайында ғалым Р.Г. Ахметьянов: «термины материальной культуры отражают важнейшую сторону человеческой деятельности – производства материальных благ (пищи, одежды и жилища). Поэтому из разбор представляет первостепенную важность для изучения истории народа», – деп өз ойын білдіреді [2,170]. Ғалым-тілші Е.Н. Жанпейісов өзінің «Этнокультурная лексика казахского языка» деген еңбегінде рухани, материалдық, халықтық, отбасылық, туыстық тақырыптарға қатысты тілдік бірліктерге тоқталып, антропоним, топоним және этнонимдерге жан-жақты талдау жасады. Сонымен қатар ғалым: «...бұрын қазақтардың материалдық мәдениеті мал шаруашылығымен байланысты болған. Алайда, ұсынылған жұмыста біз тек өзінің фономорфологиялық келбеті мен семантикалық табиғаты бойынша бірқатар нысандармен этимологиялық байланысқа түсіп, қазақ халқының тарихы мен мәдениеті туралы мәліметтерді қамтитын атаулардың тарихи-этнографиялық сипаттамасымен шектелміз», – деген болатын [3,5].

Ғалым Ж.А. Манкееваның айтуынша қазақ тіл білімінің өзекті мәселелерінің бірі – ғасырлар бойы мирас болып келе жатқан тіліміздің мәдениетке қатысты қазынасын тілдік тұрғыда талдау. Сондықтан ғалым бұл мәселені шешудің мына жолдарын көрсетеді:

А) Эпостық, батырлық жырлардан, ақындар мен жыраулар шығармаларынан, фразеологизмдер мен мақал-мәтелдерден, диалектілік, кәсіби лексикадан ұлттық мәні бар көне атауларды, ұғымдарды жинақтау;

Ә) Этномәдени бірліктерді тілдік тұрғыда ғана емес, гендерлік, әлеуметтік, кәсіби мағыналық топтарға бөлу;

Б) Белгілі бір тарихи дәуірде актив қолданыста болған тұрақты тіркестерге не тілдік бірліктерге функционалды-семантикалық, ономазиологиялық талдау жасау;

В) Семантикалық, грамматикалық даму барысында, қолданылу аясында көптеген өзгерістерге ұшыраған мәдениетке қатысты этнолексикаға жасалған тарихи-лингвистикалық реконструкцияны мәдени реконструкциямен байланыстыру;

Г) Көне түркі ескерткіштері мен түркі тілдері жүйесінің тарихи қабаттарын салыстыру арқылы этномәдени атаулардың этногенездік тарихи көздерін анықтау;

Ғ) Кейбір мәдени атаулардың архетиптерінің өзегін құрайтын өлі түбірлерді фономорфо-семантикалық құрылым негізінде диахрондық тұрғыдан сипаттап, уәждік негізін тарихи деривация мен номинация шегінде анықтау;

Д) Мәдени атауларды этимологиялық тұрғыда зерттеу [4,197-198]; Қазіргі таңда тілдің ішкі мазмұнына баса көңіл бөлу, оның қоршаған ортамен, адаммен байланысы «этнос пен тіл» қатынасына сәйкес келетін антропоэлектік бағытты қалыптастырды. Бұл парадигма негізінде (адам) орталық ядроны құрайды. Себебі адамзат баласы қоршаған ортаға деген танымын (тіл білімінде «әлем бейнесі») тіл арқылы көрсетеді.

І.Кеңесбаевтың «Фразеологиялық сөздігі» және Ө. А. Aksoy (1988). «Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü», Metin Yurtbaşı “Sınıflandırılmış. Deyimler sözlüğü» еңбектерінде «кедей» ұғымына қатысты фразеологизмдер мен мақал-мәтелдер жайлы көптеген ақпараттар беріледі.

Талқылау және нәтижелер

Тілімізде әртүрлі әлеуметтік, қоғамдық, таптық топтарға қатысты атаулар мен ұғымдар бар. Біз нысан етіп алып отырған «кедей» ұғымының синонимі ретінде *байқұс, жалшы, жарлы, жарлы-жақыбай, қара, қайыршы, қараша* сөздері қолданылады. Этнолингвистикалық сөздікте: «кедей – мал-дәулеті жоқ, күнкөріс жағдайы төмен адам, жарлы – кедей, жоқ-жітік», деген анықтама берілген [5, 103]. Ал *жақыбай, жарлы-жақыбай* дегеніміз жоқ, жарлы адамдар, кедей тобы. Бұл сөздердің бәрі синоним, бір мәнде жұмсалады. Түбірі *жақы, бай* қосымша болуы керек. Бұл жөнінде К.К. Юдахин: *жақы – эпостық жырларда кездесетін моңғол сөзі, қырғыз халқында қайғы, қасірет деген мағынада жұмсалады (Юдахин К.:1940, 162 б.)* Мысалы: Сол бір кезде есімде Сан мың *жарлы-жақыбай, Қайыр сұрап жүретін, «Нәр татпадым»* деп кешеден (Нұртуған) [6,52]. Қоғамның әрбір тарихи кезеңдерінде төменгі тап өкілдері ретінде кедейлердің өмірі, атқарған қызметтері ауыр, әрі қиын болған. Кедей сөзінің семантикалық мәні бай сөзімен бинарлы қатынасқа түскенде толық ашылатын секілді. Себебі ғасырлар бойы қалыптасқан бай-кедей өкілдерін салыстыру арқылы белгілі бір халықтың тұрмысынан, тіршілігінен хабар алуға болады. Мысалы: Кедей «байға жетсем» дейді, Бай «құдайға жетсем» дейді, яғни кедей арманын айтса, байдың сұрағаны пендешілік, байығанның үстіне баю. Түрік тілінде кедей адамды (yoksul) деп атайды. Түрік сөздігінде бұл сөзге (тіл табысу, өмір сүру қиынға соғатын адамдар) деген анықтама беріледі (ТС: 2188). *Fakir, garip, gariban, öksüz, abdal* кедей сөзінің концептілік аясына кіреді. *Yoksul* сөзінің түбірі *yok/жоқ* сөзінен шығып тұр, көне түрік сөздігінде (*yoksul, fakir*) *çigan, yarlıg* сөздері

арқылы жасалған. *Çıgan* сөзі *yok* бірлігімен де кездеседі: *yok çıgan* (ДТС: 147-148). Ал қырғыз тілінде *букара, факир, бакыр, жарды, кедей* ұғымдары қара күшпен күн көрген қарапайым халықты, көмекке мұқтаж қара адамдарды атаған. Бұл сөздің семантикалық мағынасы тұрақты тіркестер мен мақал-мәтелдердің құрамында толық ашылады.

Жеті атасынан түк көрмеген. Ата тегінен бері қарай өмірі аузы жарымаған (ФС:202). Қарапайым өмір сүрген, көне заманнан бері жарлы, арғы аталарынан жоқшылық көрген адамға қатысты айтылған тіркес. Бұл тұрақты тіркеске карсы антонимдік мәнде тілімізде *жеті атасынан бері негізі тойған немесе жеті атасынан қара көк* фразеологизмдері қолданылады. «Жеті» сан есімінің мәдени коды қазақ, жалпы түркі халықтары үшін киелі, қасиетті, әрі символдық мәнге ие. Көрсетілген мысалдағы «жеті» уақыт, мезгілдің шартты көрсеткіші болып отыр, сондықтан белгілі бір әулеттің ұзақ уақыт бойы кедей болуы, байымауы мағынасында тілімізде қолданылады.

Қара табан. Қара қасқа кедей. Еңбегін сатып күн көрген кедей (ФС:328). Ғалым А.Н.Кононов «Семантика цветообозначений в тюркских языках» атты мақаласында қара түсінің мына мағыналарына тоқталады: 1) қара, қараңғы қайғы, қатал, қасірет; 2) қара мал, халық, қара қол, әскер, жиналған қара (адамдар); 3) қара жер, құрлық; 4) жартас, т.б. Осы көрсетілген семантикалық мағыналардың ішінде қара - халық қатынасына тоқталады. «В тюркских рунических памятниках слово *qara* выступает как парный компонент в составе словосочетания *qara bodun* (народ, народные массы), «простой люд»; (ТС.;169), ал көне түрік сөздігінде: *qara bas* (раб, яғни құл), *qara am bodun*, *qara bodun* (қара халық, қарапайым адам) деп беріледі (ДТС.:423). Жалпы өз басында ешбір мүлкі жоқ кедейлер бай адамдарға жалданып қызмет істеген. Мал шаруашылығымен айналысып көшпелі өмір сүру салты қалыптасқандықтан жарлылар қойшы, малшы, түйеші, жылқышы, отыншы, малай қызметтерін атқарған. Кедейлер ауқатты адамдардың ауыр жұмыстарын істеген, сондықтан тұрмыс жағдайлары төмен, киімдері жұпыны, тұратын тұрақ, киіз үйлері шағын әрі қара тартып тұратын болған. Этнографиялық сөздікте бұл жайлы: «киіз үйдің сыртқы жабуына қарай қара үй, қоңыр үй және қараша үй деп атаған. Қара үй дегеніміз ыдыс-аяқ, қазан-ошақ, ас тұратын үй. Тұрмыс деңгейі төмен немесе орташа адамдар қыс, күз айларында осындай үйді паналаған. Қара түсті киіз үйдің сонымен қатар өзге танымдық мағынасы бар. Мысалы, қырғыз халқында қайтыс болған адамның денесі қойылған үйді *қара үй* деп атайды. Ал қараша киіз үйлер кедей, жағдайы мүлде төмен, қызмет жасайтын жалшылардың үйі болған. Осыған байланысты қазақта (қарның ашса, қараша үйге шап) деген мақал қалыптасқан. Қараша сөзі елеусіз, қарапайым, бағынышты деген мағынаны білдіреді» [7,121]. Біз көрсеткен фразеологизмдердегі *қара* сөзі материалдық дүниенің көрінісі тұрақты тіркестердің құрамында әлеуметтік топ өкілдерінің ара жігін ажыратуда қолданылып тұр. *Қара бітпеген.* Тақыр кедей, есігінде адалға қарасы жоқ (ФС: 322). Бұл фразеологиядағы *қара* белгілі бір дүниенің, заттың түсі емес қара-мал, яғни адамның кедей болғаны соншалық басында бірде-бір малы жоқ деген мәнде қолданыс тапқан.

Аузы аққа жарымаған. Ауы атқа, аузы аққа жарымаған. Фразеологизмдердің бойында символдық немесе ауыспалы жасырын мағынаның болуы қалыпты жағдай. Бұл тұрақты тіркестегі ақ сөзінің семантикалық реңкіне тоқталсақ. Ақ сөзінің бастапқы семантикасы

қасиетті мәнінде қолданылған. Әсіресе, халық мәдениетінде, діни-мифологиялық наным-сенімдердегі ақ заттарға деген көзқарас ерекше. Бақытсыздықтың алдын алу немесе шүкіршілік ету үшін аурудан айығу, адам үшін қауіпті кез келген оқиғаның сәтті аяқталуы үшін (ақ құрбандық) құрбан ету дәстүрі бар. Сондай-ақ құрғақ, ашық ауа райын шақыру ырымында күнге арналған ақ түсті жануарды құрбан ету дәстүрі ежелде қалыптасқан. Тыйымдар мен ырымдар аққуды атпау (бір отбасы өледі), ақ жыланды өлтірмеу (барлық жыландар жиналады, бақытсыздық болады), т.б. Ақ сөзі теңеу, тұрақты тіркес, топоним, антропоним, мақал-мәтелдердің құрамында тура және ауыс мағынада қолданылады. Келтірілген мысалдардағы ақ – сүт, сүт тағамдары. Бұл фразеологиялық тіркестің қалыптасуына мал шаруашылығымен ғасырлар бойы айналысқан, көшпелі өмір сүру салты қалыптасқан халықтың тұрмыс тіршілігін байқауға болады. Халықтың танымы, қоршаған ортадағы құбылыстарға деген түсінігі тілі арқылы көрініс тауып отыр.

Биті балағына түскен, Үрерге иті, сығарға биті жоқ. Битін қуырып жеген. Биті сығып қанын жалаған. Жарымады, тақыр жоқшылықта отыр (ФС:119). Тұрақты тіркестегі *бит* сөзіне мән берсек. Біріншіден, бит өте кішкентай, зиянкес жәндік. Бұл жәндіктің көлемі өте кішкентай болғандықтан ассоциациялық тұрғыдан кедейдің мүмкіншілігінің аз мөлшерде, жалпы жағдайының өте нашар екендігін көрсету мақсатында алынып отыр. Екіншіден, бит лас, кір жерлерде мекендейді, сондықтанда лашықтар мен қараша үйлерде тұрған жарлылардың биттеп кетуі жиі орын олған құбылыс. Түрік тілінің фразеологиялық сөздігінде *biti kanlanmak* деген тіркестің кедей адамға қатысты айтылуы да заңды. Қазақта *бит қабығынан биялай тоқиды* деген фразеологизм бар, оның мағынасы болмашы нәрсені кәдеге жарату, жоқтан бар жасау мәнінде қолданылады.

Шыр бітпеген кедей. Тілімізде бойыңа *шыр* бітпесін, тойып ас ішпей өт! деген қарғыс мәнді тіркес бар. Жүйрік аттардың болмыс, бітімін суреттегенде *қаншыр* мойын тіркесін жиі кездестіреміз. Осы тілдік бірліктердегі *шыр* сөзіне тоқталсақ. Біріншіден, *шыр* сөзі қимылды, әрекетті білдіретін сөз: *шыр-пыр болу, шырылдап айту, шыр болу, шыр айналу*, т.б. Екіншіден, дерексіз құбылысты суреттеуде қолданылады: *шыр айналған дүние, бұл жерде символдық мәнде мезгіл, уақытты танытып тұр.* Үшіншіден, біз қарастырып отырған тіркестегі мағынасы. *Шыр бітпеді* дегеніміз жүдеді, арықтады, май бітпеді деген мәнде (І.К.:572).

Ыңыршағы шыққан кедей. Ыңыршағы айналып кетті, аңыршағы айналғыр тіркестеріндегі *ыңыршақ* дегеніміз жылқы немесе өгізге жүк артқанда қолданылатын әбзел. Алайда оның өзге мағыналарын ғалым В.В. Радлов көрсеткен болатын: 1.Сықыр (скрипящий); 2.Жүк артатын ер (вьючное съдло); 3. Арық, май бітпеген ат, жылқы [8,4]. Ал ғалым Ә. Қайдар: «*Ыңыршақ* – деревянная седелка, у которой выступает сложенный каркас из дерева, напоминающий скелет, кости очень худого человека», өте арық адамның сүйегіне ұқсайтын ағаштан жасалған ер [9,342]. Қазақ халқында үйлену ғұрпына сәйкес «ыңыршақ көру» дәстүрі бар. Күйеу жігіттің ата-апасы бұл дәстүрге ерекше мән береді, жағдайына қарай ат міндіріп, шапан жабады. Яғни бұл фразеологизмнің мағынасы өте кедей, жағдайы төмен адам.

Адамның анатомиялық дене мүшелері арқылы жасалған тіркестер: *сирағы шыққан кедей* (маңдайында түгі жоқ, тап-тақыр жарлы) (І.К.:461). Қолы қысқа/ қысқа қол

(жетіспеушілік, жоқтық, кедейлік туралы айтылып тұр) (I.K.:379). Ал түрік тілінде мынандай тұрақты тіркестер кездеседі: *Fukara babası/yoksulları korusun, yoksullara yardım etmeyi seven* (ADS:658) – Фукараның Әкесі/кедейлерді қорғау, кедейлерге көмектесуді жақсы көру; *İpten kuşak kuşanmak/yoksul düşmek*(ADS:744) – арқанға байлану/кедей болу; *kıt kanaat "geçinmek"/yoksulluk içinde ve güçlkle* (ADS:784)– кедейлікте және қиындық; *od yok, ocak yok /O denli yoksul ki mutfağında pişirilecek bir şey yok* (ADS:824) – от жоқ, ошақ жоқ/оның кедей болғаны соншалық, оның ас үйінде тамақ дайындауға қажет ештеңе жоқ; *odsuz, ocaksız/yoksul, aç ve barınaksız* (ADS:829) – бөлме жоқ, пеш жоқ/кедей, аш және баспанасыз; *eline vur, ekmeğini al /miskin, sessiz, rısıgık, zavallı* (ADS:920) – оның қолынан ұр, наныңды ал/тыныш, әлсіз, кедей. Ал ғалым *Metin Yurtbaşı* өз еңбегінде кедей сөзіне қатысты мына тұрақты тіркестерді көрсетеді: *fakir fukura, yoksullugunu çekmek* [10,460]. Түркі халықтарында *кедей* көмекке мұқтаж, қарапайым адам. Фразеологизмдерде үйі жоқ, тіпті ішерге асы жоқ жағдайы мүлде төмен адамның образын жасайды. Бұл түсінік қазақ, қырғыз тілдерінде де көрінеді.

Қырғыз тілінде кедей ұғымына қатысты мына тұрақты тіркестер кездеседі:

Адалдан түгү жок. Колунда малы жок, жарды, жоксуз [11,21].

Жону жука. Жарды, кедей, колунда жок, алсыз [11,105].

Кара таман. Кедей, кембагал, колунда жок, жарды [11,148].

Кол кыска. Колунда жок, жнтиксиз, жоксуз [11,159].

Колу жука. Колунда жок, оокаттуу, жетиштүү турмушта эмес, оокат-тиричилиги чабал, жоксуз] [11,161].

Өпкөсү көрүнүү. Өтө жоксуз [11,243].

Чор таман. Кедей, кембагал, жарды [11,303].

Чөнтөгү тайкы. Колу жука, начар, акчасы жок [11,303].

Этек-жеңи тайкы. Колунда жок, жоксуз, кедей [11,321].

Күні біткен жалшы, Көнекті сырттан салады. Бұл мақалдағы көнек деп отырғанымыз мал саууға арналған, теріден жасалған ыдыс атауы. Түйе немесе жылқының көн терісінен жасалғандықтан тігісі аз болады. Көнектің мал шаруашылығында пайдасы зор болған, себебі теріден жасалғандықтан сауу кезінде мал тітіркенбей бір қалыпта тұрған. Тілімізде көнекті сырттан салды тұрақты тіркесінің мағынасы немқұрайлы қарау, яғни берілген мақалдың мағынасы ауыр жұмыстарды істеген кедей, жалшының шаршауы, күн батқанда көп іске немғұрайлы қарауы. Қазақ тіліндегі кедей концептісі мақал-мәтелдердің басым көпшілігі бай-кедей қатынасында ашылады: Базар – бай, алушы – кедей, байлық – мұрат емес, кедейлік – ұят емес, кедей мен бай жолдас болмас, қасқыр мен қой жолдас болмас, бай – балпаң, жоқ – қалтаң, жарлы – жомарт, бай – нәмарт, т.б.

Eksiksiz ev; yoksulsuz köy olmaz. Түрік тілінде кездесетін бұл мақалдың мағынасы еркексіз үй, кедейсіз ауыл болмас. Жер бетіндегі кез келген ұлттар мен халықтардың әртүрлі әлеуметтік топтарға бөлінетінін білеміз, әсіресе жоғарғы, төменгі тап өкілдерінің қақтығыстары, өмір сүру салтының айырмашылықтары сол елдің тілінде көрініс табатыны белгілі. Түрік танымындағы кедейлік өлім мен бөлінудің баламасы. Түрік халық ауыз әдебиеті үлгілерінде «Allah insanı it etsin, rut (yoksul) etmesin!», яғни «Алла адамды кедей етпей, итермелесін!» деген тілектер жиі ұшырасады. Бұл түрік дәстүріндегі

кедейліктен арылу, жақсы өмірге ұмтылуға тырысу мотивін көрсетеді. Оны мына мақал-мәтелдерден көрумізге болады: *Aç gezmektense tok ölmek yegdir* \ аш өлгеннен тоқ өлген жақсы, *fakirlik kariуi асınca ашк pencereden қаçar* \ кедейлік есікті ашқанда, махаббат терезеден қашады», *fakirlik ауір degil, tembellik ауір* \ кедейлік ұят емес, жалқаулық ұят. Түрік мақал-мәтелдері, тұрақты тіркестері түрік халқының кедей мен жоқшылыққа деген көзқарасы туралы маңызды сырларды ашады. Мақал-мәтелдердің маңызды бөлігінде тұрмыс-тіршілігін өтей алмаған адамдардың қиындығы, жоқшылықтың қандай сұмдық дерт екені, ақшаның құдіреті әсерлі түрде ашылады. Мысалы, *Fukaraya deęneęin bile çatlaęı dүşer* / Тіпті кедейдің таяғы да жарылған. Бір қызығы кедейлік туралы мақал-мәтелдердің көпшілігі кедейдің бақытсыздығына бағытталған. Сынға түскен мәселенің бірі – байыған кедейлердің көзқарасы. Мысалы, *bir zengin fakir olursa, kırk yıl zenginlik; bir fakir zengin olursa, kırk yıl fakirlik kokar* / Бай кедей болса, қырық жыл байлық; Кедей байыса, қырық жыл кедейлік сасып қалады.

Кесте 1

Қазақ, қырғыз, түрік тілдеріндегі кедей ұғымына қатысты ұқсас мақал-мәтелдер

Қазақ тілінде	Қырғыз тілінде	Түрі тілінде
Жарлы болар жігітке қазалы мал тап болар	Жарды болоор жигит эрин-чээк болот (мағынасы ұқсас)	Fakir olacak insana, ölecek hayvan rastlar
Кедейдің аузы асқа жеткенде, басы тасқа жетеді		Fakirin aęzı aша deędięinde başı taşa deęer
Кедейлік кемшілік емес	Кедейлік – кемтик эмес	Fakirlik eksiklik deęildir
Асы жоқ үйді ит те сүймейді	Ашы жок үйдү ит да сүйбөйт	Aşı olmayan evi köpek de sevmez
Аш бала тоқ баламен ойнамайды	Ач бала ток бала менен ойнобойт, ток бала ач болон деп ойлобойт	Aç çocuk, tok çocukla oyamaz
Бар барын айтады, жоқ зарын айтады	Бар – барын айтат, жок – зарын айтат	Varlıklı kiři varlığını anlatır; yoksul kiři sıkıntısını anlatır
Өз қолыңда жоқ болса, атаң да жат	Өз колуңда болбосо, өлдүм десең ким берет	Elinde yoksa baban da yabancı

Қазақ, түрік мақал-мәтелдерде бай мен кедейдің ара қатынасы, өзара қайшылықтары анық көрінеді. Кедейліктің жалқаулықтан болатыны бірнеше мақал-мәтелдерде айтылып, кедейге көмектеспеген байлар да сынға ұшыраған. Бұл мақал-мәтелдердің көпшілігін қоғамдағы келеңсіз жайттарды анықтау, сынау деп бағалау керек. Қазақ, түрік, қырғыз тілдеріндегі кедей ұғымына қатысты ұқсас мақал-мәтелдер де бар. Бұл халықтардың белгілі бір ұғымға қатысты ойларының сәйкес келуі, кедей ұғымының этномәдени ерекшелігін танытады.

Зерттеу мақаласын жазу барысында «кедей» ұғымына қатысты тілдік бірліктердің лексика-семантикалық ерекшеліктерін қарастыру, туыстас тілдердегі фразеологизмдер

мен мақал-мәтелдерді жан-жақты салыстыру, этнолингвистикалық, этнографиялық сипатын анықтау – тілдің даму тарихын, ұлттық сипатын анықтауда, түркі тілдерінің айырмашылықтары мен ұқсастықтарын салыстыруда маңызды. Қазақ, қырғыз, түрік тілдерінің лингвистикалық ерекшелігін, тілдік бірліктерінің жалпы сипатын анықтауда этнографизмдер мен этномәдени бірліктерге тоқталамыз.

Белгілі бір ұғымға қатысты тілдік бірліктердің этномәдени ерекшелігін қарастыруда бір немесе бірнеше халықтың теориялық мәліметтері негізге алынады. Себебі кез келген этнографиялық зерттеулер халықтың болмысын таныта алатын сөздің этимологиясын, лексика-семантикалық мағынасын айқындап, тілдің қарқынды дамуына жол ашады.

Қорытынды

Тіліміздегі кез келген сөз, фразеологизм, мақал-мәтел, өзге тілдік бірліктер этномәдени лексиканы құрап, ұлттық мәдени ақпарат береді. Этномәдени мағына этнос пен тілдің бүкіл тарихында қалыптасып, ұрпақтан-ұрпаққа жалғасады. Тілді меңгеру арқылы әлемнің тілдік бейнесін танитыңыз белгілі. Мақаланы жазу барысында осы уақытқа дейінгі этнографиялық, этнолингвистикалық зерттеулерге сүйене отырып, жалпы тілдік бірліктерді этномәдени тұрғыда зерттеудің маңызын түсіндіруге тырыстық. Ғалым Ә.Қайдар «Адам, Қоғам, Табиғат» макрожүйесінен тұратын ірі этнолингвистикалық еңбек жазып қалдырды. Аталған әрбір макрожүйе көптеген микрожүйелерге бөлінген. Мәселен: қоғам бөліміне кіретін әлеуметтік топтарға қатысты атаулардың ішінде біз нысан етіп отырған «кедей» ұғымының этнолингвистикалық сипаттамасы берілген. Бұл сөздің этномәдени ерекшелігін анықтау маңызды. Себебі қазақ, түрік, қырғыз тілдеріндегі «кедей» сөзіне қатысты тұрақты тіркестер мен мақал-мәтелдерді салыстырғанда туыстас халықтардың бұл түсінікке қатысты тұжырымдарын, олардың ұқсастықтары мен айырмашылықтарын байқаймыз. Бұл тілдердің барлығында кедей деп отырғанымыз жағдайы төмен адам, яғни мал мен дүниеге мұқтаж жан, ал әрбір халықтың танымында белгілі бір ерекшелікті байқау қиын емес. Мысалы, қазақ мақал-мәтелдері мен фразеологизмдерінде кедей мен бай бинарлы ұғымдары салыстырыла қаралады. Себебі бұл қоғамдағы ғасырлар бойы қалыптасқан әлеуметтік тап өкілдерінің арасындағы тепе-теңдіктің болмауы. Қазақ тіліндегі тұрақты тіркестерде бит жәндігінің кедей бейнесін ашуда актив қолданыс табуы көшпелі қазақ мәдениетінен хабар берсе, ал түрік тілінде кедей өліммен, қайғы, қасіретпен тең, алайда мақал-мәтелдерден еңбекке адал, қайырымды кедей бейнесін жиі кездестіруге болады. Осы аталған үш тілде кездесетін мақал-мәтелдердің ұқсас болуы жалпы «кедей» атауының (тілдік бейнесін) көрсете алады.

Әдебиеттер тізімі

1. Бромлей Ю.В. Этнос и этнография: монография. – М.: Наука, 1973. – 285 с.
2. Ахметьянов Р.Г. Сравнительное исследование татарского и чувашского языков. – М.: Наука, 1978. – 247 с.
3. Жанпейсов Е. Этнокультурная лексика казахского языка (на материалах произведений М. Ауэзова). – Алма-Ата: Наука, 1989, – 288 с.

4. Манкеева Ж. Қазақ тіл білімінің мәселелері.– Алматы: «Абзал-Ай» баспасы, 2014. – 640 б.
 5. Қайдар Ә. Қазақтар ана тілі әлемінде: этнолингвистикалық сөздік. - Т.2. –Алматы: «Сардар» баспа үйі, 2013. –728 б.
 6. Өтемісова Г.Ж. Қазақ тіліндегі көнерген аталымдар лұғаты. – Алматы, 2012. - 192 б.
 7. Қазақтың этнографиялық категориялар, ұғымдар мен атауларының дәстүрлі жүйесі. Энциклопедия. – Алматы: РПК “СЛОН”, 2012. – 736 б.
 8. Радлов В. В. Опыт словаря тюркских наречий. - Петербургъ. PETERSBOURG: 1911. – 1358 с.
 9. Қайдар Ә. Қазақ тілінің өзекті мәселелері. – Алматы: Ана тілі, 1998. – 308 б.
 10. Metin Yurtbaşı. Sınıflandırılmış. Deyimler sözlüğü. – Istanbul: Excellence Publishing, 2012. – 446 б.
 11. Кыргыз тилинин фразеологиялык сөздүгү. – Фрунзе: «Илим» баспасы, 1980. – 323 б.
- Қысқартулар:
ФС – Фразеологиялық сөздік, 1975
ТС – Тюркологический сборник, 1978
ДТС – Древнетюркский словарь, 1969
ADS – Aksoy, Ö. A. (1988). Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü 1 Atasözleri Sözlüğü, İstanbul: İnkılâp Yayınları.

References

1. Bromley Yu.V. Etnos i etnografiya: monografiya [Ethnos and Ethnography: monograph] (Nauka, 1973, 285 p.). [in Russian]
2. Ahmetyanov R.G. Sravnitel'noe issledovanie tatarskogo i chuvashskogo yazykov [Comparative Study of Tatar and Chuvash languages] (Nauka, Moscow, 1978, 247 p.). [in Russian]
3. Zhanpeisov E. Etnokul'turnaya leksika kazahskogo yazyka (na materialah proizvedenij M. Auezova) [Ethnocultural vocabulary of the Kazakh language (materials on the production of M. Auezova)] (Nauka, Alma-Ata, 1989, 288 p.). [in Russian]
4. Mankeeva Zh. Kazak til biliminin maseleleri [Problems of Kazakh linguistics] (Abzal-AI publishing house, Almaty, 2014, 640 p.). [in Kazakh]
5. Kaidar A. Kazaktar ana tili aleminde: etnolingvistikalık sozdik [Kazakhs in the world of their native language: ethnolinguistic dictionary] (Sardar publishing house, Almaty, 2013, 728 p.). [in Kazakh]
6. Otemisova G.Zh. Kazak tilindegi konergen atalymdar lygaty [Ancient titles in the Kazakh language] (Almaty, 2012, 192 p.). [in Kazakh]
7. Kazaktyn etnografiyalık kategoriyalar, ygymdar men ataularynyn dastyrly zhyjesi. Enciklopediya [Traditional system of Kazakh ethnographic categories, concepts and names. Encyclopedia] ("Elephant", Almaty, 2012, 736 p.). [in Kazakh]
8. Radlov V. V. Opyt slovarya tyurkskih narechij [Experience of the Russian Turkic language] (PETERSBOURG, Petersburg, 1911, 1358 p.). [in Russian]
9. Kaidar A. Kazak tilinin ozekti maseleleri [Actual problems of the Kazakh language] (Ana tili, Almaty, 1998, 308 p.). [in Kazakh]
10. Metin Yurtbasi. Classified. Idioms dictionary (Excellence Publishing, Istanbul, 2012, 446 p.). [in Turkish]
11. Kyrgyz tilinin frazeologiyalyk sozdygy [Kirgiz tilinin phraseological dictionary] (Publishing house "Ilim", Frunze, 1980, 323 p.) [In Kyrgyz]

Abbreviations:

FS-Phraseological dictionary, 1975

TS- Turkological collection, 1978

DTS- Ancient Turkic dictionary, 1969

ADS – Aksoy, O. A. Dictionary of Proverbs and Idioms 1 Proverbs Dictionary, Istanbul: Inkilap Publications (1988).

К.К. Саркенова, Ф.С. Мухтарова

Евразийский национальный университет им. Л.Н. Гумилева, г. Астана, Казахстан

**Этнокультурные особенности языковых единиц, связанных с понятием «бедный»
(по материалам казахского, кыргызского, турецкого языков)**

Аннотация. Данная статья посвящена рассмотрению этнокультурной специфики языковых единиц по отношению к понятию «бедный», входящему в макросистему человека. Через язык мы видим самобытность, культуру, духовные и материальные ценности, образ жизни, знания и понимание народа. Поэтому основная цель исследовательской статьи - выявить познавательный характер понятия «бедный», рассмотреть специфику, смысловое значение этого слова в казахском, кыргызском, турецком языках и показать их различия и сходства. Были представлены знания и мысли, лексика, пословицы, фразеология и крылатые фразы, связанные с понятием бедняка. Проведен анализ семантики, лингвокогнитивного значения слов *байқус, жалши, жарлы, жарлы-жакыбай, нищий*, входящих в казахский микроконцепт бедняка, и фразеологизмов, образованных этими словами. Этимология турецкого слова «yoksul» (бедный), устойчивых фраз, связанных с этим именем, была этнолингвистически дифференцирована. Сравнивались и демонстрировались различия в сходных фразеологизмах, встречающихся на трех языках. Узнав внутренний смысл языка в целом, можно распознать целый этнос, народ. В современной лингвистике изучение связи языка и культуры рассматривается как актуальная проблема. Изучение этнокультурных единиц, относящихся к понятию бедноты, определение истории их происхождения, рассмотрение сферы их применения в настоящее время, а также определение места в исторической лексике, культуре, обычаях и традициях нашего народа подчеркивают актуальность статьи.

Ключевые слова: бедные, устойчивые выражения, культурный код, пословицы, этнография, этнокультурный аспект.

K.K. Sarekenova, F.S. Mukhtarova

L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan

**Ethnocultural features of linguistic units associated with the concept of "poor"
(based on the materials of the Kazakh, Kyrgyz, Turkish languages)**

Abstract. This article is devoted to the consideration of the ethno-cultural specificity of linguistic units in relation to the concept of "poor", which is part of the human macrosystem. Language provides insight into the identity, culture, spiritual and material values, way of life, knowledge and understanding

of the people. Therefore, the main goal of the research article is to identify the cognitive nature of the concept of “poor”, to consider the specifics, the semantic meaning of this word in the Kazakh, Kyrgyz, and Turkish languages, and to show their differences and similarities. The article presents knowledge and thoughts, vocabulary, proverbs, phraseology and catchphrases related to the concept of the “poor”. The analysis of the semantics, linguocognitive meaning of the words baikus, zhalshi, zharly, zharly-zhakybay, beggar included in the Kazakh microconcept of the poor, and phraseological units formed by these words was carried out. The etymology of the Turkish word "yoksul" (poor), set phrases associated with this name, has been ethnolinguistically differentiated. Differences in similar phraseological units found in three languages were compared and demonstrated. Having learned the inner meaning of the language as a whole, one can recognize a whole ethnic group, people. In modern linguistics, the study of the relationship between language and culture is considered as an urgent problem. The study of ethnocultural units related to the concept of the poor, the definition of the history of their origin, the consideration of the scope of their application at the present time, as well as the definition of their place in the historical vocabulary, culture, customs and traditions of our people emphasize the relevance of the article.

Keywords: poor, set expressions, cultural code, proverbs, ethnography, ethno-cultural aspect.

Авторлар туралы мәлімет:

Саркенова Қ.К. – филология ғылымдарының кандидаты, профессор, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана, Қазақстан.

Мұхтарова Ф.С. – докторант, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана, Қазақстан.

Саркенова К.К. – кандидат филологических наук, профессор, Евразийский национальный университет им. Л. Н. Гумилева, Астана, Казахстан.

Мухтарова Ф.С. – докторант, Евразийский национальный университет им. Л. Н. Гумилева, Астана, Казахстан.

Sarkenova K.K. – Candidate of Philological Sciences, Professor, L. N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan.

Mukhtarova F.S. – Ph.D. student, L. N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan.

Copyright: © 2024 by the authors. Submitted for possible open access publication under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution (CC BY NC) license (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>).

ХҒТАР 11.15.91

Ғылыми мақала

DOI: <https://doi.org/10.32523/2616-6887/2024-146-1-205-216>

Жапониядағы «Society 5.0» концепциясының алғышарттары мен жүзеге асырылуының негізгі үдерістері

Х.Р. Қуатова^{ID}, Ж.Е. Ашинова^{ID}

Әл Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы, Қазақстан

(E-mail: khani.hime@gmail.com, zhanar.ashinova@gmail.com)

Аңдатпа. Жапония – технологиясы аса қарқынды даму үстіндегі ел. Тек экономикалық бағытта ғана емес, жан жақты бағытта ерекшеленіп, дәстүрлі құндылықтарын құрметтейтін заманауи ел болып табылады. Мақаланың негізгі мақсаты - Жапониядағы «Society 5.0» концепциясының даму бағыттарын бөліп қалыптастыра отырып, олардың мақсат-міндеттерін анықтау. Ақпараттық технология мен цифрлік қоғамның қатар жүруі концепцияның даму ерекшеліктерін көрсете отырып, оның маңызды теориялық негіздемелері ұсынылады. Теориялық алғышарттардан бөлек цифрлік қоғамның даму бөліктері суреттеледі. Яғни, цифрлік иммигранттар мен аборигендер, цифрлік қоғамға өтушілер және цифрлік қоғамда туылғандар деп көрсетіледі. Сонымен бірге, олардың заманауи технологияны меңгеру жолдары анықталады. Бұл дегеніміз, Жапония біржақты дамып, басқа елдердің тәжірибесіне сүйену емес, керісінше цифрлік қоғамның орын алуына атсалысқан Еуропа елдерінің де бірнеше мысалдарын көрсету. Сонымен қатар, «Society 5.0» концепция бағыттарын әртүрлі салада көру арқылы, орын алған артықшылықтары мен кемшіліктерін ұсынып, заманауи технологияны тек жастар ғана емес қарттар қоғамы да пайдалана алатындай қоғамның болуымен қорытынды жасалынды.

Түйін сөздер: society 5.0, digital қоғам, digital immigrants, digital natives, әлеуметтік қоғам, жасанды интеллект, IoT.

Кіріспе

2016 жылдың қаңтар айынан Жапонияда «Society 5.0» концепциясын құру алғышарттары қалыптасты. Бұл жүйенің негізгі бастамасы тәуелсіз және қауіпсіз қоғам құру негізі болып есептеледі. Society 5.0 концепциясы дегеніміз барлық салалар мен әлеуметтік қызметте заттардың интернеті (IoT), робототехника, жасанды интеллект (AI) және үлкен деректер (Big data) сияқты инновацияларды енгізу арқылы қазіргі заманғы әлеуметтік міндеттерді шешуге бағытталған. Жасанды интеллект пен роботтар болашақта қоғамның барлық мүшелері белсенді және қызықты өмір сүре алатын адамға бағытталған қоғамды құру үшін пайдаланылады. Ғылыми тұрғыдан алғанда бұл жаңа концепция болып табылып, 2016-2020 жылдары жүзеге асырылды. «Society 5.0» концепциясы тұрақтылықты, қоғамдағы қауіпсіздікті және адам мен көлік арасындағы тығыз қарым-қатынасты көрсетеді. Көлік дегеніміз - электронды жабдықтарды нұсқайтын бөлік. Бұл концепцияда тек жергілікті мәселелерді ғана емес, жаһандық әлеуметтік мәселелерді де қозғайды [1]. «Society 5.0» тұжырымдамасы әлеуметтік мәселелерді жаңа көзқараспен шешуге бағытталған. Осы жаңа дәуірде әртүрлі аспектілер біріктіріліп, технологиялар үлкен деректерден, заттар интернетінен (IoT), жасанды интеллекттен (AI), адамдарға цифрлық және физикалық іс-әрекеттерді жеңілдету үшін адамдарға қызмет көрсетуге бағытталған суперинтеллектуалды қоғамға қосылатын болады. Негізгі мақсаты – кез келген адам әр уақытта, қауіпсіз және табиғи ортада қазіргі кездегі шектеулерсіз құндылықты дамыта алатын қоғамдық негіздер құру [2]. Бұл теорияның қалыптасуына бірнеше көзқарастар да қалыптасты. Концепцияның қалыптасуы негізінде алғашында «Creative society» негізінде бастау алып, көп алаңдаушылық туғызды. Негізгі ерекшелігі әлемдік деңгейдегі экономикалық нарықты жоғалтпау және алғашқы орынды даму жолында ешкімге бермеу болды. Жапония депопуляция, сонымен қатар қартаю қоғамымен күресе отырып, жұмыссыздықтың орын алуы экономикалық нарық төмендеуіне алып келеді деген болжамға келді. Сонымен бірге бұл концепцияның пайда болу алғышарты осы негізде болды. Жапония «Society 5.0»-ді жеке дара концепция ретінде қалыптастырғысы келмейді, керісінше дамыған мемлекеттермен тәжірибе алмасу арқылы бір қарқынды жұмыс жасауды көздейді. Негізгі миссия – орын алған мәселелерді шешу үшін ноу-хау (know how) алмасу арқылы тұрақты жаһандық дамуға үлес қосу [3]. Society 5.0-дің жүзеге асырылуындағы факторларын көрсете өтсем, Society 5.0 Жапония бетпе-бет келген көптеген өзгерістердің шешімі болады деп күтілуде. «Біз қазір бесінші тараудың ашылуына куә болып отырмыз», - деп премьер-министр Синдзо Абэ айтқан болатын. Бұрын шешілмейтін мәселелердің шешімін енді таба аламыз». Мәселелерді шешу өмір сүру деңгейін жақсартады деген үміт пайда болды. Мысалы, көлік жүргізу кезіндегі стресс азаяды, адамдар ең соңғы медициналық жетістіктерге арзан бағамен қол жеткізе алады, ал жасанды интеллект пен роботтар адамның мүмкіндіктерін арттырып, өмірді қанағаттандырады [12]. Оған мысал ретінде human robotтарды көрсете аламыз. Жапонияның роботтарды жүзеге асырудағы жаңа бағыты айқын: жапондық жұмыс күшін азайтуға, тұрғын үй мәселелерін, сондай-ақ қарттарға қамқорлық жасауға және барлық салаларда дерлік қатысуға қабілетті роботтарды

жасау, яғни құрылыстан бастап денсаулық сақтау саласына дейін елестете алатын барлық нәрсе[13]. Жапонияда зейнеткерлер санының өсуіне байланысты олардың көпшілігінде оларға қамқорлық жасайтын отбасы жоқ. Сонымен, роботтар бұл мәселені шешу үшін жасалған. Мысалы, терапевтік роботтар егде жастағы адамдарға ауруханаға жатқызу кезінде күйзелісті азайтуға көмектеседі, сонымен бірге науқастар мен күтім көрсетушілер арасындағы әлеуметтік өзара әрекеттестікке ықпал етеді. Ауруханаларға келетін болсақ, роботтар науқастарға дәрі-дәрмек беру және медициналық деректерді сақтау үшін қолданылады. Тағы бір мысал, роботтардың қызметі жолаушыларды өздігінен отырғызу және түсіру болып табылатын көлік роботтары. Кейбір гуманоид роботтар жапондықтардың күнделікті өміріне енгізілген. Бір мысал, Pepper роботы. Оның негізгі мақсаты - үйдегі және басқа да жағдайларда (дүкенге бару, банкке бару...) адамның эмоцияларын түсіндіру арқылы адамдармен тіл табысу. SoftBank Robotics 2014 жылы адамдардың эмоцияларын оқи алатын және әңгімелерді соған бейімдей алатын Pepper атты алғашқы гуманоид роботты ұсынды. Pepper-ді француздық Aldebaran Robotics компаниясы жасаған. Бүгінгі күні Pepper-ді 140-тан астам SoftBank дүкендерінен табуға болады, олар тұтынушыларға қызмет көрсетеді, олармен амандасады және SoftBank мәселелері туралы хабардар етеді. Оны кейбір жапондық отбасылық үйлерде де көруге болады, өйткені оны сатып алуға болады[13]. Бір сөзбен айтқанда жаңа ақылды қоғамның даму алғышарты технологиялар ерекшелігімен сипатталады.

Ғылыми зерттеудің басты мақсаты. Жапониядағы «Society 5.0» концепциясының даму бағыттарын бөліп қалыптастыра отырып, олардың мақсат-міндеттерін анықтау. Ақпараттық технология мен цифрлік қоғамның қатар жүруі концепцияның даму ерекшеліктерін көрсете отырып, оның маңызды теориялық негіздемелері ұсынылады.

Зерттеу нысаны – Жапониядағы «Society 5.0» концепциясының рөлін алға тарта отырып, ерекшеліктерін көрсету.

Зерттеу пәні – смарт қоғамның маңыздылығына шолу жасай келе, қоғамдағы әлеуметтік-мәдени негіздемелеріне түсінік беру.

Зерттеу материалдары мен әдістері

Зерттеу материалдары ретінде жапондық тарихшы Ю. Хараридің және белгілі батыс ғалымдары К.Маркс пен Н.Луманның еңбектері көрсетіледі. Бұл жұмыста ғылыми зерттеудің мынадай әдістері қолданылады: эмпирикалық және салыстырмалы. Эмпирикалық әдіс жаңа терминді түсінудің нақты фактілері мен тәсілдерін зерттеуге және салыстыруға мүмкіндік берді. Салыстырмалы әдіс смарт қоғамның әр уақытқа сай жүру үрдістері мен алғышарттарын айқындайды.

Әдебиетке шолу

Жапондық заманауи қоғамның дамуы, орын алуы белгілі бір дәрежеге жету жолында көптеген қиындықтарға ұшырады. Себебі, заманауи қоғамға дейінгі қоғам сатылары арасында келіспеушіліктер болғандығы көрінді, сонымен бірге «Society 2.0» (аграрлық

қоғам) және одан кейінгі кезеңде табиғи іс әрекеттерге қарсы шығу, олардың жойылуы және табиғи емес жаратылыстардың күшеюі негізгі бағыт болып есептелінді. Заманауи технологияға өту артықшылықтары болуы бір жағынан керекті тұстары көрінгенімен де, кем тұстары да болды. Оған мысал ретінде көрсете өтсек, адамның күшімен емес, роботтардың немесе технология көмегімен көптеген жұмыстарды атқару. Одан бөлек, адам қолынан келетін нәрселерді роботтардың жасай білу қабілетінің болуы – табиғи жаратылысқа қарсы шығу. Әрине, мұндай түсінік бұрын қалыптасқанымен да, ұлттық құндылықтарды сақтаушы жапондық қарт қоғам үшін таңсық дүние емес [4]. Ал керісінше белгілі зерттеушілердің пікірінше, ең алдымен, К. Маркстің ойы маңызды болды. Сонымен, ол «қоғам жеке адамдардан тұрмайды, ол коммуникацияның болуының қажеттіліктерін білдіреді» деп тұжырымдады. К. Маркстің бұл тәсілі қазіргі әлеуметтануда дамыды [1, 214 б]. Сонымен, Н.Луманның пікірінше, «әлеуметтік жүйе адамдардан емес, коммуникациядан тұрады». Н.Луман К.Маркстің ойын толыққанды қолдайды. Екі себеп бойынша: біріншіден, қазір қоғамда басым сипатқа ие ол адамдардың арасындағы тікелей коммуникация емес; екіншіден, әлеуметтік байланыс цифрлық ақпараттық технологиялар ретінде К.Маркстің терминологиясы бойынша заманауи сипатқа ие болды. Коммуникацияларды енді классикалық әлеуметтік институттар (экономика, саясат, құқық және т.б.) емес, электронды технологиялар жүзеге асырады. К. Маркс «қоғамда коммуникация заманауи технологиямен жүзеге асыру» және «жалпыға бірдей жағдайда әлеуметтік коммуникацияның қуатты жүйесі» қажет екенін көрсетті. Осылайша, К. Маркс цифрлік технология антропологиялық және мәдени алғышарттарды адамның қарым-қатынасы мен қабілеттерінің жан-жақтылығы түрінде көрсетеді, олар қазіргі дамуда сұранысқа ие болатын әлеуметтік коммуникация негізі болып табылады [2, 127 б]. Сонымен қатар, белгілі зерттеуші Маршалл Маклюэн негізгі идеясын «медианы түсіну» деп қарастырды. Маклюэн бұл ойды сол кездегі электронды бұқаралық ақпарат құралдарының, ең алдымен теледидардың танымалдылығына қатысты білдірді. Маклюэннің айтуынша, телефон, радио, кино және теледидар адам санасын бұзады деп түсіндірді. Оқитын адам және теледидар көретін адам - бұл екі түрлі адам, әлемге әр түрлі көзқараспен қарайды, әр түрлі жеке танымдық әдеттерге ие. Тағы бір мысал ретінде, көптеген заманауи зерттеулерде цифрлық тәртіптің қоғамға әсері таза позитивті деп сипатталады. Тіпті цифрландырудың адамдарды қалай бақытты ететінін ашып көрсететін «цифрлық бақыт» (digital happiness) ұғымы да пайда болды. 2010 жылы жапондық SoftBank директоры С.Масаёси «Ақпараттық революция – барлығына бақыт» деп аталатын компанияның алдағы отыз жылға арналған стратегиясын ұсынды [14]. Атақты заманауи тарихшы Ю.Харари «Номо Деус. Болашақтың қысқаша тарихы» деп аталатын ғылыми танымал бестселлерінде, 21 ғасырдағы адамзаттың басты мақсаты – бұл жетістікке жету, ал технология, әсіресе жасанды интеллект бұған ықпал етеді [15]. Демек бұл көрініс қалай жүзеге асады: мұнда барлығы дерлік жасанды интеллект арқылы жасалады. Көптеген адамдардың таңы iPhone-ның дауыстық көмекшісі Siri-дің көңілді дауысымен басталады және оларды оятады. Ұшатын дрон осы адамға жеке дайындалған таңғы асты тікелей терезеге жеткізеді. Өзін-өзі басқаратын көлік оны жұмысқа апарды, бұл көлік жүргізудегі кептеліс пен стресстен арылтады. Имплантацияланған датчиктер

адам ағзасының жағдайы туралы көрсеткіштерді автоматты түрде алып тастайды, профилактикалық ұсыныстар береді, аурудың пайда болуы немесе басталуы туралы ескертеді және т.б. Роботтар адамдар үшін барлық ауыр және монотонды жұмыстарды орындайды. Тұрмыстық заттар - микротолқынды пеш, тоңазытқыш, кір жуғыш машина, тіпті киім мен аяқ киім – бұлт(облачный) технологиясымен біріктіріледі. Бұл адамзаттың өркендеуіне ықпал етеді емес пе? [16, 51 б.].

Нәтижелер мен талқылаулар

Интернет дәуірі Маклюэннің тезисін одан әрі күшейтеді, яғни, медиум – бұл хабарлама. Интернет қазіргі адам білетін ортаны түбегейлі өзгертті. Егер солай болса, ол қазіргі адамның танымдық тәжірибесіне – компьютердің және әртүрлі мобильді құрылғылардың белсенді пайдаланушысына әсер етуде. Компьютерлер мен интернетті таратудың пайдасы бәріне айқын. Бүгінгі таңда білім беру субъектісіне бірнеше күн немесе апта қажет болған нәрсені бірнеше минут ішінде оңай жасауға болады: Google іздеу қызметтері, Яндекс, мамандандырылған электрондық кітапхана ресурстары бар, мысалы elibrary.ru., сонымен бірге «халық энциклопедиясы» бар, ол - википедия. Сондай-ақ, Facebook, Вконтакте, Twitter әлеуметтік желілері бар, онда белгілі бір топтың мүшелері үшін қызықты ақпарат бар [5, 45 б.]. Бұл жердегі қалыптасқан негізгі принцип «Society 5.0» мен ақпараттық қоғамның қатар жүруі көрсетілген. Қазіргі заманауи қоғамда IoT, AI және robotics жүзеге асырылуы жоғары деңгейдегі даму этапын айқындады. Енді теориялық негіздемелерді жүзеге асыру үшін қоғам құндылықтарын салыстырмалы түрде қарастыратын болсақ, digital қоғамның болуы және оның екіге бөлінуі болып табылады. Олар, digital Immigrants және digital natives. Digital immigrants (цифрлық иммигрант) - бұл цифрлық дәуірге дейін өскен адам. Бұл адамдар, көбінесе, X/Хennial ұрпақтарында және одан үлкенірек, барлық жерде таралған интернет заманында өспеген, сондықтан цифрлық технологиялардың жаңа тілі мен тәжірибесіне бейімделуге мәжбүр болды. Ал, digital natives (цифрлық аборигендер) - ақпарат ғасырында өскен адамды сипаттайды. Яғни, XXI ғасырдың high tech жастары өмір сүретін әдем. Бұл дегеніміз, жаңа және бірнеше цифрлік сауаттылық аясында қоғам сандық құралдардың қарқынды қолданылуының куәсі болды. Бұл электрондық пошта, электронды кітап, влог, блог, подкаст, Facebook және Google сияқты күнделікті лексиконымыздағы жаңа сөздер мен сөз тіркестерінің экспоненциалды өсуіне және iPhone, iPad және iPod сияқты гаджеттердің таралуына әкелді. Жалпы, егер цифрлық тасымалдаушы қоғам тұлғасы болса, бұл осы технологиямен өсуді және онсыз әлемді ешқашан көрмегендікті білдіреді, әрине, бұл технологиясыз әлемді елестету мүмкін емес. Егер цифрлық иммигрант қоғамы мүшесі болған жағдайда, бұл технологияларды жергілікті тұрғындар сияқты ыңғайлы қолданып, жетік меңгере алмауы мүмкін. Осындай айырмашылықтарды байқауға болады [6].

Digital immigrants пен natives қоғамын салыстырмалы талдау

Digital қоғам	
Digital immigrants (Цифрлік қоғамға өтушілер)	Digital natives (Цифрлік қоғамда туылғандар)
<p>Цифрлік иммигранттар дәстүрлі қоғамның болашағы болғандықтан цифрлік қоғамды қабылдау оңай болмады. Себебі, жаңа технологияны, жасанды интеллектті қабылдау және т.б оңайға соқпайды.</p> <p>Ал дәстүрлі қоғамды сақтаушылардың өзіндік артықшылықтары бар. Мысалы, кітап оқуға кітапханаға бару, керекті нәрсені өз тәжірибемен іздеп табуға мүмкіндік тағайындалған. Әрине, ақпараттық қоғам жеделдетілген болғанымен де, жапон қоғамында дәстүрлі қоғам шетте қалғандығын да көрсетуге болады. Салыстырмалы түрде ақпараттық қоғам балалары мен дәстүрлі қоғам балаларын салыстырмалы түрде алуға болады:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Балалар қалам, қарындаш ұстауға шебер және жетік меңгерген. 2. Балалар цифрлік аборигендерге қарағанда жазып, сызуға сауатты және кітап оқуға бейім. 3. Жасөспірімдер кино, интернет әлеміне қарағанда коммуникация жасауға, адамдармен қарым қатынас орнатуға дағдыланған. 4. Жапон дәстүрлі қоғамы үшін цифрлік қоғамға үйренісу оңайға соқпады және түсініспеушіліктер орнап, артта қалушылық орын алды. Бірақ, қазіргі таңда Жапонияда депопуляция, жұмыссыздық әрекетінен тек балалар ғана емес қарттар да ақпараттық қоғамды игеруге тырысып жатыр [7]. 	<p>«Цифрлік аборигендер» мен «цифрлық иммигранттар» арасында айтарлықтай айырмашылық бар. Цифрлік аборигендер, цифрлық дәуірде туылған жастардың ұрпағы, технологияны өте жақсы біліп, меңгереді. Ең алдымен, цифрлік қоғамда ақпараттарды оңай әрі тез қабылдауға мүмкіндік көп. Мысалы, интернет желісі арқылы кез келген нәрсені оқуға, танысуға, білуге сонымен бірге қалаған затты алуға ерекшеліктер көрсетілген. Мысал ретінде, роботтарды алатын болсақ олар қазіргі жапон қоғамындағы ең ұтымды бөлік болып табылады. Олар жұмыссыздарға көмек қолын соза алады және ақпараттарды тез әрі жеңіл қабылдауға септігін тигізе алады.</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Балалар компьютер, планшет қолдануға басым 2. Компьютерлік ойындарды көбірек ойнайды және көп уақытын үйде өткізеді. 3. Жасөспірімдер әлеуметтік фобия, оффлайн қорқу, интернетке байлану тәрізді әрекеттерге көп ұшырауда 4. Жапон қоғамы дәстүрлі құндылықтарды сақтаушы орта болғанымен де, ел дамуы үшін өзгерістерге бейімдеуге тырысатын ел болып табылады. Цифрлік қоғамды жетекші орынға шығарып, тек Жапония ғана емес, басқа дамыған мемлекеттер тәжірибесіне дағдылануда [7].

Екі берілген әлемді салыстырмалы түрде көрсете отырып, белгілі артықшылықтары мен кем тұстарын байқауға болады. Бұл дегеніміз цифрлық қоғамда өмір сүру Жапония тәріздес өз құндылықтарын алға тартатын мемлекет үшін мәселе емес. Ал, басқа дамушы мемлекеттер, соның ішінде Қазақстан үшін көрсеткіштері қандай деген сұраққа жауап алсақ. Жалпы, Қазақстанның қазіргі жағдайы Жапонияның даму жағдайымен сәйкес келмейді. Әрине, онлайн білім, Интернет желісі, ақылды үйлер Қазақстанда жоқ емес бар. Алайда деңгейі жапондық тұрғыдан әлдеқайда аз. Экономикасы белең алған Жапонияның тәжірибесін Қазақстан өздігінше мысал ретінде қолданса, білікті мамандар тағайындалса ғана белең алу көрсеткіші жоғарылайды.

Цифрлық технологияны еркін меңгеруді «адамның шығармашылық және тиісті түрде жеткізуге арналған білімді қайта құру қабілеті» деп анықтауға болады, сондай-ақ ақпаратты түсіну ғана емес, өндіру және жасау болып табылады. Бұл цифрлық технологияны еркін меңгеру технологиямен қалай әрекеттесу керектігін білуді ғана емес, сонымен бірге технологиямен маңызды заттарды шығара білуді де білдіреді. Бұл цифрлық технологияларды еркін меңгеруге тікелей және жанама әсер етуі мүмкін факторларды сипаттайтын алдын ала тұжырымдамалық модельді ұсынады. Біз кез келген нақты технологияны емес, жалпы цифрлық технологияларды еркін пайдалануға ерекше назар аударамыз. Цифрлік әр салада әсер етуші бөліктерін атап көрсететін боламыз. Ең алдымен білім жағдаятына тоқталатын болсақ, білімнің дамуына, цифрлік қоғамның жандануына әсер ететін ақпараттық коммуникациялық технология болып табылады. Жапонияда «Society 5.0»-дің дамуы бір жақты болмайды, әртүрлі салаларда болуы керек. АКТ-нің білім беруде рөліне қызығушылықартып келеді. Бұл тек аппараттық және бағдарламалық негіздемеге ғана емес, сонымен қатар мұғалімдердің АКТ арқылы білімді пайдалану және беру қабілетіне де қатысты. Басқа зерттеушілер өз зерттеулерін технологиялық дағдылар мен оқу үлгерімі арасындағы байланысқа бағыттады. Бұл АКТ-ны білімді цифрлік жағынан ықпал етудің белгілі бір пайдасы бар екенін көрсетеді[8]. Екіншіден, гендерлік айырмашылық әсеріне мән бере өтсек, адамның жасы - цифрлік аборигендер мен цифрлық иммигранттар арасындағы айырмашылықты анықтау үшін қолданылатын факторлардың бірі. Кейбір зерттеулер көрсеткендей, бұл жас цифрлік технологияны еркін қолданумен айтарлықтай тығыз байланыста және кері әсер ететін тұстары барын да көрсетеді. Дегенмен, жас топтарының кең ауқымы бар қоғамды қосқанда, нәтижелер басқаша көрсетеді. Цифрлық аборигендер тобындағы гендерлік айырмашылықтардың белгілі бір деңгейін көрсетіп, технологияны пайдалану әрекеті мен технологияны пайдалану кезінде өзіне деген сенімділікке қатысты гендерлік айырмашылықтар да бар. Көптеген жолдармен қоғамдағы адамдар гендерлік стереотиптермен байланыстырады және нығайтады. Мысалы, әйелдер АКТ-ны білім беру мақсатында жиі қолданатыны және дизайнға бағытталған іс-шараларға көбірек қызығушылық танытатыны анықталды. Екінші жағынан, ер адамдар компьютерлік ойындар ойнайды, бағдарламалау тілі туралы білімді жетілдіреді немесе жалпы технологияны қолданады[9]. Дәстүр бойынша демографиялық және әлеуметтік-экономикалық жағдай факторлары цифрлық технологияны негізгі детерминанттары ретінде қарастырылады. Әлеуметтік-экономикалық мәртебе технологияларды пайдалануды, пайдаланудың күрделілігін және қызмет түрлерін көрсетуге мүмкіндік береді. Мысалы, адамдар интернетті көбірек қызмет түрлері үшін ақпараттандырылған тәсілдермен пайдаланады. Алайда, әлеуметтік-экономикалық деңгейі төмен мектеп жасына дейінгі балалар өздерінің әлеуметтік-экономикалық деңгейі жоғары студенттерге қарағанда бірдей дәрежеде технологиямен байланысты іс-әрекеттерді жүзеге асыра алу мүмкіндігі бар. Яғни, жас айырмашылыққа қарамастан, адамның жасына емес олардың даму деңгейіне байланысты. Этникалық және ұлт маңызды әсер етуші факторлар болуы керек, бірақ айырмашылықтар әлеуметтік-экономикалық мәртебеге, технологияны пайдалану мүмкіндігіне және ағылшын тілінде сөйлеу

қабілетіне көбірек байланысты тәрізді, себебі Жапония моно мемлекет болғандықтан ағылшын тілі деңгейін көтеріп тек жапон «Society 5.0» концепциясын емес, еуропалық та цифрлік қоғам деңгейін алға тартады [10]. Ал бұл қоғамның болашағы қандай деген сұрақ туындайды. Оған байланысты ақпараттар легін келтіретін болсақ, «Society 5.0» зерттеушілері бұл қоғамның шарықтау шегі болмайтынын, бірнеше жылдар бойы өз нәтижесін көрсететіндігін және басқа қоғам пайда болса қатар жүретіндігін болжап отыр. Оған дәлел ретінде бірнеше бөліктерге бөліп көрсетсек, біріншіден қарсы шығушылар тобы, бұл қоғам жапондық дәстүрлі құндылықтарды жоғалтады деп есептейді. Ал, екіншіден цифрлік аборигендердің болуы әлемдік позицияны көрсетеді, себебі тек Жапония ғана емес, Германия, АҚШ, Ресей елдері де қоғамның цифрлік әлемде болуына қарсылық танытпайды. Үшіншіден, цифрлік шеберлікті арттыру және жапон ұстанымына тән дәстүрлі құндылық технологиясына арнау болып есептеледі [11].

Қорытынды

Жапонияның технологиялы ел екендігіне баса назар аудара отырып, негізгі принциптері қалыптасқанын да айта өткен жөн. Жапония цифрлік мемлекет екені айдан анық, оған бірнеше мысалдар да жоғары да айтылып өтті. Цифрлік қоғамның негізгі идеясы адам мен машинаны бір жүйеде қалыптастырып, бір-бірімен өзара жұмыс жасай алатындай жағдай жасау. Бұл жердегі негізгі мақсат адамды машинамен алмастыру емес, оларға көмек қолын созу концепция идеясы болып табылады. «Society 5.0» концепциясының пайда болуы 2016 жылы болғанымен де, оның ақпараттық қоғаммен біртектес жүргендігін байқауға болады. Ақпараттық және «Society 5.0»-дің қатар жүруіне, цифрлік қоғамға өтуші топтар мен сол қоғамда дүниеге келген топтарды көрсетуге болады. Жалпы, Жапония бұл жүйені өзіндік жолмен қалыптастырғанымен де, жүзеге асыру барысында басқа дамыған Еуропа елдерінің де тәжірибесін көру негізгі мақсат ретінде көрсетілген. Себебі, IoT, жасанды интеллект, робототехника базалары Жапонияда бастау алғанымен де, ілгерінді түрде Еуропа мемлекеттерінде дамып жатқандығын айқындай аламыз. Дәстүрлі құндылықтар мен заманауи технологиялы ерекшеліктерді қатар көрсетуі жапондық аспекттің маңыздылығын көрсетті. Сонымен бірге, «Society 5.0»-дің дәстүрлі құндылықтарды сақтауға кері әсері болуы мүмкін деп қауіптенген қарттар қоғамы болатын, бірақ заманауи ретте қолданысқа ие болса біртекті қызмет етуге өзін екендігін де айта өткен болатын. Себебі, жапон халқын басқа ұлттармен салыстыруға келмейді, олар өзгерістерді қабылдайды, бірақ толыққанды еліктеп кетпейді. Бұл жапондық қоғамның ерекшелігі болып табылады. Жасанды интеллекттің болуы, робототехниканың орын алуы жұмыс күшіне әсер етіп, адамдар жұмыстарынан айырылады деген тұжырым да қалыптасқанымен де, «Society 5.0» бұл тұжырымның қате екендігін дәлелдеді. Заманауи экономика – «Smart society» деген түсінікті қалыптастырды.

Авторлардың қосқан үлесі

Қуатова Ханымай – тұжырымдаманы құру, материалдарды жинақтау және синтездеу.
Ашинова Жанар – мақала мәтінімен жұмыс, қорытындылау жұмыстарын жүргізу.

Әдебиеттер тізімі

1. Fujii T., Guo T., Kamoshida A. A. (2018). Consideration of Service Strategy of Japanese Electric Manufacturers to Realize Super Smart Society (SOCIETY 5.0). In Proceedings of the Programmieren für Ingenieure und Naturwissenschaftler; Springer Science and Business Media LLC: Berlin, Germany, pp. 634–645.
2. Cabinet Office. Report on the 5th Science and Technology Basic Plan Council for Science, Technology and Innovation, 2015. URL: https://www8.cao.go.jp/cstp/kihonkeikaku/5basicplan_en.pdf (Accessed: 5.04. 2021).
3. Keidanren. Policy Proposals Industrial Technology Society 5.0. Co-creating the future. URL: <https://www.keidanren.or.jp/en/policy/2018/095.html> (Accessed: 5.04. 2021).
4. Кислий О.Є. Демографічний вимір історії / О.Є. Кислий. Под ред. П.П. Толочко. – К.: Арістей, 2005. – 328 с.
5. Carr N. (2010). The Shallows: What the Internet Is Doing to Our Brains. W. W. Norton & Company. Kindle Edition.
6. Bauerlein M. (2011). Introduction. In M. Bauerlein (Ed.), The digital divide: Arguments for and against Facebook, Google, texting, and the age of social networking (pp. vii–xiv). New York, NY: Jeremy P. Tarcher/Penguin.
7. Prensky M. (2011). Digital natives, digital immigrants. In M. Bauerlein (Ed.), The digital divide: Arguments for and against Facebook, Google, texting, and the age of social networking (pp. 3–11). New York, NY: Jeremy P. Tarcher/Penguin.
8. Luu K., Freeman J.G. (2011). An analysis of the relationship between information and communication technology (ICT) and scientific literacy in Canada and Australia. Computers & Education 56(4):1072–1082.
9. Ferro E., Helbig N.C., Gil-Garcia J.R. (2011). The role of IT literacy in defining digital divide policy needs. In: Proc 5th int conf on electronic government. Vol 28(1), pp 3–10.
10. Gudmundsdottir G. (2010). When does ICT support education in South Africa? The importance of teachers' capabilities and the relevance of language. Information Technology for Development 16(3):174–190.
11. Rainie L. (2016). Digital natives invade the workplace: young people may be newcomers to the world of work, but it's their bosses who are immigrants into the digital world. PEW Internet & American Life Project:1–5.
12. Society 5.0: A brave new world. URL: <https://www.ingentaconnect.com/content/sil/impact/2020/00002020/00000002/art00002?crawler=true&mimetype=application/pdf> (Accessed: 5.04. 2021).
13. The evolution of japanese robotics. University of Barcelona. – 2018. URL: <https://diposit.ub.edu/dspace/bitstream/2445/126059/1/TFG-GEI-Alvarez-VictorManuel-Jun18.pdf> (Accessed: 5.04. 2021).

14. Стольникова Е. «Общество 5.0»: «Мицубиси электрик» представила концепцию развития мира. – URL: <http://www.promweekly.ru/2017-24-8.php> (Accessed: 5.04. 2021).
15. Masayoshi Son, SoftBank Next 30-Year Vision June 25, 2010. – URL: https://cdn.group.softbank/en/corp/set/data/irinfo/presentations/vod/2010/pdf/press_20100625_01.pdf (Accessed: 5.04. 2021).
16. Харари Ю.Н. Homo Deus. Краткая история будущего. – М.: Синдбад, 2019. – 496 с.

References

1. Fujii T., Guo T., Kamoshida A. A. Consideration of Service Strategy of Japanese Electric Manufacturers to Realize Super Smart Society (SOCIETY 5.0). In Proceedings of the Programmieren für Ingenieure und Naturwissenschaftler; Springer Science and Business Media LLC: Berlin, Germany, pp. 634–645 (2018).
2. Cabinet Office. Report on the 5th Science and Technology Basic Plan Council for Science, Technology and Innovation, 2015. Available at: https://www8.cao.go.jp/cstp/kihonkeikaku/5basicplan_en.pdf (Accessed: 5.04. 2021).
3. Keidanren. Policy Proposals Industrial Technology Society 5.0. Co-creating the future. URL: <https://www.keidanren.or.jp/en/policy/2018/095.html> (Accessed: 5.04. 2021).
4. Кислий О.Е. Демографічний вимір історії / О.Е. Кислий. Под ред. П.П. Толочко. – К.: Арістей, 2005. – 328 с.
5. Carr N. (2010). The Shallows: What the Internet Is Doing to Our Brains. W. W. Norton & Company. Kindle Edition.
6. Bauerlein M. (2011). Introduction. In M. Bauerlein (Ed.), The digital divide: Arguments for and against Facebook, Google, texting, and the age of social networking (pp. vii–xiv). New York, NY: Jeremy P. Tarcher/Penguin.
7. Prensky M. (2011). Digital natives, digital immigrants. In M. Bauerlein (Ed.), The digital divide: Arguments for and against Facebook, Google, texting, and the age of social networking (pp. 3–11). New York, NY: Jeremy P. Tarcher/Penguin.
8. Luu K., Freeman J.G. (2011). An analysis of the relationship between information and communication technology (ICT) and scientific literacy in Canada and Australia. Computers & Education 56(4):1072–1082.
9. Ferro E., Helbig N.C., Gil-Garcia J.R. (2011). The role of IT literacy in defining digital divide policy needs. In: Proc 5th int conf on electronic government. Vol 28(1), pp 3–10.
10. Gudmundsdottir G. (2010). When does ICT support education in South Africa? The importance of teachers' capabilities and the relevance of language. Information Technology for Development 16(3):174–190.
11. Rainie L. (2016). Digital natives invade the workplace: young people may be newcomers to the world of work, but it's their bosses who are immigrants into the digital world. PEW Internet & American Life Project:1–5.
12. Society 5.0: A brave new world. Available at: <https://www.ingentaconnect.com/content/sil/impact/2020/00002020/00000002/art00002?crawler=true&mimetype=application/pdf> (Accessed: 5.04. 2021).
13. The evolution of japanese robotics. University of Barcelona. – 2018. Available at: <https://diposit.ub.edu/dspace/bitstream/2445/126059/1/TFG-GEI-Alvarez-VictorManuel-Jun18.pdf> (Accessed: 5.04. 2021).

14. Stolnikova E. «Obshhestvo 5.0»: «Micubisi jelektrik» predstavila koncepciju razvitija mira [“Society 5.0”: “Mitsubishi Electric” presented the concept of world development]. Available at: <http://www.promweekly.ru/2017-24-8.php> (Accessed: 5.04. 2021).

15. Masayoshi Son, SoftBank Next 30-Year Vision June 25, 2010. Available at: https://cdn.group.softbank/en/corp/set/data/irinfo/presentations/vod/2010/pdf/press_20100625_01.pdf (Accessed: 5.04. 2021).

16. Harari Yu.N. Homo Deus. Kratkaja istorija budushhego [A brief history of the future] (Sindbad, Moscow, 2019, 496 p.).

Х.Р. Куатова, Ж.Е. Ашинова

Казахский национальный университет имени аль-Фараби, Алматы, Казахстан

Предпосылки и основные процессы реализации концепции «Society 5.0» в Японии

Аннотация. Япония – страна с высоким технологическим развитием. Это современная страна, уважающая свои традиционные ценности и выделяющаяся не только в экономическом направлении, но и во всех аспектах. Основная цель статьи - определить цели и задачи, формирующие направление развития концепции «Society 5.0» в Японии. Сосуществование информационных технологий и цифрового общества показывает особенности развития концепции и предлагает ее важные теоретические основы. Помимо теоретических предпосылок описываются части развития цифрового общества, то есть определяются цифровые иммигранты и аборигены, переходники в цифровое общество и рожденные в цифровом обществе, и их способы освоения современных технологий. Это означает, что Япония не развивается в одностороннем порядке и не опирается на опыт других стран, а наоборот, говорится о том, что принцип статьи заключается в том, чтобы показать несколько примеров европейских стран, принявших участие в развитии цифрового общества. Кроме того, рассмотрев направления концепции «Society 5.0» в различных областях, представив преимущества и недостатки, был сделан вывод, что существует общество, в котором современные технологии могут использовать не только молодежь, но и пожилые люди.

Ключевые слова: общество 5.0, цифровое общество, цифровые иммигранты, цифровые аборигены, социальное общество, искусственный интеллект, IoT.

Kh.R. Kuvatova , Zh.Ye. Ashinova

Al Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan

Prerequisites and main processes for the implementation of the "Society 5.0" concept in Japan

Abstract. Japan is a country with a high level of technological development. This is a modern country that respects its traditional values and stands out not only in the economic direction, but in all aspects. The main purpose of the article is to determine the goals and objectives that form the direction of development of the concept of «Society 5.0» in Japan. The coexistence of information technology and the

digital society shows the features of the development of the concept and offers its important theoretical foundations. In addition to theoretical prerequisites, parts of the development of the digital society are described. That is, digital immigrants and natives, adapters to a digital society and those born in a digital society, and their ways of mastering modern technologies are determined. This means that Japan does not develop unilaterally and does not rely on the experience of other countries, but rather, it is said that the principle of the article is to show several examples of European countries that have taken part in the development of the digital society. In addition, having considered the directions of the concept of «Society 5.0» in various areas, presenting the advantages and disadvantages, it was concluded that there is a society in which modern technologies can be used not only by young people, but also by older people.

Keywords: Society 5.0, digital society, digital immigrants, digital natives, social society, artificial intelligence, IoT.

Авторлар туралы мәлімет:

Қуатова Х.Р – «8D02209 – Шығыстану» мамандығының 2 курс докторанты, Әл Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы, Қазақстан.

Ашинова Ж.Е. – т.ғ.к., аға оқытушы, Әл Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы, Қазақстан.

Kuatova Kh.R – 2nd year PhD student of the specialty "8D02209 - Oriental Studies", Al Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan.

Ashinova Zh.Ye – Candidate of Historical Sciences, Senior lecturer, Al Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan.

Copyright: © 2024 by the authors. Submitted for possible open access publication under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution (CC BY NC) license (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>).

Редактор: Р.А. Нургазина
Компьютерде беттеген: Д. Нурушева

Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің Хабаршысы.
Саяси ғылымдар. Аймақтану. Шығыстану. Түркітану сериясы.
– 2024. – 1(146). – Астана: ЕҰУ. – 217 б.
Шартты 21,1 б.т. Таралымы – 5 дана
Басуға қол қойылды: 15.12.2023

Ашық қолданудағы электрондық нұсқа: [http:// bulpolit.enu.kz](http://bulpolit.enu.kz)

Авторларға арналған нұсқаулықтар, публикациялық этика журнал сайтында берілген:
[http:// bulpolit.enu.kz](http://bulpolit.enu.kz)

Мазмұнына типография жауап бермейді.

Редакция мекен-жайы: 010008, Астана қ., Сатпаев көшесі, 2
Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті Тел.: +7(7172) 709-500 (ішкі 31-432)